



divuitenes

TROBADES
CULTURALS
PIRINENQUES

Accions
dinamitzadores
al Pirineu



Accions dinamitzadores al Pirineu

Les Divuitenes Trobades Culturals Pirinenques es van dur a terme dissabte 16 d'octubre del 2021 a la sala de plens de l'Ajuntament del Municipi de Montanui (Ribagorça).

Organitzades per: Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib), Àmbit de Recerques del Berguedà (ARB), Amics de Besalú i el seu Comtat (ABC), Associació per a la Protecció del Patrimoni i la Memòria Històrica de la Vall de Querol (APPMQ / APPMC), Casal del Conflent (CC), Centre Cultural Català del Vallespir (CCCV), Centre d'Estudis Aranès (CEA), Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès (CECR), Ecomuseu de les Valls d'Àneu (EVA), Institut d'Estudis Ceretans (IEC), Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell (IECAU), PASTOR, Societat Andorrana de Ciències (SAC) i Terra dels Avis (TdAR).

Patrocinades per: Municipi de Montanui, Comarca de la Ribagorça, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Municipi de Bonansa, Institut Ramon Muntaner, i FEDA Cultura.

Publicació patrocinada per: Institut Ramon Muntaner, Diputació de Girona, Departament Pirineus Orientals, Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA), Ministeri d'Afers Exteriors del Govern d'Andorra, Municipi de Montanui, Comarca de la Ribagorça i Instituto de Estudios Altoaragoneses.

Amb el suport del Programa de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

©Societat Andorrana de Ciències

Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell

Institut d'Estudis Ceretans

Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

Àmbit de Recerques del Berguedà

Ecomuseu de les Valls d'Àneu

Centre d'Estudis Ribagorçans

Centre d'Estudis Aranès

Amics de Besalú i el seu Comtat

Casal del Conflent

Centre Cultural Català del Vallespir

Associació per a la Protecció del Patrimoni i de la Memòria Col·lectiva

de la vall de Querol / Association pour la Protection du Patrimoine et

de la Mémoire Collective de la vallée du Carol

Association PASTOR

Grup de Recerca de Cerdanya

Terra dels Avis - Rosselló

Primera edició, octubre 2022

Amb la col·laboració de:

Govern d'Andorra

Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran

Institut Ramon Muntaner - Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura

Diputació de Girona

Departament Pirineus Orientals

Municipi de Montanui

Comarca de la Ribagorça

Instituto de Estudios Altoaragoneses

Institut d'Estudis Catalans

Fotografia de la portada: Castanesa, Municipi de Montanui (Foto: SAC)

Disseny i maquetació gràfica: ARA Disseny® (ADMEG)

Impressió: Impremta Envalira

ISBN: 978-99920-61-63-3

DL: AND. 369-2022

S U M A R I

Benvinguda Esther Cereza i Quintana, Alcaldessa de l'Ajuntament de Montanui i Consellera de la Comarca de la Ribagorça	5
Salutació Marcel Iglesias i Cuartero, President de la Comarca de la Ribagorça i Alcalde de Bonansa	7
Presentació Carles Barrull i Perna, secretari general del CERib	9
Auzolan: El patrimoni cultural, eina de dinamització transfronterera al País Basc Xabier Kerexeta i Erro, tècnic d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa	11
Narcís Camós O. P. (Girona, 1621-Barcelona, 1664) i els romeus apotecaris-botànics que posaren el santuari de la Mare de Déu de Núria en el món en els segles XVII i XVIII Montserrat Moli i Frigola, II Università degli Studi di Roma Tor Vergata, Real Academia de la Historia	21
Plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, vint anys després Antoni Llagostera i Fernández, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès	47
Gent que es mou! Castanesa, estiu 2021. Procés de dinamització al Pirineu M. Carmen Badia i Feixa, presidenta; Tanja Strecker i Núria M. Farré i Barril, membres de l'Associació Som Castanesa	55
Del Pirineu al mar: faroners del Pallars Sobirà, l'Aran i la Jacetània David Moré i Aguirre, historiador i aniver, Centre d'Estudis Tossencs	65
Recursos forestals berguedans: cinquanta anys d'intensa explotació (1900-1950) Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà	79
L'escripturització de la llengua catalana en l'alta edat mitjana i l'aportació de les contrades pirinenques Jesús Alturo i Percho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, diplomada en Biblioteconomia i Documentació, investigadora al seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB	97
Dinamitzar el Pirineu, avui Antoni Pol i Solé, arquitecte i urbanista, secretari de la Secció Acadèmica de la SAC	103
La Comunitat de Treball dels Pirineus avui Joan Ganyet i Solé, arquitecte, exalcalde de la Seu d'Urgell i exsenador	107
Propuestas de dinamización turística y culturales de Capella (Huesca) Francesc-Xavier Mingorance i Ricart, professor d'Història de l'Art a la Universitat Pompeu Fabra, Asociación Socio-Cultural y medioambiental "Chen de Capella "	109
La ramaderia extensiva des del franquisme fins l'actualitat: anàlisi d'un sector en procés d'extinció Pau Barrull i Grau, historiador, màster UdL i ramader	121
La Llei de conservació del medi natural, de la biodiversitat i del paisatge del Principat d'Andorra Silvia Ferrer i López, directora de Medi Ambient i Sostenibilitat. Ministeri d'Agricultura, Medi Ambient i Sostenibilitat del Govern d'Andorra	127
Art en viu i patrimoni, una aposta de present per al futur de les Valls d'Àneu Ferran Rella i Foro, president del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, i Rut Martínez i Ribot, directora del Dansàneu	131
El Museu d'Història Medieval de la Cúria-Presó, s. XIV de Castelló d'Empúries i el Pirineu Jordi Canet i Avilés, director del Museu d'Història Medieval de la Cúria-Presó, s. XIV i del Centre d'Estudis Trobadorescos de Castelló d'Empúries	143
Introspecció lingüística en un espai perifèric i un temps de crisi: reculls de lèxic en català ribagorçà Jordi Suils i Subirà, filòleg i professor a la Universitat de Lleida, Centre d'Estudis Ribagorçans	153
Històries i camins. Passeig literari pels camins pirinencs Pere Porta i Colom, director de l'Idapa, i Arcadi Castilló i Cadena, geògraf	159

- 165 **Queralt i els Rasos de Peguera, dos exemples de no-dinamització del turisme a Berga**
Ramon Felipó i Oriol, advocat i dinamitzador del Berguedà
- 175 **Història d'un país, l'esquí i el Principat d'Andorra**
Daniel Areny i Alonso, llicenciat en Història i estudiant de Dret
- 187 **L'Associació per a la Protecció del Patrimoni i de la Memòria Col·lectiva de la Vall de Querol (APPMVQ). La seva revista, els Records de l'Aravó**
Andreu Balent, historiador i president de l'APPMC
- 191 **Taula Comarcal d'Infraestructures del Ripollès**
Antoni Llagostera i Fernández, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès
- 195 **PyrenMuseum - Rosta, un projecte privat en defensa d'un patrimoni pirinenc oblidat: el Pirineisme**
Manel Rocher i González, organitzador de les Pyrenades i fundador del Refugi Rosta-PyrenMuseum a Salardú
- 201 **Presentació de Pallarsactiu: "Connectem persones per dinamitzar l'economia"**
Eva Fiter i Cirera, gerent de Pallarsactiu
- 205 **Una història de supervivència: l'any 1942 Paula i Henri se salven de l'horror nazi arribant a Les des de Lushon**
Maria José Atienza i Averós, historiadora, i Joan-Ramon González i Pérez, arqueòleg. Associació Amics de la Seu Vella de Lleida
- 221 **Religar el Pirineu a través de la memòria oral**
Guillem Lluch i Torres, periodista i director de les revistes patrimonials pirinenques *Cadí Pedraforca* i *Garona Nogueres*
- 227 **Els Jocs Olímpics d'Hivern, potencial dinamitzador del Pirineu**
Ramon Ganyet i Solé, enginyer civil, exdirector general de subseu JJOO 1992
- 235 **10 anys d'accions culturals dinamitzadores de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell**
Lluís Obiols i Perearnau, historiador i arxiver, president de l'IECAU
- 243 **Monclús, julio de 1320. La cruzada de los pastorcillos**
Francisco Andrés Lascorz Arcas, doctor en Estudis Humanístics, president del Centre d'Estudis del Sobrarb i president de la ARCCI (Asociación de Relaciones Culturales Cataluña-Israel)
- 249 **Les falles d'Alàs (Alt Urgell): crònica d'una descoberta i d'una recuperació**
Carles Gascón i Chopo, doctor en Història i tècnic al Consell Comarcal de l'Alt Urgell, IECAU i Associació Cultural dels Fallaires d'Alàs
- 259 **Com la creació dinamitza el país**
Miquel Arnaudies, artista pintor, president del Centre Cultural Català del Vallespir
- 261 **La xarxa de Muntanyes Mediterrànies Emblemàtiques (EMM) i el foment del turisme responsable al Berguedà**
Alexis Sancho i Reinoso, consultor *freelance*, Universitat de Viena, departament d'Antropologia Social i Cultural; Ramon Serrat i Mulà, consultor *freelance*, CETT-UB, Escola de Turisme, Hoteleria i Gastronomia; Rosa Colomer i Oró, Agència de Desenvolupament del Berguedà
- 273 **El turisme sostenible en zones de muntanya**
Eva Garcia i Lluelles, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora col·laboradora de l'UdA
- 283 **Patrimoni agrícola a Rosselló: un camí que s'allarga**
Joan Lluís Mas, president de Terra dels Avis
- 291 **Posant en relleu les "Aliances territorials pirinenques"**
Maria Carme Jiménez i Fernández, directora de l'Institut Ramon Muntaner
- 303 **Cloenda** Àngels Mach, presidenta de la Societat Andorrana de Ciències
305 Recull d'imatges
308 Llista de participants a les 18es Trobades Culturals Pirinenques
310 Programa previst
313 Recull de premsa



Esther Cereza i
Quintana, Alcaldessa
de l'Ajuntament
del Municipi de
Montanui i Consellera
de la Comarca de la
Ribagorça

Bon dia a tothom,

Ens trobem, com bé sabeu, a les 18enes Trobades Culturals Pirinenques, coordinades per la Societat Andorrana de Ciències amb la col·laboració de molts centres d'estudis, perquè sou molts els que hi col·laboreu, però vull destacar la col·laboració del Centre d'Estudis Ribagorçans per haver escollit el municipi de Montanui per fer-hi aquestes jornades.

Tractaran un tema molt interessant per a la Comarca de la Ribagorça, tant per a l'Alta Ribagorça com per a l'Ajuntament de Montanui, perquè les temàtiques d'accions dinamitzadores són molt importants, sobretot per a aquests terrenys, que patim un problema de despoblació.

Per tant, espero que pugueu tractar molts temes malgrat la nostra dispersió i que s'hagi d'agafar el cotxe per anar i venir. Però això forma part de la singularitat del Pirineu.

Espero que passeu un bon matí i que pugueu tractar tots aquests temes que interessin tant per a l'Ajuntament com per a la Comarca de la Ribagorça, també col·laboradora d'aquest acte.

Agrair-vos a tots l'esforç per haver vingut fins aquí, ja que sé que veniu de territoris de cap a cap del Pirineu. Alguns ja heu anat al poble i heu conegut Montanui.

Moltes gràcies a tots i espero que passeu un dia molt profitós.



Marcel Iglesias
i Cuartero, President
de la Comarca de la
Ribagorça i Alcalde de
Bonansa

Vos puc assegurar que per al nostre territori ha estat una satisfacció ser la seu el passat mes d'octubre de les 18es Trobades Pirinenques. A la Ribagorça aragonesa i, més concretament, a Montanui, recollim el testimoni d'Andorra en una trobada que mos identifica com a habitants que vertebren la seva història, el seu present i el seu progrés al voltant de la singularitat i potencial cultural del Pirineu. Isto territori, tan bell com dur, ens ha identificat en una personalitat comuna com a homes i dones de muntanya, que professa un amor ancestral per les seves tradicions i patrimoni, que s'integren en un sentiment comú com tan bé van registrar les xerrades de què vam poder gaudir a les Trobades. En aquestes jornades es va comprovar com compartim una mateixa forma de veure i viure la vida als dos vessants de la nostra estimada serralada. Perquè els Pirineus mai van ser una frontera, ens van unir en la tolerància i la diversitat més que separar-nos.

A Montanui, com a noranta localitats pirinenques més, podem gaudir de les festes del solstici d'estiu, que a la Ribagorça diem *falles*. Aquesta celebració del foc expressa el cabal popular que els habitants mantenen amb el seu vincle ancestral. Un vincle que ha estat llegat de generació a generació, on amb la crema del passat celebrem amb felicitat el que ens oferirà el destí.

Aquesta filosofia coincideix amb el que es va transmetre a les últimes Trobades. L'estudi i transmissió del nostre llegat, que realitzeu amb gratitud els centres locals i comarcals que us va trobar al municipi de Montanui, és un fil d'unió que es fon amb l'evolució com a territori davant fronts idèntics i més enllà de les seves fronteres. Encarem reptes com la despoblació, l'arribada d'inversions, la millora de serveis i la protecció del nostre patrimoni i medi ambient amb la transformació cap a un model atractiu, just i sostenible que no esborri la nostra memòria i identitat. Ista via va quedar patent en els testimonis reflectits a les jornades sobre turisme sostenible o l'activitat de col·lectius ciutadans que persegueixen dinamitzar aquest futur comú i que es recullen en aquesta interessant publicació.

Esperant amb ganes i ànims la propera organització de les 19es Trobades Pirinenques, us convido a continuar indagant en la nostra cultura comuna. Rebeu una cordial i afectuosa salutació.



Per Carles Barrull
i Perna, secretari
general del CERib

En nom de la junta del CERib Centre d'Estudis Ribagorçans i dels seus presidents, Lourdes Beneria i Enric Marqués, us donem la benvinguda a les divuitenes Trobades Culturals Pirinenques, que celebrem a Montanui.

No és la primera vegada que el nostre centre d'estudis acull un esdeveniment com aquestes trobades, que reuneixen centres d'estudis i investigadors de les diferents comarques pirinenques: el 2007 ja vàrem acollir les quartes trobades, al Pont de Suert, completades amb els Col·loquis Internacionals d'Estudis Transpirinencs que vàrem realitzar a Areny de Noguera.

Avui ens reunim a Montanui amb activitats realitzades a Castanesa i Bonansa, on volem mostrar, no sols l'enorme patrimoni natural d'aquests pobles situats a tocar de l'imponent massís de la Maleïda coronat per l'Aneto, sinó també l'enorme riquesa monumental tant de romànic com d'arquitectura tradicionals o de personatges com en Joaquim Maurin de casa Navarri de Bonansa, i tot culminat amb la festa de les falles que celebren totes aquestes localitats ribagorçanes i d'altres a banda i banda del riu i que estan dins la llista representativa de patrimoni immaterial de la humanitat de la Unesco.

Tot un seguit d'accions i activitats culturals que contribueixen al seu desenvolupament, la seva dinamització i l'enorme atracció turística que desperten aquestes terres escassament poblades.

Des d'aquí volem recordar aquelles persones que ens retrobàvem any rere any i que ja no estan entre nosaltres, com són la Montserrat Moli i molt especialment en Joan Casimiro, tresorer del CERib, fallaire del Pont de Suert i una veritable enciclopèdia de tot allò referent a tota la Ribagorça, a més de defensor del futur Arxiu Comarcal de l'Alta Ribagorça i del patrimoni del Pont de Suert, molt especialment de l'antic monestir de Lavaix.

També hem d'agrair molt especialment l'organització de l'Ajuntament de Montanui, liderat per Ester Cereza i a l'alcalde de Bonansa i president de la comarca de la Ribagorça, Marcel Iglesias,

per haver fet una aposta decidida per la dinamització cultural als seus municipis; també a la nova associació Som Castanesa, que ens va acollir meravellosament a Castanesa; a l'Institut de Estudios Altoaragoneses de la Diputació Provincial d'Oscà, que des del primer moment va donar suport a la trobada, i a l'Institut Ramon Muntaner, que en tots aquests anys va donant suport i visibilitat a les diferents activitats que es realitzen a la Ribagorça, al Pirineu o a la Franja.

I, com no, a la SAC, la Societat Andorrana de Ciències, promotora d'aquestes trobades. Gràcies als incombustibles Àngels Mach i Antoni Pol, que organitzen i editen aquestes trobades i que, juntament amb totes les activitats, publicacions, recerques i debats que van realitzant a Andorra i més enllà d'Andorra i al suport de més de 85 entitats (també de la Ribagorça, Castanesa i La Terreta), han obtingut el merescudíssim premi Recercat 2022, que atorga anualment l'Institut Ramon Muntaner en el marc de la jornada Recercat. Des d'aquí, ens sumem una vegada més a les felicitacions.

Esperem que aquestes trobades o la lectura d'aquestes pàgines us animin a visitar aquestes magnífiques terres ribagorçanes, tant les pirinenques com les prepirinenques.

Auzolan: el patrimoni cultural, eina de dinamització transfronterera al País Basc

Introducció: repensar el patrimoni etnogràfic al segle XXI

En aquest món cada cop més globalitzat i interdisciplinari, el concepte de *patrimoni* s'amplia i es reinterpreta constantment. Al segle XXI, trobem aproximacions al patrimoni etnogràfic des de l'art contemporani.

Aquestes aproximacions artístiques estan més o menys inspirades en la cultura tradicional, i acostumen a ser el resultat d'un major o menor estudi previ i d'una reflexió teòrica posterior. En qualsevol cas, són noves creacions amb una finalitat eminentment artística.

D'altres, tanmateix, estan programades per complementar una recerca acadèmica, un plantejament impensable poques dècades enrere. Per exemple, Zapat(h)ari és un programa dissenyat per l'etnopol EKE/ ICB (Euskal Kultur Erakundea/Institut culturel basque). Inclou la recopilació de testimonis escrits i orals a càrrec de l'antropòloga Aitzpea Leizaola; la recollida de materials per a la seva patrimonialització, en col·laboració amb el Baionako Euskal Museoa/ Musée Basque et de l'histoire de Bayonne; l'exposició fotogràfica de l'artista Polo Garat, més enllà de la pura documentació gràfica, i la interpretació musical de Juan Carlos Pérez, basada en fragments de sons recollits en la recerca. El tema d'estudi és la fabricació de calçat, una activitat artesanal, posteriorment industrialitzada i ara gairebé desapareguda, que ha marcat el caràcter de la localitat basca d'Hazparne (oficialment Hasparren, en francès), al territori històric de Lapurdi, ara integrat al departament dels Pirineus Atlàntics. Mentre el País Basc rural al nord dels Pirineus es dessagnava demogràficament per l'emigració cap a Amèrica durant els segles XIX i XX, Hazparne fou un dels pocs nuclis que atreia població gràcies a la seva indústria sabatera, fins que la deslocalització ha provocat una forta crisi econòmica, social i cultural. La patrimonialització d'una manera de viure amb un final un xic traumàtic no és pura erudició, i la implementació artística pretén ajudar a socialitzar la feina davant la població que en va ser



Xabier Kerexeta i Erro, tècnic superior d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa

Paraules clau:
Gordailua, transfronterer,
patrimoni etnogràfic,
art contemporani

protagonista, la memòria col·lectiva de la qual oscil·la entre la tensió i la nostàlgia.

EKE forma part d'una xarxa d'etnòpols de França on podem trobar altres exemples d'aproximació des de l'art i –també– per a l'art. Com ja s'ha dit, aquesta és només una manera de tornar a valorar el patrimoni etnogràfic, al meu parer molt interessant, perquè en general està molt devaluat. Només cal veure l'estat en què es troben molts dels museus que el conserven.

Un repàs al patrimoni etnogràfic basc evidencia que no passa pel seu millor moment. Després de l'obertura de nombrosos petits museus, sobretot a Guipúscoa, les primeres dècades del segle XXI han deixat en evidència que no són sostenibles per falta de finançament i de públic. I és que la seva temàtica, que es reflecteix en una museografia clàssica, no atrau les generacions més joves, que no entenen el discurs que transmeten, ni els interessa.

De fet, l'eclosió de petits nous museus a finals del segle XX –ara molts amb prou feines actius, sota amenaça de tancament o ja tancats– resultava extemporània si tenim en compte que els grans museus centenaris, amb fons de gran qualitat, estaven en decadència: el 2001 el de Baiona va reobrir les portes *in extremis*, després de dècades d'abandonament i tancament; 20 anys de projectes fallits més tard, el museu donostiarra de San Telmo es va remodelar el 2011 perquè la part de l'edifici declarada monument amenaçava ruïna; el museu de Bilbao va tancar el 2021, en teoria per a una renovació integral, després de dècades sense gairebé canvis museogràfics i sense renovació de la plantilla, fins i tot sense direcció. A l'est dels Pirineus, el Museu Etnogràfic de Ripoll, renovat el 2011, ha sortit ben parat d'una història similar.

Els vells museus del Pirineu gascó també han arribat al segle XXI en plena decadència i sense projectes de futur. Posseeixen col·leccions de gran valor patrimonial, però amb prou feines disposen de personal o de fons ni duen a terme pràcticament cap recerca, i les seves museografies, envellides, ni tan sols garanteixen la correcta conservació dels objectes exposats... Parlo del Musée Pyrénéen de Lorda, del de Banhèras de Bigòrra i del de Banhèras de Luishon, en els quals no s'ha invertit durant decennis. La secció d'etnografia del Musée Massey de Tarba, tot i que s'havia anunciat al seu web, no s'ha obert després de la remodelació de les sales.



Imatge 1: Museu de Banhèras de Bigòrra: el rètol informatiu està col·locat directament sobre elements patrimonials apilats

El contrapunt a aquest panorama el trobem a l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, de 1994, mentre que molts museus que van néixer a la dècada de 1990 no tenien cap altre projecte més enllà de la mateixa obertura i confiaven que amb això n'hi hauria prou per atraure el públic. I no ha estat així. Són molts els motius del desinterès pel patrimoni etnogràfic en general i basc en particular, entre d'altres que s'ha utilitzat per transmetre una imatge del nostre passat i el nostre present amb la qual avui dia és difícil identificar-se. Però no és només això: el patrimoni industrial, que permetria explicar en gran mesura la societat basca actual, amb prou feines ha rebut suport institucional, mentre que és evident que els museus d'art reben atenció per part de les administracions.

Gordailua a Auzolan

Auzolan es pot traduir com «treball veïnal», i fa referència a una pràctica encara vigent en alguns barris i pobles rurals: com a mínim un membre de cada casa duu a terme, en un temps i un lloc determinats, una tasca concreta. En general, es tracta d'arreglar camins o altres infraestructures comunes; l'Ajuntament acostuma a posar-hi el material i els veïns, el treball. No només al País Basc, la col·laboració mútua ha estat habitual a les societats tradicionals en cas d'urgència (morts, accidents, incendis, ensorraments, riudes, etc.) i en algunes activitats cícliques: collita, trilla, desgranatge del blat de moro, recollida de pomes...

Casualment, el carrer on es troba Gordailua, a Irun, s'anomena Auzolan. Gordailua és el Centre de Col·leccions Patrimonials de Guipúscoa. És propietat de la Diputació Foral i conserva el patrimoni moble del territori: més de vuitanta mil objectes de caràcter històric i etnogràfic i obres d'art, així com més d'onze mil caixes i centenars de peces arqueològiques de gran mida.

L'edifici es va inaugurar el 2011. Es divideix en tres plantes, més de 9.000 m², dels quals 5.100 m² són dipòsits de material patrimonial i 4.500 m² en vertical són graelles per a quadres. La resta de l'espai l'ocupen espais auxiliars per garantir la conservació òptima del patrimoni: tallers de restauració, sales de quarantena i anòxia, molls de càrrega, magatzems generals, biblioteca i centre de documentació, sales de reunions i conferències, oficines, sala de consulta per a recerca, àrees de registre i fotografia, bombes de calor i altres espais de control climàtic, etc. És l'únic edifici del territori dedicat en exclusiva a la salvaguarda del patrimoni.



Imatge 2: Gordailua: els arquitectes han «blindat» l'edifici, metàfora del patrimoni que atesora

Però el seu caràcter pioner rau en la seva gestió: tot i que és propietat de la Diputació, ja es va concebre per guardar-hi els fons de San Telmo, museu municipal donostiarra que, a la pràctica, actua com a museu provincial, i que també va reobrir les portes el 2011, després d'una remodelació. Així mateix, recull, classifica, restaura i gestiona el patrimoni arqueològic del territori, titularitat del Govern basc. D'altra banda, mitjançant comodats, aplega col·leccions municipals, de familiars d'alguns artistes guipuscoans morts i de la Kutxa Fundazioa. Els objectes es condicionen i s'emmagatzemen, independentment de la propietat, segons les seves característiques (grans formats, negatius fotogràfics, etc.) i les necessitats de conservació: sales de materials sensibles (paper i tela, amb un màxim de 55% d'humitat relativa; metalls delicats, amb un màxim de 40% d'humitat relativa), cambres frigorífiques per a fustes i cuirs arqueològics, etc.

La gestió no es limita al patrimoni de l'edifici: comprèn tota l'obra dels altres edificis de la Diputació (Palau, Hisenda, museus, biblioteca...) i l'obra cedida a museus i centres culturals d'altres entitats del territori. Des de Gordailua també es controlen i es gestionen la conservació i, si escau, la restauració dels retaules i altres béns religiosos. Gordailua és, doncs, l'organisme gestor del patrimoni moble de Guipúscoa: un edifici, però sobretot un concepte pioner, els referents més propers del qual s'han de buscar a Glasgow, Amsterdam i Zuric.



Imatge 3: Bombolla d'anòxia per a patrimoni amb matèria orgànica; pas previ imprescindible abans d'entrar en els magatzems

Patrimoni cultural, dinamitzador de relacions transfrontereres

Gordailua participa en xarxes institucionals, com ara la de centres patrimonials paleolítics Ice Age Europe. O signa convenis de col·laboració amb altres institucions, com l'Ajuntament de Xixón: a Gordailua s'han restaurat algunes de les restes arqueològiques baix-imperials i altmedievals de la ciutat, mentre que la seva beca de formació d'etnografia inclou una estada al Muséu del Pueblu d'Asturies. El mes de novembre de 2021 va organitzar una jornada entorn de la recerca sobre una taula flamenca de Zumaia i la seva restauració, amb la participació del KIK/IRPA, Institut Reial de Patrimoni Artístic de Brussel·les, entre altres agents. El 2022 s'ha formalitzat un acord entre Gordailua i la Kutxa Fundazioa (que hi conserva més de 1200 obres en comodat) per formar una persona en els últims procediments i materials de conservació al magatzem patrimonial Sammlung del Museum Nacional de Suïssa, a Zuric.

Generar dinàmiques conjuntes de posada en valor del patrimoni arqueològic i artístic és una pràctica bastant assumida, tal com es pot veure en molts exemples. El veritable repte, com ja s'ha apuntat, és generar noves dinàmiques acadèmiques, socials, culturals, interinstitucionals i econòmiques a partir del patrimoni etnogràfic. Hi ha dos casos

transpirinencs que ara només esmentaré perquè Gordailua no hi participa directament, tot i que hi participen altres serveis de la Diputació:

- La xarxa PATRIM+, que precisament la setmana posterior a la Trobada de Montanui va organitzar el seminari «Patrimoni i frontera». Formada fins al 2021 per onze entitats del nord i el sud dels Pirineus, es reformularà el 2022, i el Caserío Museo Igartubeiti (Ezkio-Itsaso) continuarà participant-hi.
- La Ruta del Ferro dels Pirineus. Inclou, entre altres agents, la farga d'Agorregi (Aia), una de les dues fargues de Guipúscoa que encara es posen en funcionament, òbviament només amb caràcter cultural.

Patrimoni etnogràfic, dinamitzador artístic transfronterer

Sí que detallaré alguns casos concrets en què ha intervingut o intervé Gordailua. Tenen el denominador comú de ser transfronterers i de posar en valor el patrimoni etnogràfic amb propostes d'art i disseny contemporanis.

El 2019, la fàbrica de creació i productora cultural Bitamine Faktoria va convidar l'artista hongarès Gergő Bánkúti a una estada transfronterera al Baix Bidasoa. Bánkúti va analitzar a Gordailua les *argizaiolak*, tauletes antropomorfes al voltant de les quals s'enrotllava una candela molt fina, que s'encenia com a culte als familiars difunts. Les va recrear en molla de pa (el pa, juntament amb la llum, era l'ofrena habitual als morts) i va substituir la cera per uns cintes biodegradables en les quals els participants vam poder escriure records sobre els nostres difunts, abans d'«enterrar-les» al riu Bidasoa. El resultat sembla, doncs, efímer: per a l'artista l'important, i per tant el que queda, és documentar audiovisualment el procés d'estudi, la reflexió i la resposta col·lectiva a la reinterpretació d'aquest objecte ritual emblemàtic de la tradició funerària basca.



Imatges 4 i 5: Argizaiolak de Gordailua i les creades per Bánkúti

Des del 2017 a Gordailua se celebra anualment «OHI», un taller pràctic organitzat per Basque Design Project. Presenta nous dissenys (nous per les seves funcions, tècniques de fabricació, formes o materials), inspirats en objectes tradicionals. Hi participen tant professionals com estudiants provinents de les dues bandes del Bidaosa. Arran d'una d'aquestes trobades va sorgir la col·laboració que el 2020 va culminar amb la publicació d'*HEMENDIK: Euskal Herriko 50 objektu ikonikoren istorioak*, en èuscar/castellà, èuscar/francès i èuscar/anglès. *Hemendik* significa literalment «des d'aquí», i s'ha mantingut com a títol en les tres versions. El subtítol es tradueix com «la història de 50 objectes icònics del País Basc». Gordailua hi ha col·laborat amb l'aportació de materials per ser fotografiats i sobretot amb l'assessorament en continguts i la redacció del pròleg contextualitzador de l'obra.

Es tracta d'una edició de luxe, amb textos divulgatius però ben documentats sobre 50 exemples de disseny basc. N'hi ha de molt tradicionals, com ara la *laia* (espècie de fanga doble) o el *kaiku* (recipient de fusta per munyir i bullir la llet). N'hi ha d'industrials, com les cadenes de vaixell Vicinay o les màquines expenedores Azkoyen. I n'hi ha que evidencien la seva adequació a la realitat de cada moment. Un exemple: Laffargue, taller de cinturons i carteres de cuir tatxonat, originàriament feia *kopetakoak*, frontals de cuir tatxonat del típic jou de tòs basc, i va anar reconvertint la seva activitat a mida que la mecanització va substituir el bous i Donibane Lohizune (Saint-Jean-de-Luz) es va anar convertint en una localitat turística.

Evidentment, l'objectiu d'un llibre editat per una empresa de disseny és la seva comercialització, però el fet que en totes les versions hi sigui present la llengua basca reivindica no només cada objecte icònic, sinó una cultura amb arrels pròpies, en evolució contínua i oberta a altres mercats i cultures.

L'empresa Aiur-Euskadi, gestora de les visites guiades a Gordailua, va llançar una proposta per fer arribar el patrimoni a col·lectius que per diferents motius no podien accedir físicament al nostre edifici: *Gordailua ibiltaria* (itinerant). De fet, va proposar crear una nova categoria per donar de baixa del catàleg alguns elements patrimonials amb l'objectiu de fer-los servir com a recurs pedagògic. D'aquesta manera, no són necessaris els restrictius criteris de conservació que s'exigeixen a les peces que s'exhibeixen en exposicions o es presten per a anàlisis o consultes. Es poden manipular i transportar sense embalatge ni assegurança perquè sempre són elements de valor patrimonial molt baix, tipològicament molt repetits i no documentats.

La prova pilot es va dur a terme el juliol de 2021 en una residència de gent gran a Hondarribia, municipi veí d'Irun, que durant l'estiu també acull residents de l'altra banda del Bidasoa pels convenis de col·laboració interinstitucional del Consorci Transfronterer Bidasoa-Txingudi i l'Eurociutat Basca Donostia-Baiona. L'activitat, que es recull en un document audiovisual, va ser trilingüe (en èuscar, castellà i francès), segons la llengua de cada resident. Així, es va prioritzar la utilitat sociocultural a la mera preservació. El benefici resultant supera amb escreix el risc d'un possible deteriorament o pèrdua, fins al punt que també s'ha aplicat aquest criteri de baixa per recurs didàctic a tallers familiars del Museu Marítim Basc i a un projecte basat en el lli que s'esmentarà a continuació.

Tres col·lectius d'artistes dels Pirineus Atlàntics, dos del País Basc (La réciproque i COOP) i un de Bearn (Image/Imatge), col·laboren en la posada en valor del patrimoni tradicional lligat al lli. En primer lloc, documenten el treball artesanal (abandonat progressivament fins a la seva total desaparició fa mig segle) i de la primera industrialització, amb l'última fàbrica, a Donapaleu (oficialment Saint-Palais, Baixa Navarra), activa fins al 2020. Han dut a terme tallers didàctics i experimentals de sembra i collita del lli, així com dels processos de picada, filada, teixidura i tenyida de la fibra tèxtil. També han organitzat una jornada d'estudi a Baiona sobre creació artística en tapissos, tints tradicionals, targetes perforades per a brodats industrials analògics, etc. Tots els processos estan sent documentats per Calypso Debrot, que reinterpretarà artísticament les seves filmacions en una exposició que tindrà lloc la tardor de 2022 a Orthez (Bearn). El procés culminarà amb una estada similar per a artistes del sud del Bidasoa el 2023, i amb la itinerància de l'exposició de Debrot i d'altres artistes. A més, organitzaran una altra jornada d'estudi a Guipúscoa.

Gordailua hi participa de diferents maneres: ha signat una mena d'aval científic sobre l'interès del projecte per presentar-lo a subvencions transfrontereres; ha facilitat contactes amb agents i institucions de Guipúscoa per a la celebració d'aquesta jornada i exposició al sud del Bidasoa; ha cedit desenes d'objectes patrimonials per a la filada a mà del lli en tallers didàctics, i presentarà una comunicació sobre la tradició oral basca (mites, contes, cançoners) lligada al lli a la jornada d'estudi. En el moment d'escriure aquest article, encara està per confirmar si també en serà la seu.

El 2020, l'artista guipuscoà Nader Koochaki va proposar a Gordailua participar a «Museoa urtu» (Fondre el museu). Elaborat conjuntament amb EKE/ICB i el Museu Basc de Baiona, és un projecte molt ambiciós conceptualment i tècnicament: fondre velles esquelles de la col·lecció del museu, reutilitzar el material per fer-ne de noves, col·locar-les a ramats de les muntanyes de Zuberoa (al Pirineu nord, limítrof amb Navarra, Bearn i Aragó) i enregistrar-ne el so. També en aquesta ocasió el resultat seria artístic, però, com en el cas de Bánkúti, l'«obra» no serien tant les noves esquelles creades com el patrimoni immaterial obtingut del fet de documentar tot el procés, l'etnogràfic, el tècnic i la interpretació de l'autor.



Imatge 6: Documentant la jornada patrimonial del lli a la Baixa Navarra



Imatge 7: Esquelles de Gordailua

Tot i que és molt suggeridor, el fet de proposar que un museu destrueixi el seu patrimoni jurídicament és gairebé impossible, a banda que qüestiona el propòsit mateix de la seva missió, que és conservar-lo per transmetre'l a generacions futures. També Gordailua és un centre de conservació de patrimoni. Tanmateix, de les 228 esquelles dels seus fons, més de 200 són de procedència desconeguda, moltes estan en mal estat de conservació i 106 ni tan sols tenen batall. Koochaki ho sabia perquè ja havia treballat amb les esquelles de Gordailua per al seu projecte «Soinu paisaia» (Paisatge sonor) i per això ens va demanar de col·laborar en el projecte.

D'altra banda, des d'un punt de vista tècnic, la dificultat potser s'acaba convertint en oportunitat. Actualment, la fosa del ferro només es duu a terme en grans centres siderúrgics i en quantitats industrials, per la qual cosa la idea original no és factible. En canvi, dos centres donostiarres d'innovació tecnològica estan disposats a col·laborar en aquesta proposta pionera: d'una banda, el CEIT de Tecnun (Universitat de Navarra) disposa d'un centre experimental d'atomització, que literalment polvoritza el ferro; de l'altra, Lortek imprimiria les esquelles en 3D en ferro atomitzat.

Així doncs, la proposta de Koochaki permet donar un nou valor patrimonial, artístic i contemporani a objectes tradicionals de molt baix valor etnogràfic, a banda de facilitar la innovació tecnològica, aplicable en el futur per empreses del territori o transfrontereres.

Conclusió: dinamitzar, també econòmicament, el patrimoni cultural

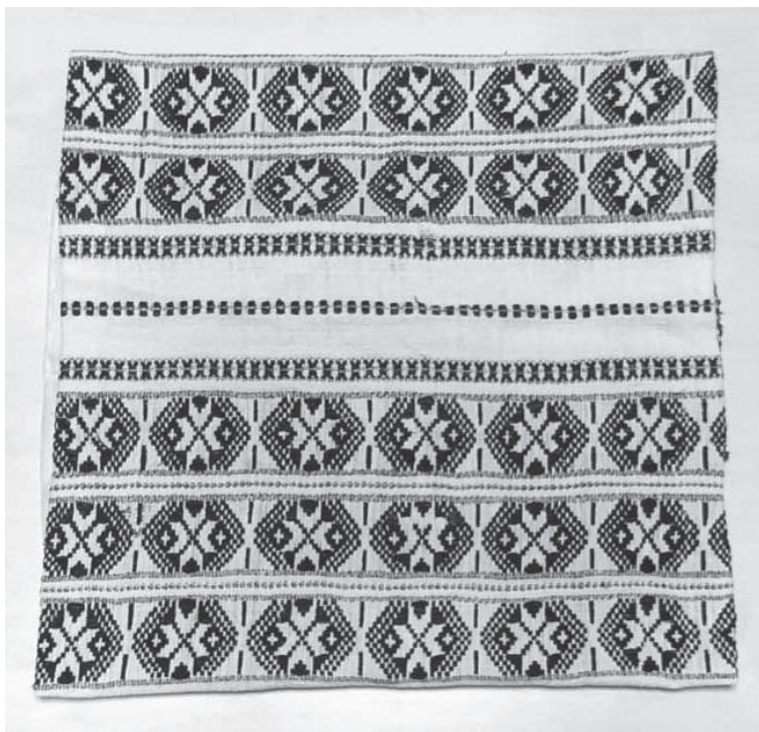
Dinamitzar el patrimoni no és un mer exercici d'erudició; al contrari, aporta aire fresc a l'etnografia basca, força anquilosada en els seus temes d'interès i metodologia. Per això, no és estrany que darrerament les propostes provenguin de l'art i el disseny, i que la seva finalitat vagi més enllà de l'estudi. Pretenen generar un impacte social i, de vegades, també econòmic.

Començant amb el darrer exemple, a Koochaki li interessa reflexionar sobre el patrimoni, sobre el procés de recreació de les esquelles, i socialitzar-les en el pasturatge del segle XXI, un segle després de la fundació del museu. D'altra banda, les empreses d'alta tecnologia es plantegen com a inversió experimentar amb patrimoni cultural: la despesa és assumible perquè continuen investigant en un camp nou per a posteriors aplicacions i aquesta inversió les posiciona favorablement davant les institucions públiques, ja que aporten el seu saber fer a un projecte d'interès cultural transfronterer.

En el cas del treball del Ili, el resultat no vol limitar-se a unes exposicions o jornades culturals. Un dels productes típics bascos per a turistes són els clàssics jocs de taula de Ili blanc amb brodats, sobretot en blau, que ara són de cotó amb franges verdes i vermelles (colors de la ikurriña, no tradicionals) i d'origen asiàtic. El prestigi i, per tant, el valor econòmic de la marca «linge basque» es tradueix en una sentència judicial, emesa el 15 d'octubre de 2021, vigília de la jornada a Montanui, que la valida només per a tres empreses. Les tres estan al departament dels Pirineus Atlàntics, però a Bearn –tot i que una d'elles també té la raó social en territori basc des de fa una dècada– i el seu Ili es conrea en altres departaments, fins i tot a Portugal. Litigar per la indicació geogràfica amb un resultat tan sorprenent indica el valor econòmic d'un patrimoni cultural els darrers

testimonis del qual es conserven en els museus etnogràfics bascos i a Gordailua. Així doncs, la proposta «artística» pretén inserir-se en el teixit socioeconòmic local. De fet, ha contactat amb l'associació bearnesa Lin des Pyrénées, que treballa per la recuperació del conreu del lli amb l'objectiu últim de reforçar una tradició tèxtil a punt de perdre's a causa de la deslocalització.

Aquell mateix dia 15 d'octubre el documentalista del Museu San Telmo i jo mateix, tècnic d'etnografia, vam testificar en un judici sobre el disseny d'un drap de difunts com el que acostumava a posar-se a les esglésies sota les argizaiolak. Una investigadora havia publicat el patró d'aquesta i d'altres peces de San Telmo en un estudi patrocinat i publicat pel museu el 2002 i reeditat el 2017. Aquestes peces actualment són a Gordailua, tret les que estan exposades. El 2019, una dissenyadora que s'inspira en la indumentària tradicional va reinterpretar i comercialitzar peces de roba amb aquest disseny. La investigadora la va denunciar per no haver reconegut la seva autoria. La sentència no li ha donat la raó, amb l'argumentació que no va ser una creació pròpia, ja que l'original és anònim.



Imatge 8: Drap de difunts brodat del segle xx, que segueix models ja documentats al segle xvi

Com a reflexió final, un drap de lli brodat, fet fa segles per alguna dona de qui no tenim cap referència, és un drap més, entre molts altres, en un estudi sense el més mínim ressò mediàtic... fins que és recreat en una desfilada de moda i protagonitza la col·lecció «Kardena», formada per models batejats amb noms de personatges de la mitologia basca. Al sud i al nord del Pirineu basc, el fet que s'hagi arribat a judicialitzar el patrimoni etnogràfic lligat al lli tradicional només s'entén perquè transcendeix l'erudició i, a partir de noves creacions artístiques, es dinamitza socioeconòmicament.

Fonts documentals:

<https://amarenak.com/categoria-producto/kardena/>
<https://bitamine.net/eu/calls/2>
<https://calypsodebrot.net/>
<http://coop-bidart.com/>
<https://iratzoki-lizaso.com/work/hemendik/?lang=eu>
<https://ohidesignproject.com/>
<https://www.ceit.es/eu/servicios-y-resultados/atomizador>
<https://www.eke.eus/eu>
<https://www.eke.eus/eu/albisteak/zapat-h-ari-hazparneko-zapatagintzari-buruzko-proiektu-antropologikoa-eta-artistikoa>
<https://www.eke.eus/eu/euskal-etnopoloa/ikergaiak/ondarea-eta-sorkuntza>
<https://www.enbata.info/articles/le-linge-dun-pays-qui-nexiste-pas/>
<https://www.gergobankuti.com/performaces>
<https://www.gipuzkoa.eus/eu/web/gordailua/hasiera>
<https://www.ice-age-europe.eu/home.html>
<https://www.image-imatge.org/>
<https://www.lareciproque.com/>
<https://www.lortek.es/eu/hasiera>
<https://www.maisonlaffargue.fr/58-boutique-en-ligne>
<http://www.musee-basque.com/>
<https://www.musee-massey.com/collections/bigorre-quatre-vallees>
<https://www.nationalmuseum.ch/de#sammlung>
<http://www.patrim.net/?lang=ca>
<http://www.pirineusdigital.cat/2022/01/03/els-museus-han-de-ser-instruments-per-a-la-poblacio-local-i-no-nomes-aparadors-per-atraure-turisme/?fbclid=IwAR31Xc2gXJt-Tp75dHDquJvZPkroqMJneu5O-DDIbKgZnbACahpg1eXdtE9Q>
<https://www.pologarat.com/>

Narcís Camós O. P. (Girona, 1621-Barcelona, 1664) i els romeus apotecaris-botànics que posaren el santuari de la Mare de Déu de Núria en el món en els segles XVII i XVIII

*A la meva mare que m'ensenyà a estimar els arbres, les flors,
els ocells, les cuques de llum i els estels*



Montserrat Moli
i Frigola, Il Università
di Roma "Tor
Vergata", Real
Accademia de la
Historia

M'ha semblat adient aquest any, en què ens ha passat de tot, parlar de l'abundor de flora pirenaica i de la recollida d'herbes remeieres per part de notables botànics i apotecaris sobretot de Barcelona, que a diferència dels metges, ajudaren a la publicació dels primers llibres sobre el santuari de la Mare de Déu de Núria.

La meua és una contribució a la gran feuada del gran botànic de Catalunya, Joan Vigo i Bonada, de Ribes de Freser, que revisà de forma rigorosa gran quantitat de llegendes falses, relatives a la flora de la vall, publicades per botànics que no havien posat un peu a la vall.

Dels nostres, el primer i que cal reivindicar, fou el dominic gironí Narcís Camós, (Girona, 1621-1664), fill d'un adroguer benestant, que nasqué el 1621 i professà al cenobi de Santa Maria de l'Anunciata de Girona (fig 1) el 1640,¹ o sigui l'any de l'inici de la Revolta Catalana. Allí observà amb atenció, segons Barraquer que la bella façana gòtica

"contenia un caprichoso objeto robado a la naturaleza, como una flor [...] un murciélago, [...] una hoja, [...] una lagartija [...] un gorrión".¹

Morí d'accident o d'enverinament al cenobi de Santa Caterina Màrtir de Barcelona, on el general de l'orde Tomàs Turco l'envià pel seu *savoir faire*, tot dispensant la jove edat, per ensinistrar els novicis i fer de sagristà major. De sòlida cultura, gràcies a la notable biblioteca del cenobi gironí, tenia un acomodat cap, era un gran escriptor i un millor caminador o "excursionista".

Escriví sobre la vida exemplar del dominic gironí *Dalmau de Ciurana* (*Compendio de la vida y costumbres del venerable fr. Dalmacio de*



Fig. 1 - La Universitat de les Àligues i el cenobi de Sant Domènec de Girona, fotografia de Montserrat Moli i Frigola



Fig. 2 - Josep Tramulles, escultor, relleu central del retaule de Sant Sebastià, Museu d'Art de Girona, fotografia de Montserrat Moli i Frigola



Fig. 3 - Dionís Baixeras, pintor, *Processó a Núria*. Pintura d'una Col·lecció particular

Ciurana, de la obediència, Girona 1689), que ell no conegué, però de qui li parlaren altres monjos ancians coetanis, que fou publicada trenta sis anys després, gràcies a l'ajuda del nebot del finat, Miquel de Ciurana. El pare Coll li atribuï també una *Vida de Sant Medir*, en català, publicada a Barcelona pòstumament.

Trobà i renovà la seva devoció a la Verge, en haver vist obrar a Girona la capella de la Mare de Déu del Roser - un templet dins l'església del cenobi dominicà-, on el reputat escultor barceloní Josep Tramulles hi estava bastint el retaule (fig 2),² pagat per Dídac de Sarriera (Sant Hilari Sacalm,?-Mercadal de Vic, 1652).³

Preocupat el nostre frare, decidí fer un viatge espiritual, inquiet i avorrit de l'ambient que es respirava a Barcelona, durant la Revolta i cansat de les feines assignades al cenobi barceloní.⁴ Emprengué a peu un viatge, per ataüllar personalment els 1.033 ermitoris, santuaris i parròquies de les deu diòcesis catalanes dedicades a la Mare de Déu de les dues Catalunyes (Barcelona, Girona, Tortosa, Lleida, Urgell, Vic, Elna, Solsona, l'arxiprestat d'Ager i el priorat de Meià, acompanyat d'un inventari de la resta dels llocs marians) que prolongà fins al 1653, ja que volia, així mateix, observar de prop la natura, que havia admirat en pedra, a la gòtica portalada i als dos claustres del cenobi gironí.

Segons els estudis de Víctor Hurtado i els meus, anà al Santuari de la Mare de Déu de Núria l'any 1651, abans de la rendició de Girona l'any següent i la demolició el 1653 del castell de Queralbs, després que s'hi esbatussessin escamots de miquelets⁵ dirigits per "Ignasi del Viver i Descatllar i ses camarades", que oferiren a la Mare de Déu de Núria el 31 de juliol de 1651 "23 rals o 2 lliures 6 sous", i soldats de Felip IV, mentre els francesos dos dies després, o sigui el 19 de juny de 1653 assetjaren Puigcerdà, que caigué el desembre de 1654, després de fer diversos estralls a Ripoll, Ribes de Freser i Dòrria. Així mateix un escamot de vint soldats pujà a Núria per robar làmpades, corones i la resta de l'argenteria del santuari, fet que la Verge evità embolcallant-los, segons la llegenda de boira espessa. Sabem també per diversos miracles (87 i 92), que s'atribuí a la Mare de Déu la mancada crema de les cases de la collada de Toses i de la vall de Camprodon, on "los sostres y mitjants [eren] de fusta" motiu pel qual hi pujaren en processó agraïts el 5 de setembre de 1655 el poble de Setcases que oferí "ciris de pes de una roba" (fig 3) mentre Anna Verdaguer de Nevà i Anna Baldrich de Batet portaren a Núria la primera el 27 de setembre de 1655 "una mortalla de tela de casa per la salut del marit, després de caure-li a sobre una grossa pedra i salvar-se" i la segona el 30 de

setembre de 1655 "un faldellí blavós de 16 llençols de tela de casa per haver deslliurat sa casa dels poders dels soldats" i els veïns de Dòria i Fornells de la Muntanya s'afegiren pagant la reixa de ferro de l'Altar Major l'any 1666, com explicarem més endavant.

Camós fou el primer a descriure el santuari, quinze anys abans del més conegut Francesc Marès (Llivia,?-Barcelona,1678), que era un assalariat dels Rocabertí, que li pagaren l'edició del seu llibre l'any 1666, - que fou reeditat moltes vegades i traduït al francès l'any 1867-⁶ potser per la fama que li havia donat la composició dedicada a Sant Tomàs d'Aquino, premiada en un certamen poètic celebrat a Barcelona l'any 1643 i per ser de la Baixa Cerdanya, on els Rocabertí tenien propietats.

Camós, amb els llibres i apunts i un sac amb pa i formatge, com els pastors, pujà a Núria (fig 4), coneixedor de la creada Confraria de la Mare de Déu de Núria (1599-1603), quan Dídac de Rocabertí de Pau i de Boxadors (Barcelona,c 1600-Perpinyà,1649) (fig 5),⁷ governador de Perpinyà conjuntament a l'esposa Anna de Sarriera, estava transformant la contrada, en el seu Montserrat transfronterer (fig 6), en fer edificar des de 1638 una gran església, (fig 7) projectada pel mestre de cases Pau Ferrer, amb l'ajuda dels mestres de cases de Campelles: Domènec Blancafort i Domènec Marsal i un gran obrador amb treballadors i animals de banda i banda del Pirineu. Quan fou col·locada la teulada, l'any 1642, l'escultor de Ripoll, Domènec Casamira (Montgrony, 1598-Ripoll, 1659) hi bastí el Retaule de l'Altar Major (fig 8 i 9), que daurarà el pintor de Ripoll, Ponç Germà (La Pobla de Lillet,1607-Ripoll,1678) de 1648 a 1661. L'esmentat Retaule, tot i



Fig. 4 - Josep Mas, fotografia. El Santuari de Núria el 1870, fotografia d'una col·lecció particular



Fig. 8 - El retaule major de Núria, fotografia de Manuel Genovart Boxet, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (d'ara endavant AFCEC)



Fig. 5 - La bandera dels Rocabertí, Museu d'Arqueologia de Catalunya (d'ara endavant MAC). Girona



Fig. 9 - Domènec Casamira, escultor de Ripoll, *Relleu de l'Adoració dels Reis* del retaule de l'altar major del santuari de Núria



Fig. 6 - La Moreneta del Pirineu segons *L'Estel de Núria* de 1933



Fig. 7 - L'església vella de Núria a començament del segle xx, fotografia del MAC. Girona



Fig. 10 - Gravatec de 1657 d'un model proposat per Narcís Camós per a la nova Verge de Núria



Fig. 11 - Gravatec de 1657 d'un model proposat per Narcís Camós per a la nova Verge de Núria

que Camós coincidí a Núria amb el pintor daurador Ponç Germà, no entusiasma el nostre frare, que el qualificà senzillament de "curioso", si bé proposà atreviment de bon esteta, substituir-hi la Verge, per una imatge més "glamurosa", de la qual en presentà dos models (fig 10 i 11).

Estava al corrent de tot gràcies a diverses fonts ⁸ i al qual contaren els ciutadans de Girona que havien peregrinat al santuari de Núria abans d'ell per veure com anaven les obres i congraciarse amb el bon Dídac. Entre ells es trobaven el beneficiat Joan Baptista Calça i el canonge de la Catedral de Girona, Rafael Escura el 8 d'agost de 1638 que oferiren 25 lliures, fra Fulgenci de Girona, caputxí d'Olot que el 31 d'agost de 1639 oferí "una cortina per Nostra Senyora de tafetà encarnat amb flocadura de plata y uns corporals amb punta de gulla grans y gentils", els nobles Maria i Jaume de Cartellà, que el 12 d'agost de 1640 portaren "una cadena d'or", Francesc Roca de la Barca, que el 26 de setembre de 1643 donà "una Coroneta de plata per lo Jesuset" així com "los reverents canonges de Girona Joan Bassedes, Pere Pau Vilamajor, [Amadeu] Ferrer, Diego Farrer y lo Senyor Morer de Camprodon [que] son vinguts a visitar esta Santa Casa y an donat 20 rals a la Obra o 2 lliures" el 6 d'agost de 1648. D'ells Bassedes, afegí altres 13 rals o 1 lliura i 6 sous per un ciri de dues lliures de pes [que] havia promès per una gran mercè en ser deslliurat d'una malaltia". El seguiren el canonge i cabiscol de la catedral de Girona, Bernat de Ripoll, que el 14 de setembre de 1650 atorgà "dos peces de vuit a la Obra", mentre que el 24 d'agost de 1651 potser Camós coincidí amb els parents del malaguanyat Dídac, Jeroni Ribas de Vallgornera i Maria de Boxadors que passaven l'estiu a Ribes de Freser i portaren "cortines de tafetans grochs, carmesis d'encaigudes per a la capella de Núria pel retorn a la vida d'un fill" i una "cortineta de tafetà carmesí amb algunes puntes de plata per la pastera ahon està Nostra Senyora" per apropiarse'n i per l'admiració que els causà el retaule. Però sens dubte amb qui parlà més atentament fou amb els preveres Vicens Cerro, beneficiat de Castelló d'Empúries, conductor de la casa de Núria a Queralbs, que llegà en el testament de 6 d'agost de 1638 al santuari, "una mula negra sobredesdentada amb la barda y albarda y demès guarnicions, matalàs y flassada més tota la roba que te a la casa de Núria de Caralps, més la soldada de conduir la casa de Núria" i amb Bernat Pujolar de Sant Andreu de Bestracà que el 12 d'agost de 1648 "promet a la Obra 47 reals per vot feu de venir servir-la un mes a sos gestos y totas las missas que en dit termini diria de dites caritats a dita Obra, dic 4 lliuras 14 sous".

Camós, fruit de les experiències viscudes durant tres anys, escriví un deliciós llibre, que si bé obtingué la llicència l'1 d'abril de 1655 de l'orde i dels censors: el prior, Rafael Duran i el mestre Pius Vives del cenobi de Santa Caterina Màrtir de Barcelona, es publicarà a causa de la delicada situació política sols dos anys més tard, a Barcelona per dos editors, atesa la bellesa. Ho feren J. Plantada i sense peu d'impremta per la estamperia del Doctor Miquel de Muns, administrada per Tomàs Visiana, amb dos gravats de la nova Verge de Núria volguda pel nostre, ambdós l'any 1657, donada l'expectació provocada i el prestigi de Camós. Es tractava del *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña enriquecido con muchas imagenes de esta Celestial Señora, que como Plantas Divinas descubrió en él milagrosamente el cielo y adornado con muchos templos y capillas dedicadas a su Sabrosissimo nombre* i que tenia el subtítol *Tratado en que se da Noticia de algunas Iglesias Principales que hay en la cristiandad y particularment fuera del Principado de Cataluña dedicadas à esta Señora*.⁹ Dedicà per gratitud el llibre al gironí Josep de Cors i Xarquès, ardiaca de Santa Maria del Mar, canonge de la catedral de Barcelona, jutge sotsdelegat de béns i comissari de la Santa Creuada del Principat de Catalunya i els comtats del Rosselló i la Cerdanya.

L'edició de Plantada era infinitament millor, ja que oferia el pròleg de Camós i una garlanda poètica, escrita per amics dominics de Santa Caterina Màrtir de Barcelona: Josep Soler i Moner, lector de teologia, Antoni Rossell, predicador i presentat, un romanç dels mestres Rafael Duran, prior, i Pius Vives, mestre i censors del llibre, ja esmentats, un sonet de Carles de Sabater, unes octaves d'un "aficionat" anònim, unes "redondillas" dels seus antics novicis "los quales afectando la benevolència del autor, le reconocen como a tan Padre suyo, siendo de ellos Maestro". La novetat de l'edició fou la inclusió d'un sonet de la dominica del cenobi de Montesió, la noble Gertrudis de Llusà i de Copons, que dedicà al nostre la dècima següent:

Flores tan bellas Camós
ostenta vuestro jardín,
que a la vista dellas al fin,
quedó enamorado Dios.
Y assí espero que por vos
(pues soys Narciso Sagrado)
Y en costumbres mejorado
de MARIA, que es la flor
de vuestro jardín, mayor
que de un mundo enamorado.

Emprà l'espanyol, segons Jordi Abella, el millor editor de l'obra, per difondre el llibre fora de Catalunya, abans del Tractat dels Pirineus (1659) i per això fou silenciats per la historiografia tronada. Va tenir tant d'èxit que fou reeditat a Girona l'any 1772 per l'impressor Josep Bro, tot i que la llicència havia estat atorgada el 26 de maig de 1766 pel vicari general de Berenguer i per Vallesantoro el 12 de juny del mateix any, però causes no millor conegudes, segurament l'enveja, en retardaren la impressió sis anys.

En l'exemplar de 1772, Camós dedicà les pàgines 215 a la 228 al santuari de Núria i



Fig. 12 - La vall de Núria, fotografia de Josep Salvany, Biblioteca de Catalunya (d'ara endavant BC)



Fig. 13 - Pont gran de la vall de Núria, fotografia del MAC. Girona



Fig. 14 - Làmina botànica del pi melis



Fig. 15 - Maduixetes de bosc de la vall de Núria

anticipà amb pulcritud i estètica la publicació de Francesc Marés de 1666 *Historia y miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*, un refregit en tots sentits.

Camós observà i prengué apunts, begué dels papers del santuari i dels apunts dels apotecaris d'arreu que coincidiren amb ell i peregrinaren a Núria durant l'execució i daurat del retaule. El nostre descrigué amb la minuciositat d'un botànic "dilettante" la vall, que retrobà "en un llanico, que se llama el valle de Núria, [que] tiene otros montes mucho más altos que le estan circuyendo". Apart d'enumerar amb sapiència els noms de les muntanyes, destacava l'abundància d'aigües dels set rius (fig 12), que baixaven de les set valls, dels quals els de Finestrelles i Noufonts "vienen a dar obediència a la Virgen, passando sobre la tierra, en que esta edificada su capilla [de los cuales] se provee esta casa de muy sabroso pescado" (fig 13), que segurament li feren assajar i que li semblà un menjar dels déus, ja que peregrinava de santuari a ermita amb les seves lectures i apunts, pa, formatge i poc més. Estant a la vall examinà els manuscrits de l'arxiu, en part en "llemosí", consultava els clàssics que estimava, mentre passejava i parlava amb temor de les feres de la vall: senglars i óssos, però li encantaren les cabres salvatges o isards.

Del paisatge, el sorprengué l'aridesa

"al no descubrirse en estos montes ningunos árboles: grandes ni pequeños: sino es de una parte que mira à poniente, donde proveyó el cielo de algunos que sirven para los edificios necesarios de la casa, por lo qual tiene el nombre de bosque de Santa Maria", ufanós de pins mèlics (fig 14).

Demostrant el seu savoir faire i el seu bon gust explicava amb joia que en aquests bosquets collia amb plaer

"muchas fresas (fig 15) y ervas salutíferas y odoríferas flores (fig 16 i 17), no faltando avezillas, que con su dulce canto regozijan los oídos: ni florestas que alegran con su vista: con más plantas de boj (fig 18), que entre las demás de otras partes, tienen una propiedad grande, pues siendo las otras verdes, estas son coloradas con unas flores y frutos semejantes a manzanas"(fig 19).

Li foren d'ajuda els apunts i els herbaris confeccionats per l'apotecari de Barcelona, Cristòfol Parra i Pontich, coneguts gràcies al preciós llibre de *Presentalles de Núria* de l'Arxiu Episcopal i Diocesà de la Seu d'Urgell. Cristòfol, pujà i passà al santuari, des de mig agost a mig setembre de 1648, per observar el retaule, acabat de tallar pel mestre escultor Casamira. Durant l'estada, apart de recórrer les set

valls recollint herbes (fig 20), el 22 d'agost ofrenà "una casulla vermella folrada de tafetà vermell brodada amb unes flors de plata" que complementà el 6 de setembre amb "un Mantillo per a la Verge de color vermell brodat amb flors de plata", perquè aquesta el lluís el 8 de setembre, diada del Naixement de la Verge i de les Mares de Déu trobades (fig 21).

Pel seu costat, Francesc Marès, doctor en teologia, actiu a la Universitat Literària de Barcelona, rector de Sant Feliu de Codines i beneficiat de l'església de Sant Miquel de Barcelona, lligat a Anton de Rocabertí de Pau de Sarriera,¹⁰ hereu del bon Dídac, pujà per primera vegada a Núria el 1647 per la festa de l'Assumpta en companyia de "lo senyor doctor Vicenç Vinyals [...] y lo doctor Amat, tots Cathedrànics de Barcelona [...] que donaren vint rals o dues lliures", que el primer dels esmentats complementà durant la festa de 1648, portant "2 tovalles de Altar guarnides amb puntes grans alrededor beneïdes". Coincidí la darrera estada del doctor Vinyals, amb la de l'esmentat Cristòfol Parra Pontich, que sens dubte junt amb Miquel Salvador influïren i ajudaran la publicació l'any 1666 a Barcelona de, l'esmentada *Història i miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria* (fig 22 i 23), per escriure la qual Francesc Marès, deia haver consultat documents no millor especificats i mentia dient que no havia emprat el *Jardín de Maria*, obviat per ell i els historiadors tronats. Marès publicà el llibre d'acord a Anton de Rocabertí, per celebrar que el bell retaule Major fou:

"tancat y clos amb una rexa de ferro que y han fet molt gran y hermosa, pagada de almoyna de alguns particulars devots [de Dòria i Fornells de la Muntanya en salvar-los la Verge de la guerra i la pesta



Fig. 16 - Safrà de muntanya



Fig. 20 - Flora de la vall d'Eina



Fig. 17 - Làmina botànica de l'arnica



Fig. 21 - Armari dels mantells de Núria, fotografia de l'Arxiu Comarcal de Ripoll (d'ara endavant ACRI)



Fig. 18 - Boix, neret o abarset de la vall de Núria



Fig. 19 - Quatre moments del boix, neret o abarset de la vall de Núria, amb les "mansanetes"



Fig. 22 - Francesc Marès, *Historia y miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*, Vic, Vídua Tolosa, 1798, Biblioteca Carles Rahola de Girona (d'ara endavant BCR)



Fig. 23 - Gravatec de la Verge de Núria a Francesc Marès, *Historia y miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*, Vic, Vidua Tolosa, 1798, BCR



Fig. 24 - La reixa de ferro pagada l'any 1666 per Dòrria i Fornells de la Muntanya per custodiar el retaule major, fotografia de Joan Esplugas Puig, Col·lecció particular



Fig. 25 - Rosa de bardissa, fotografia de Karel Dirzin



Fig. 26 - Genciana gran de la vall d'Eina



Fig. 27 - Gravatec de la pujada a Núria al segle XVII, cortesia de Jaume Nieto



Fig. 28 - Làmina botànica de la camamilla



Fig. 29 - El ramat a Núria amb la caseta i el tancat de pedra, fotografia de Josep Salvany, BC

que] ha contrapassades las quatrecentas lliuras de plata amb que lo Altar de Nostra Senyora està molt decentment adornada, feta i posada amb lo favor de Déu lo any 1666" (fig 24).

Marès, sense dir-ho aprofità els estudis de Miquel Salvador, apotecari de Barcelona, de la coneguda família de botànics, iniciada per Joan Salvador Boscà (Calella, 1598-1616), que viatjà pels regnes hispànics, la Provença, París, Montpeller i Leiden. Per millorar el coneixement de la botànica, envià el fill a estudiar a Montpeller amb Peire Mayol (1638-1715), organitzà el primer gabinet de ciències naturals i amb l'ajuda de nombrosos naturalistes europeus, especialment del dominicà francès Jacques Barelier (1606-1673), l'obra del qual segurament coneixia Camós, creà el primer Jardí Botànic de Barcelona, a Sant Joan Despí a l'indret Lluisitània o Can Torrents.

Miquel Salvador pujà al santuari de Núria per primera vegada el 4 de juliol de 1660, moment en el qual oferí per acabar de pagar el daurat del retaule "2 reals de vuit" i aprofità l'avinentesa per prendre apunts de la vall i recollir herbes de la vall d'Eina (fig 25 i 26), considerada el jardí botànic de la vall. Completà la seva recerca el 2 d'agost de 1661, quan hi arribà amb no poca fadiga (fig 27, carregat amb un "sol gran de cristall amb raigs", per decorar el retaule, regal d'ell i dels seus germans Margarida i Jeroni Salvador, que havien aconseguit ser pares.

Marès no donà les gràcies a Salvador ni tampoc als apotecaris-herboristes que havien coincidit amb ell a la vall per estudiar la flora i les herbes remeieres, si bé n'aprofità els apunts i herbaris per anotar el gran nombre de pastures de la vall, que proporcionaven

"abundantíssimas herbas salutíferas, de tal manera, que des de parts molt remotes,

van à aquelles Montanyas, los Arbolaris à cercar herbes molt salutíferas, y apropiades á curar de molts mals”(fig 28).
 Marès, murri, no en diu els noms, per fer veure que fou ell qui vagabundejà per la vall i féu el seu propi herbari. Així mateix ens assabentava de “bon vivant” el

“tant copiosas y abundants de herbes per pasturar lo bestiar (fig 29): que los Pagesos de la terra de Serdanya, plana de Vich, Empurdà, Urgell, y altrs parts envian lo bestiar per estar en dites Muntanyas, y així hi ha en elles molts pletas, en las quals se fan molts Orris, abundants de saborosíssims formatges, delicada mantega, y altrs cosas de llet [ja que] las herbas son molt gustosas per lo bestiar que pastura en elles: perquè lo de llana, que se mata per menjar, excedeix tant en lo sabor y gust, quel que se menja en altres parts, que no y ha carn de perdiu ò capons més saborosa y regalada, que aquella de moltó en aquella Montanya”.

I parlava també d'altres bestioles, entre les quals

“quatre especies diferents de Perdius: so és de las ordinarias de la terra baixa: y de una altra manera, que diuhen Perdius Xerries: altres son Perdius blanques : y altra que se anomena Rascles [...] però aquestes son rares”.

Mostrava que havia estat assessorat per Salvador, ja que parlava com Camós de

“Javallins o Porchs Senglars: també Orsos algun. Del que més abundan [...] es de Cabras Silvestres, que en Llatí se anomenen Pygargus o Ibix i las anomenan Isarts: dels quals ni ha en tanta abundància, que alguna vegada se son vistos quaranta y cinquanta junts. També se crien Galls y Gallinas Silvestres en uns Estanyes de Caransà, en los quals si cria [...] molta abundància de Truytas, peix molt saborós y molt bó. En ells se crien ordinàriament mes grosses, que en los Rius, o Riberas”

ja que evidentment els custodis del santuari, anaren a pescar a Carançà per fer-els-hi assajar, en venir en nom d'Anton de Rocabertí de Pau de Sarriera.

Parlava com Camós de la manca d'arbres

“ni tampoch Arbres esterils [...] ni Arbre gran, ni xich [sols] a la part de Ponent hi haja un bosquet petit de Pins melichs, que basta pera obrar y mantenir les obres de aquella Santa Casa, de tal manera non trauan, ni tallan pera cremar, sino sols pera obrar y així li diuen lo Bosch de Santa Maria, perquè apar cosa miraculosa, que allí hi haja bosch”.

I si bé anotava que no hi havia vinyes a la vall, Marès de “bon vivant” explicava que

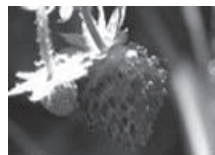


Fig. 30 - Maduixetes de bosc de la vall de Núria



Fig. 31 - Làmina botànica de fruits vermells



Fig. 32 - Gerds de la vall de Núria



Fig. 33 - Làmina botànica dels gerds



Fig. 34 - Cardots de la vall de Núria



Fig. 35 - Làmina botànica dels cardots



Fig. 36 - Gravat botànic d'una rosa, Bibliothèque Royale de Paris



Fig. 37 - Rosa de bardissa blanca de la vall de Núria



Fig. 38 - Rosa de bardissa color ciclamen de la vall de Núria



Fig. 39 - Làmina botànica de clavells



Fig. 40 - Clavellets roses de la vall de Núria

"noy pot haver vinyas: y així tot lo vi que allí se gasta, la y han de portar [...] de Rosselló, Conflent o Manresa [doncs] allí se fa millor [i] se purifica tant y si està embotat allí un any se converteix de vi claret en vi blanc".

El refinat Marès, com Camós parlava que "son molt abundants de la fruyta, en que català en diuen Maduxa (fig 30), en lo Llatí se diu frugum: y en castellà la anomenam fresas, de la qual ni ha en molta abundància, y son tant odoríferas y saborosas, que causan gran alegria à la vista, apasibilitat al olfato y donan gran gust a qui les menja. Desta fruyta ni ha allí duas maneres; la una Maduxa ordinària (fig 31): l'altra especie es ja mes grosseta. Semblant en la grandària, y forma à las Moras. Empero lo color es encarnat, y lo olor es mes grave, que las altras, lo sabor és estíptico, que retira al sabor de las Abrellas, però molt apasible al gust. A esta fruyta la anomenan allí Gers, (fig 32 i 33) y ni ha en molta abundància".

I passant a la verdura, que no l'entusiasrava, Marès anotava que "també produeix [...] enlloch de hortalissa, una herba que la anomenan allí Sarrons y en llatí se diu *Cardus Sylvestris* (fig 34 i 35), [que] te la fulla quasi com los Espinachs: és herba molt gustosa, particularment cuynada ab carn, [...] molt salutífera, apasible en lo gust y [...] molt purgativa: se cria ordinàriament en los llocs de las pletas del bestiar y encara que sia companatge pastoril, ne fan gran cas los Senyors y ho tenen per regalat menjar en la Primavera"

que a Núria començava per Sant Joan, quan pujaven les ramades i s'obria la capella.

Marès, per acontentar Antón de Rocabertí,

poèticament quan parlava de que esmaltaven la terra

“floretes de tant varios y different colors, de tanta suavitat y gentilesa, que forman un viu retrato del Paradís terrenal [o] Jardí d’aquesta Solamniissima Reyna, [...] tant adornats de diferents Rosas (fig 36-38) , Clavells (fig 39-41) y Lliris (fig 42-44) [fent fefaent el salm que resava] *circumdabant eam flores Rosarum y Lilia convallium*”.

Marès, usant descaradament els herbaris dels apotecaris, es lluïa parlant d’altres flors com

“l’odorifera violeta (fig 45), los deliciosos pensaments (fig 46), la salutífera catalia, la polida Marieta (fig 47), la noble Espuela, la delectable Ganget y infinitat de altres (fig 48). De las quals [...] per ser tantas, y tant raras [...] nols sabem los noms. Y todas ellas no tenen altre Jardiner, que las sembre, regue ni cultive, sino lo Autor de la Naturalesa, que las produeix tant bellas, perquè sols, han de servir de Estrado y Corona à la Sagrada Imatge de la Soberana Reyna Maria”.

Però copiava Camós quan afirmava que la flora més important de la vall i que

“adorna estas Muntanyas [és] una especie de Boix molt diferent dels que fan en altres parts, perquè [...] son alts, y tenen las fullas de color vert. Però los de Núria son xichs, no tindran de alçada, sua fins al genoll, à la cintura d’un home y fan una gran y comunament rodona mata y tenen la fulla tota vermella: floreixen estos Boixos en lo mes de Juny y fan la flor vermella hi fruyt com unas Mansanetas y fan hermosissima vista a quel mira poc de lluny, li apar que fulles, flor fruyt tot sia Mansanas” (fig 49).

Marès, anticipava en aquest cas Joan Amades quan escrivia que



Fig. 41 - Clavells de color ciclamen de la vall de Núria



Fig. 42 - Liliom de la vall de Núria



Fig. 43 - Lliri groc de la vall de Núria



Fig. 44 - Marcòlic pigallat de la vall de Núria

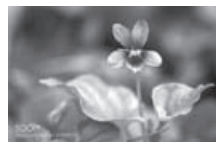


Fig. 45 - Violeta de la vall de Núria



Fig. 46 - Pensaments de la vall de Núria



Fig. 47 - Margarides de la vall de Núria

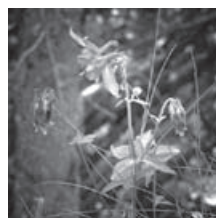


Fig. 48 - Bonets de capellà de la vall de Núria



Fig. 49 - Boix, neret o abarset de la vall de Núria



Fig. 50 - Nou Creus, fotografia de Josep Salvany, BC



Fig. 51 - Pont de l'anomenada Gorja de Núria, fotografia de Josep Salvany, BC



Fig. 52 - Camí de Núria, fotografia de l'AFCEC

"de aquest Boix, acostuman los Romeus, ó Pelegrins quan sen tornan de visitar aquest Santuari, fersen una Corona: així com antigament los qui baixaven de la Muntanya Olympo victoriosos, acostumaven coronarse de Llorer, o altrás rams".

Pràctic proposava, d'acord als herbolaris no citats, que "era molt apropiat aquell Boix pera guardar dels Llamps en las Tempestats", com creien els veïns dels pobles gironins de Tortellà, Montagut i Argelaguer que pujaven a Núria per anar a tirar creus beneïdes als estanys de Carançà, per protegir les collites de les pedregades, fet que ofereix una nova versió de Noucreus (fig 50), mentre que els de la vall de Camprodon pujaven per obtenir l'abundor i la recuperació de les truites del riu Ter i dels seus afluents.

Al segle XVIII visità el santuari l'il·lustrat Francisco de Zamora Peinado (Villanueva de la Jara (Conca), 1757-1812), fill d'un advocat de los Reales Consejos i regidor de Villanueva de la Jara, on ell tenia una casa de plantes exòtiques i animals rars. Com Jovellanos a Sevilla, esdevé batlle del crim a Barcelona i successivament oïdor de l'Audiència. Formava part, segons Joan Reglà, de la tercera generació d'erudits-investigadors, definida *constructora* o *carlotercerista*, que estimava escriure i investigar, motiu pel qual decidí formular un qüestionari de 183 preguntes als pobles i ciutats de Catalunya que completà fent un viatge personal de 1785 a 1790 arreu de Catalunya. Acabà el seu estudi amb els informes rebuts l'any 1793 dels confidents de la Seu d'Urgell, Sort i Figueres sobre l'avançada dels francesos, un fet que verificà personalment desplaçant-se a Figueres, Girona, Cardona, Solsona, la Seu d'Urgell, Tremp, la Pobra de Segur i Sort. Emprengué el viatge, després de consultar amb cura els mapes dels geògrafs reials: Josep Aparici de 1720, S. Robert de Vaugondy fill de 1752, Francisco Xavier de Garma Duran de 1772 i Tomàs Lòpez Vargas de 1776 i de fer-se traduir el llibre de Marès. El 30 d'agost de 1787 pujà al santuari de Núria

"caminando a orillas del Freser [con abundància de delicades truchas] pasàndolo y repasàndolo por unos pequeños puentecillos (fig 51) [de tablas y algunos de arena sola [...] que aunque las avenidas se los llevan con facilidad [los reedifican] y las avenidas causan menos estragó] donde se llega por una subida tan peligrosa que horrorizan los precipicios por cuya orilla pasa y se extiende de una estrecha y mala senda, el mal piso de ella y las continuas piedras que cada dia caen de aquellas elevadísimas peñas [...] sin atreverse a mirar el hondón de que deberá tenerse por loco al que la pase a caballo" (fig 52).

I segurament per aquest motiu, quedà tant baldat que hagué d'anar a Serrat (fig 53), on "hay un curandero de mucha fama". Es refà a Camós quan explicava que el santuari estava

"situado en medio de una pradera (fig 54) cerca de elevadísimos montes [de los cuales el Puigmal es una de las montañas altas [con] una fuente [donde] se halla hielo todo el año, helándose todas las noches el agua (fig 55)] y varias fuentes [como Fontalba y Fontnegre pues el agua que se despeña formando estanques y cascadas de escalera y lisas".

I si bé no semblava atàllar flors i herbes remeieres, parlava parodiant Marès, de "coscoll que es un apio silvestre y la otra sarrons, que es una especie de espinacas", que no li entusiasmaren. Del santuari afirmava que "la ermita es pequeña y la hospederia muy mala [pues] no tienen tejas, poniendo en su lugar grandes losas para resistir el peso de la nieve, muy concurrido por franceses y espanyoles" (fig 56). Refinat com Marès, afirmava que

"la carne y el vino son excelentes, especialmente este, pues adquiere aquí tal bondad que es necesario hacer mil maniobras para tener vinagre [si bien hay] abundancia de truchas en todas estas riberas".

Li sorprèn com a Camós que els cims "están pelados y cada día se ven en más apuro para la leña [a pesar de que] hay más hierba en los Pirineos de España que en los de Francia". Com un bon arbitrista notava que

"tiene el Santuario su ganado y paga los pastos [pues los Montes estan cedidos] por concesión real a estas comunidades y pagan un censo a la Real Hacienda, repartiéndolos entre los vecinos, quienes solo pueden aprovechar ellos, pero no arrendarlos a todos".

Hi ha notícies reculades d'una de les primeres juntes celebrada a Querulbs sobre l'aprofitament dels comunals el 24 d'abril de 1629, ja que la vila l'any 1767, segons el malaguanyat Enric Moliné, tenia un 70,2 % de muntanya, un 26,3 % d'erm, un 3,5 % de conreu i un 0,3 % de bosc, ja que tot eren pastures, de conreu n'hi havia poc i el bosc no existia. Els Comunals crearen tants conflictes que Querulbs decidí pagar a cada home veí del poble, seixanta pessetes o la possibilitat de portar a les pastures cent vint xais. Quan es tractava d'una dona, aquesta malgrat passar dificultats, rebia sols trenta pessetes i tenia la possibilitat d'introduir seixanta xais.

De tota manera, Zamora sorprèn quan es deia

"divertido viendo despeñarse los rios de Núria y pacer las yeguas (fig 57), etc y otro ganado, en aquellos elevadísimos Pirineos,



Fig. 53 - Santa Maria de les Neus de Serrat, fotografia del MAC. Girona



Fig. 54 - El santuari de Núria amb la Verge, la creu, campana i l'olla, fotografia de l'ACRI



Fig. 55 - Forat de l'embut, fotografia de la col·lecció Pirineu Català, sèrie 4, número 10



Fig. 56 - Ermita de Sant Gil, fotografia de Josep Salvany, BC



Fig. 57 - Saltant de la Cua de Cavall, fotografia de Josep Salvany, BC



Fig. 58 - Calze i patena de Núria del segle XIII, Museu d'Urgell 27.28, fotografia de Montserrat Moli Frigola



Fig. 59 - Làmina del dent de lleó



Fig. 60 - Flors, pintura de Michel Arnaudies

que parecen un graciosísimo Belèn, bien difícil de imitarse. Y hablando [...] de los ganados, que herbajeon aquí [...] se pagan dos sueldos por cada oveja y por cada vaca 20 reales, desde San Juan a San Miguel. Los rebaños son numerosos [parte de los cuales es] ganado forastero, [apacentado] por pastores¹¹ que se van a invernar, el de la tierra, al Ampurdan [Cadaqués y Port de la Selva], Urgel, Panadès y Vallès [mientras que] a las orillas del río Segre [o sea en Francia] se emboscan los osos"

un fet que semblava tranquil·litzar-lo. Es mostrava en desacord total, però, amb la fabricació d'esclops, ja que "se cortan 15 o 20 pinos para cada carga de esclops [y así] se destruyeron [los bosques]". Sorpren en un il·lustrat que destaqués entre les presentalles el vestit que la Princesa d'Astúries envià a la Mare de Déu, el reliquiari d'argent que el duc de Gravina havia fet obrar a Roma i l'antic calze i la patena del segle XIII (fig 58).

Vist que ens trobem a Aragó conclouré que el juliol de 1787 també visità el Pirineu l'escriptor anglès especialista en temes agraris Arthur Young (Londres, 1741-1820), autor de les *Cartes d'un agricultor al poble anglès* de 1767 i secretari el 1793 del ministre d'agricultura William Pitt. Demostrava conèixer Camós quan el parodiava escrivint que

"els catalans son tinguts des de fa molt per la gent més activa d'Espanya, anomenada el Jardín de España, per ser, amb la seva veïna València, infinitament millor conreada".

Interessat essencialment pels comunals, deia que al Pirineu d'Aragó el repartiment diferia de Catalunya en ser

"les muntanyes [...] propietat de les parròquies com als Pirineus francesos: cada veí te dret a tallar la fusta per al foc i per a obrar que necessiti, en els llocs assignats. Altres parts són cedides per mitjà de subhastes i en benefici de la parròquia. Els arbres que tallen són marcats. L'administració del bosc és millor que a l'altre costat: les tallades són fetes amb molta cura. Els pasturatges que els sobren, els lloguen a propietaris de grans ramats de les parts baixes de Catalunya. Aquests ramats, arriben a tenir 4.000 caps de bestiar. El rendiment és de 5 a 7 sous per cap per tot l'estiu. Cada veí té bestiar, que guarda a les muntanyes del Comú sense limitacions de quantitat però altres que no pertanyen a la parròquia paguen de 8 a 7 sous per xai, i 10 sous per vaca, desproporció que expliquen pel fet que els xais necessiten més espai. A l'estiu fan formatge. A l'hivern porten el bestiar a casa i alimenten les vaques amb palla de blat morenc [...] també els donen fulles de blat de moro i mill i una mica

d'herba, la major part de la qual destinen a les mules. Tenen bons xais enviats tots a Barcelona i a Saragossa. Gairebé no tenen bous, els pocs que maten els salen per l'hivern".

Proposava així mateix, per assemblar-se a la Llombardia, adonar-se de la "importància de l'aigua [al punt] que si es construeix un canal o una sèquia, els propietaris de les terres estaran disposats a usar l'aigua pagant proporcionalment el que l'obra hagi costat".

Romànticament, Young notava que hi havia "moltes plantes com les falgueres, els narcisos, les violetes, etc [que] són deixades intactes per les bèsties, en canvi n'arrassen d'altres com la pimpinella i el plantatge de fulla estreta" (fig 59).

Fins aquí unes notes de la flora i de les herbes remeieres del Pirineu, segons els herbolaris i els historiadors dels segles XVII i XVIII, absolutament professionals, malgrat la duresa de la Revolta Catalana i la guerra de Successió, amb unes flors pintades pel benivolgut amic Michel Arnaudies (fig 60).

Notes

1- Cenoï creat l'any 1238 pel bisbe dominicà de Girona, Berenguer de Castellbisbal, que ja disposava d'indulgència plenària l'any següent. El creà al costat de la muralla de la Universitat de les Àlguies, al que s'accidia per una graonada de trenta nou escalons. Tenia dos bells claustres, on llegir, passejar o meditar i disposava d'una excel·lent biblioteca amb nombrosos incunables i clàssics de l'arquitectura com els llibres d'Andrea Palladio i diversos tractats d'enginyeria militar, potser per trobar-se al costat de la muralla, que any si any no, era atacada pels francesos. Però sobretot disposava de clàssics com Varró, Col·lumela, Aule Geli, Plini, Catul, Tibul, Properci, Staci, Plaut, Suetoni Tranquil, Titus Livi. També obres d'Eusebi Panfili i manuscrits del malvat inquisidor de trista memòria Nicolau Eimeric.

2- La capella era una església menor de 17,5 per 5,85 metres amb creuer i cambril, al qual s'accidia pujant una escala de pedra. L'altar estava decorat amb columnes toscanes que sostenien la cornisa i quatre arcs torals coronats per una creu de volta. L'ordre arquitectònic del retaule segons Barraquer era "greco-romano, pues además de la mesa, gradas y sagrario de la exposición de orden compuesto [sic barroco] con un gran nicho en el piso alto, un par de columnas del mismo genero compuesto a cada lado [sic salomónico], por sobre de las cuales corre una ancha cornisa con dentillones. Termina en alto por medio de un frontón triangular, muy rebajado, sobre del cual se asienta la Santísima Trinidad en medio de un sol". Afegia així mateix que "la planta del retablo describe una curva còncava en su parte delantera. Todo [...] pulcramente barnizado y dorado".

3- Pagat per Dídac de Sarriera i l'esposa Cecília de Descatllar i mantinguda pels seus successors, que l'any 1685 contractaren per la mateixa una capella de música estable i el mestre Josep Gaz, que posteriorment serà mestre de capella de la Catedral.

4- Camós fou descrit per Pau Miró com aquell que "no pudiendo contener la orden de devoción que tenía a la Virgen [...] María se puso a pedestalar por todos los obispos de Cataluña, solo por este obsequio de su devoción [en] todas las Iglesias dedicadas a la Reyna de los Angeles, todos los conventos, capillas y oratorios consumiendo en este ejercicio los años 1651, 52 y 53 componiendo de estas rosas odoríferas y claveles de tantos Santuarios de María Santísima un libro intitulado Jardín de María", un fet confirmat l'any 1836 per Fèlix Torres Amat que escrivia "siguió todas las Iglesias y ermitas dedicadas a María Sma, aún las de los montes más fragosos, notando lo que hallaba y pensava".

5- Pujaren a Núria per demanar ajuda durant la Revolta Catalana militars catalans, entre els quals el capità Cuc, que l'11 de setembre de 1642 oferí a la Verge "un faldellí de grana".

6- Francesc Marès, *Histoire de l'ermitage de Notre Dame de Núria*, Toulouse, 1867.

7- Imità i superà Dídac els seus avantpassats, en especial Elionor de Rocaberti, que peregrinà a Núria l'any 1601 en companyia de les dames Maria Rovira, Magdalena Cavalleria i Peirona Cortia i oferí "una creu d'argent sobredaurat, decorada amb els escuts dels cinc castells de la família i cinc reliquies", mentre l'oncle Lluís de Descatllar hi pujà l'any 1616 per oferir a la Verge una "casulla blava amb vuit armes sobre camp vermell".

8- El culte Camós escriu que el llibre és fruit dels testimonis recollits, en la consulta de documents antics com les consuetes parroquials, fonamentals per conèixer la vida de la societat i fets històrics que havia trobat en cròniques, llibres de història, actes notariais, documents parroquials i llibres sacramentals indicant noms i cognoms dels nens, pagesos i pastors, que li proporcionaren la seva versió sobre miracles, guariments, pregaries i la seva versió de les imatges de les diferents Verges. Presentà així mateix un *Catálogo de los Santos y Autores de cuyas Fuentes se riega este Jardín*, entre els quals es trobaven els sants Ambrós, Agustí, Anselm, Albert Magne, Antoni, Bernat, Bonaventura, Bru, Gregori Nazianç, Gregori Magne, Jeroni, Joan Crisòstom, Joan Damascè, Isidor, Ildefons, Ignasi, Pere Crisoleg, Pere Damià, Tomàs d'Aquino, Tomàs de Villanueva i Vicenç Ferrer així com els escrits dels venerables Beda i P. Domènech i els de fra Alonso Fernández, l'abat Ekebert, Francisco Diago, el papa Inocenci III, Juan López bisbe de Monopoli, fra Justí Miechorciena, Jayme Pradis, Niccola de Lira, Jeroni Pujades, Pere Giscafó, Ricardo de Sancto Laurencio, Mestre Sobrarias, Hug Cardenal, Vicenç Blasco i les Sagrades Escripures.

9- Que precedirà entre d'altres els llibres de Raphael Andras, Predicador General OP, *Ejercicis per los devots de Maria Santissima*, Mallorca, Pere Frau, 1680, Jaume Cabanas, Mestre OP, *Espejo de amor, en el qual se muestra como por María Santissima es encendido el divino amor en nuestras almas*, Girona, Jeroni de Palol, 1689, Josep Àngel Serra, *Llibre dels Miracles de Nra Sra del Carme*, Girona, N. Oliva, 1701, Paolo Segneri, *El devoto de la Virgen María, instruido en los motivos y en los medios que conducen a servirla bien*, Girona, Oliva, 1753, fra Valentí d'Olot, ex-lector de Menors Caputxins de la Província de Catalunya i *Lo sacrifici del Toro en lo Altar mysticament executat per medi d'una devota novena a la prodigiosa imatge de Nostra Senyora del Tura*, Olot, Ramon Roca, 1775.

10- Acaben d'embellir el retaule major de Núria els Rocabertí i els francesos, ja que el Tractat dels Pirineus (1659) s'oblidà de traspassar eclesiàsticament l'Alta Cerdanya a França. Pel que fa als Rocabertí, l'únic que se'n desmarcà fou el cosí del bon Didac: Martí Dalmau de Rocabertí, marquès d'Anglesola i comte de Rocabertí, que es diu pobre de solemnitat, la qual cosa era una gran mentida, ja que el papa Alexandre VII Chigi permeté l'any 1661 a Perelada reconiliar la capella de l'Epifania, tornar a celebrar Sant Agustí i peregrinar i tenir eremita al castell de Requesens. En canvi quan Anton de Rocabertí es casà amb la cosina Maria Anna de Sarriera, l'any 1665, féu portar a Marès «un platillo y canadellas de plata amb sas armas, molt ricament gravadas ab una servilleta de fil y grana per lo servei de Missas y adorno del Altar de Maria Santissima [...] per complir la devotió feu son pare cuius anima in bonis demoret». I malgrat no tenir descendència, en un gest insolít, l'any 1671, pagà la construcció d'una nova hostatgeria que no freqüentà, ja que quan morí a Vilanova de l'Aguda, el seu Urbino particular, ho féu sense descendència, motiu pel qual el títol passà al germà petit Francesc, comitent del daurat del retaule de Santa Maria del Colllell, obrat pel mestre Ponç Germà amb l'ajuda del fill Josep. Anton no anà a Núria, però l'any 1683 feu pujar un altre propi a portar «una joya d'or [...] de tres unses y tres argensos, contenen cent sexanta nou esmeraldas finas amb les armas al detràs esculpidas [...] en satisfacció de aquella annua pensió de 25 lliuras barcelonesas que quiscun any a dita Santa casa durant la vida [...] dit don Antoni y dit Senyor Didac acostuma satisfer amb differents dadivas per servei y adorno de la Sagrada Imatge», que si lluís totes les joies regalades superaria la Macarena. El mateix servidor portà de la neboda Maria de Rocabertí «una sortija de or y diamants per acció» i novament després d'engendrar l'any 1692, «un Manto per Maria y per lo Minyó, una casulla amb stola y manible, un pàl·lid, una bossa de corporals i cobricalcers de espolin de or de color blau», perquè fes joc amb les peces del santuari, regalades per les avantpassades Elionor de Rocabertí, Anna de Sarriera o la dominica Hipòlita de Rocabertí, morta en olor de santedat i invocada pels malats desnonats. Ja en el segle XVIII, Guillem de Rocafull de Rocabertí (1654-1728), comte de Rocabertí, féu construir amb un pressupost de 400 dobles un cambril a l'església de Núria «dins el qual està col·locada amb un hermosissim Trono aquella celestial Imatge, amb dos frisos pintats sobre les parets del costat, dins el Sagrament, en el de sant Gil, sant Pere, sant Benet i sant Antoni», patrons de la vall. El tot fou fet entre els escuts familiars, que es trobaven sobre la portada i que consistien en una corona sobre quatre camps: tres de gules blanc cendrós damunt un camp blanc, cinc castells: dos dels quals damunt camp vermell i tres bandes daurades amb campanetes negres sobre camp vermell i tisores, estenalles o olletes damunt d'un camp daurat. Féu brodar també «dos casulles y un frontal o pàl·lid de llana blanca amb brodadura de or», perquè el cambril del santuari de la Mare de Déu de Núria, esdevingués la segona capella de la família i afavorís la nissaga.

11- Segons el cadastre de Queralt de 1767, Enric Moliné explicava que a la vila hi havia dinou pastors, tots propietaris de cases, entre els quals Jaume Andreu i Paretas que era regidor i Guillem i el fill Isidre, Joaquim i Jeroni Coderch, Jaume Pintor i el fill Jaume que tenien dues cases, Baptista Capellades i el fill Jeroni i Marc Constans que vivien al carrer del Castell i altres nou al carrer del Mig: Joan Bonada i els fills Joan i Manel, Francesc Calsan i el fill Antoni, Josep Pinart, definit «loco», Joan Tragurà dit «Paula» i Pere Pau Martí i el fill Joan.

Fonts

Arxiu Episcopal i Diocesà d'Urgell.

Llibre de Presentalles de Núria [1600-1734], completat amb els Manuals notariais de Ripoll, Ribes de Freser, Puigcerdà, Queralbs, Fustanyà, Pardines, Bruguera, Olot, Girona i Barcelona dels Arxius de Protocols corresponents i els Llibres sacramentals i Instruments jurídics dels arxius parroquials esmentats.

DIDAC DE ROCABERTÍ DE PAU DE BOXADORS, *Epitome histórico o compendiosísimo en diez romances. Contiene los casos más notables acaecidos en el mundo desde su principio [...] hasta 1625*, Mallorca, 1625; Ibídem, *Epitome histórico en diez romances con las maravillas del Parnaso*, Barcelona, 1626.

NARCÍS CAMÓS, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña enriquecido con muchas imagenes de esta Celestial Señora, que como Plantas Divinas descubrió en él milagrosamente el cielo y adornado con muchos templos y capillas dedicadas a su Sabrosísimo nombre i que comptava amb el subtítol Tratado en que se da Noticia de algunas Iglesias Principales que hay en la cristiandad y particularment fuera del Principado de Cataluña dedicadas a esta Señora*, Barcelona, J. Plantada, 1657 i dos gravats i Barcelona, sense peu d'impremta estampada per Miquel de Muns i administrada per Tomàs Visiana, 1757 i un gravat, Ibídem, Girona, Josep Bro, 1772 i un gravat.

Ibídem, *Jardín de María*, edició d'Eduard Junyent, Barcelona, Orbis, 1949, decorat amb la col·lecció de gravats del llibreter Josep Oriol Oliva Granell.

Ibídem, *Jardín de María. Bisbat d'Urgell*, edició de Jordi Abella i Pons, Tremp, Garsineu, 1992.

Ibídem, *Jardín de María. Arquebisbat de Tarragona*, Tarragona, Arquebisbat de Tarragona, vol 9 de Gogistes Tarragonins, 1999.

Ibídem, *Jardín de María, Bisbat de Girona*, edició de Pep Vila i Àngel Rodríguez Vilagran, Girona 2008.

Ibídem, *Compendio de la vida y costumbres del venerable fr. Dalmacio de Ciurana de la obediència*, Girona 1689 i una segona edició de Manuel Llach, Girona, 1891.

FRANCESCH MARÈS, *Història i miracles de la sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*, Barcelona 1666, He usat les edicions de la Vidua Tolosa de Vic de 1798, dels hereus de Pau Riera de Barcelona de 1864, el compendi de l'editorial Poliglota de Joan Roca de 1928 i la reproducció parcial en facsímil de l'edició de Joan Diumenge de Puigcerdà de 1850 amb una bella introducció preparada per Enric Moliné, publicada a Barcelona per l'editorial Alta Fulla el 1985 i la traducció al francès *Histoire de l'ermitage de Notre Dame de Núria*, Toulouse 1867.

FRANCISCO DE ZAMORA, *Diario de los Viajes hechos en Cataluña, 1785-1790*, edició de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1973.

ARTHUR YOUNG, *Viatge a Catalunya. 1787*, edició de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1973.

PEIRE ANDREU POURRET, *Noticia històrica de la família Salvador de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1796.

Bibliografia

ESTANISLAU VAYREDA, "Flora de la Vall de Núria", Butlletí de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques", s.a.

FELIX TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un Diccionario Crítico de los escritores catalanes*, Barcelona 1836, Reedició de 1973, p. 133.

GAIETÀ BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos en Cataluña*, 2, Barcelona, Altès i Alabart, 1904.

FRA JEAN SENNEN, *Flora de la Vall de Núria i dels seus entorns catalogats pel germà Jean Sennen*, Barcelona 1928.

JOSE MARIA DE GARGANTA, "Un obituario del convento de Santo Domingo de Gerona" *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (D'ara endavant AIEG), VI (1951) 137-178.

JOSEP SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña (1640-1659)*, Barcelona 1956, 568-571.

J. M. COLL, "El venerable Fray Dalmacio de Ciurana OP, AIEG, X (1958) 255-268.

PIUS FONT I QUER, *Plantas medicinales. El Dioscorides renovado*, Barcelona 1962.

ALBERT COLLELL COSTA, *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona, Casa Provincial de Caridad, 1965, 61-62.

JOSEP VIGO I BONADA, *L'alta muntanya catalana: flora i vegetació*, Barcelona 1976.

DAVID GRIÑO I GARRIGA, *Remeis casolans*, Barcelona, Milà, 1976.

Dietari de la Fidelíssima Vila de Puigcerdà, edició de Salvador Galceran Vigué, Barcelona, Fundació Vives Casajoana, 1977.

MONTSERRAT MOLI FRIGOLA (1978) "*Els Comuns de Queralbs, segles XVII al XX*", a Miscel·lània. Queralbs-mil·lenari 1978-1978 (1978), Barcelona 1985, 159-162, Ibidem, (1978) "*La "febre de l'or" i les mines de Queralbs al segle XIX*", a Miscel·lània. Queralbs-mil·lenari 1978-1978 (1978), Barcelona 1985, 153-158, Ibidem, (2007), «*Dones fortes de la Selva i Osona en la Revolta Catalana de 1640*», a Quaderns de la Selva, 19, p. 61-85. Ibidem, (2007), "*Els comuns de Queralbs, xarnera política entre Espanya i França*", a V Congrés d'Estudis Transpirinencs (Areny de Noguera 2007) a Ibix. Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 2006-2007, Ripoll 2008, 373-383, Ibidem (2009), "*El pintor ripollès Ponç Germà (1607-1679), "políticament incorrecte"*", a Butlletí del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, (2007-2008), Ripoll 2009, 51-81, Ibidem (2009), "*Didac de Rocaberti i de Pau i el retaule de la Mare de Déu de Núria sense fronteres. Domènec Casamira i Ponç Germà entre les dues Catalunyaes*", a VI Col·loqui d'Estudis Transpirinencs (Núria 2009), "Ibix. Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès", 6 (2008-2009), Ripoll 2010, 365-423, Ibidem (2010), "*Domènec Casamira, escultor transfronterer*", a Observar les fronteres, veure el món (Puigcerdà, Bellver de Cerdanya i Llívia 2010), 2, Barcelona 2011, 323-337, Ibidem (2010) "*Ripoll i la Seu d'Urgell abans de Vic*", a 7es Trobades Culturals Pirinenques. El Pirineu 1000 anys després: visions de futur (La Seu d'Urgell 2010), Andorra, Societat Andorrana de Ciències, 2011, 37-56, Ibidem (2012), "*La "frontera de Casamira"*", a 9es Trobades Culturals Pirinenques. La frontera al Pirineu (Puigcerdà 2012), Andorra, Societat Andorrana de Ciències, 2013, 27-36, Ibidem, (2015-2018), "*El gironí Ignasi de Cruïlles de Sarriera, canonge, cabiscol i sacrista major d'Urgell (1683-1731): La Capella de la Mare de Déu de Montserrat i el Sagrari Llevadís*", a Urgellia, 19 (2015-2018), 493-560, Ibidem, (2017), "*El romiatge i la contribució dels berguedans en la construcció de la segona església i el retaule Major del Santuari de la Mare de Déu de Núria (1644-1661)*", a L' Erol, 133, (2017) 44-48, Ibidem (2018), "*El cerimonial, la devoció i la festa de la Mare de Déu del Roser al Pirineu al segle XVII*", a X Col·loqui d'Estudis Transpirinencs. L'aprofitament dels recursos naturals als Pirineus (Queralbs 2017) , Ibix, 2ª època, 10, Ripoll, 2018, 289-303, Ibidem (2018) "*Les crisis de subsistències i el pagament en espècies de l'obra d'art al Pirineu al segle XVII*", a 14es Trobades Culturals Pirinenques. L'economia de muntanya al Pirineu (Sainte Léocadie 2017), Andorra, Societat Andorrana de Ciències, 2018. Ibidem, (2019) "*Mecenes i artistes de la Pobla de Lillet al Ripollès, al Gironès, la Garrotxa i la Catalunya Nord als segles XVII i XVIII*", a L' Erol , 140 , (2019), 37.45, Ibidem (2020) "*Els pintors del Jardí mural de Sant Climent de Tallorta*", a IV Jornada d'Estudis Comarcals de la Cerdanya (Bellver de Cerdanya (2020) (En premsa), Ibidem (2021) "*De Doctor en Drets de Vilobí d'Onyar a Sagristà Major de la Catedral d'Urgell. Ignasi de Cruïlles de Sarriera, la Capella de la Mare de Déu de Montserrat i el Sagrari Llevadís*", a Llibre de la Festa Major de Vilobí d'Onyar, Vilobí d'Onyar 2021, 48-61.

ORIOL DE BOLÓS / JOAN VIGO BONADA (1984), *Flora dels Països Catalans*, Barcelona 1984.

JOAN PRAT, *La mitologia i la seva interpretació*, Barcelona 1984, Ibidem, "*Els Santuaris a Catalunya*" a Dolça Catalunya. Tradicions, Barcelona, Mateu, vol 9, 1988.

AAVV, *Queralbs mil·lenari*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1985:

Benigne Marquès i Sala, "*Notes històriques sobre el poble de Queralbs*", 33-54, Enric Moliné i Coll, "*Queralbs l'any 1767 segons el llibre del repartiment del cadastre*", 61-81, Víctor Hurtado, "*El castell de Queralbs*", 89-100, Josep Vigo i Bonada, "*La flora de la Vall de Ribes*", 101-112, Oriol Alemany, "*Fauna de l'Alt Ripollès*", 144-152, David Griño i Garriga, "*Herbes Remeieres de Queralbs i la seva rodalia*", 164-185, Josep Danès i Torras, "*Noms de lloc corresponents a les Altes Valls de Ribes*", 233-242, Alexandre Cirici i Pellicer, "*L'arquitectura a Queralbs*", 243-302.

JOAN AMADES, *Imatges de la Mare de Déu trobades a Catalunya*, Barcelona, Selecta, 1989.

W.A. CHRISTIAN, *Apariciones en Castilla y Cataluña (siglos XIV-XVI)*, Madrid 1990, 29-31.

JOSEP MARIA CAMARASA (1994), *La Bibliografia i les Col·leccions Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona: una font per a l'estudi de la història natural a Catalunya de mitjants segle XVII a mitjan segle XIX*, a Actes de les Trobades de Història de la Ciència i de la Tècnica, 1994.

J. A. PELAYO, "*Narcís Camós*", Diccionari d'Historiografia Catalana, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, 279.

Apèndix 1

De la Imagen de Nuestra Señora de Núria

Enriqueció el Cielo unos altos montes del termino de Santiago de Caralps, los cuales están junto a los Pirineos con una imagen de María.

Intitúlase esta imagen con renombre de Núria, por estar su capilla edificada en dichos montes, que por estar cubiertos de nieve mucha parte del año, se llaman de Núria, de cuyo puesto y disposición no puedo dejar de hacer una descripción breve, por ser cosa muy particular.

Son estos montes altísimos. En medio de los cuales hay un llanico que se llama Valle de Núria y tiene otros montes mucho más altos que le están circuyendo. De estos, dan a este llano siete valles que son: de parte de poniente, el valle llamado del Clot y el de Molleras; de la parte de mediodía, el de Nueve Fuentes y el valle Deyna y de la parte de oriente, el de Finestrellas, del Embut y de Gombreny.

Además de esto, nacen de estos montes algunos ríos de salutíferas aguas, como de la montaña llamada Coma de Vaca, que està a la parte de oriente, el del Ter, el cual pasando por muchas partes, paga su tributo al mar cerca de la villa de Torroella [de Montgrí]. De la parte de poniente, Fresser, el cual aunque no dura mucho, tiene muy lindas aguas; y de la parte de septentrión, del monte llamado Finestrellas, el dorado Segre, el cual pasando por muchísimas partes, llega a pagar tributo al caudaloso Ebro, junto a la villa de Mequinenza. De dichos ríos, pasan por el lado de este santuario el de Finestrellas y el otro llamado Noufons, por tenir su origen de nueve Fuentes de que se forma, de donde viene a dar obediència a la Virgen pasando sobre la tierra en que està edificada su capilla. A éste se añade una Fuente llamada Fontalba, que baja de una alta Sierra y su agua parece blanca a quien la mira de lejos. De todos estos ríos y Fuentes, se provee esta casa de muy sabroso pescado. Producen tambien estos montes muchas fresas, hierbas salutíferas y odoríferas flores, ni faltando en ellas avejillas que con su dulce canto regocijan los oídos, ni florestas que alegran con su vista, con unas plantas de boj, que entre las demás de otras partes tienen una propiedad grande, pues siendo las otras verdes, éstas son coloradas, con unas flores y frutos semejantes a Manzanas. Descúbranse tambien, algunas veces, fieras, como jabalies, osos y cabras salvajes, a quienes llaman por aquellos partes, isards. Hay también algunas peñas tan lucientes, que parecen cristal-linas, de cuyos polvos beben algunos por enfermedades, de las cuales curan por medio de la devoción que con ellos tienen a la Virgen.

Entre todo lo dicho, es mucho de notar el no

descubrirse en estos montes ningunos árboles grandes ni pequeños, si no es de una parte que mira a poniente, donde proveyó el cielo de algunos, que sirven pra los edificios necesarios de la casa, por lo cual tiene nombre de bosque de Santa María.

En este valle dispuesto de esta manera, està edificado dicho santuario de Nuestra Señora hacia la parte de poniente, cuyo curioso retablo adorna esta imagen que con extraordinarias maravillas descubrió el Cielo en un lugar que dista algunos 225 pasos de él, donde hay una capilla que mira a oriente, que se edificó el año 1615, al lado de la cueva de la santa imagen y tiene un altar con un cuadro de la Virgen, en que estan pintados San Gil, Amadeo y algunos pastores, con la cruz, la olla y campana que en dicho lugar hallaron.

Éntrase por ésta a dicha cueva, que està al lado de la epístola, dentro de la cual conserva memorias de la maravilla de esta invención y al lado de la imagen un rejado de hierro, por donde se entra al lugar que se halló, del cual se saca mucha piedra, con que tienen los fieles grande devoción a la Virgen, por cuyo medio, tomando de ella, curan de calentura muchos.

Esta imagen, según la opinión más comun, dejó en aquel lugar el glorioso San Gil, lo cual según se halla escrito en libros antiquísimos, se infiere de graves conjeturas, y denota haver hallado en él una cruz, olla y campana (de que trataremos), el cual vivió en aquel lugar algun tiempo y como en aquella ocasión, entre otras cosas, fué la persecución contra aquellos que adoraban las santas imágenes, se puede col-legir que el Santo, con los que vivían con él, se ausentó de este lugar y dejó en él este gran tesoro escondida, done estuvo hasta que Dios fué servido de manifestarlo, siendo principio de esa manifestación el siguiente caso.

En los años del Señor de 1032, había en la Ciudad de Damasco, provincia de Palestina, un hombre que se llamaba Juan, el cual, desde muchacho, se había dado a la virtud, por lo cual, comúnmente, era de todos llamado Amadeo. Estando pues este mancebo una vez una profunda oración, le apareció un àngel, que, de parte de Dios, le dijo: "Amadeo, muy amado de Dios, acà soy enviado de su parte para manifestarte que su divina Majestad es servido que, en su nombre emprendas una grande obra y de muy alto ministerio: por lo cual sabrás como en la parte de poniente, en los confines de Francia, junto a los montes llamados Pirineos, hay un lugar llamado los puertos de Núria, donde irás, y al lado a espaldas de estos montes y árboles, verás un llano no muy grande, al cual circuyen dos aguas que salen de dos diferentes Fuentes y verás en medio de este llano una piedra blanca, donde cavaràs para edificar una capilla en nombre de María Sacratísima".

De aquí acudiran muchos por ayudarte para este efecto, los cuales, aunque seran de diferente nación y lengua que la tuya, querrá Dios que entiendan tu lenguaje, y tú les dirás que perseveren aquella santa obra, porque es voluntad de Dios y de su Santísima Madre María: y que por este efecto eres tú enviado allí de partes muy remotas. También les dirás que en aquel lugar hay grandes tesoros escondidos y que no sean negligentes en buscarlos, ni tú tampoco lo serás en cumplir este mandamiento, porque de ello serás remunerado de Dios”.

Dicho esto, desapareció el ángel, quedando él muy espantado de una parte y muy consolado de otra, por ver que Dios le hacía tal favor, y con esto determinó de irse y comunicarlo a su confesor, el cual después de sabido el caso, le aconsejó que por mayor fuese a consultarlo con el obispo de aquella Ciudad, para que le aconsejase en todo. Fuése y habló con el obispo de todo aquello, y él le aconsejó que ayunase tres días, que él haría lo mismo y después le podría hablar. Hizolo y al cabo de los tres días le apareció otra vez el ángel y, admirado de que no hubiese ejecutado lo que se le era mandado, le dijo que fuese otra vez al dicho prelado, que él le diría lo que habría que hacer. Apareció con esto el ángel al obispo y le dijo que no dudase en aquello que le consultaba Amadeo, porque era cosa de Dios y así que le animase para tal efecto. Halláronse con esto el día siguiente el obispo y Amadeo, y el obispo le abrazó, diciéndole que por dichoso se podía tener de aquel suceso y, así, que fuese sin dudar y pusiese en ejecución lo que se le había mandado. Con esto, se manifestaron entrambos lo que aquella noche les había sucedido y se despidió Amadeo tomando la bendición del obispo y se fué, pasando por la Asiria, travesando la Grecia, Ilirico y Dalmacia, y llegando a la Ciudad der Venecia, se fue a Roma, donde visitó los santuarios y después se embarcó en un bajel de Francia, con que llegó a Narbona y de aquí a Cerdaña. De donde se fué a Núria, siendo el mes de julio.

Puesto allí, vió todos los señales que le había dado el ángel, de lado las dos aguas y piedra, luego se postró en tierra, haciendo muchas gracias a Dios.

Advirtieron esto los pastores que por allí guardaban su ganado y, viéndole con traje tan diferente, le preguntaron a qué era venido, como se llamaba y de donde era; y él les respondió, contándoles lo que había sucedido, lo cual todos entendieron muy bien, no obstante que lo veían tan extraño en llengua, nación y traje. Díjoles de aquí, que en aquel lugar y puestos había grandes tesoros escondidos, por lo cual se podían tener por muy dichosos. Quedaron con esto muy consolados todos, aunque llenos de admiración de ver

aquel nuevo caso y así fueron a las casas más cercanas a buscar azadones con que todos cavaron, habiéndose primeramente encomendado a Dios.

De aquí dió traza Amadeo por la capilla, y los pastores se fueron a dar aviso a sus dueños del suceso, los cuales ayudaron, cada uno a medida de su posibilidad, a la fábrica, pasándola adelante hasta que estuvo a punto de cubrirse, en cuyo tiempo vinieron muchos en algunos días de fiesta, y por el mayo siguiente, determinaron de cubrirla con una tela blanca por el entretanto, colocando dentro de ella una imagen de la Virgen Santísima. Vinieron por esta ocasión muchos a visitar la nueva capilla, la cual miraban con mucho gusto y consuelo de todos.

Sucedió en esta ocasión, que hurtaron dicha tela con que estaba cubierta la capilla, dos hombres labradores de la villa de Caralps, por hacerse de ella camisas y otras cosas, y quiso el cielo vengar aquel agravio hecho a la capilla de la Virgen, pues el Domingo siguiente, después de celebrado el oficio en la villa de Caralps, se movió una grande tempestad con que vino una nube muy densa y, tomando al que había aconsejado semejante maldad, le despedazó, quedando con su cómplice casi muerto, con su ropa ardiendo.

Estaba el pueblo admirado de aquello, al cual desengañó ese otro pudiendo aún hablar, diciéndolos que los dos habían hecho aquel caso y que el otro se lo había aconsejado. Estando así vieron la camisa que llevaba encendida, la cual era de tela huerada. Después ayudáronle como pudieron y mudándose otro vestido, manifestó donde tenía lo demás del hurto, lo cual pusieron dentro de la capilla y él vivió ocho días y medio en que le hizo Dios gracia de recibir los Sacramentos.

Advertido este tan estupendo caso de los que estaban presentes, pasaron adelante la capilla con mucho más fervor, por lo cual determinaron los de Caralps de hacer una lega general, por lo cual alcanzaron licencia no solamente del obispado de Urgel, sino también de Barcelona, Gerona y Vich, y, no hallando hatos para el edificio, suplieron lo que faltaba tres labradores de los más ricos de aquella comarca que fueron: Gil Calvo, Gracià y Alguer.

Acabòse la obra dentro de cuatro años y, viendo Amadeo las cosas en tan buena disposición, como él deseaba, determinó de volverse, por lo cual se despidió de todos con muchas lagrimas, encomendándoles mucho la obra y juntamente que tuviesen la capilla con mucha veneración.

Después de esto pasaron tres años antes de descubrirse la imagen de la Virgen, en cuyo tiempo sucedió muchas veces que, moviéndose grande tempestad, se recogía el ganado sobre la cueva ya nombrada. Y esto era de tal

suerte, que en las ocasiones de mal tiempo, viendo los pastores que su ganado se iba a aquel lugar, quedaban ya consolados, teniendo por cierto que no padecería, por tener de aquello largas experiencias y pareciéndolos que estando allí estaba puesto también en cobro.

Estaban admirados de esto los pastores viendo tan grande portento y sucedió una noche que hubo grande tempestad, en que pensaron que no saldría libre y sin peligro su rebaño, por lo cual invocaron muy de veras a la Virgen de Nùria, haciéndole muchos votos.

Con esto advirtieron que vino un carnero mayor que los demás, según lo pudieron juzgar con la luz de los relámpagos, el cual llevaba en el cuello una campanilla. De esta manera se puso cerca de los rebaños de los pastores y, como quien les guía, le seguían solamente los de aquel rebaño quedando los otros, hasta que haciendo lo mismo, fueron todos vueltos a sus pastores. De esto quedaron muy admirados sin poder nunca conocer qué señal tenía dicho carnero, no obstante que advirtieron aquello que hacía, cosa por cierto portentosa.

A este portento se siguió otro no menos maravilloso, y fué que muchas veces advirtieron los pastores a un toro joven y bermejo, más grande que los demás, el cual siempre andaba solo y apartado de los otros rebaños y vacadas.

Este se iba todos los días sobre la dicha cueva, donde arañaba y daba bramidos,

Como advertían muy bien los pastores desde unas sierras, por lo cual bajaban al dicho lugar y nunca le hallaron, ni allí ni en otra parte. Fueron finalmente al puesto donde hacía los bramidos y advirtieron que en él había hecho un hoyo arañando. Dió uno de los pastores un golpe sobre aquel lugar y con aquello le pareció que estaba vacío. Hizo el otro lo mismo y también fué del mismo parecer. Quisieron probarlo bien y fueron por un azadón, con que cavaron allí mismo y luego se hizo un agujero, del cual advirtieron que salía una grande suavidad y resplandor. Persuadiéronse entonces el uno al otro de que entrasen allí dentro y nunca se resolvían, hasta que al cabo de un buen rato, se resolvió de entrar el que había hecho el agujero, y por eso se encomendó primeramente a Dios y la Virgen Santísima. Entróse y luego vió, dentro de la cueva, la imagen de María Sacratísima, una cruz, una campanilla y una olla de bronce.

Hizo oración a la Virgen y después, saliendo muy contento, dijo a su compañero todo lo que había visto, mostrando no solamente alegría en todo, sino también una particular hermosura, pues salió con el rostro muy hermoso y de un vivo color semejante a carmesín, con que se conservó toda su vida, teniendo siempre grandísima devoción a la Virgen.

Quedó de todo esto tan contento su compañero, que le dió muchos parabienes de la dicha que había tenido, no obstante que no tuvo ánimo de entrar. Rogóle además de esto también, que, supuesto había sido testigo de vista de tal portento, que fuese dar aviso primeramente al ermitaño y después a los de Caralps y Ribes, que, en el entretanto, otro compañero, que había dejado arriba en una Sierra, le guardaría su rebaño y él quedaría allí, para guardar que alguno de los animales no entrase en aquel lugar tan santo. Púsose todo esto en ejecución y luego, aquellos que avisó, enviaron tan buenas nuevas a los rectores de Fustañá, Dorria y otros lugares vecinos. Acudió muy presto el ermitaño a la cueva, entendida tan santa nueva, y dijo muchas cosas a María Santísima con grande ternura de corazón, con que se volvía a la capilla, llano y montes y les daba muchos parabienes del tesoro que gozaban. De aquí, llegaron algunos rectores y otros sacerdotes, con mucha gente de diferentes partes, los cuales alababan mucho a Dios y a María, recitando muchas oraciones y aunque todos veían el resplandor y sentían la fragancia que salía de la cueva, no osaban todavía entrar dentro de ella. Estuvieron hasta el día siguiente, en que determinaron de sacar la santa imagen para colocarla en lugar más decente, por lo cual advirtió un clérigo anciano que de aquello sería bueno dar razón al obispo, en que todos concordaron, enviando dos embajadores con algunos seglares para este efecto. Llegaron al obispo, y habiéndole contado el nuevo portento, se alegró mucho y luego despachó su Vicario general con el poder necesario para todo lo que fuera menester, mandando juntamente que en su Iglesia se celebrasen dos oficios de Nuestra Señora, aquellos dos días que tardaron.

Llegó, en fin, el Vicario general con los dos síndicos y muchísima gente de los lugares y villas que lo supieron, como Puigcerdá, Ripoll, Camprodon, San Juan de las Abadesas y otros, y estando allí, después de haver tenido un rato de oración, convocó el dicho vicario general a todos los sacerdotes y seglares con los dos pastorcillos que habían visto la maravilla antes que los demás.

A estos mandó que denunciasen todo lo sucedido de Amadeo, de los labradores muertos, del carnero y del toro. Hicieronlo con mucha puntualidad y con esto vieron todos ser aquello un grande portento del cielo. Hecho esto, suplicaron los demás al señor oficial que entrase a la cueva para sacar la santa imagen, y el no lo quiso hacer, antes bien, mandó que de todos los sacerdotes que había, fuese sacado, por extracción, uno, y cayó la suerte sobre el rector de Caralps, hombre de muy buena vida y ejemplo. Dieronle todos el parabién de la dichosa suerte y luego cantaron el

Tedeum, y el rector se descalzó (después de haberse reconciliado con el señor oficial) y entró en la cueva, donde se postró delante la santa imagen y después tomándola con grande veneración, la sacó, postrándose los circunstantes por tierra luego que la descubrieron y cantando en una voz: Alabada seáis María Santísima de Nuria. Bendiciendo al Señor que tal tesoro les había manifestado.

Mandó con esto el señor oficial que se cantase el himno de la Virgen, como el *Tedeum*, diciendo: *Te Matrem Dei laudamus; te Mariam Virginem Confitemur*. Y de aquí fueron a la capilla, llevando la santa imagen, el señor rector, el cual, aunque tenían aparejado un tabernáculo para traerla, no la quiso dejar de sus manos, pareciéndole con aquello que en su vida había tenido mayor contento ni había sentido mayor fragancia que aquella que entonces sentía, lo cual experimentaban los demás, pareciéndoles que era una botica de olores. Pasó adelante esta procesión, en la cual hicieron algunas estaciones y a la que hacían la tercera, llegaron algunos embajadores de la villa de Caralps para suplicar al señor oficial que, supuesto la santa imagen se había hallado en aquel termino, fuese servido de que fuese traída a su iglesia parroquial, donde estaría con la posible veneración. Oyó esto dicho señor oficial y respondiéndoles que esto pedia más tiempo para determinarse y así por el entretanto quería que fuese colocada en la capilla que allí estaba fabricada y después, por la mayor parte, se dispondría lo que se habría de hacer. Llegaron con esto a la capilla, donde entraron los sacerdotes y algunos particulares de la parroquia (quedándose los demás fuera) y colocaron la santa imagen en su altar, cantando himnos con mucha devoción.

Acabose esta procesión el día de la Natividad de María del año 1075, en cuyo día celebraron un solemnisimo oficio, el cual dijo el rector de Caralps y el señor oficial (celebrada la primera misa en el altar de la Virgen, después de hallada la santa imagen), con mucha elocuencia y devoción, ponderando el favor que les había hecho el Cielo, del cual se habían de mostrar muy agradecidos. Tratose después, habiendo cantado las vísperas, donde se había de colocar la santa imagen y, aunque es verdad que por ser más los votos de Caralps prevalecieron para que fuese colocada en su Iglesia parroquial, no se ejecutó el decreto, porque formando una devota procesión para traerla y habiéndola colocado en un curioso tabernáculo, sucedió que, saliendo de la capilla, pareció a los clérigos que la traían que llevaban un grande peso. Reconociéronlo y, no hallando cosa, pasaron adelante hacia la cruz llamada "d'en Ribes", donde no pudieron adelantarse por el grande peso y parecerles que les impedía una grande pared.

Tomaron por eso otros cuatro el tabernáculo y sucediéndoles lo mismo. Causó maravilla a todos y, aunque el oficial mandó que fuesen por otro camino, hacia la cruz llamada de Camprodón, tampoco pudieron pasar. Pensóse si de aquello sería la causa algún pecado y amonestó a todos que se confesasen. Hiciéronlo y quisieron pasar adelante, y tampoco pudieron hacerlo, con que se vió ser voluntad de Dios que quedase allí la santa imagen.

Volviéronse a la capilla y se les aligeró tanto el tabernáculo, que juzgaron haberle llevado un muchacho. Colocaron la imagen en su altar y el día siguiente celebró un oficio el rector de Caralps, en el cual predicó el Vicario general, y tomando por tema aquellas palabras de Jacob, "*Non est hic aliud nisi domus Dei et prota Coeli*", ponderó que dichosos eran aquellos montes y que en aquel lugar seguramente obraría Dios muchas maravillas con los fieles que en él le invocarian.

Quedó desde entonces con mucha devoción y frecuentada esta capilla, durándole hasta nuestros tiempos en que no solamente acuden a ella de diferentes partes de Cataluña (siendo uno de sus mayores santuarios) sino también de otras provincias y reinos, como de España y Francia, partiéndose todos de ella muy consolados.

Amplificose por el tiempo su Iglesia y rematóse como hoy está el año 1642, a la cual se fabricó un muy curioso retablo con misterios de Cristo y suyos, el de 1648.

En éste queda colocada la santa imagen, cuya materia es de madera, la cual, aunque de tantos centenares de años, es muy maciza. Está sentada y toda ella es de un color como leonado muy obscuro. El manto le baja desde el hombro, y juntándosele en el pecho le viene sobre la falda, por debajo el brazo, teniendo po él estrellas negras pintadas y por la basquiña, coloradas. Es muy afable y tan morena de cara que parece negra, quedando, no obstante esto, muy hermosa, con los ojos muy modestos y mortificados. Los cabellos tiene negros y echados hasta el cuello y los pies agudos. Tiene de alto dos palmos y medio. Sentado en la rodilla izquierda tiene al Jesús, vestido con sayo del mismo, aunque descalzo. Da la bendición con la derecha, y la izquierda tiene sobre un librito llano, sobre la rodilla izquierda. La Virgen le tiene a su derecha delante del pecho y la izquierda un poquito sobre la espalda. De alto tiene un palmó y medio cuarto.

Tiene muchos adornos, como mantos de seda y frontales guarnecidos de oro y grana y de Ribes, de San Esteban de Pardines, de San Martín de Capellas muchas dádivas de oro, plata, sedas y otras muchas cosas, con dos lámparas de plata. Su fiesta mayor se hace por su

Natividad, con grande concurso de gente de diferentes partes, en cuyo día hay concedida indulgencia plenaria para los fieles que, habiendo confesado y comulgado, la visitan. Esta concedió Clemente VIII a los 21 de Noviembre del año 1598 y VII de su pontificado, el cual confirmó de nuevo la cofradía que hay de muchos años a esta parte [1599-1603], en la cual concedió la misma indulgencia a los que se escribieran en ella, habiendo confesado y comulgado, y a los que invocaran de boca o de corazón el santísimo nombre de Jesús en la hora de la muerte. Otras indulgencias de siete años y siete cuarentenas hay en los días de la Concepción, Anunciación, Visitación y Asunción de María y otros días, haciendo lo que dispone su Breve. Privilegió su altar, Urbano VIII, para todos los lunes.

Visítanla con procesiones a los primeros de Junio y el día de San Lucas, de su parroquia. Por el discurso del verano, de San Saturnino de Fustañá y de Ribes, de San Esteban de Perdines, de San Martín de Capellas, de San Vicente de Planolas, de San Víctor de Orri, de San Cristóbal de Navá y de San Miguel de Setcases. Supuesto lo dicho, es menester tratar de las cosas que se hallaron con esta santa imagen, que fueron: una cruz, campana y olla. La cruz es de una materia que casi no se puede juzgar, no obstant que parece de peltre y tiene de largo un palmo y medio. Es muy antigua y bien labrada de todas partes, con unas piedras azules y amarillas, engarzadas con algunas de leonado claro. Tiene la imagen de Cristo y de una y otra parte los cuatro Evangelistas esculpidos. Dánla a adorar en los ofertorios de las missa.

La campanilla es muy sonora y està a la parte del evangelio, en el lado de la capilla de San Antonio de Padua. Es antiquíssima, como denotan unas letras que tiene, que no se pueden leer. Tâñenla por devoción los fieles y también se acostumbra de tocar en las missa.

La olla es de cobre y harto grande. Está atada con una cadena de hierro en sus asas al respaldar de un banco, que està a la parte de la epístola, dentro de la cual se dice que se hallaron habas cuando la sacaron de la cueva.

Tiene esta capilla, a más de todo esto, una casulla antiquíssima, la cual fue hallada milagrosamente sin saber quién la puso allí y fué esto que, habiendo de celebrar un sacerdote, le faltaba lo necesario para la celebración, de que estaba muy congojoso por ser la fiesta de la Purificación de la Virgen. Estando pues de esta manera, en la noche de su vigilia (que sin duda fué la primera vez que vino esta fiesta después de hallada la imagen), vieron la casulla sobre el altar, con que entendieron les había proveído el Cielo, para que en tan grande fiesta no quedasen desconsolados. Su materia es de color amarillo, con unas labores coloradas

hecha, como obra que llaman mosaica. De entrambas partes es aguda y a los lados tiene mangas, como de un sobrepelliz. Con esta no se celebra, antes bien, està cerrada dentro de una cajuela muy bien labrada y tienen con ella tan grandes efectos de devoción los fieles, que, poniéndosela sobre sus Cabezas, experimentan muchos remedios con los dolores de cabeza y otros males que padecen.

Con todas estas Prendas queda adornado este santuario, el cualse esmera a enriquecer el Cielo ostentando en él tantas maravillas, con las cuales sin duda se podían llenar muchos libros. De estas referiré algunas, de las cuales se podrán col·legir las demás. Había en el valle de Ribes una mujer casada, la cual vivía con mucha fidelidad con el marido, no obstant que era perseguida por ocasión de una amiga del hombre. Fué ése persuadido de ella de que maltratase a su mujer, fingiéndose de haver jurado de haberla matar. Como pues entendiese aquello, fuese con intento de matar a su mujer y la halló que estaba rezando el rosario delante de una imagen de Nuestra Señora de Nuria, de quien era muy devota. Vióle ella cuando se acercó y díjole si quería comer. Y él no respondió palabra, hasta que al cabo de un rato le dijo con severidad que le siguiese. Espantóse de aquello la mujer y se entró a su cámara donde se puso una medalla de la Virgen de Nuria al cuello, diciendo estas palabras: ¡Ay, Madre de Dios de Nuria! ¿y qué será esto?. Fuéronse con esto hacia la capilla de Nuestra Señora de Nuria y élla dijo que fuese y no tardase mucho. Estando de esta manera, al cabo de un ratico salió una mujer semejante a la suya, la cual dijo que fuesen donde quería, y él, no pensando que fuese otra, se fue con ella algunos tiros de ballesta lejos de la capilla, para efectuar su mal intento bajo unos árboles.

Hízola arrodillar, diciéndole que se encomendase a Dios porque había de morir, de lo cual sabía muy bien la causa porque lo hacía; y ella le respondió que siempre confiaba en Dios y su Santísima Madre. Despojóse en fin su capa y se volvió un poco para tomar con que colgarla y sucedió que, volviéndose para degollarla, no vió de ninguna manera a la mujer ni la halló en todo aquel puesto, no obstante que todo lo buscó, quedando hecho una estàtua como se puede pensar. Imaginó si le habría engañado la amiga y que podía ser que Dios por medio de la Virgen, se la hubiese quitado milagrosamente, y con estos pensamientos se iba por donde había venido y, llegando de la capilla, salió su mujer y le dijo: Marido, ya tengo hecha la oración, vamos donde queráis. Quedó él tan admirado que le dijo: ¡Qué es esto! ¿No habéis salido vos de la capilla tres cuartos habrá y venido donde yo estaba? Y ella le

dijo que no. Preguntóle más si era ella la que se había arrodillado bajo aquel árbol y ella le respondió que no, asegurándole con un lícito juramento que no se había movido de la capilla desde que le había pedido licencia. Vió el hombre la maravilla y, arrodillado a sus pies le pidió perdón, contándole todo lo sucedido. Se fueron delante de la Virgen Santísima, a la cual hicieron muchas gracias y vivieron de aquí adelante con grande quietud. Fué también portentoso el caso que sucedió el año 1531, a las diez de la noche de Santa Cruz de Septiembre, hallándose en aquella ocasión mucha gente allí y fué que apagándose la lámpara que ardía delante de la santa imagen y habiendo estado dos horas así, se volvió a encender sin que la tocase persona y ardió muy bien hasta la mañana como advirtieron tantos, y fueron testigos mosén Toralles, rector de Puigpardines, N. Torró, de Ribes, y su mujer, N. Cordellas, de Olot, y otros que hicieron fe de la maravilla el día siguiente a Fr. Pedro Gau, que era visitador del obispo Uries de Urgel. No es menos ponderable aquello que sucedió en ocasión que llegaron de Tuir Bernardo Vesia, su mujer y otros, los cuales llevaban una yegua embastada con un par de portaderas, con un niño dentro de la una y alguna ropa dentro de la otra. Tomóles la noche antes de llegar a casa de la Virgen, en un monte llamado Roca de Malesca, y despeñó dicha yegua por allí bajo. Viéndose pues en tantos aprietos invocaron muy de veras a la Virgen María, diciendo ¡Virgen María de Nuria, ayudarnos! Y luego quiso Dios que a las puntas de las lanzas que traían se pusiera una luz muy clara y con esto hicieron vuelta para bajar al lugar donde había caído la yegua, invocando siempre la Virgen. Estando en esto, advirtiéronlo algunos de la casa de la Virgen y salieron a ver qué les había sucedido, y ellos les contaron su desgracia, y acercándose poco a poco al lugar donde estaba la yegua, la hallaron que apacentaba y el niño que estaba meneando los brazos sin haver recibido algun daño, no obstant que las portaderas estaban todas despedazadas. Tomó la madre el niño y dióle la teta, la cual tomó con grande gusto y de esta manera llegaron a la casa y desaparecieron las luces, quedando ellos de todo muy contentos y agradecidos a la Virgen Santísima, a la cual hicieron muchas gracias. Otra maravilla sucedió el año 1601. Desposóse un señor llamado Pons Duran con Elena de Ripoll, la cual al cabo de cinco meses se hizo preñada y tuvo mal parto. Estuvo después tres o cuatro años sin hacerse preñada, por lo cual rogaron ella y su marido a la Virgen de Nuria que les alcanzase algun hijo, prometiéndole que la irían a visitar y le ofrecerían una corona con doce estrellas. Sucedió pues, que al cabo de poco tiempo se hizo preñada y parió una hija, a la cual pusieron por nombre María Ana.

Parió después otro, hasta que llegó a doce, que fueron siete hijos y cinco hijas, los cuales se llamaron: Benito, Sebastián, Pons, Francisco, Jaime. Eudaldo, Bautista, María Ana, Elena, Victoria, Emerencian y Ana. Con esto se ven los favores que hace esta gran Señora a sus devotos, como experimentó esta mujer, cerca del cual portentoso es mucho de notar aquello que está escrito en el libro de estos y otros milagros, y que cuando se moría alguno de los hijos de esta mujer, se caía también alguna estrella de dicha corona, cosa por cierto muy particular y notable.

Estos y otros sin número son ls portentosos y maravillas que obra el cielo por esta santa imagen con sus devotos, consolándose en muchos desconuelos de enfermedades, como en dolor de cabeza, calenturas y otras. En librarles de prisiones y falsos testimonios; en conservar los frutos, guardando la cosecha de piedras y otros daños ; en librar de peligro el ganado; en llevar a Puerto seguro a los que van navegando sin padecer tormenta por el camino; en guardar de peligro en muchas caídas, no solamente hombres, sino también a animales; en alcanzar fruto de bendición a los casados y dando feliz parto a las mujeres preñadas, por lo cual es muy abogada y obra mucho.

De todas estas maravillas, además de que dan buen testimonio las muchas dádivas que agradecidos le ofrecen los fieles, hay también algunos libros muy antiguos escritos de mano, de los cuales, a más de lo que tengo visto, saqué lo que tengo escrito, y en particular de uno que hay en pergamino que se trasladó de otro, por Antonio Escrivent, el año 1507, los cuales estan en la misma casa de la Virgen Santísima, o en la rectoría del pueblo de Caralps, entre Ribas y Nuria.

Por todo lo dicho son maravillosos estos montes y principalmente por tener este santuario, al cual mirando cuando llegan a su valle los devotos peregrinos, reciben grande consuelo, mitigándoseles el cansancio del camino que trae su aspereza, la cual es tanta, que por ella y por ser tan altas está la casa de la Virgen y ellos cubiertos de nieve la mayor parte del año, no pudiéndole habitar en todo este tiempo, que dura desde San Lucas, en que se acostumbran de cerrar sus puertas, hasta la natividad de San Juan Bautista, que vuelven a habitar en dicha casa, en la cual viven ordinariamente dos clérigos, teniendo muy grave cuidando de ella y a más de esto lo gobiernan el rector de Caralps y otros tres pabordes, que de tres en tres años sacan, los cuales, ordinariamente son de la villa de Caralps y algunas veces de Sarrat y Fustañá.

Narcís Camós, *Jardín de María. Bisbat d'Urgell*, edición de Jordi Abella i Pons, Tremp, Garsineu, 1992, 51-66.

Apèndix 2

Salimos de Ribas para ir al Santuario de Núria, caminando siempre a orillas del río Freser, pasándolo y repasándolo por unos pequeños puentecillos, de modo que es viaje divertido. Pero al llegar a pie de la cuesta de Caralps empiezan los trabajos, y también la abundancia de truchas en todas estas rieras.

Al principio de la cuesta está el expresado pueblo de Caralps con un antiguo castillote con 150 casas [...].

La subida que hay desde el pie de este pueblo hasta llegar al Santuario de Núria tiene más de dos horas; y es tan peligrosa, que horrorizan los precipios, por cuya orilla pasa una estrecha y mala senda, aumentando el peligro el mal piso de ella y las continuas piedras que cada día caen de aquellos elevadísimos peñascos. Así se camina hasta que a la mitad del viaje parece que absolutamente se cierra el paso, pero rompiendo por dos elevadísimos montes, siguiendo la salida natural que tienen las aguas, pasándolas y repasándolas por puentes peligrosos, que a cada instante parece que ya no haya más camino, se pasa por las rocas sin atreverse a mirar al hondón, de modo que deberá tenerse por loco al que lo pase a caballo.

En medio de estos Trabajos no solo divierte sino que sorprende la vista de las aguas que se despeñan de aquellos elevados riscos, formando estanques, cascadas (de escalera, lisas) y mil caprichos difíciles de explicar: en especial la tres grandes caídas de agua, la una llamada Font de Alba, otra riera de Núria, y otra que viene de la derecha (Fontnegra), las cuales dos últimas forman un salto asombroso [Cua de cavall], el que causa en el aire una tal violència que parece un fuelle de agua.

Al final de esta mezcla de diversiones y trabajos está el

Santuario de Núria, situado en medio de una pradera cercada de elevadísimos montes y varias Fuentes. Es este terreno tan frío, que en 30 de agosto pasamos la noche al fuego, y desde las doce de ella empezó a nevar con la misma fuerza que podría hacerlo en 30 de enero, no siendo muy singular, según nos dijeros los capellanes que cuidan el Santuario, los cuales se retiran de aquí el día de Todos los Santos, cerrando el Santuario sin volver a él hasta el día de San Juan, por cuyo espacio de tiempo está interceptada la comunicación de estos pasos. La ermita es pequeña, y la hospedería muy mala; pero la carne y el vino son excelentes, especialmente este, pues adquiere aquí tal bondad que es necesario hacer mil maniobras para tener vinagre.

Este Santuario es muy concurrido de espanyoles y franceses, especialmente de matrimonios en sollicitud de sucesión, que es por donde más ha querido Dios manifestar los prodigios de la Virgen de Núria.

Hay varias ofrendas de personas distinguidas de ambos reinos, hallándose entre ellas últimamente un magnífico vestido que la Princesa nuestra Señora [María Lluïsa de Parma] regaló a la Virgen. El Duque de Gravina envió desde Roma un relicario de plata de mucho gusto, el año de 1756. Hay un cáliz muy antiguo. Los demás ornamentos son regulares. Tiene el Santuario su ganado, y paga los pastos. Un cura de Caralps [Anton del Duque i Vergés, sic Francesc Marès], a cuya parròquia toca este Santuario, escribió la historia de él en catalán, y nosotros la hemos comprado aquí.

Francisco de Zamora, *Diario de los Viajes hechos en Cataluña 1785-1790*, edició de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1973, 90-91.

Plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, vint anys després

El gener de 2000 va néixer la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, una iniciativa impulsada i liderada per Pere Jordi Piella, exalcalde de Ripoll (1979-1993) i diputat al Parlament de Catalunya (1992 i 1995), amb una voluntat d'activar actuacions relacionades amb les comunicacions viàries i ferroviàries, d'assolir una àmplia base política, obert a tot tipus de persones i d'entitats, partits polítics, etc. La voluntat era crear una instància d'impuls i mobilització d'àmplia base.

Ja fa bastants anys, en una de les trobades culturals pirinenques, la celebrada a Ripoll el 2008, la cinquena, membres de la plataforma (Pere Jordi Piella i Eudald Fajula) varen presentar-se.¹

Ara, anys després, en una trobada dedicada a *Accions dinamitzadores al Pirineu*, crec preceptiu tornar a parlar d'aquesta iniciativa, que continua activa, encara que amb uns altres plantejaments, manera de funcionar i ampliació de la temàtica a reivindicar.

Per amenitzar la presentació us convido a veure algunes aparicions públiques als mitjans de comunicació de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! en un format que ens ha estat molt específic i relativament exitós.

Primer, dues opinions humorístiques de temes de la plataforma, per part d'Enric Ventura i Toni Coromina a *La Vanguardia*; i a la segona part, mostrant-vos el conjunt de nades que cada any la plataforma ha fet dibuixar (2009-2012 i 2017-2021) a dos ninotaires: En Xevi Dom, de Calldetenes, i en Lluís Capdevila, de Torelló, un mestre que ha fet de ninotaire d'*Oriflama*, *La Veu de l'Anoia* i d'*El 9Nou*.

És moment d'explicar una trajectòria i avaluar la dinàmica, la trajectòria i els resultats de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!

Cal dir que des del principi de la plataforma es va voler defugir el partidisme i, malgrat que la participació era personal, hi havia gent de diferents sensibilitats polítiques i trajectòries diferents. El que es



Antoni Llagostera
i Fernández,
periodista, historiador
i expresident del
Centre d'Estudis
Comarcals del Ripollès

volia era mantenir viva la flama de les reivindicacions estratègiques en comunicacions que des de sempre han tingut el Ripollès i els Pirineus.

Amb la voluntat d'acollir persones de diferent personalitat, es va contactar amb Eudald Casadesús, també alcalde de Ripoll (1995-2003), president del Consell Comarcal del Ripollès (1987-1995), diputat al Parlament de Catalunya (1992-2010) i delegat del govern de la Generalitat de Catalunya a Girona (2011-2017).

Un tret que ha perviscut des dels inicis i que ha definit la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! és la seva pluralitat i la no-dependència de les organitzacions polítiques del país. Aquest plantejament li ha permès valorar críticament les actuacions que les diferents administracions, estatal o autonòmica, fossin del signe que fossin.

Aquest posicionament, evitant la dinàmica partidista, no sempre ha estat ben entès i cal apreciar que la gent que més hi ha participat ha estat generalment d'esquerrres, però amb un nivell de pluralitat i convivència notable.

Aquest esperit feia, alhora, que durant les campanyes electorals es procurés no actuar, per mantenir una certa neutralitat.

El desig de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! era iniciar una actuació o campanya sobre les comunicacions viàries i ferroviàries, des de la societat civil, sobre la base de tres plantejaments:

"La precarietat de les comunicacions i telecomunicacions comarcals requeria **compromisos fermes** i defugir les promeses buides fetes al llarg del temps.

La idea d'uns **projectes racionals i respectuosos amb l'entorn** ha guiat sempre les actuacions d'El Ripollès existeix!. La preservació del paisatge i el medi ambient amb les infraestructures necessàries per al progrés d'una comunitat poden ser compatibles. Sumar esforços per impulsar actuacions d'interès comú obliga a anar **més enllà de la comarca per prosperar**, això ha portat a col·laborar amb col·lectius de comarques veïnes, d'Andorra i de regions de França".²

La denominació de l'entitat té com a inspiració, no n'hi ha cap dubte, l'entitat Teruel Existe, que havia nascut feia poc temps, el novembre de 1999, fruit de la unió de diferents plataformes sectorials; però cal dir que l'expressió *el Ripollès existeix* ha estat utilitzada periodísticament diferents vegades, per la qual cosa la imitació ha fet forat publicitari.

Concretament, tres foren el temes recurrents: la millora de la connexió viària

La Vanguardia, 17 de desembre de 2000



i ferroviària amb Barcelona i les comarques veïnes, la permanència i millora del ferrocarril internacional entre Barcelona i la Tour de Querol (Rodalies R3) i la necessitat de construir el túnel viari de Toses.

En aquest punt podríem fer una llarga cronologia de les actuacions relacionades amb la millora de les comunicacions del Ripollès, que emmarquen la preocupació que hi ha en el naixement de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!

També les telecomunicacions han estat una de les reivindicacions constants atesa la seva importància per al progrés d'un territori.

CONTINUAREM TREBALLANT PER...

- Compromisos fermes i prou promeses
- Projectes racionals i respectuosos amb l'entorn
- Més enllà de la comarca, per prosperar



Portada dels dos fullets que es varen publicar de celebració dels 5è i 10è aniversaris de l'existència de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!

Un funcionament poc estructurat

Un dels retrets d'alguns dels mateixos membres de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! ha estat que l'entitat ha tingut un funcionament molt poc estructurat.

Jo diria que aquesta ha estat una debilitat, però alhora una de les seves virtuts, que li ha permès continuar existint.

Ha existit un nucli dur de participants, d'entre 12 i 15 persones, amb una relativa alta participació (de cinc a deu participants a les trobades).

Les reunions, quasi sempre, consistien en un sopar, convocat pel coordinador Pere Jordi Piella i el secretari Eudald Fajula, convocatòria per correu electrònic i telèfon. Generalment els sopars eren en divendres i com a norma s'acabaven abans de mitjanit.

Els debats, a vegades, eren una conversa de sords, però quasi sempre s'ha acabavem amb unes conclusions i accions a realitzar, fossin reunions amb entitats, administracions, altres entitats paral·leles, propostes, resolucions...

El petits gestos que comportava l'entitat (el més car fou les confeccions de les nades) se sufragaven mitjançant un petit recàrrec sobre el cost del sopar.

Sempre es procurava que els debats i les conclusions de les trobades tinguessin ressò a la premsa, moltes vegades en forma d'article d'opinió, que bàsicament redactàvem el Pere Jordi Piella i jo mateix, i que moltes vegades signàvem conjuntament, sempre identificat-nos com a membres de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!.

Temes analitzats, tractats i debatuts

Han existit alguns temes que han merescut especialment l'atenció de la nostra plataforma:

- Quant al ferrocarril internacional Barcelona-Puigcerdà-la Tour de Querol:
 - Potenciar-ne la internacionalitat.
 - Postular-ne la connexió amb Andorra.
 - Reivindicació de la doble via, desdoblament de la línia ferroviària fins a Vic com a mínim i a Ripoll, com diu el Pla català.
- Pel que fa a C-17, N-152 (N-260?):
 - Construcció del túnel de Toses a una cota inferior a 1.600 m de l'estudi actual i amb una traça més respectuosa amb l'entorn.
 - Estudi de la possibilitat d'un túnel de Toses que combinés viari i ferroviari.
- Telecomunicacions:
 - Implantar sistemes per fer arribar a tots els pobles del Pirineu les telecomunicacions (telèfons) i la fibra òptica.

Actuacions més destacades (2000-2020)

Molts dels integrants de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! havien estat involucrats en les diferents iniciatives endegades per reivindicar el tren de Barcelona a Puigcerdà, davant la pretensió de tancar la línia a partir del IV contracte-programa Estat-RENFE de 1984. Però per no anar-nos-en massa enllà, la primera manifestació reivindicativa que és a l'origen de la Plataforma ciutadana El Ripollès existeix! És segurament la manifestació (abril de 1992) impulsada per una coordinadora per la Feina ben feta a Terradelles, que va aplegar l'adhesió de moltes entitats i associacions ripolleses i de la comarca.

La conselleria de la Generalitat havia endegat unes obres de millora de la carretera N-152 en el seu pas per la pujada de Terradelles, al sud de Ripoll, que suposaven sols fer alguns pedaços i no arreglar gairebé res. El maig de 1992, el conseller de Política Territorial i Obres Públiques, Joaquim Molins, va anunciar un canvi de traçat a la pujada de Terradelles, amb la construcció de dos viaductes i dos túnels.

Sorprenentment, quan els treballs eren ja en marxa, la queixa reivindicativa va provocar un canvi en el projecte i es va construir el primer túnel de Terradelles. S'escurçava així, de manera considerable, un tram de l'antiga carretera N-152 (ara dita C-17), especialment tortuós.

Un cop constituïda la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, una de les primeres actuacions que es va portar a terme fou, conjuntament amb el Consell Comarcal del Ripollès, l'Associació Transpirinenca i el Centre d'Estudis del Ferrocarril, impulsar, el 2004, la celebració del centenari (agost de 1904) de la signatura de l'acord internacional de construcció del Transpirienc i el 75è aniversari de la connexió ferroviària internacional per la Cerdanya (1929).

El gener de 2004 la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! impulsà una comissió integrada, entre d'altres, per l'exalcalde de Ripoll Pere Jordi Piella, per l'exregidor del PP Manuel Belda i el tinent d'alcalde de Ripoll Quico Terradellas, per fer les gestions oportunes per la celebració de les dos efemèrides, una nova oportunitat per reivindicar el ferrocarril de Puigcerdà.

L'objectiu de la celebració era doble. D'una banda, la commemoració del centenari i del 75è aniversari del tren. De l'altra, es pretenia convertir-la en una bona plataforma per fer arribar als centres de poder francoespanyols la necessitat imperiosa de rehabilitar i rendibilitzar aquesta línia internacional. La línia ferroviària Barcelona-la Tor de Querol és una infraestructura estratègica per al país, ja que connecta el port de Barcelona amb Tolosa de Llenguadoc, és la línia més directa cap a París i vertebrava Catalunya en una direcció nord-sud, molt mancada.

Als actes de la celebració a la Tour de Querol i a Puigcerdà (agost de 2009), hi van assistir el president de la Generalitat Pasqual Maragall i també el vicepresident de la regió francesa de Migdia-Pirineus Charles Marziani, el cònsol de França a Barcelona, Bernard Valero, així com alcaldes de les poblacions per on discorre el tren.

Maragall va aprofitar la visita per reivindicar la millora de la línia ferroviària internacional transpirinenca Barcelona-la Tor de Querol, una infraestructura que considerava un element vertebrador de la futura euroregió Pirineus-Mediterrània.

Els actes es varen cloure, més tard, amb un viatge (17 de març de 2005) amb un tren de vapor i un antic cotxe-saló de fusta, entre Vic i Ripoll, amb la presència del ministre de Defensa José Bono.

Un altre acte reivindicatiu important que durant aquests anys ha desenvolupat la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! fou l'atenció prestada al punt d'unió de la C-17 desdoblada, amb el nou enllaç amb Olot pel túnel de Bracons. Una configuració que podia haver suposat que la branca principal de la carretera dirigís cap a Olot i no cap a Ripoll.

També s'ha encoratjat iniciatives valentes, com el peatge a l'ombra, mètode emprat per desdoblant la C-17 des de Centelles fins a l'entrada de Ripoll. Sense la valentia del conseller Joaquim Nadal segurament encara estaríem parlant d'una problemàtica viària al Ripollès. L'autovia C-17, també dita eix del Congost o autovia de l'Ametlla, uneix avui Barcelona i Ripoll amb una carretera totalment desdoblada, de 95 quilòmetres, que connecta el Nus de la Trinitat i l'avinguda Meridiana de Barcelona i acaba prop de Ripoll.

Darreres iniciatives reivindicatives, els serveis sanitaris

Ja fa uns anys, malgrat que les propostes de millora de les comunicacions de la comarca no s'han assolit totalment, per la qual cosa la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!

continua tenint vigència, el fins aleshores coordinador Pere Jordi Piella va proposar de convertir l'entitat en una plataforma de debat en la qual qualsevol membre podia plantejar temàtiques i accions.

De seguida va caure sobre la taula de l'entitat una nova reivindicació, que també forma part de les mancances de la Catalunya profunda o pobra.

Els serveis sanitaris de la comarca del Ripollès s'han anat deteriorant amb el temps, amb pèrdues de serveis tan necessaris a l'hospital comarcal de Campdevàrol com la traumatologia o la ginecologia.

Estem davant especialitats en què resulta molt difícil trobar professionals que ocupin les jubilacions, que vulguin dedicar-s'hi des d'un lloc remot i apartat com és el Ripollès.

La solució sempre és externalitzar serveis i rebaixar-los. En el cas del Ripollès, la solució fou plantejar traslladar alguns serveis sanitaris a l'hospital d'Olot, que s'havia modernitzat i li calia ampliar serveis i negocis.

Les comunicacions del Ripollès, cal recordar-ho, sempre han estat millor en direcció a Vic i Barcelona, especialment per l'existència del ferrocarril de Puigcerdà. Un trasllat de serveis –típica mesura econòmica– però que no té en compte ni ofereix facilitats als usuaris.

Una campanya de recollida de signatures contra aquest estat de coses, endegada per la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, va recollir en pocs dies i setmanes mil cinc-cents signatures. Un èxit, ja que la comarca té menys de 25.000 habitants.

La pandèmia va estroncar la campanya i les accions que s'havien plantejat fer, però estàvem davant una mostra que temes a reivindicar a la Catalunya profunda i pobra no deixaven de mancar.

Però la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! també forma part d'un difús malestar que existeix a alguns territoris veïns.

Fa unes setmanes vàrem rebre el qüestionari d'un col·laborador de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, el professor de geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, Jaume Font i Garolera.

S'estava preparant, per l'editorial Catarata de Madrid, un treball sobre l'Espanya vacia que volia plantejar-se un interrogant: "Cuando hablar del éxodo rural parecía una cosa del siglo pasado, surgió con fuerza un nuevo concepto: la España vacía o la España vaciada."

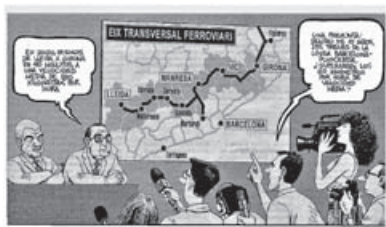
El llibre, segons l'autor, tindrà quatre parts: una introducció sobre els temes de despoblament i auge o declivi de les comarques i els espais interiors peninsulars; una breu història demogràfica (les dades pures i dures simplifiquades i interpretades), i l'estat de la qüestió en àrees representatives (entre les quals, el Ripollès com a exemple de regió industrial en declivi i/o regeneració).

Per ara, l'autor té fetes tres entrevistes, amb la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, amb el Racó d'Ademús i el sud de Terol, Molina de Aragón y la Otra Guadalajara. Li manquen encara les entrevistes sobre conques mineres i latifundis.

Com podeu veure, la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! va fent camí, amb èxits i fracassos, però sempre molt atents a la realitat ripollesa.

Caldria esperar que aquesta comunicació a les Trobades Culturals Pirinenques ens faci fugir de l'Espanya hueca, encara que estiguem en l'Espanya vacia o vaciada.

En el moment d'escriure aquesta comunicació, la plataforma ciutadana El Ripollès existeix! no s'havia pronunciat sobre l'organització dels Jocs Olímpics al Pirineu.



LA VANGUARDIA, 27/07/2005



Els dos acudits apareguts a La Vanguardia (27 de juliol de 2005 i , que son la inspiració de les Nades de la Plataforma ciutadana El Ripollès existeix!



FELIÇ 2009 I INVERSIONS PEL TREN.





Nadales (2009-2022) de la Plataforma ciutadana El Ripollès existeix!

Notes

- 1- PERE JORDI PIELLA i VILAREGUT; EUDALD FAJULA i VILAMITJANA "L'experiència de la plataforma El Ripollès existeix!". *Trobades Culturals Pirinenques*, 2009, núm. 5, p. 11-14.
- 2- Fullet de celebració dels 5 i 10 anys de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!

Gent que es mou!!

Castanesa, estiu 2021.

Procés de dinamització del Pirineu

Orígens

El mes de juny sorgeix un moviment de gent que viu al poble de Castanesa, a Fonchanina, Ribera i/o Ardanui. Alguns hi tenen lligams familiars, d'altres hi tenen casa familiar com a segona residència. Aquest col·lectiu es qüestiona: "Què volem per Castanesa?" Es creen diversos grups d'opinió mitjançant WhatsApp i Twitter.

Primers passos

Diverses persones vam pensar a convidar algun científic per conèixer millor les riqueses de la zona, les alternatives de futur i l'afectació que representa l'ampliació de Cerler. D'entrada, i considerant les mesures covid-19 més exigents al principi de l'organització, es va pensar en un acte virtual gravat, d'una durada d'un dia. A partir del contacte amb científics ja coneguts pels organitzadors, com els directors de tesis doctorals o companys de projectes de recerca, va créixer tot un cicle d'activitats. No tots els contactats hi van poder assistir a causa de les vacances, estades a l'estranger, treball de camp intensiu, però molts dels que van venir ho van recomanar i convidar-hi altres col·legues. Així, d'un petit gra va créixer un programa per a tot l'estiu gràcies a la disposició i voluntat de la gent contactada. Persones que es van identificar des d'un primer moment amb la intenció de mostrar alternatives a l'ampliació de les pistes d'esquí de Cerler i donar a conèixer les riqueses reals de la nostra vall.

En concret vam comptar amb el Dr. Cristian Fondevilla Moreu, veí de Castanesa; el Dr. Frederic Fillat, premi Félix de Azara 2021; el Dr. Josep Ninot, Universitat de Barcelona; el Dr. Delfí Sanuy, Universitat de Lleida; el Dr. Ferran Pauné, Centre de Consciència dels Pirineus; Surinye Olarte, astrònoma; Amor Olomi, arqueòloga; Jesús Argudo, historiador; el Dr. Carlos Fernández Piñar, arquitecte; la Dra. Núria Ferrer, historiadora i teòloga, Universidad Nacional de Educación a Distancia i Universitat de Lleida; el Dr. Carles Feixa, antropòleg, Universitat Pompeu Fabra i Montserrat Iniesta, antropòloga.



M. Carmen Badia i Feixa, presidenta de l'Associació Som Castanesa



Tanja Strecker, membre de l'Associació Som Castanesa

Núria M. Farré i Barril, membre de l'Associació Som Castanesa

Es planteja un programa de sensibilització i difusió cultural per al coneixement de les riqueses de la muntanya, i en particular, els valors de la muntanya de Castanesa.

A més a més, veient la possibilitat de realitzar activitats presencials es comença a preveure la inclusió d'un altre tipus d'activitats, més lúdiques i altres per al públic més petit, amb la intenció de crear un programa atractiu i inclúsiu que pugui agradar a tots els veïns i veïnes per compensar una mica la falta de festa major. Semblant al procés amb els científics, es contacta amb coneguts i amics dels organitzadors, que s'ofereixen de forma altruista a desenvolupar una activitat per al programa. Tots es van contagiar de la nostra il·lusió i ens van recordar una altra riquesa del nostre territori, que és la gent que hi viu, la seva creativitat, els seus coneixements i la seva disposició a somniar i lluitar per la nostra vall.

Mentre que la divulgació científica se centra en la mostra de les riqueses ecològiques, arqueològiques i culturals de la zona, les altres activitats inclouen tallers que es podrien realitzar a la zona, amb la qual cosa s'ofereixen més atractius per a la gent que hi viu i es creen alternatives laborals i de turisme més sostenibles (ioga, dansa, cant coral...). També s'hi inclou la recuperació del camí de Sant Pere Màrtir, que podrà servir, a més de recuperar i mantenir una romeria tradicional, com un atractiu més per als veïns i visitants. Altres activitats (llengua de signes) poden servir per a la formació d'una societat més inclusiva; oferir un intèrpret de llengua de signes en visites turístiques podria facilitar també l'accessibilitat de turistes. A més a més, el programa vol implicar els quatre pobles de l'antic municipi de Castanesa, ara integrats al municipi de Montanui: Ribera, Fonchanina, Ardanui i Castanesa (Vila d'Amunt i Vila d'Avall).

Per implementar aquest programa es veu la necessitat de crear una associació.

Es crea Som Castanesa: Cultura i Natura, el 4 de juliol, com a associació lligada a l'organització del programa d'activitats d'estiu 2021. A contrarellotge prenen forma els canals de comunicació i difusió (logo, pàgina web, canal de youtube, correu electrònic, grup de WhatsApp).

El cicle d'activitats serà el marc on es dóna a conèixer i comença a desenvolupar-se l'associació, amb incorporació de nous socis i sòcies (19 al final del cicle d'activitats).

Els objectius de l'associació que es faciliten a la butlleta d'inscripció lliure són:

OBJETIVOS

- Promover la investigación, el conocimiento, la conservación y la puesta en valor de la riqueza cultural, lingüística y natural del Valle de Castanesa.
- Promover el conocimiento del territorio para mantener el equilibrio entre la conservación de la biodiversidad y el desarrollo socioeconómico.
- Promover el uso racional de los recursos naturales y patrimoniales, velando por la conservación de la biodiversidad, del paisaje y del patrimonio.
- Promover actividades culturales y económicas que aseguren la sostenibilidad de nuestros espacios naturales.
- Contribuir activamente al desarrollo socioeconómico del valle.

ACTIVIDADES

- Organización de actividades culturales que promuevan el conocimiento del medio natural, social, histórico o artístico de la Montaña de Castanesa.
 - Mantener vínculos con los agentes económicos e identificar actividades para el crecimiento sostenible.
- Contacto por correo electrónico: somcastanesa@gmail.com

A partir de la creació de l'associació i del contacte amb l'ajuntament per demanar suport i la previsió de mesures de seguretat covid-19, es plantegen alguns dubtes legals i logístics que fan que algunes activitats no tirin endavant (com un fotosafari), altres es poden fer només en part (com el concurs de dibuix infantil, que ha de requerir l'entrega d'obres preparades a casa, en comptes d'oferir l'oportunitat de pintar a la plaça) o bé s'han de plantejar d'una altra forma (en comptes d'un passeig per les cabaneres amb explicacions d'experts, una xerrada més formal i tradicional a l'interior), etc. El mes de juliol es van concretant les actuacions necessàries per implementar el programa d'activitats previst, els cinc dissabtes, del 31 de juliol al 28 d'agost.

És molt lloable la col·laboració desinteressada de les persones amb què s'ha contactat per a les ponències, per adaptar les seves agendes i poder venir a oferir el seu coneixement. La seva col·laboració és molt important per donar valor i ajudar a preservar les riqueses del nostre territori de muntanya (naturals, ecològiques, socials, arqueològiques, històriques, lingüístiques...).

Simultàniament a la concreció del programa, amb el paraigües de l'associació Som Castanesa, es busca la col·laboració per a la realització d'activitats així com el seu finançament.

Col·laboracions:

- Ajuntament de Montanui, per 1) finançar una part de les despeses de desplaçaments dels ponents i professionals que han de fer els tallers i una part dels menús del dia d'aquestes persones; 2) difusió del programa; 3) aparells de projecció i cadires; 4) cessió de l'espai del museu etnogràfic en horaris que no hi ha obertura al públic.
- Hotel Ca de Don Rafel, per visita guiada a la casa i per la cessió d'espais per a dues presentacions i dos tallers.
- Restaurant Ca de Graus, per acollir les persones que hi han d'anar, amb reserva prèvia, els dissabtes del mes d'agost, dates de màxima afluència de clients.
- Comissió de festes de Castanesa, per finançar part de les despeses de les activitats. Aquesta col·laboració és raonable, ja que part de les activitats de participació veïnal substitueixen activitats de lleure, pròpies de la festa major, que no s'ha pogut celebrar en dos anys a causa de les restriccions de la pandèmia.

Implementació del programa

La segona quinzena de juliol tenim el programa definitiu del cicle d'activitats. En fem una edició abreujada per penjar als taulers d'anuncis dels pobles del municipi, i una versió més extensa, en format llibret, per repartir als interessats i interessades que assisteixen a les activitats. Just abans hi ha un últim canvi en la programació, en eliminar-se un taller de plantes medicinals previst per al primer dia i que no es pot fer perquè la persona encarregada de l'activitat dona positiu de covid-19. És possible substituir el taller per una xerrada científica i limitar el programa del primer dia només al matí.

Paral·lelament, es van preparant els cartells de difusió setmanal de l'activitat del dissabte.

Programa abreujat

Cicle d'activitats a la vall de Castanesa

31/07/21 Som Castanesa

10:30-11:00 h Presentació de "Som Castanesa" i inauguració del cicle d'activitats

M. Carmen Badia, Ca de Micolau; Castanesa, plaça.

11:00-12:00h Ommmm! loga a 1500 metres.

Babaji Ragunat Das; Castanesa, Sala de Ca de Don Rafel.

*Vingueu amb una estoreta o una manta i porteu roba còmoda per l'activitat.

12:00h Visita guiada per Ca de Don Rafel.

Maria José Monje, Ca de Don Rafel.

13:00-14:00h Transhumància: D'on venim i cap a on anem

Dr. Cristian Fondevilla Moreu, Ca de Castell; Castanesa, Sala de Ca de Don Rafel.

7/8/21 Pastures a tocar del cel

10:00-14:00h Zoo d'alta muntanya

M. Carmen Badia, Ca de Micolau; Ardanuy.

11:00-12:00h El miracle de les pastures

Dr. Frederic Fillat, Ardanuy.

12:00-13:00h La vegetació i l'entorn

Dr. Josep Ninot, Universitat de Barcelona; Ardanuy.

18:00-19:00h Els habitants dels nostres rius i llacs: D'anfibis i rèptils

Dr. Delfi Sanuy, Universitat de Lleida; Ardanuy.

19:00-20:00h La gestió dels sistemes pastorals i la seva importància, a nivell mundial i local. (Ajornat pel 21/8)

Ferrán Pauné, Centre de Consciència dels Pirineus, Ardanuy.

22:30-24:00h El cel en una nit d'estiu

Suryne Olarte, astrònoma; Ardanuy, La Collada

*Vingueu amb una estoreta o bé una gandula i roba d'abric, una manta, sac de dormir..., per estar còmodes.

14/8/21 Rastres arqueològics a l'alta muntanya

10:30-11:00h Mitologia Pirenenca: Les Encantaries

Victoria Oliva, Ca de Domingo; Castanesa, església de Ca de Francés.

11:00-12:00h La vida a la muntanya de Castanesa a la protohistòria

Amor Olomi, arqueòloga; Castanesa, Museu Etnogràfic.

12:15-13:15h ¿Això és res? Com identificar tresors tot passejant per la muntanya

Jesús Argudo, historiador; Castanesa, Museu Etnogràfic.



18:00-19:00h Cabanyes de pastors: del passat al present ramader a l'alta muntanya

Dr. Carlos Fernández Piñar, arquitecte; Castanesa, plaça.

15/08/21 Taller de foc com a la prehistòria (cancel·lat per risc d'incendis).

10:00-13:00h Taller de foc per unitats familiars; Castanesa, Sant Eloi.

21/8/21 De sants, follets i llum

10:00-10:30h Mitologia Pirenenca: Els diàbolos

M^a Carmen Badia, Ca de Micolau; Castanesa, exterior del Museu Etnogràfic.

10:30h Ruta de Sant Pere Màrtir

Inés Dura Sánchez-Cortés, Ca d'Hayuca

Dr. Núria Farré, Ca de Pallàs, historiadora y teòloga, Universidad Nacional de Educación a Distancia i Universitat de Lleida

Castanesa, Camí de Sant Pere Màrtir, punt de trobada: Castanesa, exterior del Museu Etnogràfic.

18:00-19:00h L'ENHER: impacte social a l'alta muntanya i les seves dones.

Dr. Carles Feixa, antropòleg, Universitat Pompeu Fabra; Montserrat Iniesta, antropòloga

Castanesa, plaça.

28/8/21 Final inspirant

"Concurs de dibuix infantil: Com que no hi pintem res? I tant!"

M. Carmen Badia, Ca de Micolau; Ana M^a Moreu, Ca de Castell; Victoria Oliva, Ca de Domingo.

Castanesa, plaça.

Fins a les 11:00h, entregues d'obres; 13:30h exposició i entrega de premis

10:00-11:00h Taller de Llengua de Signes (LSC)

Maria Elena Beà, Castanesa, plaça.

11:00-12:00h Taller de dansa oriental

Imma Porta Selva; Castanesa, Sala de Ca de Don Rafel.

12:00-13:00h Taller de cant coral.

Vicenç Serra; Castanesa, Església Virgen de la Nova.

13:30-14:00h Cloenda

M. Carmen Badia, Ca de Micolau; Castanesa, plaça.

Seguint les normes de seguretat COVID, és obligatori facilitar dades de contacte. L'aforament està limitat. Es respectarà l'ordre d'inscripció i tot seguit, si queden places, l'ordre d'arribada al lloc de l'activitat. Ús de mascareta obligatori.

Dinàmica i organització

Amb una setmana d'antelació es fa difusió de l'activitat del dissabte per tal que es puguin fer les inscripcions telemàtiques amb el qüestionari associat a un codi QR; el codi figura al cartell, per facilitar als possibles assistents les inscripcions des dels mòbils. Això permet també la gestió dels límits d'aforament que s'han de respectar com a mesures preventives covid-19. De la mateixa manera, facilita la recepció de les dades de contacte

També es fan inscripcions prèvies a la participació, en el lloc de l'activitat.



Cartell setmanal del dissabte 7 d'agost

[illegible]



Dissabte, 14/08/2021 Rastres arqueològics a l'alta muntanya

10:30-11:00 Mitologia Pirinenca: Les Encantades
Eglúlia de Ca de Fràncis

La llegenda de les encantades és una de les més conegudes de la província d'Ossa. A la Vall de Castanesa encara s'aplica com una cosa del poble en va fer ric a base de robar les ones llegendes: com les encantades van prendre la seva venjança...

11:00-12:00 La vida a la muntanya de Castanesa a la prehistòria
Amor Olami, arqueòloga
Eglúlia de Ca de Fràncis

L'arqueologia i investigadora especialitzada en Alta Muntanya ens convida a un viatge a les arrels més profundes de la nostra existència: la prehistòria. Imagina-vos que fa milers de anys ja hi va haver persones humanes a la nostra zona. Com vivien? Què va ser important per a elles?

Inscripcions a:
<https://forms.gle/GUmcS3ScwV7NVKZm8>



Organitzat per



somcastanesa@gmail.com
<https://sites.google.com/view/somcastanesa>

torrem a les nostres arrels!



Foto: C. Ca de Castell



Foto: C. Ca de Castell

Castanesa

17:15-18:15 Alab d'heres? Com identificar tresors passant per la muntanya?
Jesus Argudo, historiador
Museu Etnogràfic de Castanesa

La muntanya de Castanesa alberga molts d'un tresor arqueològic que per molt a la vista que sigui, sapar que per a molts de nosaltres ha estat molt ben amagat, fins avui. Com podem reconèixer possibles restes arqueològiques? L'historiador Jesus Argudo ens ensenyarà com separar el gra de la palla.

18:00-19:00 Els Palanques agro-ramaders de Castanesa: del passat al present en alta muntanya
Dr. Carlos Fernández Pinar, arqueòleg
Plaça de Castanesa

L'especialista en arqueologia tradicional i patrimonis culturals en àrees de muntanya ens ensenyarà com les activitats agrícoles i ramaderes ens han acompanyat des del neolític fins a l'actualitat. Nostre llegat pastoral ha debutat empreses: també en nosaltres!

En col·laboració amb:
La Comissió de Festes i



El canut dels diàforsins



Dissabte, 21/08/2021 De sants, follets i llum

10:00-10:30 Mitologia Pirinenca: Els Diàforsins
Castanesa, exterior del museu etnogràfic
Començem en el dia parlant dels follets de la muntanya de Castanesa: els que ens espanta una jornada de molta feina, de molta pena que si algú veu un canut granader, que està o ho podem trobar ajuda! Però comple, invocació i magia...

10:30 Camí de Sant Pere Màrtir
Isaki Otero i Sánchez-Cortés, Ca d'Illeper
Dr. Múria Ferrer, Ca de Pallas, historiadora i tècnica, Universitat Nacional de Educació a Distància i Universitat de Lleida

El camí de Sant Pere Màrtir s'acaba perdent igual que la tradicional romeria de Sant Pere Màrtir a la columna del Sant, desfilant a l'OC. Ha arribat el moment de deixar les nostres gregues de ferro més marcades i ajudar nos a marcar el camí. La història i la llegenda s'han anat aplicant a aquestes de la vida d'un Sant Pere Màrtir de les nostres tradicions. Aquesta nit dormireu tots amb els angelots!

Inscripcions a:
<https://forms.gle/Ax7JHSw4ZBPQ0nc7>



Organitzat per



somcastanesa@gmail.com
<https://sites.google.com/view/somcastanesa>



Foto: C. Ca de Nicolau



Foto de Alexs, fotos a Unsplash



Foto: C. Ca de Castell

Castanesa

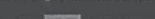
18:00-19:00 La ENHER, el seu impacte social en l'alta muntanya i les seves dones
Dr. Carlos Feltes, antropòleg, Universitat Pompeu Fabra

Montserrat Isenla, antropòloga
Plaça de Castanesa
L'empresa Nacional Hidroelèctrica de la Ribagorça (INH) va comportar canvis importants als pobles d'alta muntanya. Llum, treball i riquesa, i també una primera alternativa laboral a la tradicional ramaderia. Sens dubte la INHER va marcar tota una generació i va canviar els nostres pobles per sempre. Com van viure les dones aquesta transformació del territori?

19:00-20:00 La gestió dels sistemes pastorals. La importància o nivell mundial i local (transmissió en directe)
Ca de Don Rafel, Castanesa
Ferrán Pausé, Universitat de Vic

En pocs anys han augmentat els incendis i s'han perdut biodiversitat i atractius turístics. Però hi ha esperança, avui aprenem com gestionar el canvi millores.

En col·laboració amb:
La Comissió de Festes i





Dissabte, 28/08/2021 El gran final

Concurs de dibuixos infantils: Com que aquí no pintem res? Tant!
Entregues fins a les 11:00h

Castanensa, plaça
Lloc: "La Història de Castanensa". En temps de pandèmia, heu de portar la vostra obra propiament dita de casa. Marquem-la amb nom, cognom i edat de l'artista.



10:00-11:00 Taller de Llenguatge de Signes (LSC)

Maria Elena Ark, Castanensa, plaça
Avui us he posat l'ull per a aprendre un idioma nou: La Llengua de Signes Catalana (LSC). Veuem que, més enllà que parlar amb persones sordes, us serà molt útil en comunicacions amb persones sordes, en reunions, classes, concursos, discoteques etc! Veuem els molts usos, les mirades indignades, els "Pues!" i el mal de coll per passar la nit d'últim! Molt, entre per a aquesta iniciativa!



Inscripcions a:
<https://forms.gle/54bYt9tWmu2025v8>



Organitzat per



Dibuix de Cecilia de Ca de Pallàs

Foto de Gianluca Carenza a Unsplash

Foto de Sigmund a Unsplash

somcastanensa@gmail.com

<https://sites.google.com/view/formcastanensa>

Castanensa

11:00-12:00 Taller de dansa oriental
Anna Porta, Sala de Ca de Don Rafael
Dansa oriental? Serà dansa de vostre!
Encara que alguns li diguin dansa de ventre, en tracta de moure molt més que la part inferior del tronc. Amb Emma Porta la música adequada donarem a les bàquies antigues de Ca de Don Rafael un espectacle sense precedents.

12:00-13:00 Taller de cant coral
Vicent Serra, Espluga Vella de la Nova
Pot semblar sorprenent que un poble tan deshabitat hagi tingut necessitat de tres espècies en algun moment històric, però així va ser i nos ha arribat el dia de trepitjar també els més antics d'elles. Us hi espera una activitat d'alta més especial i la que Vicent Serra, professor de l'Escola de Música de Pont de Suert i director de corals amb llarga experiència, us ensenyarà a cantar en grup. Tot i l'espai solament, us acompanyarà moltes rialles entre els arcs de l'església!

13:30-14:00 Exposició d'obres, premis de concurs de dibuix i Ciència

En col·laboració amb:
La Comissió de Festes i



A l'inici de cada activitat es controlen les dades dels assistents; s'hi apunten les persones que es presenten sense haver-se apuntat i també les que ho van fer sense donar totes les dades necessàries. Es recorda l'ús de la mascareta i es faciliten mascaretes a persones que es presenten sense portar-ne. També es disposa de gel desinfectat en totes les activitats. En cas de presentar-se més persones que l'aforament previst, es gestiona i s'explica per què no poden participar els últims d'arribar que no s'havien inscrit prèviament. Per sort, la gent es mostra comprensiva, segueix les normes i no es detecta cap cas de contagi. Durant la realització del programa es fan necessàries altres adaptacions, de les quals s'informa pels mateixos mitjans i de manera oral o amb cartell en el lloc de realització. En concret, s'ha d'ajornar una xerrada científica per un imprevist del presentador que no li permet acudir-hi el dia acordat. La xerrada es fa un altre dia de manera virtual. El cap de

setmana del 14 i 15 d'agost, per l'excepcional calor i el risc d'incendis, hem de moure una xerrada científica de l'exterior a l'interior del Museu Etnogràfic i cancel·lar el taller de foc prehistòric.

Totes les xerrades científiques són gravades en vídeo i penjades a un canal de Youtube, enllaçat a la pàgina web de l'associació. Malgrat alguns problemes tècnics, és possible gravar gairebé la totalitat de les xerrades i permetre així a un públic més ampli l'accés a la divulgació científica.

Valoració

Des de l'associació, el procés de dinamització viscut és molt positiu, tant per la participació veïnal com per l'assistència i els valors científics i divulgatius dels continguts.

El punt de partida per crear l'associació ha anat acompanyat d'una experiència que ha estat molt enriquidora per al territori.

Malauradament, la paraula dels científics no ha estat suficient per evitar alguns dels danys irreparables que s'han fet a la muntanya de Castanesa, en benefici de l'ampliació de Cerler. Així s'expressa un dels ponents, el Dr. Delfi Sanuy, de la Universitat de Lleida en la campanya que va llançar després d'acudir al cicle d'activitats per change.org

Están destruyendo un paraje para construir una pista de esquí en la cara sur de los Pirineos, sin tener en cuenta que todas las estaciones de esquí orientadas hacia sur -y aún más al suroeste- presentan pérdidas debido a la necesidad de producir nieve artificial. En un contexto de cambio climático global se estima (en sus predicciones más optimistas) un aumento de temperatura en el Pirineo de 4 grados en los próximos 20 años y una reducción del 75% de las precipitaciones, con la necesidad de usar cañones de innivación por lo que los centros turísticos pueden tener decenas y hasta centenares de ellos funcionando. Un complejo -de dimensiones modestas- para la fabricación de nieve, puede extraer 16.000 litros de agua por minuto y consumir 1000 KW.

Numerosos estudios científicos han demostrado una significativa pérdida de hábitats y biodiversidad en ecosistemas de montaña sometidos a estrés climático, agravado por un uso turístico como el que se propone. Además, en las fincas afectadas por la ampliación existen yacimientos arqueológicos -algunos de los cuales podrían datar de 12.000 años- que merecen ser conservados y estamos obligados a preservar.

Delfi Sanuy Change.org, <https://chng.it/k24tchVPpt>

L'experiència de difondre els valors del territori (naturals, culturals, lingüístics, etc.) en el marc d'aquest programa divers és un estímul per continuar endavant.

Esperem que tingui continuïtat la dinàmica de treball que hem iniciat com a associació i que puguem augmentar el nombre de sòcies i socis amb participació activa.

Un dels punts forts han estat les gravacions en vídeo. Inicialment, van ser pensades per tenir una memòria d'activitats però han estat el canal per donar visibilitat al programa i facilitar la difusió de valuosos coneixements científics.

Aquest programa del 2021 ha estat una feina ingent, un esforç que ha tingut la seva recompensa.

El programa va néixer com a resposta única a l'actuació a la muntanya, la situació covid i la necessitat de participació veïnal, que habitualment es feia al voltant de la festa major i que no era viable. Però al llarg de les diferents jornades hi va haver moltes veus que van demanar que es fes cada any un cicle d'activitats com aquest. Esperem poder mantenir el moviment que hem començat i desenvolupar activitats, encara que més senzilles, al llarg de l'any, no només a l'estiu.

Impactes de dinamització al territori

Evidències del nostre eslògan, *Gent que es mou*, són:

- Participació activa en el programa d'activitats de les persones joves que han decidit quedar-se a viure al poble.
- Proposta de rectificació del mapa de cabaneres.
- Activitat d'estiu de ioga a Castanesa, el mes d'agost.
- Recuperació del camí de Sant Pere Màrtir.
- Estudi de Castanesa (usos i costums) en territori de muntanya pel Dr. Carlos Fernández i Amor Olomí, que van decidir formar un equip científic gràcies al contacte establert al cicle d'activitats.
- Inscripció de l'associació a l'Institut Ramon Muntaner.
- Contacte amb la SAC (Societat Andorrana de Ciències), per presentació de l'experiència.
- Campanya change.org del Dr. Delfí Sanuy.
- Contacte amb Escola de Pastors de Catalunya i Escuela de San Juan de Plan.

Tot i que encara és aviat per valorar del tot l'impacte que ha tingut i està tenint el cicle d'activitats en el nostre territori, hi ha algunes iniciatives de les quals som conexedores i que voldríem compartir aquí, ja que mostren que, més enllà de l'esforç de les activitats i de la bona valoració per als veïns com a entreteniment, les activitats han caigut en terra fèrtil i han connectat persones disposades a treballar per al nostre territori.

Gràcies a la participació de turistes en algunes de les activitats i pels comentaris que ens van fer en acabar, és possible, a més, que el cicle d'activitats tingui un impacte en altres territoris, ja que més d'un turista ens va comentar haver après molt i voler fer propostes relacionades amb el nostre programa a la seva zona de residència habitual. En el mateix sentit, també és possible que les gravacions en vídeo de les xerrades, penjades a Youtube, puguin tenir impactes més enllà del nostre territori, si tenim en compte que algunes en

pocs dies van obtenir moltes visualitzacions i que actualment hi ha un clar guanyador, amb 220 visualitzacions, que poden augmentar, ja que fa poc temps que estan disponibles. Podem concloure que gairebé sense voler hem creat una associació i organitzat un cicle d'activitats que estan dinamitzant el nostre territori.

No hem pogut parar l'ampliació de l'estació d'esquí de Cerler, com era previsible. Ens sentim tristos quan veiem les imatges de les obres i més coneixent, gràcies a les presentacions científiques que vam poder acollir, tot el que s'està destruint amb aquestes obres i els impactes que tindrà en un futur, quan comenci l'erosió, la producció de neu artificial, etc.

Organitzar aquest cicle d'activitats i crear aquesta associació, però, ens ha donat també moltes alegries, coneixences noves i l'oportunitat de compartir l'estimació pel nostre territori, la nostra llar. L'aposta per la cultura, relacionada amb la història, la natura, les tradicions, la llengua, és un valor que hem pogut constatar que es pot transmetre en aquests petits pobles de muntanya.



Del Pirineu al mar: faroners del Pallars Sobirà, l'Aran i la Jacetània

En el present article oferim una primera part amb una necessària introducció a la realitat de la senyalització marítima a Espanya; i tot seguit, presentem la trajectòria personal i professional de tres faroners nascuts al Pirineu que desenvoluparen la seva carrera professional a tocar de la mar, en indrets ben diversos i allunyats els uns dels altres.

Els fars són el tipus de senyal marítim més abundant i conegut dels que existeixen per garantir la seguretat de la navegació i facilitar-ne el desenvolupament, tanmateix no són l'únic. Cal assenyalar que els senyals marítics poden ser visuals, acústics o radioelèctrics, i que cadascun compleix una funció i una utilitat diferent. Els visuals són senyals lluminosos situats en fars, boies, balises i enfilacions; els acústics, campanes o sirenes; i els radioelèctrics, aquells fars hertzians goniomètrics o hiperbòlics que emeten senyals (imperceptibles als sentits humans) mitjançant els sistemes DECCA, OMEGA, DGPS, etc. Tot plegat, sota la supervisió internacional de l'Organització Marítima Internacional (OIM), la Unió Internacional de Telecomunicacions (UIT) i l'Associació Internacional de Senyalització Marítima (AISM-IALA).

A l'antiguitat ja hi havia fars a la Mediterrània, però a partir del s. XIX els senyals marítics viuran una eclosió, coincidint amb notables avenços tècnics i energètics.

Fins a final del s. XVIII els fars s'il·luminaven per mitjà de fogueres, enceses amb carbó o llenya, com el que hi havia a les illes Medes al s. XVI. També s'utilitzaven pescants, torxes o teies untades de greixos, olis o seus. Els avenços tècnics a l'Europa il·lustrada van permetre la introducció de l'oli que cada país tenia més a l'abast com a element de combustió per al funcionament de les làmpades. El març de 1881 tots els fars gironins van substituir l'oli vegetal per l'oli mineral, conegut com parafina d'Escòcia per ser un derivat del carbó de Glasgow. La implantació del petroli no va ser tan homogènia i, malgrat que el 1859 ja es van fer les primeres proves, la substitució d'un combustible per l'altre es va dilatar en



David Moré i Aguirre, historiador i arxiver, Centre d'Estudis Tossencs



Anagrama de l'Associació Internacional de Senyalització Marítima (AISM)

el temps perquè la flama escalfava el petroli més de 30° C, cosa que provocava fum i propagava gasos volàtils i inflamables. Això es va poder resoldre refinant el petroli, que reduïa la carbonització de les metxes i augmentava la intensitat lluminosa dels fars. Llavors van proliferar làmpades de diversos tipus que utilitzaven indistintament petroli o parafina: les làmpades Maris, Chance, Aladino, etc. També es van utilitzar gasos, el més difós dels quals especialment per a bateries, va ser l'acetilè (sistema AGA Dalen). I a final del s. XIX s'introdueix gradualment l'ús de l'electricitat per al funcionament de les làmpades, que encara avui continua essent l'energia més utilitzada per al funcionament dels fars, tot i que per a balises, boies i llums de poca potència avui s'utilitza l'energia solar. D'altra banda, tots els fars disposen de grups electrògens de gasoil per a quan falla el subministrament de fluid elèctric.

Els fars tradicionalment estaven dotats d'uns espais d'ús tècnic, d'altres d'ús residencial per als torrers i les seves famílies, d'altres d'emmagatzematge del combustible i de material tècnic divers, i terrasses i jardins per al lleure i l'esbarjo. D'entre els espais d'ús tècnic destaca la torre del far, a la part superior de la qual hi ha la torrassa, on hi ha l'aparell de rotació, el basament de l'òptica i altres auxiliars. Per sobre de la torrassa hi ha la llanterna, una estructura metàl·lica voltada de vidres que protegeix l'òptica i la cambra d'il·luminació i dona sortida als raigs de llum que caracteritzen el far. Per sobre d'aquest muntatge envidrat, la llanterna es cobreix amb una doble cúpula semiesfèrica, acabada amb un cupulí esfèric amb sistema de ventilació, una rosa dels vents i un parallamps amb cable de terra al capdamunt. Les darreres dècades també s'hi han col·locat antenes d'aparells electrònics com els DGPS.

La tècnica va avançar notablement al llarg del s. XX i darrerament les noves tecnologies han transformat—que no fet desaparèixer—els fars i els faroners. La implantació d'automatismes i sistemes de control remot ha fet prescindible la figura del faroner resident al far. Avui els faroners són personal tècnic qualificat que en gestiona i controla el funcionament i es desplaça periòdicament d'un senyal a un altre per fer tasques de manteniment. Així doncs, malgrat els avenços tecnològics actuals, tant els fars com els faroners continuen existint. Bé és cert que d'una altra manera i sota una altra concepció.

I en aquest cas ha canviat de manera significativa, per les particulars condicions laborals dels faroners, que, fruit de l'aïllament dels fars, es veïen obligats a viure juntament amb les seves famílies en el lloc de treball. Avui l'àmplia profusió de vehicles i la gran millora de les comunicacions respecte d'ara fa dos segles explica que això hagi canviat. I d'altra banda, tècnicament les feines manuals i mecàniques en les quals es basava la feina fa dos segles han deixat espai a moltes tasques elèctriques i electròniques, per al funcionament i control de les quals, tot i ser necessàries les anteriors, la informàtica i els controls remots permeten resoldre moltes situacions que abans necessitaven d'una permanència física en el lloc de treball. Tanmateix, no és menys cert que les noves tecnologies, tot i ser noves, també s'espantllen, com tot, i que sempre és necessari personal tècnic qualificat per resoldre aquestes situacions. I aquí és on al s. XXI el faroner continua sent imprescindible, malgrat poder tenir la residència a un centenar de quilòmetres del far i ser un professional itinerant que des d'una central de control ha d'atendre les diverses incidències que es deriven del

funcionament dels fars. Una altra cosa és que les avaries triguin més a resoldre's o que la prolongació d'aquestes deficiències en el servei puguin arribar a provocar problemes a la navegació.

El far com a equipament públic continua prestant la seva utilitat a la navegació, tots continuen funcionant malgrat els automatismes dels quals s'han anat dotant progressivament. I la prova més important de la seva vigència és la construcció de nous fars arreu del món. A Catalunya aquest és el cas del far de Torredembarra (Tarragona), inaugurat l'any 1999. Són fars moderns adaptats als nous temps, i per tant arquitectònicament ja prescindeixen d'aquells habitatges o magatzems que abans eren necessaris.

Els GPS en els quals tant es confia en l'actualitat per a l'establiment i guiatge de rutes no resulten operatius sense els GPS diferencials (DGPS) instal·lats en molts dels fars estratègics de les costes d'arreu del món, com és el cas dels que hi ha als fars de Sant Sebastià (Girona), Llobregat (Barcelona) o Salou (Tarragona). Sense les oportunes correccions de senyal d'aquests DGPS instal·lats als fars no serien efectives les garanties de seguretat per a la navegació que ofereixen aquests aparells via satèl·lit popularitzats darrerament.

Els fars sempre han estat i són un servei públic d'atenció a la navegació i als navegants. A voltes han estat menystinguts, però són de gran utilitat tècnica i mediambiental, en la mesura en què del seu funcionament depèn la seguretat del cada vegada més nombrós comerç marítim internacional. Sovint accidents de petroliers i d'altres vaixells carregats de mercaderies perilloses ens posen de manifest la necessitat de la seva existència i deixen al descobert mancances de finançament i gestió per part dels estats i dels poders públics titulars i gestors d'aquestes infraestructures, que a vegades, empesos per criteris excessivament empresarials, no en valoren la importància en la seva justa mesura. Vegeu, en aquest sentit, l'impacte mundial que va tenir el bloqueig del canal de Suez el març de 2021 a conseqüència d'una senyalització deficient.

La puixança de l'estat liberal al s. XIX s'acompanyava d'una política d'obra pública amb la qual l'Estat prestava un servei públic als ciutadans. Sota aquesta concepció el liberalisme espanyol de mitjans segle XIX, a remolc de les iniciatives pioneres d'altres països europeus com França i Anglaterra, va decidir que s'havia de dotar de senyals lluminosos el litoral espanyol, per tal de millorar el comerç i l'economia del país. Així va néixer el 1847 l'anomenat *Plan General para el Alumbrado Marítimo de España e islas adyacentes*, que preveia la construcció de 126 fars, setze dels quals a Catalunya. A tota aquesta reglamentació referida als fars va seguir, en relació amb l'abalissament de les costes, l'aprovació el 1858 del *Plan General para el Balizamiento de las Costas y Puertos de España e islas adyacentes*. Quedava així completada la planificació estatal per a senyals marítims, que amb el pas dels anys i de forma successiva ha tingut modificacions i ampliacions adaptades als nous temps.

A partir d'una llei de 1849 que establia l'anomenat impost de fars, els faroners –que fins llavors depenien de juntes de comerç i organismes de marina diversos– van passar a dependre directament de l'Estat, sempre sota administració civil, a diferència d'altres països com Itàlia, on sempre els senyals marítims han estat vinculats a la Marina. La creació i reglamentació de l'ofici dels qui havien de ser encarregats de l'atenció directa dels fars

va quedar resolta el 21 de maig de 1851 amb l'aprovació del *Reglamento e Instrucción para el servicio de los faros*, pel qual es creava un cos especial de funcionaris de l'Estat anomenat *Cuerpo de Torreros de Faros*.

Per entrar al cos tècnic de fars calia seguir un procés d'oposició com la resta de funcionaris de l'Estat. El 1856 es van crear i organitzar les *Escuelas Prácticas de Faros* en alguns fars del litoral (Machichaco, Tabarca, etc.), però més tard el procés selectiu es va centralitzar a l'escola d'enginyers de camins de Madrid, on calia anar per fer els exàmens.

Al llarg dels anys es van succeir els reglaments que regulaven la professió. El reglament de 1930 establia, entre d'altres, que per opositar al cos s'havia de tenir entre 18 i 28 anys, però una modificació posterior va establir la necessitat d'haver complert el servei militar i tenir entre 23 i 38 anys. Segons les èpoques es feien cursets de pràctiques de cinc o tres mesos de durada en fars amb instal·lacions de diversos tipus (gas, elèctrics o electrònics). Alguns dels primers faroners eren militars que van fer el pas a l'administració civil, així com antics telegrafistes de la marina o pilots de vaixell desitjosos d'establir-se amb les seves famílies. Després els joves aspirants procedien majoritàriament de pobles del litoral, molts amb un far a través del qual entraven en contacte amb aquest món. Hi havia molts aspirants que eren mariners, i d'altres que procedien de famílies d'abastadors, o de fusters o paletes que participaven en la construcció dels fars o que hi anaven a fer reparacions. Un nombre molt important de torrers procedia de Galícia i de les illes Balears, territoris d'accidentada costa i abundant senyalització marítima. També hi havia joves madrilenys i de l'interior peninsular als quals, malgrat no conèixer la mar, els atreia la possibilitat de convertir-se en funcionaris. I amb els anys es van succeir autèntiques nissagues dins de la professió. Al llarg del s. xx l'origen professional ha estat més vinculat a la mecànica i a l'electricitat. Fins a mitjans segle xx disposaven d'un uniforme propi i, en els fars aïllats, d'armes per a la defensa dels establiments i del personal.

La plantilla del cos de fars al llarg del s. xx estava integrada per 315 tècnics. Quan s'ingressava al cos se sabia que els primers anys de servei serien durs, la destinació era la que el ministeri decidia. Els veterans ocupaven les millors destinacions i els joves eren destinats als fars més aïllats. Tanmateix, era una realitat acceptada perquè per rigorosa antiguitat, ascens rere ascens, es podia acabar assolint la plaça desitjada en funció del propi origen geogràfic, del clima, dels serveis propers d'un far, etc. Normalment calia estar dos anys en una mateixa plaça, però fins al franquisme es podia permutar la destinació per una altra de similar categoria amb un altre company; pràctica força generalitzada en alguns períodes. Hi havia una classificació dels llocs de treball segons la qual hi havia torrers principals, de primer, segon i tercer ordre. Cada plaça tenia una categoria assignada, i això feia que cada vegada que hi havia un ascens s'hagués d'optar a una de les places pròpies d'aquella condició. Els faroners eren traslladats periòdicament d'un far a un altre, de manera que l'exercici de la professió requeria d'una gran mobilitat geogràfica arreu del territori espanyol, en èpoques en les quals aquest fenomen pràcticament no existia en el mercat laboral, la qual cosa dotava de gran singularitat aquest ofici i més enllà d'aquest, la vida de les respectives famílies que acompanyaven el faroner en els desplaçaments successius. Certament, les famílies es movien al lloc de treball del cap de casa, i amb

ell compartien la feina, amb les càrregues laborals i l'aïllament respectius.

Una de les coses que caracteritza els fars és la seva ubicació geogràfica. Molts estan situats en paratges isolats de gran bellesa natural, qualitats que poden arribar a despertar una certa enveja entre els visitants. Tanmateix, no cal oblidar les difícils condicions de vida que això representava, especialment en temps pretèrits quan les comunicacions eren difícils i recórrer distàncies, avui fàcilment realitzables en cotxe, suposava un dia de camí, i més encara si es tractava de fars situats en illes

petites deshabitades o gairebé. A tots ens poden venir al cap les illes Medes, però no deixen de ser unes illes mediterrànies situades a escassa distància del litoral continental. Però hi havia destinacions com l'illa d'Alboran, les illes Chafarinas o les illes Columbretes que suposaven un aïllament total: solitud mediterrània a quilòmetres de distància, només trencada per la periòdica visita (a voltes mensual) del servei d'abastament de queviures i material. Les illes de Lobos o Alegranza, a les Canàries, en aigües meridionals i atlàntiques encara eren destinacions més temibles. I d'altres de la zona cantàbrica presentaven els perills dels temporals, que en casos com el de l'illa de Mouro, davant de Santander, havien de patir els embats de les onades cobrint completament el far.

La subsistència en un far era una vida relativament lliure, tot i estar subjectes en tot moment a les directrius de les corresponents prefectures provincials d'obres públiques, on hi havia uns enginyers de camins, canals i ports encarregats dels senyals marítims dels quals depenien jeràrquicament, i del servei central de senyals marítims. Aquests enginyers es desplaçaven periòdicament als fars per inspeccionar el servei i els edificis.

Ahora, però, era una vida dura per les diverses problemàtiques que es podien derivar de la feina quotidiana i de l'aïllament. El quefer quotidià podia tenir tasques molt feixugues com la manipulació de sis càrregues grans de gas acetilè de la bateria d'una balisa, pujar una torre de fins a cent cinquanta esglaons carregat amb bidons de petroli de 15 kg, o posar en marxa un grup electrogen dièsel de gran potència.

I d'altra banda, hi havia el problema de l'aïllament. Així, per exemple, a diferència dels nuclis de població, en el moment de construir un far en un lloc o en un altre, el criteri de la disponibilitat d'aigua no era tingut en compte. L'escassetat d'aigua obligava a construir cisternes per aprofitar les aigües de terrats i terrasses, fins i tot a Formentera o Menorca uns reguerons permetien aprofitar l'aigua que s'escolava de les parets. Però davant la manca de reserves d'aigua el problema esdevenia greu, i les dificultats es multiplicaven. Quan s'esgotava l'aigua calia transportar-la des dels pobles veïns per garantir la vida als fars, per bé que això suposava uns elevats costos imprevistos que s'havia d'intentar evitar. Per al subministrament de queviures, combustible i material divers hi havia un servei



Vista de l'Estartit des del far de les illes Medes, una destinació poc cobejada. Foto Lucien Roisin. Col·lecció de l'autor

d'abastament que l'Estat contractava amb un tercer. El contractista es veia obligat a desplaçar-se al far, en la majoria de casos per via marítima, un parell o tres de vegades a la setmana per proveir tot el que fes falta als faroners i a les famílies. Aquestes persones esdevenien un nexe d'unió molt important entre el far i l'entorn més immediat.

En la malaltia i en la mort l'aïllament encara esdevenia un element més advers. Els fars disposaven d'una farmaciola per atendre les primeres cures, però l'assistència sanitària fins a la millora de les comunicacions i la generalització dels vehicles va ser molt precària, i els desplaçaments per visitar el metge resultaven especialment penosos en situacions de part o malaltia greu. Fins i tot hi ha fars molt isolats que tenen un cementiri propi, perquè el trasllat de difunts resultava impracticable.

L'educació de la mainada era un altre dels inconvenients de la vida en un far. Sovint el mateix torrer feia de mestre als seus fills, i a vegades als fills de les masies properes, la qual cosa també permetia l'establiment de relacions i llaços d'amistat amb les famílies que habitaven prop dels fars.

Del conjunt de vincles humans que l'aïllament propiciava s'explica el fet que fills de famílies marineres o pageses properes al far s'interessessin per opositar al cos de torrers de fars, i molts hi acabessin entrant.

Els faroners, gelosos guardians del seu treball, es caracteritzaven per la seva abnegació i gran vocació de servei públic reconeguda per la resta de col·lectius i oficis relacionats amb la mar. Sempre van tenir un arrelat sentiment de col·lectiu professional i companyonia. Sota aquest esperit el 1935 es va constituir l'*Asociación Nacional de Torreros de Faros*, molt activa en la defensa dels seus interessos. Com a resultat de les seves peticions, el 1940 el *Cuerpo de Torreros de Faros* es va transformar en el *Cuerpo Técnico-Mecánico de Señales Marítimas*. Tanmateix, popularment els professionals que s'han dedicat a tenir cura d'aquestes instal·lacions i a vetllar pel seu correcte funcionament han estat coneguts al llarg dels anys com a *faroners*, *faristes*, *torrers*, *farers* o *farolers*.

Treballar en un far comportava una singular forma de vida. El far durant cent cinquanta anys, per l'aïllament i per les obligacions pròpies del servei, no va ser només el lloc de treball sinó la residència de la pròpia família i la dels altres companys. Això va generar una dinàmica de convivència singular i enriquidora, que a vegades es podia enterbolir per males relacions personals entre aquestes famílies. D'altra banda, el contacte quotidià amb la natura des d'un punt de vista laboral i personal permetia als torrers gaudir d'una singular perspectiva de la vida.

Durant la postguerra el personal dels fars allunyats d'una població més de cinc quilòmetres disposava de quaranta-cinc dies de vacances, mentre que la resta només en tenia deu (trenta a partir dels anys seixanta). Els fars isolats amb tres torrers establien torns de dos mesos de servei i un altre lliure. Els del servei central a Madrid, els suplents de cada prefectura provincial i els de boies i abalisaments tenien horaris d'oficina.



Anagrama de l'Associació de Torrers de Fars

Avançant el tercer quart del s. xx, el fet que la feina de faroner suposés un lligam excessivament fort amb el far, en un temps en el qual l'oci i el temps lliure anava agafant protagonisme, va fer que les noves promocions comencessin a plantejar reivindicacions laborals per homologar la jornada laboral a la d'altres funcionaris. L'argument utilitzat per a aquesta reivindicació que les noves tecnologies permetien fer una jornada laboral de 40 hores setmanals amb festius inclosos se'ls va tornar en contra de manera imperativa, i es va començar a posar en qüestió la seva funció. El fet de ser un cos petit dins l'aparell funcional d'Estat va fer que la seva problemàtica laboral no despertés l'interès mediàtic de les grans forces sindicals.

El 24 de novembre de 1992 l'Estat, per mans del ministre socialista d'Obres Públiques, Josep Borrell, va suprimir el *Cuerpo Técnico Mecánico de Señales Marítimas*, va traspasar la gestió dels fars lluminosos a les diverses autoritats portuàries, dependents de l'*Ente de Puertos del Estado*, i únicament –i de manera temporal– va mantenir el control directe sobre els fars electrònics de l'interior peninsular. En aquell moment els faroners es van trobar davant la disjuntiva d'haver d'escollir entre continuar com a funcionaris de l'Estat, en altres destinacions i atribucions laborals de la mateixa categoria administrativa però de contingut ben diferent (centres meteorològics, tallers de maquinària o aparells electromecànics, unitats de medi ambient o de guarda forestal, oficines de diversos ministeris, serveis informàtics, etc.); o bé, continuar desenvolupant les seves tasques als fars però perdent la condició de funcionaris i quedant com a personal laboral contractat dels nous ens.

Els fars catalans van quedar adscrits a dues autoritats portuàries diferents: els de la Costa Brava i la costa barcelonina, a l'Autoritat Portuària de Barcelona, i els de la costa de Tarragona a l'Autoritat Portuària de Tarragona. Així va ser com els faroners van deixar de ser funcionaris de l'Estat per passar a ser personal laboral contractat per aquestes institucions.

Tres trajectòries

Malgrat que es tracta d'una professió estretament vinculada al mar, i per tant, majoritàriament hi predomina gent nascuda al litoral i/o criada en un entorn on la mar ha estat sempre molt present, hi ha també gent procedent de l'interior peninsular, fins i tot de terres tan allunyades de marina, com les valls pirinenques. És el cas de tres faroners la trajectòria dels quals aquí esbossarem breument. Els presentarem de major a menor antiguitat d'accés al cos.

Francesc Casanova Serra¹ (Jou –la Guingueta i Jou–, Lleida, 13/11/1823 - Barcelona, 11/2/1896). Era fill de Francesc Casanova Carrera, natural de Jou –la Guingueta i Jou– (Lleida), i de Maria Serra Ros, natural de Son –Alt Àneu– (Lleida). I era net per part de pare de Valentí Casanova i de Maria Carrera, ambdós naturals de Jou –la Guingueta i Jou– (Lleida), i net per part de mare de Pere Serra, natural d'Estaís –Espot– (Lleida), i d'Isabel Ros, natural de Son –Alt Àneu– (Lleida).

Sabem que l'1 de maig de 1848 va ser nomenat com a peó de camins (*peón caminero*) a la carretera de Madrid a França, en el tram de la província de Barcelona. D'aquella etapa

intuïm que data el seu primer matrimoni, amb Francisca Cabot Roig, natural de Vilassar de Mar (Barcelona), esdevingut en un moment indeterminat anterior a 1857. El 1854 estava destinat com a mosso auxiliar al far del Llobregat (Barcelona), categoria de personal subaltern totalment aliena al cos de fars, que en aquella època prestava tasques de suport en els senyals de major càrrega laboral. Coneixedor del pa que s'hi donava, l'1 de juliol de 1854 va sol·licitar l'admissió com alumne a l'Escola de Fars, per tal de poder ingressar al cos de torrers de fars. En una relació dels

individus empleats al servei marítim del districte de Barcelona continua apareixent com a mosso al far del Llobregat el 19 de setembre de 1856.²

El 18 d'octubre de 1857 és recomanat per anar com a torrer auxiliar al far del Llobregat, i el 13 de novembre de 1857 s'examinà per tal de poder ingressar a l'Escola de Torrers de Fars; una fita que veié assolida el 5 de maig de 1858, quan fou nomenat alumne a l'Escola de Torrers de Fars de Machichaco (Biscaia). Transcorreguda aquesta etapa de formació, aconseguí l'ingrés al cos el 5 d'abril de 1859, i amb ell la seva primera destinació: torrer auxiliar al far de Calella, càrrec del qual es possessionà el 10 de maig següent. En aquesta població del Maresme no hi va romandre gaire temps, atès que el 19 de gener de 1860 fou destinat al far del Llobregat, que ja coneixia per haver-hi estat de mosso. Entre el 15 i el 16 de març de 1860 va fer el traspàs d'un far a l'altre. Dos anys i pocs mesos després, el 7 de juny de 1862, fou ascendit a torrer ordinari i destinat al far del Cabanyal. Cessà del Llobregat el 18 de juny, i al juliol arribà al far de la platja de València. Va ser en aquella destinació on molt probablement enviduà de la seva esposa. El 25 de gener de 1869 va ser enviat al far de Villaricos (Almeria) i el 20 de febrer cessà del far valencià on havia estat gairebé set anys. El 26 de febrer es possessionà del far andalusí, on va romandre tres anys i mig, període durant el qual va contreure el seu segon matrimoni: el 27 d'octubre de 1870, al mateix Villaricos o a la veïna localitat de Cuevas de Almanzora, amb Julia Castro Casanova, nascuda a Cuevas (Almeria) el 1841.³ El 8 de juliol de 1872 va ser destinat al far d'Àguilas. Tanmateix, el seu cessament es perllongà en el temps, ja que no es va produir fins al 18 d'octubre d'aquell any. El 26 d'octubre va prendre possessió de la seva nova destinació murciana. El 25 de juny de 1873 va ser novament traslladat, en aquesta ocasió als llums d'enfilació de Huelva, en un paratge gens atractiu, atès que per la seva situació en una zona d'aiguamolls eren conegudes les afectacions de febres terciàries que afligien la salut dels estadants. Va tenir sort, i per fer efectiu el trasllat va aconseguir una pròrroga d'un mes per malaltia, temps suficient per assolir un nou nomenament que li va permetre romandre al far murcià tres anys més. El 16 de juny de 1876 va ser destinat al far de l'illa d'Alborán, una isolada destinació en un petit enclavament entre la costa malaguenya i la nord-africana. Va cessar del far d'Àguilas el 3 d'agost, i el dia 17 va arribar a l'illot, on



Postal del far del Llobregat a principi del s. xx. Foto Àngel Toldrà Viazo. Col·lecció de l'autor

afortunadament tampoc no va romandre gaire temps. El 19 de maig de 1877 va ser destinat al far de Cabo de Gata (Almeria). El 14 de juny abandonà l'illa, i quatre dies després es possessionà del nou càrrec, on es va estar gairebé dos anys. El 16 de maig de 1877 va ser ascendit a torrer principal i traslladat, per defunció del titular, al far gironí del cap de Sant Sebastià, al qual va arribar el 9 de juny. El 20 de gener de 1881 va ser enviat novament a un illot, el també gironí de les Medes. Entre el 10 i l'11 de març d'aquell any va fer el traspàs de senyal. Tanmateix, es feia gran, i el seu

estat ja no estava per gaires aventures en fars isolats. Per l'edat, la seva salut i els anys de servei prestats, va demanar d'acollir-se als beneficis del dret a servir en els anomenats fars de repòs, aquells que precisaven d'una menor càrrega laboral. Una vegada concedit aquest dret, el 7 de maig de 1881 se'l va nomenar al far de Sant Carles de la Ràpita. Així va ser com va cessar de les Medes el 30 de maig i prendre possessió d'aquest far tarragoní el 6 de juny. A l'Ebre va aconseguir romandre-hi una llarga etapa de gairebé tretze anys, fins a la jubilació, el 26 d'abril de 1894, quan ja havia sobrepassat els setanta anys. [Foto 5 far Sant Carles de la Ràpita]

Quan es va jubilar va decidir traslladar-se a Barcelona. Allí la filla M. Àngela, nascuda del primer matrimoni, es va casar, el 9 de juny de 1934 a la parròquia de Sant Antoni Abat i Nostra Senyora dels Àngels amb Francisco Camicio Comí, un advocat de Sant Carles de la Ràpita. I també a Barcelona és on poc després, el 1896, el mateix Francesc Casanova va morir al carrer de Mallorca, núm. 233. Tanmateix, la família va arrelar al municipi on va desenvolupar els darrers anys de servei en fars, ja que és allí on trobem la defunció de la segona esposa, el 17 de març de 1905, i la de l'esmentada filla M. Àngela Casanova Cabot (Poble Nou de la Mar –parròquia del Cabanyal, València–, 1865 - Sant Carles de la Ràpita, Tarragona, 21/10/1934).

Francesc Casanova va tenir altres fills, dels quals no disposem de les dates de defunció. Del primer matrimoni va néixer Maria Casanova Cabot (l'Hospitalet de Llobregat, Barcelona, 3/5/1857 - ?, >1905), que el 1896 era soltera;⁴ i Francisca Casanova Cabot (Poble Nou de la Mar –parròquia del Cabanyal, València–, 1862 - ?, <1896). I del segon matrimoni va tenir Margarita Clotilde, coneguda com a Clotilde Casanova Castro (Cabo de Gata – Almeria–, 24/7/1877 - ?, >1905), soltera, que en un padró de 1906 ens apareix domiciliada a Barcelona al carrer d'Aribau, núm. 112.

El segon faroner pirinenc del qual aportem aquí la biografia és Lorenzo Sánchez Tabarés⁵ (Jaca, Osca, 18/10/1837 - El Grau de Castelló –Castelló de la Plana–, 1/6/1910). Fou batejat a la catedral d'Osca amb el nom de Lucas Lorenzo Sánchez Tabarés. Era fill de Marcos Sánchez Bergua, empleat, i de Bábila Tabarés González, ambdós naturals de Jaca (Osca).



Far de Sant Carles de la Ràpita a principi dels anys cinquanta. Col·lecció Pilar Martínez Silvestre

I era net per part de pare de Marcos Sánchez i de Maria Bergua; i net per part de mare de José Tabarés i de Benita González, els quatre avis naturals de la capital de Jacetània. No sabem res de la seva etapa anterior a l'ingrés al cos de fars, i de com i per què va acabar arribant a aquesta professió tan allunyada de la realitat del Pirineu aragonès on va néixer. El primer que sabem és que va sol·licitar l'admissió a l'Escola de Fars de manera successiva el 15 d'octubre de 1862 i el 18 de gener de 1863. Aconseguí el seu propòsit el 9 de febrer de 1863, amb el nomenament com alumne a l'Escola de Fars de Madrid i l'ingrés al cos el 6 d'agost d'aquell mateix any. La seva primera destinació va ser el far del Estacio, a la murciana Manga del Mar Menor, on va prendre possessió el 7 de setembre de 1863. El 23 de desembre de 1864



Vista aèria del far de La Hormiga, amb la qual es poden copsar les reduïdes dimensions de l'illot. Foto <https://pescadodecartagena.wixsite.com>

fou destinat al far de l'illa de La Hormiga a la mateixa província, al qual va arribar l'1 de gener de 1865. Aquest far, inaugurat el 1862, va ser testimoni el novembre de 1869 d'un terrible episodi: un gran temporal de llevant va ensorrar els quatre murs de l'edifici i va afectar notablement la torre, a més de causar la mort de l'esposa del faroner principal i de tres dels quatre fills, així com la del faroner auxiliar, Antonio Vera Muñoz.⁶

Afortunadament per a ell, a La Hormiga tampoc no hi va romandre gaire, atès que el 2 de novembre de 1865 fou destinat al far gironí del cap de Sant Sebastià. Cessà de l'illot murcià l'1 de desembre i el 22 d'aquell mateix mes arribà a la Costa Brava. Ben aviat, però, li arribà un nou trasllat, el 27 d'octubre de 1866 als llums del Rompido de Huelva, una zona també molt atacada per les febres per la seva ubicació enmig d'aigües estancades. El 12 de novembre cessà del far de Palafrugell i el dia 24 arribà al far de Huelva. Sense que en coneguem l'explicació, el 13 de desembre de 1866 va contreure matrimoni a Castelló de la Plana amb Raimunda Armengot Domènech, filla d'un corder de la capital de la Plana, nascuda en aquest mateix municipi el 1849. El matrimoni va tenir un únic fill, anomenat Joaquín, nascut a Castelló el 1871, que probablement morís de petit, en tot cas consta difunt el 1910.⁷

Tan breus que havien estat les estades en altres fars, i d'aquest far de Huelva no arribava mai l'ordre de trasllat; per això, fart d'estar-s'hi, va tractar una permuta –amb més que probable contraprestació econòmica pel mig– amb el col·lega alabès Tomás Valiente Gauna, que estava servint en el far del port de Tarragona. La permuta fou acceptada el 23 de maig de 1870, i el 8 de setembre va entrar a Tarragona. Va tenir mala sort, ja que el 19 d'abril de 1872 el varen tornar a destinar al Rompido de Huelva, per la qual cosa el 27 de maig es va veure obligat a cessar de la confortable destinació tarragonina. El 21 de juny de 1872 arriba novament a Huelva, passen els anys, i altra vegada es troba que d'allà no el mouen. Es belluga, i el 9 d'agost de 1877 sol·licita una nova permuta amb José María Díez Gros, faroner també de terra endins atès que era natural de Sigüenza (Guadalajara),

per anar al far del Grau de Castelló, petició que va ser acceptada ràpidament el 18 d'aquell mateix mes. Així va ser com el 9 de setembre cessa de Huelva, on havia estat els darrers cinc anys, i el 19 d'aquell mes arriba al tranquil far de Castelló i d'allà, en una data indeterminada, passa al far d'Orpesa, a la mateixa província. El 4 d'octubre de 1889 va ser traslladat al far de Borriana, també a Castelló. Cessà d'Orpesa el 30 de novembre i va prendre possessió de la nova destinació el 2 de desembre. No havien transcorregut encara dos anys quan a principi de 1891 va gestionar una nova permuta amb l'andalús d'Almeria Eustaquio Fernández Martín, per retornar al far del Grau de Castelló. El nomenament s'aprova el 24 d'abril de 1891, cessà de Borriana el 12 de maig i l'endemà es possessionà de la que seria la seva darrera destinació. Va estar-s'hi catorze anys més, fins a la jubilació, el 21 d'agost de 1905. Una vegada jubilat s'hi va quedar a viure, com testimonia el fet que morís en aquest indret el 1910.

Un nebot de la que arribà a ser la seva esposa, Miquel Armengot Llopis (Castelló de la Plana, 27/3/1837 - València, 3/2/1892), fill de Miquel Armengot Domènech, que havia treballat de fuster en la construcció del mític far de les illes Columbretes, també va accedir al cos de faroners el mateix 1863.

El darrer cas que oferim aquí és el de Mariano Piquer Castells⁸ (Bossòst, Lleida, 16/4/1874 - Barcelona, 24/7/1930). Era fill del comerciant Bonaventura Piquer Peraire i de Narcisa Castells Maignon, ambdós naturals de Gerri de la Sal –Baix Pallars– (Lleida), i veïns de Bossòst en el moment del seu naixement. Sabem que el pare vivia el 1879 a la plaça del Mercadal de Gerri de la Sal. Era net per part de pare de Lluís Piquer i de Ventura Peraire Carrera, ambdós naturals de Gerri de la Sal –Baix Pallars– (Lleida); i net per part de mare de Joaquim Castells, propietari, natural de Gerri de la Sal –Baix Pallars– (Lleida), i de Concepció Maignon, natural de Barcelona.

El 27 de desembre de 1896 va contreure matrimoni a Gerri de la Sal amb Antonia Izquierdo Arjona, natural d'Oriola (Alacant) (1872? - Calella, Barcelona, 4/5/1948) i en aquell moment també veïna de la localitat. És possible que el vincle entre els contraents estigués en la substància que tant caracteritza aquest municipi. D'una banda, sabem que el seu pare, Bonaventura Piquer Peraire, estava relacionat amb l'Alfolí de la Sal de Gerri, com a propietari de 50 participacions; i de l'altra, resulta que les famoses salines alacantines de Torrevella estan situades molt a prop de la ciutat d'Oriola, d'on era oriünda l'esposa. A Gerri de la Sal, hi van néixer els dos primers fills del matrimoni Piquer Izquierdo: Narcís (Gerri de la Sal, Lleida, 16/10/1897 - Pamplona, Navarra, 12/6/1960), que fou venedor d'assegurances, i Norbert (Gerri de la Sal, Lleida, 7/7/1899 - San Sebastián, Guipúscoa, 7/4/1990). El 6 d'agost de 1900 va sol·licitar l'ingrés al cos de torrers de fars, moment



El far del Grau de Castelló en una imatge del 2009. Aquest far va ser desmuntat i recol·locat al passeig marítim del Grau, on constitueix un atractiu element ornamental. Foto Eva Mitjà Torrent

en el qual constava com a batxiller en arts i veí de Gerri. Poc després va fer les pràctiques al far castellonenc d'Orpesa. Va ingressar al cos el 18 de gener de 1902, per bé que no se li va assignar destinació fins al 31 de gener. En l'interval entre la sol·licitud d'ingrés i la materialització d'aquest, el matrimoni va tenir el tercer fill: Narcís Cèsar (Castelló de la Plana, 7/8/1901 - Calella, Barcelona, 19/12/1952), que fou mecànic. El 14 de febrer de 1902 arribà al far de Peníscola, un edifici inaugurat el 1899. També s'hi estigué poc, ja que el 6 de novembre d'aquell mateix any s'aprovà la permuta per anar al far del Llobregat, que



Una imatge del 2005 del far de Peníscola, deshabitat d'ençà 2013. Foto Eva Mitjà Torrent

havia sol·licitat amb el seu company manxec Juan José Moragón Martínez. Entre el 23 i el 25 d'aquell mateix mes de novembre realitzà el traspàs d'un far a l'altre. No arribà a dos anys l'estada en aquell far, durant la qual nasqué una altra filla, Antònia (l'Hospitalet de Llobregat, 7/1/1904 - Calella, 16/1/1976). El 9 de febrer de 1905 fou destinat a la suplència de Barcelona, per la qual cosa cessà del far del Llobregat el 28 d'aquell mes, i l'1 de març es possessionà de la nova destinació, durant la qual van néixer dues filles bessones que van morir solteres: Concepció (Barcelona, 7/7/1905 - Calella, Barcelona, 1/8/1921) i Mercedes (Barcelona, 7/7/1905 - San Sebastián, Guipúscoa, 21/6/1972), nascudes en un pis al carrer de Sepúlveda, núm. 155 de la capital catalana, i encara un altre fill: Josep Oriol (Barcelona, 24/6/1909 - Pamplona, Navarra, 23/1/1983).

El 2 de novembre de 1909 sol·licità una triple permuta amb el gadità Serafín de Castro Caballero i el mallorquí Jaume Sastre Vadell, per anar al far barceloní de Calella «por razón de que el Sr. Piquer tiene numerosa familia y se le hace por consiguiente bastante difícil la vida en esta capital, y conviniendo al Sr. Sastre salir de su destino para atender al restablecimiento de su salud, desea formar parte de esta combinación, ya que el Sr. de Castro no tiene inconveniente en pasar a prestar sus servicios al faro de Villanueva».⁹ El 8 de gener de 1910 es produí el nomenament pel qual Serafín de Castro va passar del far de Calella al de Vilanova i la Geltrú; Mariano Piquer, de la suplència de Barcelona, al far de Calella; i Jaume Sastre, del far de Vilanova i la Geltrú, a la suplència de Barcelona. L'1 de febrer cessà de la suplència de Barcelona i prengué possessió al far de Calella. S'obrí una llarga etapa d'onze anys de permanència en un mateix far durant la qual nasqué el darrer dels seus fills: Bonaventura (Calella, 14/9/1913 - Vitòria, Àlaba, 16/12/1964). En aquesta ciutat del Maresme va compaginar la feina al far amb d'altres en el sector industrial, la qual cosa li permetia cobrir amb major solvència les necessitats de la seva nombrosa prole. Tanmateix, aquest fet provocà nombroses incidències i advertències per part de la superioritat. Malgrat que el 1914 i el 1919 va poder trampejar la situació, el 1921 se li va obrir un expedient disciplinari per treballar sense autorització en una fàbrica del municipi, que culminà amb una sanció el 29 de març de 1921, que comportà com a càstig el trasllat al far

de l'illa de Tagomago, a la costa est d'Eivissa. Aquell fou sens dubte un cop molt dur, en tant que implicava deixar el confort d'una destinació com Calella, en un far immediat a nucli urbà amb totes les comoditats que per a la família això representava, i haver de traslladar-se a un petit illot sense cap tipus de servei ni assistència. La tribulació va planar sobre la família Piquer. El 9 d'abril de 1921 cessà de Calella i tot seguit va optar per demanar una llicència il·limitada «por tener la madre imposibilitada», i evitar així l'atzucac que se li havia presentat.

Transcorregut l'any necessari per poder retornar al cos, el 25 de juny de 1922 va sol·licitar el reingrés al servei actiu, a la qual cosa s'accedí el 14 de juliol, en nomenar-lo per al far menorquí d'Artrux, al qual arribà sense més dilació el 13 d'agost. No havia ni transcorregut un any quan el 16 d'abril de 1923 fou destinat al far gironí del Cap de Creus. El 5 de maig cessà del far menorquí, i el 4 de juny prengué possessió del gironí. Just al cap d'un mes d'haver-hi arribat, ja presentava una sol·licitud de permuta amb el rosinc Felip Trull Pujol per anar a la suplència interina de Girona. La superioritat concedí la permuta el 10 de juliol, i el 4 d'agost arribà a la capital gironina. En el padró d'habitants d'aquesta ciutat del 1923 consta resident al cèntric carrer de les Hortes, núm. 18 2n pis. Inquiet com era, ben aviat gestionà una nova permuta, que en aquesta ocasió el va portar el 7 de novembre de 1923 a ser destinat a la suplència interina de Barcelona, a la qual va arribar el 7 de desembre. Tanmateix, aquella interinitat arribà a la fi amb el nomenament, el 29 d'agost de 1925, al far de Llebeig, un dels dos fars de l'illa de sa Dragonera, situada a la costa sud occidental de Mallorca. Dos dies després cessà de la suplència interina de Barcelona, i malgrat que el 30 de setembre arribà a prendre possessió de la nova destinació, en veure's en aquell indret tan aïllat i aspre de viure, s'espavilà i optà novament per sol·licitar una llicència il·limitada al·legant la necessitat d'haver de restablir la seva salut. El 2 de novembre se li concedí la llicència sol·licitada, i va ser així com cessà del càrrec el 10 d'aquell mateix mes. Reingressat novament al servei actiu, aconseguí ser destinat a la suplència de Barcelona, però altra vegada l'estabilitat no s'allargà massa, atès que el 15 de març de 1929 fou traslladat als allunyats llums d'enfilació de la Barra de Huelva. Resultà que en una reestructuració realitzada en la plantilla dels fars, es considerà que a la plantilla de la suplència barcelonina sobrava una persona. El 30 de març arribà a cessar de la suplència de Barcelona, i el 14 de juny prengué possessió de la nova destinació a Huelva. L'esglai, tanmateix, durà poc. En aquesta ocasió va tenir sort, o potser hem de creure que a aquesta ventura hi va contribuir alguna influència. Fos com fos, el cas és que consta que el 29 de juliol de 1929 fou nomenat novament a la suplència de Barcelona, atès que una ordre del 17 de juliol havia creat novament la plaça que poc abans havia estat anul·lada. Sabem que el 26 d'agost de 1929 es possessionà novament de la suplència



Postal del far del Cap de Creus. Foto Àngel Toldrà Viazó. Col·lecció Elvira Pujol Font

de Barcelona, i s'esmenta concretament que tenia residència al far de Calella. Malgrat que a la documentació ministerial del juliol de 1930 consta que va morir a Calella on residia com a torrer suplent de Barcelona, la inscripció de defunció apareix registrada al Registre Civil de Barcelona, com hem tingut ocasió de comprovar.

Per acabar esmentarem que un seu germà, Josep Piquer Castells (Gerri de la Sal, Lleida, 17/11/1883 -?, >1913), també va accedir al cos de fars. El 1913 consta que estava en espera de destinació, però res més en sabem; tan sols que per una reial ordre de 15 de novembre de 1920 va ser donat de baixa en compliment del reglament aprovat el 30 d'abril de 1873, que establia l'exclusió de tots els qui transcorreguts tres anys d'ençà de la concessió de llicència il·limitada no haguessin demanat el retorn al servei actiu.



10- Imatge del far de Calella de mitjan segle xx. Al fons, s'hi adverteix la proximitat del nucli urbà i a l'esquerra, les fàbriques que caracteritzaven el teixit industrial d'aquest municipi. Col·lecció Foto Film Calella

Notes

- 1- Bona part de les dades procedeixen d'AGMF (Arxiu General del Ministeri de Foment, d'ençà 2020 conegut com a MITMA, Ministerio de Transportes, Movilidad y Agenda Urbana). Lligall 6.175. Algunes dades biogràfiques procedeixen dels respectius registres civils.
- 2- AGMF. Lligall 6.616. Expedient personal de Pedro José Sevillano Avilés.
- 3- Expedient de viduïtat: AGA TOPOGRÁFICO, 12,51-60, CA,19615.
- 4- Expedient d'orfanat: AGA TOPOGRÁFICO, 12,51-60, CA,19669.
- 5- AGMF. Lligall 6.598.
- 6- AGMF. Lligall 6.662. I més informació a *El Museo Universal*, núm. 47 (21 novembre 1869), p. 4 i 6.
- 7- Expedient de viduïtat: AGA TOPOGRÁFICO, 12,51-60,CA,19257,2847. Consta erròniament identificada com a Raimunda Armengor Domènech. El 30 d'agost de 1910 reconeixement a la vídua del dret a una pensió de 750 ptes. anuals del Montepío de Correos, al qual estaven agregats els torrers de fars.
- 8- AGMF. Lligalls 5.293 i 6.524.
- 9- AGMF. Lligall 15.835. Serafín de Castro Caballero.

Recursos forestals berguedans: cinquanta anys d'intensa explotació (1900-1950)

El boscos abans de la industrialització: de la desforestació a la salvaguarda

Al segle XVIII hi ha notícies que els boscos del Berguedà, com els d'arreu del país, comencen a disminuir de manera alarmant per l'augment del consum de fusta i de llenya, l'ampliació de les zones de pastura, les terres de conreu, el carboneig i les fargues.¹ El projecte de reedificar una molina serradora que s'havia ensorrat el 1740 prop de la font de l'Adou, al naixement del Bastareny, es va desestimar perquè ja no hi havia fusta "en les proximitats ni s'espera que la hi hagi", i en la resposta al qüestionari de Zamora² s'escriu que:

"... estan muy destrossados los bosques, ya por aver reducido a cultura mucha parte de las tierras, ya por el mucho carbon que se hace..."

Un segle més tard, l'any 1845, Pascual Madoz en el seu *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España* descriu la situació dels boscos berguedans amb més optimisme:

«Escepto en los rasos de Paguera, Farrus, Tubau y Pla de Añella, que solo producen pastos, en todas las montañas se encuentran es tenso bosques de pinos, hayas, encinas, robles, tilos, tejos, abetos, fresnos, aceres y algunos álamos, particularmente negros: se crían diferentes arbustos é infinidad de yerbas aromáticas y medicinales..."³

Entre 1850 i 1950 la superfície forestal espanyola disminuï de forma molt notable; de representar el 65% del territori passà a un 49%; foren especialment afectats els boscos privats. L'Institut d'Ordenació de Tharandt (Saxònia, Alemanya) fundà la primera gran escola forestal, on es va formar Agustín Pascual, impulsor de l'Escola de Forests a Villaviciosa de Odón (Madrid), a l'inici del segle XIX. Les primeres promocions d'aquesta escola es van nodrir de joves procedents del món rural català que, un cop acabada la formació, feren les primeres aportacions a la gestió de recursos forestals, repoblació, fixació de dunes, etc.



Rosa Serra i Rotés,
historiadora i
presidenta de l'Àmbit
de Recerques del
Berguedà

La presa de consciència sobre la destrucció dels paisatges a Catalunya troba l'escenari d'arrencada en la Renaixença i en el moviment que el segueix, el del catalanisme, que impulsa l'interès per les ciències, les lletres, l'art i el coneixement del país, i que es projecta a través de diverses associacions i institucions, de manera molt particular al voltant d'una nova forma d'aproximació a la natura: l'excursionisme. La premsa de l'època comença a fer-se ressò sobre el paper dels boscos com a reguladors hidrològics; i en destaca la importància de les repoblacions, de la importació de fusta, i també la necessitat de la gestió.

La fundació, l'any 1876, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, precursora d'aquest moviment, i més endavant, l'any 1891, convertida en el Centre Excursionista de Catalunya, marca una nova etapa en el coneixement naturalista del país i potencia un nou ús social dels paisatges a través de l'excursionisme. La primera denúncia documentada sobre l'impacte negatiu al bosc la trobem el 1879, quan Antoni Massó, considerat un dels pioners de l'excursionisme, advertí que al Montseny: «... s'ha d'evitar la destrucció d'aquests magnífics boscos de faigs colossals, gegants de la vegetació, tan poètics com útils».

L'any 1894, el meteoròleg Dionís Puig ofereix una conferència al Centre Excursionista de Catalunya, en què exposa la seva teoria de com el règim meteorològic ha canviat, que es manifesta en un descens de temperatures i de les precipitacions com a conseqüència de la desforestació dels boscos, i defensa que la desforestació en l'àmbit local és la responsable de les inundacions a la plana de Barcelona.

Al segle XIX, i per influència directa de la Revolució Francesa, va néixer i es va generalitzar en alguns països d'influència francesa una cultura cívica, amb un calendari naturalista, festiu i laic. En relació amb el tema dels arbres, va sorgir amb força la festa dels Arbres de la Llibertat, que es guarneixen amb cintes i escarapel·les tricolors, i que progressivament van substituir les tradicionals creus de maig, i al seu voltant es fan parlaments, berenades i balls. El Pi de les Tres Branques, a Castellar del Riu, esdevé un gran símbol catalanista des que l'any 1904 la Unió Catalanista va promoure-hi la diada nacionalista.⁴

A final del segle XIX es van crear també a Catalunya les festes de l'arbre. La primera va ser el 1899, a Barcelona, en la línia de l'Arbor Day de Nebraska (EUA) del 1872, i l'impulsor d'aquestes festes fou l'enginyer forestal Rafael Puig i Valls (Tarragona 1845-1920),⁵ que va estudiar la carrera d'enginyer de monts a Villaviciosa de Odón (Madrid), on es titulà el 1869. Fou enginyer en cap del districte forestal de Barcelona, Girona i Balears, fins a la seva jubilació; secretari de la Sociedad Económica de Amigos del País, del consell de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, vocal de la junta de govern de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, president de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, i accionista del Ferrocarril Económico de Manresa a Berga, que liderava el seu germà.

D'ell s'ha destacat no solament l'extensa bibliografia sinó també l'actiu compromís a favor de la sensibilització i la pedagogia, en impulsar la repoblació forestal de la serra de Collserola, la creació d'espais protegits a la muntanya de Montserrat, a les serres del Tibidabo, Montseny i al paratge del cap de Creus: també en la fixació de les dunes que, procedents del port de Roses, afectaven Torroella de Montgrí, l'Escala i Sant Pere

Pescador. Considerat un precursor de l'educació ambiental, en la finca que envoltava casa seva, la Quinta de Sant Rafael de Tarragona, plantà una gran quantitat d'espècies d'arbres, identificats amb una voluntat clarament pedagògica.

El germà, Mariano Puig i Valls, advocat i polític, membre del Partit Liberal Conservador i diputat pel districte de Gràcia i pel de Vilanova i la Geltrú, fou qui proposà la construcció del ferrocarril de Manresa a Berga. Els germans Puig i Valls formaven part d'aquell grup d'intel·lectuals i mecenes que van

impulsar projectes de tot tipus a Catalunya, en un temps en què tot semblava possible. Formaven part d'aquella burgesia que invertia en la transformació econòmica del país, però també impulsava projectes culturals de tot tipus; participaven en les festes modernistes que Santiago Rusiñol organitzava al Cau Ferrat de Sitges, on es trobaven amb Frederic Rahola, Apel·les Mestres, Pompeu Fabra, Narcís Oller i l'industrial i germà de Santiago, Albert Rusiñol, entre molts d'altres.

El 10 d'abril de 1899 se celebrava per primera vegada a Berga la Festa de l'Arbre, amb l'assistència de Rafael Puig; els nens i nenes de la ciutat varen plantar diferents arbres prop de les fonts del Guiu, Negra i Querot. Així ho destacava la premsa:

«Puigcerda y Berga han sido hasta ahora las dos poblaciones de Cataluña que con mas entusiasmo han pagado tributo á la patriótica idea con tanta perseverancia propagada por el amigo Puig y Valls. En la fiesta que ambas poblaciones montaňesas celebraron, á más de plantarse algunos centenares de árboles, se sembró en el alma de los niños y de los mayores la buena semilla del cariño y del respeto hacia el árbol que, a más de ser gala de la naturaleza, tanto contribuye a mantener el equilibrio de los elementos naturales.

Todos los pueblos de Cataluña deberían apresurarse a adoptar una fiesta tan simpática, hasta conseguir que tomara arraigo en sus costumbres. Si á ello contribuye, como es muy posible, el ejemplo de Barcelona, podrán darse por satisfechos los organizadores de la fiesta de esta tarde. No por los pocos árboles que aquí puedan plantarse en una superficie tan limitada como la que al efecto se ha señalado, se ha de apreciar el acto de hoy, sino más bien como una nota de propaganda práctica que llegue principalmente á las poblaciones rurales de Cataluña...»⁶

La festa es va celebrar a força pobles i ciutats de Catalunya; també a la Pobla de Lillet (1900), a Bagà (1902) i a Puig-reig (1909). Tot i la protecció legal i l'impuls oficial que el projecte de Puig i Valls va tenir, el cert és que passat els primers anys d'entusiasme, la Festa de l'Arbre no aconseguí arrelar en el calendari festiu i començà a decaure després de la mort de l'impulsor, Rafael Puig i Valls, el 1920.



L'any 1881 Rafael Puig llegia una extensa memòria, *Breves consideraciones sobre la importancia industrial, minera, agrícola y forestal de la alta cuenca del Llobregat*, al plenari de l'Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona. Parteix de la convicció que la província de Barcelona és una de les més riques d'Espanya, però que al seu territori hi ha zones completament depriudes, i una és la comarca de Berga:

«La ciudad de Berga parece colocada en el límite de la región agrícola y guardar las puertas de la zona forestal de la provincia de Barcelona, con sus riquezas mineras, botánicas y forestales. En ella se deja la carretera para entrar en la región de los caminos de herradura, con sus innumerables peligros, sus posadas incalificables y la exposición permanente de todas las inclemencias del cielo. Al dejar la civilización a la espalda, al entrar en lo desconocido de los profundos valles de la cuenca del Llobregat, el ánimo queda como agobiado por la grandeza de aquellas estribaciones pirenaicas, testimonios elocuentes de una página de la historia del mundo, en cinco estratos encuentra el geólogo documentos importantísimos de la vida del planeta que habitamos».

Aquest és el punt de partida. Després d'una detallada descripció geogràfica, aborda el tema dels recursos hidrogràfics i considera que és necessari fer un estudi acurat de cabdals i desnivells per identificar fins a quin punt és possible aprofitar aquest recurs per produir energia o per al regadiu, i sobretot millorar les comunicacions de l'Alt Berguedà amb Ripoll i la Cerdanya amb la construcció de carreteres que serien la base per crear els futurs camins miners i forestals. Aporta dades de producció de carbó i de potència calorífica del lignit i considera que amb una bona xarxa de transports el carbó berguedà seria competitiu i que no es podia renunciar a la seva explotació. Tal com hem comentat al capítol dedicat a la construcció del ferrocarril, recomana realisme en el disseny dels projectes ferroviaris.

L'última part de la memòria està dedicada a l'anàlisi dels recursos forestals de Bagà, Gisclareny i Saldes; considera que la massa forestal hauria d'arribar només fins a la cota de 1.800 metres i que, a partir d'aquí, havia de ser la zona de pastures. Proposa avaluar i definir les zones de pastura i tales per a llenya i fusta; realitzar una cartografia rigorosa; iniciar tasques de repoblació i sembra, i iniciar els estudis per a la construcció de camins forestals que facilitin no només la tala del bosc sinó també la construcció de camins per a la instal·lació de tramvies que en facin possible el transport. També considerava necessari redactar projectes d'ordenació de cases per a guardes forestals, observatoris meteorològics i d'obres per canalitzar aigües i evitar l'erosió. Tot això perquè aquests boscos, proposava, havien de passar a ser de gestió pública.

«El problema está encerrado en límites claros y precisos: tenemos una región montañosa que nos ofrece sus aguas, sus minas y sus montes, y hemos de averiguar si la fuerza de las corrientes del Llobregat, del Bastareny y del Saldes se ha de perder en gran parte por nuestra incuria y abandono, ó si hemos de tener empeño en que nuestra industria alcance el desarrollo necesario para que no seamos eternos tributarios del extranjero; hemos de averiguar si la fuerza microscópica de la acémila ha de hollar eternamente la fuerza gigante y latente que yace en los estratos de aquella comarca, ó si hemos

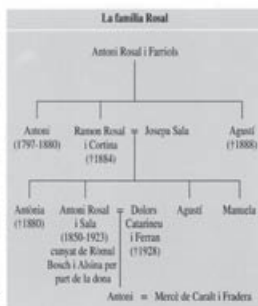
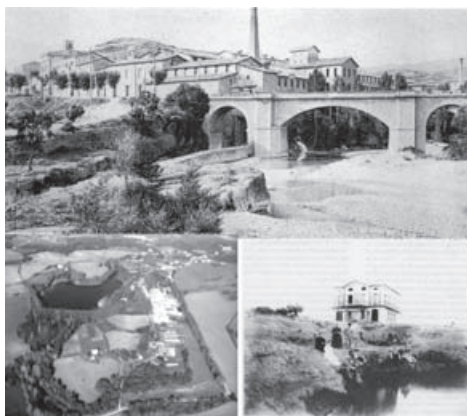
de explotar el carbón y convertirlo en poderosa palanca de nuestra regeneración social; y finalmente, hemos de ver si los montes de aquella región forestal han de ser amenaza perpetua de nuestra agricultura, ó si, convenientemente repoblados, han de convertirse en centros de primeras materias, generadores de abundantes manantiales y salvaguardia de nuestros intereses agrícolas y pecuarios. He dicho.»

La fusta i els grans industrials berguedans

La fusta fou, com l'aigua, el carbó i el ciment, un dels grans recursos que es van explotar al Berguedà en els anys de la industrialització i va interessar molt especialment a industrials tan potents com els Pujol, els Rosal i Olano. Darrere de les grans tales i de la construcció de ferrocarrils forestals, telefèrics i camins hi són ells o els seus socis; també davant i darrere dels conflictes entre capmasats i barracaires i en la definició d'algunes carreteres que tot i que van plantejar-se com a forestals van acabar essent estratègiques. És el cas de la carretera de Berga a Sant Llorenç de Morunys, que, impulsada per Agustí Rosal, va acabar comprant la Mancomunitat de Catalunya. La fusta fou un important negoci i, per tant, un àmbit més d'enfrontament que va alterar la vida política de Berga i també de l'alt Berguedà.⁷

Els germans Pujol Tomàs van acumular un important patrimoni aprofitant les últimes subhastes de béns desamortitzats. Una de les propietats més extenses era la finca Riu de Castellar "tan important que va donar nom al municipi de Castellar del Riu", que incloïa una bona colla de masos i terres: Porxos, La Pedrera, Herbeiera, Clot del Reveu, Galliner, Molina, Casalot, La Solana, Moli Nou, el Molí fariner, la Molina serradora, Tagast, Rasos i Rasets de Peguera; en total 1.481 Ha, a les quals cal sumar les 64 Ha de l'heretat Terçà, per a les quals Pere Pujol i Ramon Minoves Cardó aconseguiren, de l'Ajuntament de Castellar del Riu, permís per poder-les tancar i destinar les finques a *vedado de caza*, el 1896.⁸

En realitat el vedat de caça no era res més que una excusa, perquè l'objectiu no era cap altre que impedir la pràctica ancestral dels emprius, és a dir, el dret d'ús comunal per part



dels veïns dels béns rústics: pastures, boscos o aigües, del municipi. El mateix van fer els Pujol Thomas a la seva finca del Collet d'Aïna, seu de la colònia, quan van notificar a l'Ajuntament de Sant Julià de Cerdanyola que Ramon Altarriba era el seu «guarda particular de campo jurado» i que, en compliment del jurament i del cerimonial burocràtic, aquest guarda podia «exigir prenda a los atentadores contra la propiedad, haciendo debida fe sus declaraciones juradas».⁹

Es tractava d'afermar la propietat privada d'unes finques que proporcionaven recursos molt preuats, part de la matèria primera que necessitava l'activitat industrial de la colònia del Collet. Un clar intent de posar fi a pràctiques antigues, ancestrals, i reforçar el principi de la propietat privada, cosa que també va fer Pere Pujol Thomas el 1885, en aquest cas com a únic propietari d'una finca important i significativa, El Collet d'Aïna i Els Fangassos, de 152 Ha. En mans de Pere Pujol Tomàs, la colònia del Collet subministrava, a més de ciment i calç, una gran quantitat d'eines i materials com, per exemple, trulls i barres de fusta per estampir les terres i assegurar les galeries de les mines, eines per a pagesos i menestrals i sobretot per a les obres de la carretera i del tren, molt especialment el subministrament de travesses per a les vies.

En les seves propietats, i un cop tallats els pins, va plantar una gran quantitat d'alzines, que havien de proporcionar la matèria primera per als mànecs de les eines que fabricava, i faigs per a fusta de mobles que també arribà a fabricar, i per a carruatges i tartanes. El centre de l'explotació era l'antiga casa del Collet, totalment restaurada, al costat dels forns de ciments i de calç. El reportatge que va publicar, el novembre de 1910 la revista *Catalunya Agrícola*, amb el títol *Alt Pirineu. Colònia Agrícola Industrial Pujol y Tomás* ho explica.¹⁰

Per poder explotar la gran finca de Castellar del Riu, els Pujol van comptar amb l'empresari Tomàs Nicolau que va posar en marxa una gran serradora a Berga. La serradora dels Nicolau fou la més gran de la comarca durant molts anys, la primera que va fer servir una serra circular el 1896 i el 1903 ja en tenia dues de 0,99 m, quan van fer una important inversió transformant el seu taller amb la introducció de set serra-cintes més i al cap d'un any dues de circulars d'1 m.¹¹

El 1907 va haver de fer front als primers conflictes laborals quan els treballadors es van declarar en vaga. Conflictes que es van repetir fins al 1922.¹² També va haver de fer front a les greus conseqüències d'un incendi ocorregut el 1917. A principi del segle xx i fins al 1923 només s'han pogut documentar la serradora dels Germans Borrel (1905), la de Vilada –que es va incendiar el 1907– i els tallers de fusteria de les grans colònies tèxtils del baix Berguedà. Altra cosa és la proliferació de fusteries i magatzems de fusta.

Els Pujol i Nicolau projectaven construir un ferrocarril forestal des dels boscos de les Canals de Catllarí fins a Castellar del Riu i d'aquí fins a Berga. Mentre es valorava la viabilitat d'aquest ferrocarril, els carros carregats de fusta baixaven des de la font Negra i la del Guiu, fins a Berga seguint la riera de Metge, fins a la fàbrica de cal Lluís Né. L'alcalde de Berga, Josep Cardona Llohis, un home del Rosal, va prohibir la circulació dels carros amb l'argument que, com que el camí tenia molta pendent, els carros podien provocar accidents. L'alternativa era fer servir la carretera que havia construït Agustí Rosal,



que comunicava el carrer del Roser amb la masia de Fumanya i que, per passar-hi, Rosal cobrava peatge. Els treballadors del Pujol es negaven a pagar i fins i tot trencaven les cadenes que barraven el pas; les multes les pagava Pujol. El conflicte, que no és altra cosa que la suma de la rivalitat entre dues fortes personalitats que xoquen també per interessos econòmics, es va resoldre quan Rosal va cedir la carretera a l'Ajuntament de Berga i aquest es va fer càrrec de les despeses de manteniment.¹³

L'explotació dels boscos veïns a Berga per part dels seus habitants havia estat sempre una font de disputes. Els termes de Cercs i Peguera formaven part de la baronia de Gironella des de començament del segle XVI, que reconeixia als habitants de Berga el dret de fer llenya i carbó i treure fusta i branques de les bagues de Vilosiu, Nou Comes i Segalés, en un perímetre que va quedar, a final del segle XVII, marcat amb unes fites per evitar malentesos, i també es van acordar els imports a pagar i els períodes de revisió. L'acord es va mantenir sense canvis fins al 1902, quan un dels hereus dels barons de Gironella, Lluís de Vilallonga, va interposar una demanda a l'Ajuntament de Berga per aprofitaments abusius dels boscos de les Nou Comes, Segalés i Vilosiu, i que també s'estenia al fet que Berga havia autoritzat, sense poder-ho fer, als veïns d'Espinalbet que poguessin treure fusta pagant una quota a l'Ajuntament.¹⁴ Boscos preuats; fins i tot Rosal fou acusat d'aprofitar-se'n en benefici propi.

Agustí Rosal va iniciar-se en el negoci de la fusta a Graugés, on va fer construir una gran colònia agrícola i ramadera, i on havia projectat la construcció d'una moderna serradora que, alimentada per la fusta procedent dels boscos que plantava a Graugés i els que va adquirir a la zona de la vall de Lord, havia de tancar el cercle que ell imaginava: agricultura, ramaderia i explotació forestal. Va morir el 1909 abans de poder fer realitat el seu somni, però sí que va tenir temps d'empènyer el gran projecte d'explotació dels boscos de Canals de Catllarí i Llinars, a la part occidental de la comarca, al terme municipal de Castellar del Riu, limítrofa amb el Solsonès.

Mossèn Josep Armengou Santandreu, rector de Llinars des de 1910, va recopilar en unes *Notes històriques i rectorologi de la parròquia de Llinars de Berga, Bisbat de Solsona*,¹⁵ una interessant informació sobre les colles d'homes que treballaven als boscos de la seva parròquia en una època de canvis en el règim d'explotació.

Com en altres pobles de la comarca com Saldes, Sant Julià de Cerdanyola i Vallcebre, a la parròquia de Llinars els emprius eren propietat comunal dels capmasats i barracaires. Els capmasats eren els hereus del mas i els barracaires eren els cabalers i els fadristerns que no podien construir un altre mas a les terres de l'hereu, només en podien aprofitar els rendiments del bosc, a base de fer llenya, tallar fusta i treure'n altres productes secundaris. A diferència de Vallcebre, on els barracaires podien construir una edificació de menor qualitat i dimensió que el mas, sense coberta de teules, a Llinars els barracaires només tenien dret a aprofitar el bosc.

A Llinars, capmasats i barracaires es van enfrontar en un plet el 1864: els capmasats, preocupats per les possibles desamortitzacions dels comuns van veure l'oportunitat de fer fora dels boscos els barracaires i ho van aconseguir quan el plet va resoldre a favor seu i van poder vendre el bosc. I davant aquesta oportunitat, Agustí Rosal es proposà, el 1899, l'explotació d'aquests boscos i va iniciar la tasca, gairebé faraònica, de construir una carretera forestal des de Berga, que pretenia que arribés fins a Sant Llorenç de Morunys, i volia que contribuïssin a pagar-la els propietaris i els ajuntaments. La seva determinació es va manifestar amb la construcció del túnel del Coll de Jouet, una obra necessària per escurçar la carretera i entrar a la Vall de Lord des de Capolat. Al costat de la fusta, hi havia també interessos electorals perquè l'objectiu era que Antoni Rosal aconseguís l'escó a les Corts de Madrid.

El 1899 ja s'havia acabat de picar a mà el túnel de coll de Jouet, de poc més de 250 metres de llarg i a 1.200 m d'altitud, conegut popularment com *La Mina*, però les obres de la carretera forestal van quedar aturades durant força temps a l'altura de la Cantina de Llinars, perquè el 1909 Agustí Rosal va morir; fins aleshores ja s'havia gastat 625.000 pessetes. La vídua i la seva hereva van aconseguir vendre la carretera a la Mancomunitat de Catalunya per 50.000 pessetes, un import molt per sota de la inversió que havia fet en Rosal. El 1925 la carretera arribà a Sant Llorenç i, a partir d'aleshores, l'antic camí de Berga a Sant Llorenç, que travessava el pla de Campllong en direcció a can Blanc i Sant Serní de Terrers, va quedar en desús.

Fusta per a les mines

Amb la industrialització, la fusta va esdevenir un bé preuat, molt especialment necessari per poder desenvolupar l'activitat minera perquè era el material base, durant molts anys, per apuntalar galeries i explotacions, fins que les noves tecnologies de fortificació es van començar a incorporar a la mineria del carbó catalana i espanyola. Totes les empreses mineres, i molt especialment la més gran de totes, Carbones de Berga SA, consumien grans quantitats de fusta. La història oral explica que durant els anys de la postguerra aquesta minera necessitava 700 pins diaris. El pi fou sens cap mena de dubte la fusta més preuada per a la mina perquè, a més de ser més barata que el roure i l'alzina, la fusta de pi *canta*, avisa abans de trencar-se i per tant és molt apreciada pels miners. Entre 1928 i 1931 CBSA va replantar gairebé un milió d'arbres als boscos de Sant Julià de Cerdanyola i Vallcebre: 944.245 pins, 27.055 eucaliptus i 1.100 freixes.¹⁶

Hi ha poques dades estadístiques del consum de fusta durant els primers anys del segle



xx, però suficientment significatives com per destacar l'augment del consum de fusta al llarg de la primera meitat del segle xx, en tots els sectors de demanda, i també per a la mineria del carbó: 192 milers de m³ el 1900-1904, 488 el 1931-35 i 1.159 el quinquenni 1951-55.¹⁷

Només cal observar atentament les fotografies de principi i mitjans segle xx de la plaça de la fusta de la Consolació, però també tones de fusta davant de la boca-mina Sant Josep i de la mina Sant Romà, un important taller de fusteria i tota la impressionant infraestructura construïda per tal de traslladar la fusta al peu de la mina. L'any 1949 es va construir el telefèric de la Fusta per tal de facilitar el transport de la fusta des de l'estació del tren de la FC Manresa-Guardiola fins a la mina. Va funcionar pocs anys, fins a la dècada dels cinquanta, perquè amb les millores a les carreteres i l'obertura de camins forestals fou més efectiu l'ús dels camions; mules i cavalls perxerons van continuar i continuen fent el ròssec. Olano i CBSA van explotar la fusta dels seus boscos fins que la sobreexplotació els va posar en risc i aleshores van haver de comprar fusta als propietaris de Fígols i també als dels pobles més allunyats, amb resultats diversos. La necessitat de proveir-se de gran quantitat de fusta explica que l'empresa adquirís finques a diferents llocs del Berguedà, totes riques en bosc. Justament l'inventari de 1939 i 1940 relaciona l'estat en què es trobaven les finques i en destaca la fusta existent. De la totalitat de finques rústiques, les de La Vadella (15,7 Ha), Sant Corneli (3,5 Ha), Capdevila (56,10 ha), El Jou (10 Ha), Guardiola (4,92 Ha), terrenys d'Alfar (prop de 7000 m²) i els 1.400 m² de terrenys a tocar de l'estació del Ferrocarril Manresa-Alta pertanyien a CBSA des del moment de la constitució de l'empresa el 1911; eren per tant aportacions de José Enrique de Olano a la societat.

La resta de les finques s'havien incorporat en diferents moments, entre 1911 i 1940: el 1913 s'incorporà la finca del Quer (Cercs, 39,98 Ha) i la de La Canal (Cercs i Fígols, 19,17 Ha), la Torre de Foix, i Soldevila, aleshores del terme municipal de Sant Julià de Cerdanyola (186 Ha), es van comprar el 1916. El 1917 s'incorporen el mas Quer i Turbians de Bagà (105,84 Ha i 135 Ha), el Mas Puig de la Nou (15 àrees) i el 1919 i el 1920 el mas Torner de Cercs (5 Ha) i Susèn (Saldes, 4 Ha). El 1922 compren les cases de Verdú i Pla de Castell del terme de Fígols (34 àrees), Graiera, de Vallcebre i Sant Julià de Cerdanyola, amb 11 Ha s'adquireix el 1925; l'última finca es va comprar el 1939 i era Vila-rasa, al terme de la Baells.

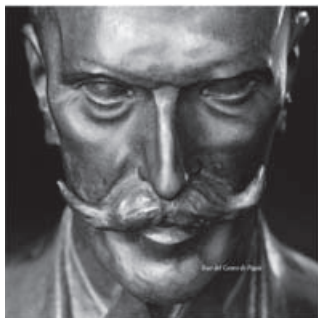
La fusta de les finques més properes als centres d'explotació arribava amb rècules de matxos o mules, que a més de tragar feien el ròssec als boscos de Fígols, Fumanya, la Torre de Foix i el Jou. Aquesta feina es feia, normalment, de gener a maig, quan els arbres estaven en repòs vegetatiu, i s'aconseguia també una fusta de major qualitat, però l'activitat podia allargar-se tot l'any si, com en el cas de les grans mines, la demanda era continuada i les condicions dures d'hivern amb neu limitaven el treball al bosc. Un cop tallada la fusta, a cops de destal, s'escorçava i amb menys pes, es traslladava a la serradora.

Quan les empreses mineres compraven fusta de boscos particulars, eren els llenyataires els que feien de rematants, és a dir, d'empresaris encarregats d'avaluar el preu de la fusta en funció del treball, el nombre d'homes que formaven les colles i el temps que necessitaven per fer la tala, i del transport, a ròssec; per tant feien d'intermediaris entre els propietaris forestals i les empreses mineres. Però el temps de les mules i dels matxos va acabar per al transport de la fusta. És va mantenir el ròssec dins el mateix bosc per a mules i matxos quan es van començar a imposar els nous sistemes de transport per cable, per ferrocarril o, finalment, amb camions. Superats els entrebanys i amb molts esforços, els propietaris de les parròquies de Fígols i Fumanya aconseguiren que l'empresa Carbones de Berga, SA encarregués, l'any 1959, el projecte de *Acondicionamiento del camino rural entre San Cornelio (Serchs) y Fígols*; el 1962 redactava el del tram fins al poble de Peguera passant per Fumanya.

Abans, però, i per treure la fusta dels altres grans boscos de la comarca i de tot el Pirineu, es van posar en marxa els telefèrics, un sistema inventat als EUA el 1883, i els ferrocarrils forestals. I és que el transport de la fusta des del bosc fins als centres consumidors era, com el carbó, un dels factors que repercutia de manera més elevada en el preu de la fusta.

Olano i els boscos dels capmasats de Cerdanyola i Gresolet

La necessitat d'aconseguir fusta féu que Olano optés per negociar amb els propietaris comunals de dos grans boscos berguedans, els de Sant Julià de Cerdanyola i el de Gresolet; boscos comunals que com els de Vallcebre eren de la Comunitat de Capmasats i Magallers. El capmasat és el propietari d'un mas principal i els magallers d'un de petit que tenen la titularitat, en comú o en societat, béns comunals o empius. Una junta administra els béns i determina quan s'ha de vendre la fusta i/o quan i com s'han d'arrendar les pastures, per exemple.



Algunes notícies sobre la venda del bosc de GRESOLET per al doctor J. Trasserra, advocat

PER HISTÒRIA

En aquest moment, el bosc de Gresolet, que pertanyia a la família del doctor J. Trasserra, advocat, estava dividit en tres parts: una pertanyia al doctor, una altra al seu fill i la tercera a la seva dona. El doctor J. Trasserra, advocat, estava dividit en tres parts: una pertanyia al doctor, una altra al seu fill i la tercera a la seva dona. El doctor J. Trasserra, advocat, estava dividit en tres parts: una pertanyia al doctor, una altra al seu fill i la tercera a la seva dona.



El 1917 Olano es posà en contacte amb els capmasats i magallers de Sant Julià de Cerdanyola; les negociacions, que es van allargar gairebé un any, van acabar amb una subhasta que donà a Olano la major part de la fusta per a un període de deu anys que se n'allargà dos més; un cop finalitzat el termini, el 1928, la instal·lació que es va construir per poder explotar els bosc de Sant Julià es va desmantellar. Es tractava d'un ferrocarril forestal de 4.400 m que tenia un pendent constant, la qual cosa feia possible que, de baixada, els vagons carregats de fusta baixessin pel mateix pes fins a l'estació superior del telefèric, que portava la fusta fins a l'estació del Collet, on era emmagatzemada i classificada per ser enviada a Fígols. El viatge de tornada, amb les vagonetes buides, es feia amb matxos i mules. El telefèric, de 1.400 m, salvava un desnivell de 360 m i era bicable: les vagonetes plenes feien pujar les buides.¹⁸ L'explotació del bosc de Gresolet no fou, ni molt menys, tan plàcida. En aquest cas Olano topà amb un gran conflicte que traspassà la comarca i que arribà molt més lluny, que s'allargà en el temps i que va tenir conseqüències notables per al petit món de Saldes. El desembre de 1920 trenta-quatre propietaris del domini útil de Gresolet van signar l'escriptura de venda a favor de CBSA i per a un període de 80 anys, una venda que comprenia

«... todos los árboles de cualquier clase que sean, del bosque de Gresolet y del Estret de Lluria del término de Saldes, sin distinciones y dimensiones de aquellos por precio de doscientas cincuenta mil pesetas»

Quedaven exclosos els arbres del coll de la Cabana, que continuaran en propietat dels capmasats de Saldes i Maçaners per refer bigues de les seves cases i per fer llenya; l'acord especificava que CBSA respectaria la part dels arbres i els prats de les Costes del Roset destinades a pastures. També es definien unes limitacions sobre la tala: en els cinc anys següents a la signatura de l'acord, l'empresa minera no tallaria cap arbre que tingués una soca menor de 20 cm de circumferència, i es detallava també quin tipus de bestiar, ovelles o cabres, podria pasturar i en quins llocs. Una part dels diners de la venda havien de servir per pagar deutes i la junta escollida hauria de repartir la resta de diners entre els propietaris.



Per transportar la fusta CBSA havia de construir un ferrocarril forestal que havia d'arribar fins als plans de la casa de Cal Ferrer; es preveia que es podria fer servir per transportar tant la fusta tallada com el carbó de la mina que CBSA es comprometia a obrir a Saldes i, fins i tot, productes alimentaris i bestiar dels saldencs, aplicant les mateixes tarifes del tren de Manresa a Guardiola. L'obra hauria d'estar acabada abans de deu anys.

Els tractes no van satisfer pas a tothom; les desavinences i desacords van acabar en litigis amb clares connotacions polítiques que van enfrontar Olano amb Joan Trasserra Conill, farmacèutic i advocat que tenia aspiracions de sortir escollit diputat. Trasserra havia nascut al Molí del Vellut de Saldes, però, acabada la carrera, s'instal·là a Madrid, on el negoci de la seva farmàcia li va permetre acumular una notable fortuna gràcies a la comercialització d'un reconstituent amb el nom de *Biógeno Khônill*; el seu pare fou un reconegut curandero i remeier, famós en aquestes contrades.

La seva estada a Madrid, on fou regidor de l'ajuntament, no va desarrelar-lo de Saldes; transformà el vell molí en un gran edifici que batejà amb el nom de Molí de les Flors, que va envoltar de jardins i arbres fruiters i on instal·là una moderna farinera que funcionava amb una turbina que, connectada a una dinamo, també feia llum. A més d'aquest *adelanto*, Trasserra va fer badar la boca als habitants de Saldes amb altres novetats tecnològiques, com per exemple una ràdio, que sonava fort els dies que ell vivia a Saldes i que fou la primera que s'escoltà en aquestes contrades.

Trasserra es mostrà contrari a la venda del bosc de Gresolet, i ho va fer saber, de viva veu i publicant, el 26 de març de 1921, un document que amb el títol *Algunas noticias sobre la venta del Bosc de Gresolet per el Doctor J. Trasserra, Advocat* no féu res més que esverar els propietaris, accentuar els desacords; va servir per iniciar una campanya de desprestigi, especialment contra el rector de Maçaners, Josep Canudas, conegut amb el malnom de *Pota Negra* perquè se'l considerava el principal aliat del comte de Figols. L'afer es va complicar amb el bisbat de Solsona pel mig i va esquitxar especialment el nou bisbe, Valentí Comellas, que també va tenir forts enfrontaments amb Berga per la gestió del santuari de Queralt. El districte forestal de Barcelona, Girona i Balears va instruir un expedient d'investigació i classificació del bosc de Gresolet.

La polèmica arribà al jutjat "CBSA havia avançat 50.000 pessetes", ultrapassà la vall i la comarca i la premsa se'n feu ressò. El 1921 apareix al butlletí del Centre Excursionista

de Catalunya un escrit d'alerta sobre la venda del bosc del Gresolet. S'hi reivindica la creació d'un parc natural per protegir la bellesa i riquesa del bosc davant l'amenaça de tala, definida com a abusiva perquè provocaria una devastació dels camps conreats ribera avall, perquè la no-existència d'arbres posaria fi a la retenció del material rocós quan les pluges torrencials, que sovintejaven a l'estiu, arrosseguessin tot el material.

Evidentment es tractava dels mateixos arguments que havia defensat Rafael Puig, que no va intervenir en la polèmica perquè va morir el 1920, el mateix any en què esclatà el conflicte. Fou el prestigiós Cèsar August Torras qui reclamava que el bosc de Gresolet fos declarat parc natural de Catalunya i en definia la venda com una insolidaritat vers les generacions futures:

*«Desaparegut el bosc... tot el de vessall de roca i clapissa esmenusada tindria forçosament d'arrossegar-se per la pendent amb gran rapidesa... Les generacions a venir, amb tant de dret com les actuals a l'usdefruit del bosc, perdrien per a sempre més llurs drets i quedarien, a més, els fructífers conreus convertits en erms».*¹⁹

El metge saldenc instal·lat a Barcelona Joan Ferrer Prat va defensar amb entusiasme i arguments la venda; es queixava que en Torras no havia fet res quan altres importants boscos de la comarca havien quedat arrasats per les ràpides i descontrolades tales, i esmentava les bagues de la Torre, del Puig, Monnell, Capolat, Peguera, Gabarrós, Canals, Sant Julià de Cerdanyola, la Clusa i les que s'estaven talant en aquests anys, com era el cas de la бага de Moripol i les que es tallarien en poc temps a venir, com semblava que passaria a Murcurols. Criticava la postura de Torras amb aquestes paraules:

*«Deixo al criteri de V per a que'm digui qui obra amb més patriotisme, nosaltres que volem millorar la situació d'aquells pobres moradors amb la venda del bosc i construcció consegüent del ferrocarril, o Vos que tenen la gran sort de viure en llocs saturats de civilització i que segurament es preocupen de la sort d'aquells algunes vetlles quan ja cansats i empotrat l'esperit per la constant agitació del negoci, s'en van al Centre a donar-se un ratet d'esplai i de passada parlar del bosc de Gresolet, que molts de Vs no deurien conèixer, a no ser per sentir-ne parla».*²⁰

El 1924 la venda fou impugnada i el conflicte s'allargà tant que la mort atrapà els principals protagonistes "Trasserra i Olano" abans d'arribar la solució. La Guerra Civil canvià del tot la situació del país i relegà a tema menor el plet entre les parts. El desembre de 1941 se signava una escriptura de concòrdia entre la Junta dels Capmasats de Saldes-Maçaners i Luis de Olano en representació de CBSA que deixava sense efecte la venda de 1921, es desestimava la demanda de 1924, CBSA renunciava a les 50.000 pessetes que havia avançat i s'igualaven els drets de propietaris i capmasats que van vendre a la minera tots els arbres de Gresolet, llevat dels que s'havien reservat per al poble l'any 1920 pel preu de 500.000 pessetes i 10 pts/m³ de fusta tallada durant vint anys. L'empresa minera es comprometia a fer arribar l'electricitat a Maçaners i a Saldes, i a totes les cases, amb un sistema de petits transformadors.

La línia s'havia de construir igualment per poder posar en marxa l'explotació de la mina La Campos; fer arribar el cablejat, encara no dos quilòmetres fins al poble, no suposà cap fortuna ni cap problema tècnic per a una empresa com Carbones de Berga, que

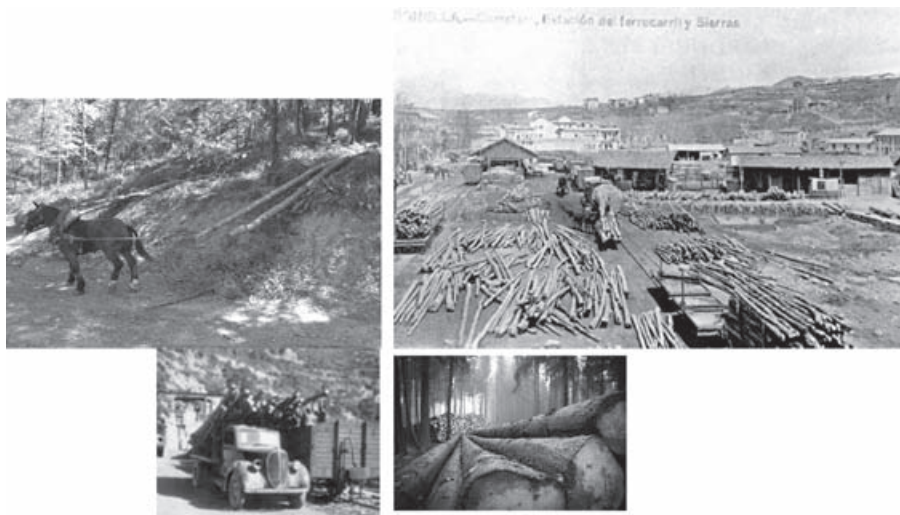
també es va comprometre a construir la carretera fins al santuari de Gresolet, una carretera imprescindible per poder talar el bosc.

Davant l'augment del preu de la fusta, que no tardà a arribar, els saldencs es van sentir enganyats i van recórrer davant els tribunals, que van resoldre contra els denunciants tot i que van establir mesures per evitar tales indiscriminades que haurien acabat amb el bosc de Gresolet. Entre 1943 i 1950 es van tallar 24.491,84 m³ de fusta. El 1957 es tornà a limitar la tala i el 1982, juntament amb el massís del Pedraforca, el bosc va ser catalogat com a paratge natural d'interès nacional pel Parlament de Catalunya. El 15 de juliol de 1983 es va crear el Parc Natural del Cadí-Moixeró, que inclou el bosc de Gresolet i el Pedraforca.

Els boscos del Estado

Amb la desamortització, l'Estat es va fer càrrec de molts boscos de Gisclareny, alguns dels quals es van posar a subhasta i altres van passar a ser considerats d'aprofitament comú per a la gent del municipi. L'any 1859 es va redactar el *Catálogo General de Montes*, que determinava les privatitzacions que el Boletín Oficial de la Província de Barcelona del 4 de maig de 1862 va publicar, i deixava com a boscos de comuns els de coll de Bauma, Can Perleta i Puig del Cau, Baga de la Boltrera i Baga de Tarrés (Terrers). El 1879 l'Estat va comprar el bosc de les Cinglades (els Cingles) i el va declarar bé del municipi de Gisclareny. Altres boscos, de roures menuts, van ser venuts a particulars i l'Ajuntament va rebre com a compensació una renda anual de 405 pessetes a principi del segle xx. Els boscos de la parròquia de Sant Martí del Puig eren de propietat privada i no van ser desamortitzats.

Qualsevol ocasió era bona per mantenir els antics costums d'accés lliure als productes





del bosc sense tenir en compte els límits que imposava la nova legislació liberal. El 1875, al final de la Tercera Guerra Carlina, el jutjat de Berga envià una circular a Gisclareny en què instava l'Ajuntament a actuar contra els grups de llenyataires que entraven lliurement als boscos per efectuar tals sense permís dels propietaris. A Gisclareny, el bosc era la principal riquesa, fins al punt que les tals autoritzades han estat sempre una oportunitat per fer obres extraordinàries com, per exemple, les que va caldre fer el 1915 al deteriorat edifici de l'Ajuntament. Els boscos comunals es podien tallar un cop l'any prèvia autorització de les autoritats forestals, que també autoritzaven la pastura d'ovelles, cabres, bous, ases i porcs, i no pas de vaques, inexistents aleshores.

Els primers excursionistes arriben a Gisclareny des de Bagà i Saldes per camins de bast que travessen grans zones de boscos. El 1905 Cèsar August Torras indicava que només a la бага de Santa Magdalena hi havia més d'un milió de pins valorats en 30.000 duros de l'època.²¹

Rafael Puig va visitar l'any 1881 els boscos de Bagà i Gisclareny i va proposar un sistema d'explotació aleshores singular, tant perquè es tractava d'un model de gestió pública com perquè les pràctiques que proposava eren pioneres i vinculades a l'incipient corrent ambientalista. Amb tot, els boscos de Gisclareny interessaven per la fusta, sense cap més consideració, i es van començar a tallar, primer les fagedes i després la resta d'espècies, a partir de 1905, tot just quan el ferrocarril havia arribat a l'estació de Guardiola-Bagà, i es va poder traslladar el material per construir el primer telefèric, el de Monnell a Bagà.

Es tractava d'un telefèric automotor i bicable: les vagonetes plenes feien pujar les buides i el cablejat se sostenia sobre torres de fusta de diferents alçades al llarg de 5,5 quilòmetres, des de l'estació inferior, construïda al nucli urbà de Bagà, fins a la serradora, construïda molt a prop de la masia de Monnell i que funcionava amb l'energia que li proporcionava el Bastareny i que devia instal·lar-se en l'edifici del molí de Monnell, una vella construcció d'història medieval, on es tallaven taulons regulars d'un metre de llarg i quatre centímetres d'ample. Els troncs hi arribaven, des del bosc, arrossegats per matxos; el trasllat de la fusta de Bagà a l'estació de Guardiola es feia amb carros. Un cop esgotada la бага i acabats els treballs de tala, tant el telefèric com la serradora van deixar de tenir ús; es conserven a tocar de les pilones.²²

Una via més llarga fou la que es va construir per a l'explotació dels boscos de Sant Joan de l'Avellanet (Bagà), la torre de Santa Magdalena, Sant Martí del Puig i Cireracs, a Gisclareny, ubicats en llocs de difícil accés per a l'explotació dels quals va caldre construir



Plànol Mancomunitat de Municipis Berguedans per a la Biomassa



un ferrocarril forestal. Des de final del XIX, probablement arran de l'estudi de Rafael Puig, l'existència d'aquests boscos havia despertat l'interès de diverses empreses i la redacció de més d'un avantprojecte.

L'enginyer de mines Lluís M. Vidal dibuixà un primer ferrocarril de tracció animal de Guardiola a Gisclareny, que no es va

portar a terme fins molt més tard, quan el propietari de la serradora de Berga, Tomàs Nicolau i Prieto, que havia adquirit els boscos de Sant Joan de l'Avellanet, la Torre de Santa Magdalena de Faia, Sant Martí del Puig i Ciseracs, als termes de Bagà i Gisclareny, va encarregar, l'any 1912, un nou projecte a Eduard López Navarro.²³

Tomàs Nicolau, propietari de la gran serradora de Berga, va comprar la fusta dels boscos de l'Avellanet, Faia, Sant Martí del Puig i Ciseracs dels termes de Bagà i Gisclareny; per facilitar-ne l'explotació va construir un ferrocarril de via estreta que va funcionar entre 1914 i la postguerra. Nicolau va apostar pel ferrocarril forestal i desestimà la construcció d'un telefèric que aleshores ja s'havia demostrat que necessitava molt manteniment. El projecte fou redactat per Eduard López i Navarro, un enginyer que havia treballat en molts projectes arreu d'Espanya i que va rebre l'autorització de construcció el 1914. Les obres es van allargar molt a causa de la complexa orografia, als llargs i durs hiverns i al fet que va caldre fer ajustos tècnics notables no gens fàcils perquè l'esclat de la Primera Guerra Mundial va fer difícil i lenta l'arribada del material.

S'hi afegí la dificultat de connectar el tram final de la línia amb l'estació del ferrocarril a Guardiola perquè el traçat original s'esllavissava i va caldre habilitar una estació final que

no connectava amb la de la línia de Manresa a Guardiola. Els problemes derivats del canvi de traçat concedit es van allargar fins als anys trenta de segle xx, quan arribava també la fi de l'explotació i, per tant, de la utilitat de la via.

Tres túnels, 235 m de desnivell, 7.064 m de recorregut -6.894 en rampa, algunes d'importants-, un ample de via de 600 mm, travesses de fusta de roure, via sobre capa de balast, recorregut sinuós i vagonetes de dos eixos, n'eren les principals característiques. La baixada, les vagonetes la feien per simple gravetat, però en sentit ascendent eren arrossegades per animals, els mateixos que treballaven al bosc arrossegant fusta i que eren capaços d'arrossegar fins a deu vagonetes buides. Un projecte i una realitat que, tot i que es va desmantellar quan va deixar de tenir ús, ha deixat petja, i avui l'itinerari és un espai recuperat per a la pràctica del lleure i del senderisme.

No va quedar cap gran bosc al Berguedà sense explotar en aquesta primera part del segle xx. El de Sant Romà de la Clusa es va tallar en dos períodes diferents, el 1915-1918 i entre 1954-69. A la primera etapa, la tala del bosc fou portada a terme per una societat, Ferraz & Amorim Ltda, formada per un soci probablement espanyol i l'empresa portuguesa Amorim, que des de 1908 es dedicava a la fabricació de taps de suro a la zona nord del país i que ben aviat es va convertir en la principal subministradora de taps per als cellers de vi d'Oporto. No sabem com ni quan es van associar ni per què es van interessar per l'explotació dels boscos de la Clusa, però, durant el segle xx l'empresa portuguesa Amorim es va convertir en una important multinacional, la més gran del sector a tot Europa.

L'explotació dels boscos de pi de la Clusa, propietat de la família Cirera de Borredà, va requerir la construcció, una vegada més, d'un telefèric, camins forestals i una serradora, que s'ubicà al peu de la riera de Rubí, a Can Pastell de Vilada. El 1918 la tala del bosc deuria estar molt avançada, almenys als boscos de San Romá, Casa de Castell i Deixesa (sic) de Castell del Areny. L'empresa Ferraz & Amorim Ltda treia a subhasta dos lots de productes: el ramatge de pi, alzina, roure, faig, arç i avellaners per al carboneig, i també l'acarreó, és a dir el transport dels troncs dels arbres tallats entre Casa Castell i Vilada, i des de Vilada a l'estació del ferrocarril de la Baells, de la línia Manresa-Guardiola. La notícia, publicada a *La Vanguardia* durant uns quants dies d'agost de 1918, feia referència als interessats,

«Las proposiciones deberán dirigirse, en carta cerrada, á nombre de los Sres. Ferraz & Amorim Ltda., calle de Bailen, 15, 2. º, 2a, en Barcelona, admitiéndose sólo las que se reciban hasta el día 30 de Agosto de 1918. Para detalles dirigirse á los representantes de dichos señores en Vilada, Fonda La Suiza Catalana».

El telefèric, que tenia prop d'un quilòmetre, salvava un desnivell de 440 metres amb un fort pendent i dues estacions, a Picamills la més elevada, i la més baixa a prop de cal Riu. La segona tongada de tals als boscos de Sant Romà van tenir lloc a partir de 1954; aquesta vegada, però, s'obrí un camí des de Vilada, pel pas de l'Escaell, perquè poguessin arribar els camions fins a Sant Romà de la Clusa i fins al Pla de l'Orri. En aquests anys també es van tallar els boscos de Travi i Vilielles, obrint costeruts camins.

Notes

- 1- Per al període anterior al s. XVIII al Berguedà vegeu SERRA ROTÉS, Rosa: «L'aprofitament del bosc: de l'època medieval a començaments del s. XX», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, núm. 1995, núm. 49, p. 34-43.
- 2- ZAMORA, F. de *Diario de los Viajes hechos en Cataluña*, Barcelona. Curial Ed., 1973. FONT I GAROLERA, Jaume «Us dels recursos naturals i creixement econòmic i poblacional: La desforestació de Catalunya, el segle XVIII, segons les observacions de Francisco de Zamora», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. Núm. 37. Vol. IX, p. 7-27.
- 3- MADDOZ, P. *El principat de Catalunya*, a «Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar», Barcelona, Ed. Curial, 1985, p. 3444.
- 4- AULADELL, J.; FELIPÓ, O. R. «El que han dit del Pi de les Tres Branques», *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, núm. 72, primavera 2002, p. 24-25. FELIPÓ, R.: «El Pi de les Tres Branques i Mn. Cinto Verdagué», a *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, 2002, Núm. 72, p. 10-20.
- 5- BOADA, M.; RIVERA, M. «L'origen dels espais naturals protegits», *Medi Ambient. Tecnologia i Cultura* núm. 27, novembre 2000. BOADA, M. «Rafael Puig i Valls, precursor de l'educació ambiental i dels espais naturals protegits», *Revista Forestal Catalana* núm. 14, 1996. BOADA, M «Rafael Puig i Valls, 1845-1920. Precursor de l'educació ambiental i dels espais naturals protegits», Barcelona: Departament de Medi Ambient, 1995.
- 6- *La Vanguardia*, domingo 30 de abril de 1899.
- 7- NOGUERA CANAL, J. *Industrialització i caciquisme al Berguedà*. Barcelona, 2003.
- 8- BOPB. Viernes 24 de abril de 1896, núm. 99, p. 2-3.
- 9- SERRANO JIMÉNEZ, L. «Els tancaments de terres a la Catalunya del segle XIX», tesi doctoral, Universitat de Girona, Departament d'Història i Història de l'Art, 2014, p. 457. SERRANO JIMÉNEZ, L. «Tancar la terra. Pràctiques de propietat i dinàmiques socials (Catalunya, 1850-1910)», col·lecció Estudis 18, Biblioteca d'Història Rural, Documenta Universitària, Girona 2016, p. 96-97.
- 10- SERRA ROTÉS, R. «1910 «La Colònia Agrícola Industrial Pujol y Thomás del Collet vista per Raül M. Mir», p. 38-42.
- 11- BOGLIO ETCHEVERRY, D. *Industria y comercio de la madera en el Pirineo catalán. Perspectiva histórica desde la revolución industrial 1850-1950*, Universitat Autònoma de Barcelona. Departament d'Economia i d'Història Econòmica, 2016, p. 368.
- 12- MARINELLO BONNEFOY, J. C. *Sindicalismo y violencia en Catalunya, 1902-1919*, tesi doctoral, Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB, 2014, p. 109. Referència publicada a *Solidaritat Obrera* el 2 novembre de 1907, p. 4.
- 13- NOGUERA CANAL, J. *Industrialització i caciquisme al Berguedà*, p. 471-472.
- 14- BUSQUETS, J. «Concòrdia feta l'any 1687 entre la universitat de Berga i els barons de Gironella», *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, Berga 1995, núm. 49, p. 44-46.
- 15- ARMENGOU I SANTANDREU, J. «Notes històriques de Llinars», a *Quaderns de l'Àmbit de Recerques del Berguedà*, Núm. 1, Berga 1991, p. 91-142.
- 16- HAUSMANN TARRIDA, C. *Carbó de pedra*, T.1, p.110.
- 17- BOGLIO ETCHEVERRY, D. *Industria y comercio de la madera en el Pirineo catalán*, p. 97.
- 18- SALMERÓN BOSCH, C. *Els trens del Berguedà. Història dels ferrocarrils industrials del Berguedà*, p. 157-161.
- 19- TORRAS, C. A. «El bosc de Gresollet», a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 319, Imp. López Ausàs, Barcelona, 1921.
- 20- NOGUERA CANAL, J. «Saldes als segles XIX i XX», a *Saldes, Àmbit de Recerques del Berguedà - Amalgama Edicions*, Berga, 1998, p. 162-196.
- 21- MARTÍN, E. *Una mirada sobre la història de Gisclareny*, setembre 2005. <http://www.gisclareny.cat/recursos-compartits/arxius/Gisc-historia.pdf>
- 22- AYMAMI I DOMINGO, G. «Molins hidràulics dels rius Bastareny, Grèixer i torrent de Vilella», a *L'EROL, revista cultural del Berguedà*, 2004, núm. 81, p. 40-44.
- 23- SALMERONI BOSCH, C. *Els trens del Berguedà. Historia dels ferrocarrils industrials del Berguedà*, p. 232-242.

L'escripturització de la llengua catalana en l'alta edat mitjana i l'aportació de les contrades pirinenques¹



Nemo amat patriam suam quia magna est, sed quia sua. 'Ningú no estima la seva pàtria perquè sigui gran, sinó perquè és la seva.' Aquestes paraules de Sèneca aplicades al propi terror, que prou poden ésser considerades un axioma, diríem que també les podem emprar per explicar l'estimació que tots sentim per la pròpia llengua i el treball que hi apliquem. Al capdavant ja ho deia el nostre Beat Il·luminat: "Ab pauca amor gran fait no es pot menar." Segurament deu ser aquesta singularitat general la que fa que, en totes les cultures, hi hagi un interès manifest per recollir els primers testimonis de la pròpia llengua, que, naturalment, només poden presentar-se en la seva forma escrita. I com més vells siguin els pergamins que els continguin, més jove serà l'idioma desamagat. Però l'origen de la parla i la formació de les llengües és un fenomen natural, fruit de l'evolució humana; l'escriptura, pel contrari, és una troballa de la civilització. Vol dir que l'escripturització d'una llengua sempre segueix en el temps el seu origen, la seva formació inicial. Per cenyir-nos al nostre àmbit més immediat, sempre ha estat així en totes les llengües germanes dites romàniques; i també en la nostra parla.

La llista dels estudiosos que, a casa nostra, han cercat amb afany les primeres manifestacions del català escrit és llarga i honrosa. Però, abreujant, recordem ara sols els noms il·lustres de Joaquim Miret i Sans, descobridor de les cèlebres *Homilies d'Organyà*; d'Anscari M. Mundó, exhumador d'un full de la traducció catalana del *Liber iudicum* conservat a Montserrat, i de Mn. Benigne Marquès i el P. Cebrià Baraut, que van treure a llum un altre exemplar del *Liber iudicum* en català, un únic foli també, però joia dels rics fons de l'Arxiu del Bisbat d'Urgell. Aquests textos han estat considerats els testimonis literaris, literaris *lato sensu*, evidentment, més antics de la nostra literatura perquè han estat transmesos per còdexs.

No entrarem ara en discussions tècniques, però, en aquest punt, potser sí que convindrà de recordar que, per a nosaltres, tal com

Jesús Alturo i Perucho, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, diplomada en Biblioteconomia i Documentació, investigadora al seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB

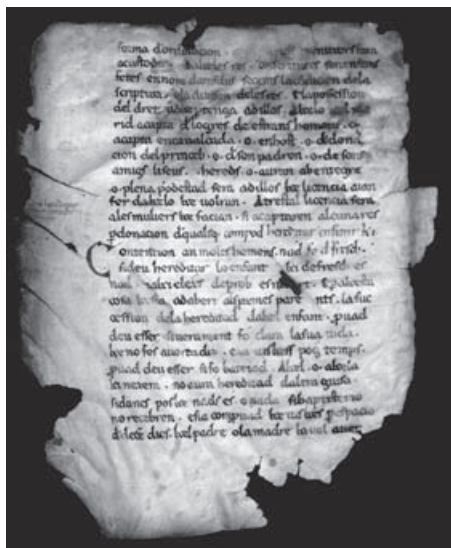


Fig. 1 - Fragment d'una versió catalana del *Liber iudicum*, ca. 1060-1080. La Seu d'Urgell, ACU, ms. 185.
© Arxiu del Bisbat d'Urgell

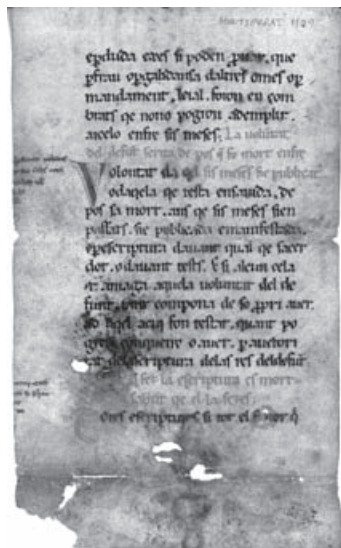


Fig. 2 - Fragment d'una versió catalana del *Liber iudicum*, 1230 o 1240. Abadia de Montserrat, AM, ms. 1109. © Abadia de Montserrat

hem exposat en estudis anteriors, la data de la còpia del *Llibre dels jutges* de la Seu d'Urgell és de final del segle *xi* (fig. 1); que la del *Llibre dels jutges* de Montserrat és dels primers decennis del segle *xiii* (fig. 2) i que les *Homilies d'Organyà* són d'una data semblant, de vers l'any 1220 (fig. 3).

I per què comencen els nostres avantpassats a escriure la llengua que parlaven? La idea predominant és que ho feren perquè l'aparició d'una nova societat, que, simplificant força, podem presentar amb el nom de feudal, comportà que el llatí, que era encara llavors la llengua de la cultura, ja no tenia la vitalitat suficient per servir a la comunicació en aquell nou món; i, concomitantment

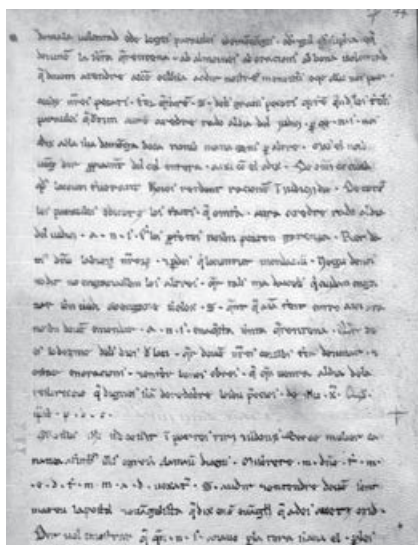


Fig. 3 - Les *Homilies d'Organyà*, vers l'any 1220. Barcelona, BC, ms. 289, fol. 6r.
© Biblioteca de Montserrat

i complementària, també per la ignorància àdhuc dels pocs que sabien escriure. I això mateix explicaria que la majoria de textos arromançats o ja plenament catalans apareguin sobretot en les nostres contrades pirinenques, considerades menys romanitzades i menys cultes.

Però potser cal matisar aquestes apreciacions. Vet aquí, de primer, algunes consideracions prèvies. El llatí pot rebre amb propietat el nom de medieval quan aquest idioma deixa d'ésser una llengua viva; entesa aquesta com una llengua apresa al si de la llar familiar, practicada com a habitual en la vida quotidiana i perfeccionada, eventualment, a l'escola. El coneixement del llatí medieval s'adquiria sols a l'escola en un moment en què la família i l'entorn social més immediat parlava ja una llengua distinta. Era, per tant, una llengua artificiosa; no natural. I això no vol pas dir que, malgrat que el llatí medieval era una llengua morta, aquesta no gaudís d'una excel·lent salut i d'una forta vitalitat. Perquè, de fet, la part més voluminosa de literatura llatina ve d'aquesta època. I és que el llatí es continuà fent servir. I, de fet, era la llengua de la comunicació culta. Amb ella es transmetia, en tot el nostre món occidental, la Bíblia, aquell llibre de llibres que, en paraules d'Alcuí de York, contenia, ell sol, tot el que calia saber, "continent hic solus pariter haec omnia codex", perquè transmetia les dolcíssimes paraules de Senyor, "dulcissima uerba Domini", dictades per Déu "dictante Deo." I, en efecte, la resta de llibres que circulaven llavors eren una mera perllongació de la Bíblia: els comentaris patristics i teològics, els textos litúrgics, els codis legals, de dret canònic, però també de dret civil, directament o indirecta en derivaven. Els mateixos autors clàssics que es llegien i estudiaven eren llavors una simple eina per a un millor aprenentatge de la llengua de l'Església. I l'administració funcionava gràcies a l'ús d'aquesta llengua, com la literatura considerada superior s'expressava en ella.

Com que el llatí medieval era una llengua apresa, qui l'escrivia o la parlava (perquè entre els més cultes era també una koiné de comunicació, àdhuc internacional, i no sols escrita, sinó també parlada) havia de traduir el que pensava inicialment en la seva llengua materna a la que havia adquirit per mitja de l'ensenyament escolar. I, naturalment, el resultat final d'aquest llatí, primer mentalment traduït i sols després escrit, depenia de la pròpia capacitat de qui en feia ús i del nivell d'aprenentatge assolit, que variava, naturalment, també segons els mitjans de què havia disposat a l'escola i dels mestres que l'havien ensinistrat.

Però això, d'alguna manera, també passava quan el llatí era una llengua viva. El llatí ja no escrit, sinó simplement parlat per Ciceró no era el mateix, certament, que el parlat o, eventualment escrit, per un soldat romà o pel propietari d'una taberna, que, com a Pompeia, podia anunciar el seu negoci amb un rètol a la porta perquè, en aquella època, l'alfabetització social era notable. Però és que, a més, el mateix Ciceró no parlava habitualment de la mateixa manera que pronunciava els seus extraordinaris discursos, ni escrivia de la mateixa manera un tractat filosòfic o de retòrica que quan adreçava una lletra al seu germà. Perquè la llengua té diversos registres. I no tenir-los en compte ens pot induir a judicar erròniament sobre el nivell cultural d'una persona o d'una societat o d'una part d'aquesta.

No entrarem ara a discutir el moment de l'aparició de la llengua catalana, molt anterior,

com hem dit, al de la seva escripturització. Però el català, com qualsevol altra llengua neollatina o romànica, aparegué en un moment en què el llatí vulgar deixà de ser llatí en el nostre territori per esdevenir una llengua distinta i plenament diferenciada d'altres de germanes per la separació d'aquelles línies invisibles (però no inaudibles) en què una variant dialectal deixa d'ésser directament comprensible per qui en parla una altra. I entenem per llatí vulgar el llatí escrit que ens ha deixat indicis del llatí comunament parlat pel conjunt de la societat corrent en el seu dia a dia.

Nosaltres, d'altra banda, creiem sentir el batec de la nostra llengua ja enmig del llatí de forma ben clàssica emprat pel cultíssim bisbe de Barcelona sant Pacià, quan fa servir mots com *ceruulus* 'cérvol' o *subinde* 'sovint', i expressions com *si placet* 'si us plau' o *exempla replicemus* 'repleguem exemples'. Però aquesta qüestió, verament apassionant, no és el tema d'avui i no hi podem entrar. El nostre assumpte és per què els escriptors empraren de primer mots i expressions en català i després ja van escriure'n textos sencers?

La nostra documentació altmedieval més antiga conservada en versió original és custodiada als arxius de la diòcesi per excel·lència dels Pirineus: la d'Urgell, amb diplomes que arrenquen des de l'any 815. I ja des del segle IX, enmig de textos escrits en llatí, en un llatí més o menys acadèmic (no direm clàssic perquè seria caure en un greu error comparatiu), aflora algun mot en català; després vindran també algunes frases. I, certament, pot donar-se el cas que, en alguna ocasió, l'ús del mot català, ni que aparegui sota una forma llatinitzada en fals, es degui al desconeixement del corresponen mot llatí per part de qui en fa ús. En alguns cas, així és. Però no sempre. Perquè, com acabem de dir, la llengua empra diversos registres. I els escriptors també tenien en compte a qui s'adreçaven. De fet, els nostres escriptors medievals eren majoritàriament (sinó exclusivament) eclesiàstics. Per tant, també estaven habituats des de feia temps a predicar els sermons en l'única llengua que podien entendre els feligresos laics, que no era pas el llatí. I, per això, és de creure que no pocs rebaixaven voluntàriament el nivell de la redacció dels seus textos per tal de fer-los més propers als seus destinataris, que, majoritàriament, no els llegirien mai, sinó que només els oïrien en el moment necessari, llegit (i interpretat) per un intermediari entès.

No debades les més primitives frases totalment en català apareixen en convinençes feudals o en juraments de fidelitat, en aquelles fórmules que devien repetir textualment i de viva veu els protagonistes d'aquests pactes feudals. Per tant, de mica en mica, també els instruïts que només havien estat educats en l'escriptura llatina, s'anirien habituant a escriure en català. I no seria aquest un procés fàcil. Ni tan sols per a ells.

Serà necessari de recordar que alguns de nosaltres vam ser educats únicament i exclusiva en castellà i que, de primer, quan escrivíem una carta a un familiar o a un amic amb qui sempre ens relacionàvem en la nostra llengua, l'escrivíem en l'única llengua amb què havíem après a escriure a l'escola? Serà de poc en poc també que començarem a escriure, amb no sense faltes d'ortografia, en català fins a arribar a una certa normalització, que, malauradament, no està assegurada, perquè no el bilingüisme, sinó la diglòssia perdura. Hem dit abans, que quan un escriptor català escrivia en llatí, primer pensava el que volia dir en la llengua nadiua i popular, i després ho traduïa a la llengua apresada i culta. Però, quan començaren a escriure en català, pensaven igualment el missatge en català, però a

l'hora d'escriure el que volien dir no podien desempellar-se del tot, almenys inicialment, de les formes llatines a què eren tan habituats. Com nosaltres, quan vam començar a escriure en català, no podíem fer-ho en tota la puresa de la llengua mare pel pes de l'escolarització castellana.

I hem de titllar d'ignorants o poc doctes els primers escrivans que s'exercitaren en una art nova, com la d'escriure en català? En algun cas, no neguem que així era. Però no en la majoria. És més, quan comencen a aparèixer ja textos completament escrits en català, no és pas per ignorància de qui els escrivia. Certament que aquests textos traduïts en pla anaven adreçats, primordialment, a persones poc o gens enteses en llatí. Però qui feia les traduccions o transliteracions directes en català havia d'ésser molt culte. I molt entès en llatí, i, de retruc, en català. *Mutatis mutandis*, un traductor hodiern de la *Iliada* o de l'Eneida pot ser qualificat de poc culte? Ell s'adreça a un públic no expert en les llengües clàssiques, als quals ofereix la possibilitat d'atansar-se a uns monuments literaris, altrament inabastables per als seus lectors. Però els traductors no poden pas dur a terme llur àrdua tasca sense un pregon coneixement del grec i del llatí, i del propi català.

Que les primeres manifestacions escrites del català siguin originàries, majoritàriament, del nostre estimat Pirineu, no és pas per una menor romanització; no és pas per un menor nivell cultural. Perquè la primera romanització vingué imposada per la força de les legions romanes, vingué també estimulada per l'interès de les transaccions comercials; però, al nostre albir, s'estengué arreu del nostre país i arrelà en ell sobretot per la cristianització. I les nostres muntanyes, plenes de les esglésies més belles de Catalunya, declaren una penetrant evangelització i, de retop, una plena romanització, ni que sigui sense esborrar del tot les profundes arrels èuscares del nostre substrat que perviuen en la nostra onomàstica i en la nostra toponímia.

I, en època altmedieval, la cultura escrita era eclesiàstica. I pervivia a recer dels monestirs o de les catedrals, i, amb majors dificultats, àdhuc en la casa rectoral de les parròquies. La cultura superior d'aquells anys només trobava aixopluc en les esglésies. I no importava gaire si aquestes eren urbanes o rurals, de la plana o de la muntanya. El nivell cultural del monestir de Gerri era ben notable; el nivell cultural de la catedral d'Urgell era superior. Com oblidar Feliu d'Urgell, que podia ésser herètic, però que, sens dubte, era cultíssim? Com oblidar personatges urgellesos de la talla del canonge i jutge Ermengol Bernat, potser la figura més egrègia de la protoCatalunya del segle xi? Com oblidar la composició de la rica biblioteca de la catedral de la Seu, coneguda gràcies a un inventari de l'any 1147, però reflex, certament, de llibres ja posseïts amb anterioritat, encara que, dissortadament, quasi tots perduts?

I, com a prova, que qui era capaç d'escriure en català un text seguit d'una certa llargària havia d'ésser molt culte, permeteu-nos de donar-vos una primícia: el nom de l'autor no sols de la còpia, sinó de la redacció del *Memorial de greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet*, un text que, amb les dues traduccions del *Liber iudicum* i amb la de les *Homilies* d'Organyà, podem dir, no sense un cert punt d'exageració, que s'inaugura la literatura catalana. (fig. 4)

Però per no allargar-nos més diguem ja que l'autor del *Memorial* fou el molt culte

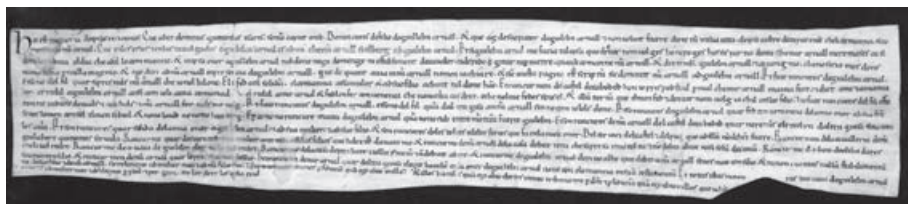


Fig. 4 - Memorial de greuges de Guítard Isarn, senyor de Caboet. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, reg. 1910, perg. 384. © Biblioteca de Catalunya

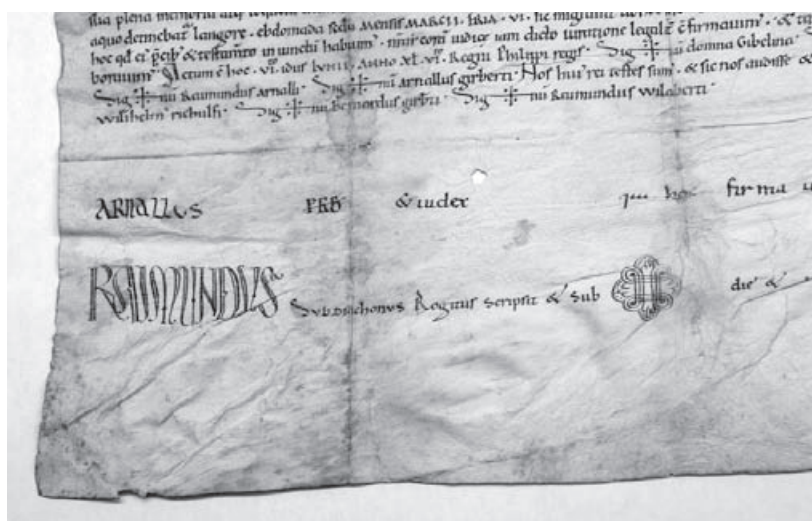


Fig. 5 - Signatura autògrafa del sotsdiaca Ramon en el testament sacramental de Guillem Guítard de Caboet que posà per escrit el 8 de juny de 1106. La Seu d'Urgell, Arxiu de la Catedral d'Urgell, Fons de Caboet-Castellbò, perg. 2bis. © Arxiu del Bisbat d'Urgell

sotsdiaca Ramon, estret col·laborador dels senyors de Caboet. I els fills de les muntanyes pirinenques, que tanta llibertat espiritual ens procuren, prou podem enorgullir-nos de les seves arrels a Cabó perquè, a hores d'ara, rectament pot ésser considerat el primer patriarca conegut de les lletres catalanes. (fig. 5)

Nota

1- Estudi realitzat dins el projecte de recerca PID2019-105036RB-I00, concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad.

Dinamitzar el Pirineu, avui

Plantejar una reflexió sobre les Accions dinamitzadores al Pirineu implica reconèixer explícitament que el Pirineu es troba afectat per una sèrie de problemes greus que el desvitalitzen i l'immobilitzen, alhora que el buiden a poc a poc d'activitat humana permanent i sostenible.

Problemes com el despoblament comarcal i territorial, l'abandonament dels pobles o nuclis habitats en l'àmbit local, una mobilitat restringida, la desaparició de les activitats econòmiques tradicionals i sobretot les centrades en l'aprofitament del territori i el medi natural dins del sector primari com l'agricultura, la ramaderia, la silvicultura, la caça i la pesca; la manca d'infraestructures (des de les viàries fins a les de connexió a Internet, passant per les energètiques), la pèrdua d'equipaments, la pèrdua de diversificació econòmica i el monocultiu del turisme i serveis, la manca d'inversions en un territori enorme, la poca capacitat decisòria en el pla polític...

Però aquests problemes que sofreixen els territoris pirinencs, als dos costats de la serralada, no són específics o exclusius del Pirineu.

I tampoc ho són només dels territoris de muntanya.

Aquests fenòmens estan passant avui també a la major part dels territoris d'Espanya, França, Alemanya o Polònia, per esmentar alguns dels estats més pròxims i grans del continent europeu.

Avui, i des de fa ja una cinquantena d'anys, el procés d'acumulació de la població a l'entorn de les grans ciutats o zones dites urbanes, amb un alt nivell d'urbanització i densitat de població, està en creixement continu i, sembla que no tingui aturador; si les accions que es fan per corregir la situació no són conscients de quina és realment la qüestió de fons.

Així, per poder accedir a millors serveis i equipaments, i a un major nombre d'oportunitats de formació i de treball, s'abandonen els territoris allunyats de les ciutats, ja siguin camps o muntanyes, en definitiva les dites àrees rurals.



Antoni Pol i Solé,
arquitecte i urbanista,
secretari de la Secció
Acadèmica de la SAC

Però que no són totes sinó, i només, les més allunyades dels centres dinàmics i pols o centres en la nova economia de mercat global actual.

I augmenten les conurbacions urbanes i les dites àrees metropolitanes.

Aquesta n'és l'aparent justificació.

Però aquesta tendència, que s'ha accentuat amb l'acceleració en què es viu dins la societat de consum, de la qual formem part, no ha estat provocada només perquè les rendes siguin més baixes als pobles que no pas a les ciutats i, pel principi dels vasos comunicants i de recerca de l'equilibri, aquests s'anivellen, no.

S'ha donat i es dona un efecte intangible de crida continu, des de les grans conurbacions urbanes, cap a tot el seu entorn i més enllà, que convoquen a la concentració dels recursos humans i econòmics de tot tipus, amb l'excusa de l'eficiència, la productivitat i sobretot la competitivitat amb els altres centres equivalents o superiors a elles, en un marc nou dominant del sistema d'economia de lliure mercat, que en podem dir és el del model territorial globalitzador.

Model territorial globalitzador que està escombrant el model territorial colonitzador, dominant fins a final del segle xx i que s'havia imposat des dels imperis més antics fins als estats colonials o als simples estats que coneixem del segle xx.

El model territorial colonitzador ha consistit bàsicament i de manera molt simplificada a organitzar tot el territori per nuclis o colònies, o àrees productives, extractores i transformadores, tancades i amb una lògica interna pròpia i podríem dir autàrquica, i només en relació d'ascendència o dependència amb d'altres de menors o majors, en funció de la seva escala territorial, fins a arribar als límits de l'estat o imperi.

El sistema s'equilibrava necessàriament a partir del seu tancament o acotament, clar i precís, fos a un o diversos àmbits: geogràfic, polític, nacional, administratiu, econòmic, social, religions, cultural...

Les relacions internacionals eren puntuals i controlades, en el pla significatiu.

Es pot exemplificar amb la visualització de diferents entitats simples, com la casa, el poble, la comarca, la regió i l'estat, en el pla administratiu, per exemple.

La realitat, però, era més complexa i se sobreposaven altres nivells, ja esmentats, que generaven altres àmbits de relació, que s'interferien o no, generaven noves entitats, totes, però, identificables amb uns límits clars que les circumscriuïen.

El model territorial globalitzador ha suposat un trencament amb el model territorial colonitzador pel fet, no només que ha situat la interacció a escala mundial, una escala encara major a la que arribava el model colonitzador, sinó que la situada només en aquest pla.

Les unitats d'actuació territorial que mantenien aquest en una tensió suficient per a la seva dinamització, control i ordenació, s'han vist substituïdes per unes relacions noves d'acció i dominació.

Es tracta d'unes relacions que han deixat de ser tangibles o físiques i ja no passen pel territori, sinó que el depassen i esdevenen plenament intangibles, variables i molt ràpides, en sintonia amb el mercat econòmic global.

Que ha esdevingut raó primera i darrera dins del nou sistema antròpic, que regeix i justifica qualsevol interacció amb els territoris.

Atès que la lògica del mercat està guiada per l'optimització del profit, en el menor temps possible dins d'un creixement continu, i no cerca ni l'estabilitat ni l'equilibri dels territoris, sinó tot el contrari, perquè per principi el mercat promou i explota la competitivitat i per tant la inestabilitat i el desequilibri per tal d'incrementar els guanys, tots els territoris sense massa poblacional ni econòmica han quedat desarticulats, ja que queden al marge de l'interès del mercat com a tals (només tenen un interès parcial en funció dels seus recursos i la seva possible extracció) i per tant el seu equilibri no pot provenir del nou sistema general.

Ni tampoc pot provenir de la lògica anterior, que els feia posicionar en un àmbit de complementarietat determinat dins d'una escala territorial adequada.

L'interès d'aquests territoris o allò, poc, que sigui aprofitable és xuclat pels territoris més potents, ja sigui en recursos humans, com materials o econòmics, via trasllat a qualsevol part o altre territori del món sense cap nexa territorial.

Desarticulació que també es produeix en els territoris de les potents àrees metropolitanes o entorn de les ciutats, però aquí no per desinterès o succió dels recursos sinó a l'inrevés, per interès oportunista accentuat i abocament dels recursos acceleradament i sense cap planificació ni sostenibilitat prèvia, i on es concentra en forma de conurbació tot el nou potencial econòmic per competir, quantitativament i qualitativament, amb els seus homòlegs mundials.

Davant la impossibilitat d'obtenir l'equilibri necessari a partir del sistema general antic, incapaç de poder-lo procurar, ni tampoc a partir del nou sistema per la seva constant volatilitat i espoli dels territoris menys dotats en favor dels més dotats, només existeix una via.

La de generar, dins del territori que es vol dinamitzar, unes noves condicions d'equilibri a partir de la creació d'uns àmbits nous de relació, capaços internament d'establir uns equilibris o estabilitat nous i propis i, externament, procurar una capacitat d'atenuació dels canvis i neutralització de la vulnerabilitat derivada del sistema general que és l'únic capaç de dinamitzar avui, però des de la inestabilitat permanent.

Per tant, la via de futur per als territoris en fallida i que han perdut i perden dinamisme continuament passa per generar noves àrees territorials amb més massa (territorial, poblacional i econòmica) i una vocació econòmica capaç de generar noves relacions competitives en el nou sistema imperant de model territorial globalitzador.

Perquè aquestes puguin ser viables han de funcionar en unes condicions mínimes d'equilibri per tal que siguin estables, durables i resistents a les incerteses i variacions en què es fonamenta el nou sistema general.

Així i només així, amb l'assoliment de nous equilibris territorials, s'assolirà la dinamització dels territoris, petit o grans, en crisi o sense (avui).

Dinamització entesa com a aprofitament equilibrat del territori però atenent les noves regles del sistema antròpic dominant.

Perquè els territoris només es dinamitzen quan les seves tensions o diferències de potencials, que generen els fluxos que són capaços de generar activitat, es troben en un marc territorial en equilibri, és a dir que tenen les diferents accions i tensions compensades.

Sense equilibri(s), en les diferents xarxes, en tensió, que sostenen un territori, no es pot produir una dinamització sostenible i per tant durable en el temps.

Cercar l'equilibri i, així, buscar i entendre les relacions de les dinàmiques que es produeixen en el conjunt del territori és essencial perquè aquest tingui possibilitats de produir-se com a tal, és a dir de ser un territori viu.

Quatre variables són importants en la determinació d'aquestes noves àrees territorials, que han de substituir les antigues obsoletes i que han perdut el seu sentit i han quedat desubicades en el nou sistema globalitzador: l'extensió territorial òptima, els recursos humans mínims necessaris, les dinàmiques econòmiques que han de constituir els motors per al seu desenvolupament i els factors d'equilibri indispensables o pactes bàsics en els quals se sostindrà el funcionament del territori i que seran garants de la seva sostenibilitat.

Fins ahir, l'eficiència d'un territori era donada pel seu aprofitament i d'aquí sorgia un determinat poblament que per ser sostenible cercava una determinada ordenació territorial i urbanística.

Avui, l'eficiència d'un territori i el seu aprofitament s'ha desvinculat del seu poblament i de la seva ordenació territorial i urbanística.

La sostenibilitat d'un territori, que interessa als seus habitants, avui ja només es pot assolir a través del seu equilibri, o ordenació territorial, procurada des d'una lògica interna específicament territorial, ja que per a l'aprofitament del territori en qüestió, al sistema dominant globalitzador, no li és necessari aquest equilibri, ja que la rapidesa i la productivitat que exigeix no li permeten aquestes col·lateralitats.

I també li interessa, a més, que el territori es trobi en desequilibri, per tal de poder extraure amb més avantatge els recursos que li convenen.

La rapidesa o acceleració de l'economia actual s'ha fet representativa en dos sectors estrella, les finances i l'economia digital. I aquesta rapidesa està fent que la política no pugui seguir l'economia. Per tant, reestructurar, o ajustar, o esperar que les unitats polítiques actuals puguin fer front a aquests canvis a través de la seva adaptació no és possible ni viable, per irreal; uns i altres tempos són per principi diferents i mai no es podran conjuntar.

Només en el pla econòmic es poden ajustar les necessitats dels territoris a les de l'economia. I per tant, en l'àmbit polític només es poden i s'han de crear o beneir els nous àmbits d'economia territorial, o de fluxos econòmics que es permetin entre territoris.

Com poden ser per exemple, la figura de les àrees funcionals que la Unió Europea ha començat a reconèixer.

Qualsevol acció, per petita que sigui, que vulgui *Dinamitzar el Pirineu*, avui, ha de passar, doncs, per atendre o respondre a dos requeriments clars.

Primer, ser efectiva en el pla intern del territori en la qual es produeix, aportant quelcom que falti o reparant un punt o part de la xarxa malmesa, i que ha d'ajudar a recuperar (ordenar), a la curta o a la llarga, l'equilibri (ordenació) del territori i per tant a la llarga la seva sostenibilitat.

Segon, donar resposta alhora també a un interès o demanda que pugui provenir de l'exterior, concretament de qualsevol de les àrees dominants que el territori té per sobre seu i sota de les quals es troba en relació dependent econòmicament.

La Comunitat de Treball dels Pirineus avui

La formidable riquesa ecològica i paisatgística del conjunt del Pirineu, la serralada de 400 km de llargada que s'estira des del golf de Biscaia fins al Mediterrani, i que és alhora barrera i nexa d'unió entre la península Ibèrica i la resta del continent europeu, no l'eximeix del seu caràcter marginal observada des de Madrid, París o Barcelona. La marginalitat és conseqüència de la seva escassa i dispersa població i del rol que se li ha assignat històricament des dels centres de poder, ubicats a les zones densament poblades: el Pirineu com a subjecte d'activitats extractives ja sigui de minerals, de fusta o d'energia hidràulica, i més recentment com a àrea de descans de les masses urbanes. També com a fornidor de mites (la Catalunya mil·lenària, etc.).

La marginalitat s'accentua quan els habitants d'una regió geogràfica actuen de forma descoordinada, sense cap lligam entre ells. Aquesta era la situació en què es trobava el Pirineu a final dels anys 70 del segle passat, quan van emergir alguns moviments com els Grups de l'Alt Pirineu, que en la sessió de l'àmbit 8è d'Ordenació del Territori del Congrés de Cultura Catalana celebrada l'any 1976 a la Seu d'Urgell, van presentar per primera vegada una ponència conjunta treballada pels pirinencs de les sis comarques que avui formen l'Alt Pirineu i Aran, en la qual reivindicaven la creació de la vegueria i una llei d'alta muntanya a semblança dels països alpins, llei que va ser finalment aprovada per unanimitat al Parlament el març de 1983.

No hi havia aleshores cap lligam institucional entre les regions del vessant sud –Catalunya, Aragó, Navarra i Euskadi– i, encara menys, entre aquestes i les del vessant nord –Llenguadoc-Rosselló, Migdia-Pirineus i Aquitània–. Va ser en aquestes circumstàncies quan em va trucar Santiago Gómez Reino, alt funcionari del Consell d'Europa, per fer-me avinent que havia assistit a Suïssa a una reunió plenària de la Comunitat de Treball de les Regions Alpines, i que en la declaració final es recomanava ampliar aquella experiència de cooperació transfronterera a altres àrees muntanyenques d'Europa, en especial als Pirineus. Convençut de la transcendència de l'afer, vaig comunicar-ho al president de la Generalitat, Jordi Pujol, que es va mostrar molt



Joan Ganyet i Solé,
arquitecte, exalcalde
de la Seu d'Urgell i
exsenador

receptiu. Va decidir-se organitzar al cap d'un mesos una reunió a la Seu d'Urgell (a l'hotel El Castell de Ciutat), en la qual es va convocar els presidents de les quatre regions pirinenques espanyoles i de les tres franceses. No s'hi havia convidat Andorra, ja que, abans de l'aprovació de la seva Constitució, no era una regió però tampoc no era ben bé un estat. Andorra, com a país pirinenc per excel·lència, hi havia de ser i vaig visitar el cap de Govern, Josep Pintat, per suggerir-li que fes saber al president Pujol la voluntat de participar-hi, i així va ser. En aquella trobada extraordinària de regions del Pirineu, presidida per l'alemany Karl Ahrens en representació del Consell d'Europa, va decidir-se la creació de la Comunitat de Treball dels Pirineus (CTP). Cadascuna de les regions l'havia de presidir per torn durant dos anys i Jaca en seria la seu permanent. Cada govern regional designaria durant la seva responsabilitat un secretari general, que s'encarregaria de la coordinació. Així va néixer la CTP, primer ens oficial de relació entre els pirinencs de nord a sud i d'est a oest, l'any 1982. Les funcions assignades a la CTP eren la promoció general del Pirineu, l'intercanvi d'experiències positives entre els habitants de les diferents valls, la superació de les fronteres polítiques, culturals i idiomàtiques, i la gestió d'una part dels fons que la Unió Europea destina a les àrees de muntanya del continent. Al cap d'uns anys, en l'etapa de Pasqual Maragall, va tocar la segona presidència de la CTP a Catalunya (2004-2005). El president Maragall va confiar-me'n la secretaria general. La CTP arrossegava dos aguts dèficits des de la fundació. D'una banda, no tenia personalitat jurídica, cosa que li impedia disposar de NIF i, per tant, no podia contractar ningú; de l'altra, aquest problema comportava que la gestió dels fons europeus la fes una de les regions implicades, Aquitània, en lloc de l'organisme comú. Les dues qüestions van ser resoltes amb aquiescència de tothom i a partir d'aleshores el funcionament de la CTP va prendre més volada.

Quina és la seva situació actual? La CTP no ha assolit fer-se coneguda i popular entre els pirinencs. La majoria no saben que existeix, malgrat ser una eina teòricament de gran rellevància per a ells.

Quines poden ser-ne les causes? De ben segur, l'allunyament dels centres de decisió, que són a les capitals regionals; també una certa burocratització, i encara, un pressupost molt mins, ja que els governs no li donen la prioritat que es mereixeria. La consideren d'importància menor i li dediquen poca atenció.

La solució a aquests dèficits passa per l'atorgament d'un superior protagonisme als habitants de la muntanya a partir de l'acció directa de les seves associacions econòmiques i culturals de base i la potenciació del rol dels ajuntaments. I, és clar, obrir-se sense reserves a iniciatives endògenes de caràcter estratègic com és la creació de l'anomenada àrea econòmica especial Andorra-Pirineus, que promouen 300 persones significatives de l'Alt Pirineu i Aran, del Principat d'Andorra i de l'Arieja, en el marc de les negociacions en curs entre Andorra i la Unió Europea per a la signatura d'un nou conveni de relació.

El Pirineu serà menys marginal si és capaç de tirar endavant projectes comuns de dimensió supraregional i transfronterera amb visió de futur. Encara que sembli estrany a primera vista, el canvi climàtic pot afavorir els pirinencs si són capaços d'avançar-se als esdeveniments i actuar coordinadament. La Comunitat de Treball dels Pirineus pot ser un instrument molt eficaç des d'aquest punt de vista. Aprofitem-lo.

Propuestas de dinamización turística y culturales de Capella (Huesca)

Capella y su patrimonio

La villa de Capella se encuentra enclavada en la ribera derecha del río Isábena, a escasos cinco kilómetros de Graus, capital de la comarca de Ribagorza. Es la población más importante de dicho valle, en la que encontramos recursos patrimoniales tan importantes como la catedral de Roda de Isábena o el monasterio de Santa María de Obarra, entre muchos otros.

Actualmente la población se dedica fundamentalmente a la agricultura, con el cultivo de cereales y, en menor medida, de olivares y almendreras; pero las principales fuentes de ingresos proceden en la actualidad de las granjas de cría y engorde de ganado porcino y de la fábrica de piensos Mazana, de la que dependen, ya sea directa o indirectamente, gran parte de las familias capellenses y de las cercanías.

Con apenas unos escasos 350 habitantes es, como acabamos de apuntar, la población más importante del valle. A su relevancia demográfica y económica, hay que sumar un rico patrimonio arquitectónico y cultural del que sus habitantes van tomando cada día más conciencia de su relevancia y significación.

El conjunto de recursos potencialmente turísticos de Capella y sus pedanías está formado por los siguientes elementos patrimoniales: CAPELLA

- 1 - Iglesia parroquial de San Martín de Tours, de los siglos XII y XIII con importantes añadidos posteriores, que no impiden, no obstante, contemplar la fábrica original.
- 2 - Retablo mayor de San Martín y de los Gozos de la Virgen, obra del siglo XVI del pintor Pere Nunyes (o Pedro Nuñez) y de su colaborador Enrique Fernandes, ambos de origen portugués y afincados en Barcelona.
- 3 - Puente medieval sobre el río Isábena, uno de los más importantes ejemplos de puente Giuliano, o de espalda de asno, de la península ibérica, que cuenta con ocho ojos y la singularidad de presentar tajamares a ambos lados de los pilares.



Francesc-Xavier Mingorance i Ricart, professor d'Història de l'Art a la Universitat Pompeu Fabra, Associació Socio-Cultural y medioambiental "Chen de Capella"

4 - Iglesia de San Martín de la Sierra, construcción románica situada en la ladera de la Sierra del Castel de Laguarres, y que se encuentra dentro de lo que fuera un recinto fortificado. Es, sin duda alguna, junto con el puente el elemento patrimonial más popular de Capella en la actualidad.

5 - Las ruinas de la ermita románica de San Julián, junto al camino a San Martín de la Sierra.

6 - Las ruinas de la ermita románica de Santa Eulalia, también junto al camino de San Martín de la Sierra y ya muy cercana a él.

7 - El conjunto de esculturas que jalonan en sendero de San Martín de la Sierra y del paso de La Canal, que recrean la fauna y algunos personajes de Capella, como puede ser el señor Emilio, antiguo pastor de la villa. Realizadas por Joaquín Sesé, se han convertido en un auténtico reclamo turístico de la villa. Son de especial interés, por su concepción, intención y ejecución, para el público infantil.

8 - Antiguos lagares, excavados directamente en la roca y que se encuentran también en el camino de la ermita de San Martín de la Sierra. Funcionaron a pie de las viñas, puesto que, si se bajaba la uva hasta el pueblo en *cartrons*, esta se aplastaba y empezaba su fermentación antes de tiempo. Perdieron su función cuando las viñas quedaron abandonadas a raíz de la filoxera.

9 - El antiguo molino, que se encuentra junto a la carretera, justo a la salida del pueblo en dirección a Roda de Isábena. Y junto a él, el antiguo lavadero.

10 - La ermita de San Ramón, obra tardía, probablemente del siglo XVIII, sita entre las huertas del río, hoy en día, por desgracia, casi todas ellas abandonadas. En ella se conserva una roca sobre la que, según la tradición reposó el santo obispo camino de Roda de Isábena.

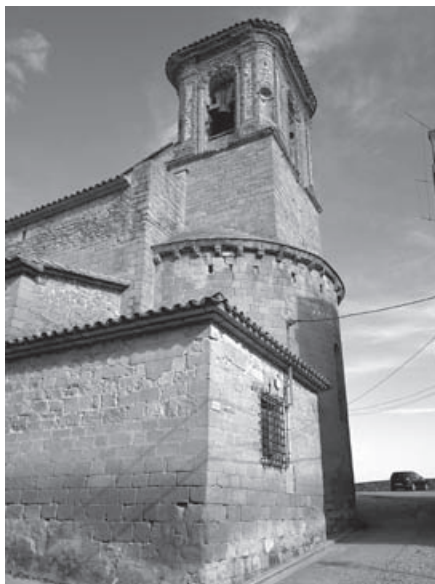
11 - La ermita de San Vicente, muy cerca de Casa L'hereu.

POCIELLO

1 - La capilla, o ermita, románica tardía de San Pedro de Pociello.

LAGUARRES

1 - Iglesia parroquial de la Asunción, del siglo XVI, una más que interesante construcción del Renacimiento de la comarca.



Iglesia parroquial de San Martín de Tours. Capella

2 - Ermita de Nuestra Señora del Plano, obra románica del siglo XII, que se encuentra junto a la carretera, junto al cementerio.

3 - Ermita de San Sebastián, de difícil datación pero de tradición medieval.

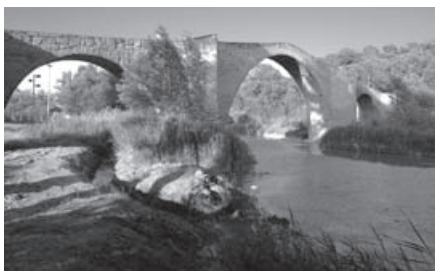
4 - Castillo de Laguarres, del que sólo se conservan algunos restos arqueológicos, pero que fue obra de la segunda mitad del siglo XI, al igual que la fortificación de la actual ermita de San Martín de la Sierra, cuando Ramiro I de Navarra y Aragón conquistó estos territorios en 1060-1063.

A todos estos recursos culturales materiales, tenemos que sumarle la famosa "Pastorada" que se representa cada año dentro de los actos programados para la fiesta mayor en honor del Santo Cristo que se celebra el último fin de semana de agosto, momento en el que la villa se convierte en el punto de encuentro de toda la comarca, en especial de los más jóvenes. Se trata de una representación teatral en la que los propios habitantes parodian sucesos que han ocurrido a lo largo del año, siempre con sentido del humor y cordialidad.

Celebraciones interesantes, pero de escasa repercusión turística, convertidas en fiestas muy entrañables que reúnen a gran parte de la población residente y a muchos de los que vivimos fuera, la mayoría en Cataluña o en Zaragoza y otras poblaciones aragonesas cuando el calendario nos lo permite. Se trata de las romerías de San Vicente, el 22 de febrero, y de San Ramón, el 21 de junio; así como las fiestas de Santa Águeda, el 5 de febrero, la de San Antonio, el 17 de enero, y la de San Isidro, el 15 de mayo. Todas estas fiestas se celebran, salvo el caso de que caigan en fin de semana, el sábado siguiente a la fecha de festividad de cada santo. También tiene interés turístico, sobre todo a nivel comarcal, el magnífico merendero que se encuentra junto al río y al puente medieval. Lugar ideal para cocinar y degustar platos típicos de nuestra tierra.



Retablo mayor de la iglesia parroquial de San Martín de Tours. Capella



Puente medieval sobre el río Isábena. Capella

El turismo en Capella

Pese a todo el rico patrimonio cultural del que dispone la villa, existe muy poca tradición turística. Se dispone de muy pocos alojamientos rurales, con lo que las pernотaciones son casi inexistentes. Tampoco se dispone de establecimientos de restauración, excepción hecha del Bar-Restaurante "Casa Pastoré", que se dedica casi exclusivamente a menús diarios orientados a los trabajadores de la industria local, a algún que otro viajante y, en mucha menor medida, a los turistas; además, cierra los domingos y algunos festivos, con

lo que los turistas no disponen de sitio donde comer en esos días que acostumbran a ser los más concurridos por este tipo de clientela. En verano sí que se dispone del bar de las piscinas, que se encuentran al lado mismo del puente medieval y que abre todos los días. La mayor parte del turismo que llega a nuestra población lo hace, fundamentalmente, atraído por el puente medieval, la ermita de San Martín de la Sierra y la iglesia parroquial de San Martín de Tours y su magnífico retablo. En los últimos años se ha experimentado un importante incremento de afluencia turística los fines de semana y festivos a raíz de la difusión de las esculturas realizadas por Joaquín Sesé Solanilla que jalonan el camino a San Martín de la Sierra. El perfil del turista que viene a visitar este camino y la ermita acostumbra a ser familiar y excursionistas adultos, muchos de ellos jubilados. La procedencia suele ser de proximidad, tanto de la comarca como de la provincia de Huesca y, en menor medida, del resto de la comunidad autónoma y de Cataluña. En este último caso, debido sin duda a la proximidad, al atractivo que supone el románico, y por el hecho que muchos habitantes de la comarca emigraron (y emigran) a Cataluña y sus descendientes mantienen vivos los lazos con sus poblaciones de origen. Aquí hemos de hacer hincapié en la importancia que tiene, no solo para Capella sino para toda la comarca, el turismo de segunda residencia, eternamente fiel a sus raíces. La mejora de las comunicaciones han permitido aumentar la presencia del turismo tanto interior, como de segunda residencia y exterior.

Llegados a este punto, consideramos que es vital darle un vuelco a la situación y realizar un conjunto de proyectos, actividades y de propuestas turísticas. Pero también creemos que es el momento para que, desde los organismos públicos (Ayuntamiento, Consejo Comarcal, Diputación, etc.) se diseñe y lleva a cabo una política de desarrollo turístico que permita aunar esfuerzos e iniciativas para, de esta manera, conseguir que las iniciativas lleguen a buen puerto.

Propuestas y acciones. Estado de la cuestión

Como comentábamos, varias y diversas han sido las propuestas y las acciones que se han llevado a cabo en las últimas tres décadas en Capella que pueden aportar valor añadido a los



Ermita de San Martín de la Sierra. Capella

recursos patrimoniales culturales, naturales o inmateriales. Pero casi todas ellas, por no decir todas, han nacido como hijas únicas al amparo de sus progenitores, sin que se haya planteado hasta el momento la necesidad de reunir a toda la familia, de aunar esfuerzos en mor a ofrecer un producto turístico unificado, cohesionado, coherente, atractivo, factible, accesible y sostenible, tanto económicamente como humanamente.

Hagamos un breve repaso de todas ellas, intentando, en la manera de lo posible, mantener un orden cronológico no siempre asumible para el redactado de la presente comunicación.

Proyecto "Parque botánico"

A mediados de la década de los años 80 del siglo pasado, y por iniciativa del por entonces alcalde Joaquín Nicolau Viu, de casa Jusepe, se inició un proyecto de creación de un parque botánico en el que se quería presentar la flora y los cultivos tradicionales de la comarca. Otro de los objetivos era recuperar cultivos hoy perdidos, como el de las viñas. Participaron en el proyecto, de una manera u otra, la Diputación General de Aragón, que sufragó el vallado (que aún hoy en día se conserva) y participó en la cesión de tierras de pastoreo de ganado ovino que habían quedado en desuso, el Ayuntamiento de Capella, diversas asociaciones y diversos particulares entre los que destacaron por su dedicación el médico de Torres del Obispo Francisco Salamero Reymundo y José Ramón Doz, los dos, desgraciadamente, ya fallecidos

Se localizaba a escasos trescientos metros del puente medieval de Capella, río arriba, en la ribera izquierda del río Isábena. Aún hoy se conserva gran parte del vallado.

Desde el inicio de la alcaldía de Joaquín Nicolau Viu, en 1986, hasta del fin de su última legislatura al frente del Consistorio Municipal en 2002, fue éste un proyecto muy importante para el ayuntamiento. Pero, desgraciadamente, como sucede con muchos proyectos locales, la iniciativa quedó diluida en el momento en el que el citado alcalde abandonó la política local para reincorporarse de nuevo a sus quehaceres profesionales privados.

El Rincón de Maigual

Otra de las más antiguas iniciativas llevadas a cabo en Capella es la que se conoce cómo "El Rincón de Maigual". Se trata de un proyecto ideado y llevado a cabo por José Antonio Fumanal Gracia desde hace más de 30 años. El espacio vio la luz al público en el año 2013. En él se pueden contemplar un total de siete maquetas realizadas por el propio José Antonio Fumanal Gracia con piedra de Pardinas, que representan algunos de los monumentos de Capella y de la región, así como una serie de cuadros también inspirados en el patrimonio artístico de la zona, realizados por Joaquín Sesé Solanilla.



Capilla de San Ramón. Capella

De las maquetas, podemos destacar la iglesia parroquial de San Martín de Tours, de época románica tardía, el puente medieval, la ermita de San Ramón de Roda y el *pílalet* (oratorio) de Santa Ana, todos ellos sitios en la población de Capella.

Para todo aquel interesado en visitarlo, el espacio se encuentra en la Avenida Carretera del Valle de Arán, s/n. Se puede visitar previa reserva. Teléfono 629 466 147. Correo electrónico: elrincondemaigual@gmail.com

Página web webcapella.com

Página web creada por Mariano Sarriera Socías el año 2002, cumple pues, 20 años. Es una página totalmente independiente, aunque ha contado con la aprobación de consistorio, y con la colaboración de diversas personas, que han facilitado textos, imágenes, informaciones diversas. Contiene, como es lógico, diversos apartados. Los principales, de los que se ramifican otros, son "Municipio", "Arte e Historia", "Actividades", "Turismo", "Fotografías" y "Varios". El apartado de Turismo se divide, a su vez en: "Turismo Rural", "Gastronomía", "Naturaleza", "Jardín Botánico", "Remedios" y "Excursiones".

Cómo muchas páginas web, gestionadas por una única persona, se encuentra con el problema de la actualización de contenidos. A pesar de la buena intención, cuando se depende de segundas o terceras personas que nos aporten materiales, contenidos, noticias, etc., para poder tener al día la web, resulta misión casi imposible. Es el caso de esta web, en la que algunos apartados no están al día y su información es caduca o errónea. Esperamos que en breve se actualice, tal y como nos ha comentado su administrador.

Enlace: <http://www.webcapella.com/>

Página Facebook "Amigos de Capella en Huesca"

Este grupo de Facebook fue creado también por Mariano Sarriera Socías, en esta ocasión en el año 2010. Se trata de un grupo abierto dirigido a toda aquella persona que "por alguna razón se siente ligada a este municipio del Prepirineo Aragonés, en la provincia de Huesca", como se especifica en el mismo grupo. En la actualidad cuenta con 216 miembros.

Los contenidos de este no son única y exclusivamente relacionados directamente con la población de Capella, sus habitantes, noticias, sucesos, patrimonio, actividades, sino a todo aquello que los miembros de este consideren que puede ser de interés para el resto del grupo. La mayor parte, con mucha diferencia, de las intervenciones que se hacen corren a cargo de su administrador.

No se trata pues de una iniciativa orientada a la difusión del municipio en cualquiera de sus sentidos, sino más bien, un foro de participación en el que todo el mundo puede aportar cualquier noticia que considere oportuna. A pesar de ello, se trata de una iniciativa que sirve, a su manera, para difundir la imagen del pueblo más allá de los círculos cerrados y de proximidad. Aporta visibilidad a Capella, y por ello debemos considerar como muy positiva su actividad.

Enlace: <https://www.facebook.com/groups/capellaenhuesca/about>

Asociación Socio-cultural y medioambiental "Chen de Capella"

En 2019 un grupo de personas de Capella crearon la Asociación Socio-cultural y

medioambiental “Chen de Capella”. Los fundadores fueron José Ramón Bruballa Grau, Mihaela Chisu, María José Guinaliu Ariño, Diego López Arévalo, Rosario Riu Valor, Robiu Ovidiu y Alfredo Salamero Mazana.

En sus estatutos se marcaban como objetivos:

- El desarrollo y extensión de la cultura en todos los ámbitos.
- Ofrecimiento de una alternativa de ocio buscando el desarrollo personal y cultural de la población.
- Recuperación y reactivación de las costumbres y tradiciones populares de la localidad.
- Colaborar con otras entidades locales, regionales o estatales, sociales o culturales.
- Colaborar y apoyar cualquier iniciativa que ayude a mejorar el pueblo desde los puntos de vista cultural, social y ambiental.
- Potenciar la conciencia de respeto y de protección hacia nuestro patrimonio y nuestro entorno.

En el mismo texto de los estatutos, se indicaban una serie de actividades para cumplir con los objetivos marcados:

- Promover actos culturales, exposiciones, conferencias...
- Organizar sesiones de Cine-Club, charlas, viajes...
- Encuentros intergeneracionales de intercambio de inquietudes y experiencias.
- Instauración de una Semana Cultural que agrupe actos que involucren a los vecinos.

Por desgracia, la llegada de la pandemia de la COVID19, el confinamiento consiguiente y las lógicas restricciones por razones sanitarias de actividades grupales, reuniones, conciertos, etc., dejaron en punto muerto las ilusiones, expectativas e iniciativas que habían llevado a la creación de la asociación. Se encuentra ahora en una fase de “renacimiento” o, mejor dicho, de reposicionamiento dada la nueva realidad social en la que nos desenvolvemos. Esperamos que los miembros fundadores, junto con otros que ahora podemos sumarnos a sus propuestas, logren reflotar el proyecto, para bien de la gente de Capella, de la comarca, de Aragón y de los Pirineos i Prepireneos.

Página Facebook “Capella Archivo Digital”

De más reciente creación es el grupo de Facebook “Capella Archivo Digital”, creado y administrado por Mario Bauret Español, desde febrero de 2021. Se trata de un grupo abierto a gente de Capella, ya sean habitantes empadronados en la actualidad, personas que emigraron fuera de ella, descendientes de casas del pueblo, gentes que, a pesar de no ser de Capella, mantienen una estrecha relación con el pueblo, ya sea por lazos familiares, profesionales, etc.. En la actualidad cuenta con más de 250 miembros.



Ermita de San Salvador de Miralpeix. Pociello

Según su creador, "el objetivo de este grupo es recoger, conservar, identificar y difundir documentos relacionados con Capella". Gracias a esta iniciativa se está recuperando, no sólo la memoria gráfica del pueblo, sino también la "faba", las tradiciones, la gastronomía, el medioambiente... Se ha convertido en un auténtico foro en el que compartimos fotografías, vídeos, recetas, anécdotas, leyendas y muchas cosas más. En él nos ayudamos entre todos a identificar lugares, casas, antepasados, momentos felices y otros no tanto.

En su escaso año y medio de funcionamiento ha publicado más de 500 fotografías relacionadas con Capella, recetas, palabras en Ribagorzano, cuentos, etc., removiendo conciencias, recuperando la historia, la memoria y la identidad del pueblo. Y todo ello forma parte de los pilares sobre los que después podemos desarrollar proyectos de turismo sostenible y accesible. Porque la toma de conciencia por parte de la población acerca de la importancia de cuidar de nuestro patrimonio y mantenerlo para generaciones futuras es una de las funciones básicas del turismo bien entendido. A partir de este punto ya podemos pensar en desarrollar propuestas turísticas.

Enlace: <https://www.facebook.com/groups/capellaarchivodigital>

Página web chendecapella.net

La experiencia del grupo de Facebook "Capella, Archivo Digital" en la que tenemos dificultades para publicar contenidos extensos y editarlos y organizar adecuadamente, por la herramienta, tiene como consecuencia la creación de la página web "chendecapella.net", creada por Mario Bauret y la Asociación Socio-cultural y Medioambiental "Chen de Capella". A ellos se suman los colaboradores habituales del grupo de Facebook y de otros nuevos que se encuentran más cómodos con este nuevo formato. El objetivo principal de la página es dar a conocer y promocionar Capella, que lleva intrínsecamente ligado el desarrollo turístico, así como aumentar la cohesión de las gentes de Capella.

Se trata de una aventura muy reciente, y por ello se encuentra, lógicamente, en proceso de desarrollo. Ello conlleva implícito que la web, dinámica como es, irá modelándose, mejorando y ampliando en los próximos meses hasta conseguir el producto final deseado. Para ello Mario Bauret espera poder contar en breve con personas que asuman directamente la gestión de alguno de sus apartados, para poder dar el mayor dinamismo y actualización posible a la página.

Los apartados con los que cuenta en la actualidad la página son: "Artículos", "Relatos/Fotografías", "Noticias", "Turismo", "Enlace" y "Agenda de Actividades".

Enlace: <https://chendecapella.net/>

Visitas Guiadas al Patrimonio de Capella

A principios de este año planteé firmemente la realización de visitas guiadas al patrimonio de Capella. Para ello he contado con la inestimable colaboración de Mosén Julián David Sepúlveda Zapata, párroco de Capella. A través de él se han gestionado los permisos necesarios para visitar la iglesia y apoyo del Obispado de Barbastro Monzón de su Museo Episcopal.

Esta es la primera actividad totalmente planteada desde el punto de vista turístico, con todo lo que ella conlleva. Para ello hemos redactado, a parte del correspondiente Dossier “Propuesta de visitas guiadas a la villa de Capella. Ribagorza” para obtener los permisos pertinentes para poder acceder al interior de la iglesia parroquial y las ermitas por parte del Obispado de Barbastro-Monzón, una serie de dosieres para cada visita, que serán las herramientas de trabajo con la que las personas que realicen las visitas podrán prepararlas. También estamos en proceso de imprimir los folletos publicitarios, que se ofrecerán en todas las oficinas de turismo de la comarca y en aquellas que la Diputación de Huesca y el Obispado consideren oportunas, así como a diversos establecimientos turísticos.

Las visitas que planteamos se centran a la iglesia parroquial de San Martín y su retablo, al puente medieval sobre el río Isábena y a la ermita de San Martín de la Sierra.

Ofrecemos hasta 3 visitas diferentes, que nos permitirán descubrir el rico patrimonio cultural de Capella.

1. La iglesia parroquial de San Martín y su retablo.
2. La iglesia parroquial de San Martín, su retablo y el puente medieval.
3. El puente medieval y la ermita de San Martín de la Sierra.

La tercera de las visitas incluye el itinerario hasta la ermita, en el que los visitantes podrán contemplar las esculturas realizadas por Joaquín Sesé Solanilla, y que recrean la fauna y algunos personajes del lugar. Así mismo incluye la visita a los antiguos lagares de las desaparecidas viñas a raíz de la filoxera.

Las visitas están abiertas a grupos de un mínimo de diez y se desarrollarán los sábados y domingos con cita previa, salvo el primer domingo de cada mes en que se han programado visitas a la iglesia parroquial y su retablo a las 9:00, a las 10:00 y a las 12:30 sin necesidad de cita previa.

El proyecto está coordinado por mí y en breve esperamos contar con personas del pueblo o de segunda residencia que realizarán las visitas.

En Semana Santa se iniciaron las visitas guiadas y, desde el 1 de julio están abiertas a todas aquellas personas que deseen conocer nuestro rico patrimonio.

Enlace: <http://chendecapella.net/visitasguiadas/>



Ermita de Nuestra Señora del Plano, o del Llano.
Laguarres

Códigos QR

Otra de las iniciativas propuestas por Mario Bauret Español ha sido la de instalar códigos QR en algunos monumentos, que enlazan con unos breves textos redactados por algunos

de los estudiosos del pueblo y la comarca, y que, a su vez, enlazan, si el visitante así lo desea, con textos más extensos y de mayor contenido, que se encuentran en la página web www.chendecapella.net

Por el momento únicamente hemos podido ubicar y poner en funcionamiento el QR de la ermita de Sant Martín de la Sierra, pero tenemos previsto instalar otros a lo largo del verano y el otoño, una vez obtenidos los permisos correspondientes.

Colaboraciones externas

Además de todas estas actividades, como se ve, algunas activas y otras no, o muy poco, existen algunos blocs que, aun no siendo monográficos sobre Capella, sí que publican interesantes noticias y estudios sobre el patrimonio, la historia, el arte, las tradiciones, la cultura y la naturaleza de nuestra villa. Especial mención merecen los de Francisco Martí Fornés, Carlos Bravo y, en menor medida, Antonio García Omedes o el mío propio. Gracias a ellos mucha gente recibe noticia e información sobre el patrimonio, especialmente el medieval, de la historia de la villa, de sus gentes y de sus tradiciones.

Enlaces:

<https://romanicoribagorzano.wordpress.com/>

<http://carlosbravosuarez.blogspot.com/>

<http://www.romanicoaragones.com/00-IntroduccionGeneral.htm>

<https://cartroneroblogspot.com/>

Futuro

Hasta el momento, podríamos decir que cada uno hace la guerra por su cuenta, pero lo cierto es que cada vez más estamos intentando aunar esfuerzos para desarrollar nuestros proyectos, nacidos desde la individualidad y el entusiasmo, de una manera coordinada. Para ello ya nos hemos puesto manos a la obra todas las partes implicadas, a saber: personas que han generado proyectos; otras que están interesadas en colaborar en ellos; empresas locales, como el Grupo Mazana, siempre dispuestas a ayudar en lo posible; el Ayuntamiento; y, por último, la Iglesia, representada por nuestro párroco, mosén Julián David Sepúlveda Zapata, que con su entusiasmo e iniciativa motiva a la población y hace de intermediario indispensable con el Obispado. Una vez conseguida la unidad, se marcará una línea de trabajo, aún por decidir y aplicar. A medio plazo, establecer contactos con todas aquellas instituciones, organismos, personas y asociaciones con objetivos comunes del valle del Isábena para intentar establecer un plan de ruta común. Para ello es indispensable contar con el apoyo del Ayuntamiento y del Consejo Comarcal, desde las áreas de Turismo y Cultura, con los que ya hemos tomado contacto. Ciertamente es que desde estas instituciones ya se trabaja en este sentido desde hace tiempo, y a ellas vamos a sumarnos.

Somos conscientes que el nuestro es un turismo de proximidad y como tal nos lo hemos de plantear. No obstante, este turismo puede servir de motor dinamizador de otras actividades como la restauración, los deportes y actividades en la naturaleza, la hostelería o turismo rural. Pero también ha de servir para poner en valor nuestra herencia patrimonial

y la toma de conciencia por parte nuestra población de su importancia. Y aquí es donde ya hemos empezado a obtener los primeros frutos, positivos, que nos hacen pensar que estamos en la buena senda.

Agradecimientos

No quiero acabar este escrito sin antes dejar constancia de mi agradecimiento a las muchas, y buenas, personas que me han facilitado mi tarea y que trabajan de forma desinteresada por Capella. En primer lugar, a Mosén Julián David Sepúlveda Zapata, por su incansable ánimo y su entusiasmo; a Mario Bauret Español, que se ha convertido en los últimos años en el *alma mater* de las iniciativas que se están llevando a cabo; a todos los miembros de la Asociación “Chen de Capella”, en especial a María José Guinaliu y a Rosario Riu, animándolos a volver a levantar el vuelo en estos tiempos tan difíciles; a Judith Sanjuán Satorra, nuestra incansable “reportera gráfica”, a Joaquín Nicolau, José Antonio Fumanal y Mariano Sarriera por haberme facilitado amablemente información sobre sus respectivas actividades, sin las cuales este texto no habría visto la luz; a Joaquín Sesé, por su incansable labor de cuidado de nuestro patrimonio y por esas maravillosas esculturas que atraen a tantos turistas a nuestro pueblo; a Javier Salamero, Nati Bravo, Luis Puyal y Pili Raso, cuatro auténticas fuentes inagotables de historia e historias de Capella; y, a la familia Mazana por su apoyo a cuántas iniciativas surgen en el pueblo. Y, evidentemente, a toda mi familia, tanto la de Capella, como la catalana.



Inauguración de la nueva escuela. 1958. Fuente: Capella Archivo Digital Proporcionada por Margarita Cáncer Sesé

Nota

Todas las imágenes, excepto la 8, han sido realizadas por el autor del trabajo

La ramaderia extensiva des del franquisme fins l'actualitat: anàlisi d'un sector en procés d'extinció

Resum

La tecnificació i la industrialització del camp, juntament amb la capitalització de les seves explotacions, han fet que activitats com la ramaderia extensiva pateixin un procés de declivi sense precedents en la nostra societat. Aquesta activitat, la del pasturatge del bestiar aprofitant el territori, s'està substituint per l'estabulació dels animals en macrogranges per a l'obtenció d'un producte de molta menys qualitat nutritiva. Una anàlisi històrica molt sintetitzada des de la dictadura franquista fins als nostres dies ens ajudarà a explicar l'evolució i la trajectòria d'aquesta activitat tradicional ramadera i entendre'n més profundament la seva essència.

1. La ramaderia extensiva: definició

La ramaderia extensiva és el sistema de producció ramader tradicional per excel·lència. Aquesta modalitat es caracteritza per l'aprofitament de recursos amb què compta el territori, l'ús de races autòctones, la mobilitat dels ramats (transhumància) i el benestar animal. Aquesta activitat ancestral es converteix en essencial pel territori i la societat que hi viu, no solament pels productes de primera qualitat que es generen, sinó per la conservació i gestió del paisatge que duu a terme (prevenció d'incendis forestals, qualitat del sòl, potenciació de la biodiversitat...) i finalment per la conservació d'un patrimoni cultural de gran trajectòria. (Ruiz, Herrera, Barba, & Busqué, 2014)

Per tal de desenvolupar aquesta activitat de la forma més eficient possible a cada territori, la ramaderia extensiva es caracteritza a més a més per l'ús d'espècies i races autòctones i pròpies de cada territori. Aquesta adaptació al medi a petita escala, ha anat portant a la formació d'aquest catàleg tan ampli de races amb característiques úniques per a cada zona.

Això vol dir que l'aprofitament del medi respecta i s'ajusta perfectament al model que s'ha anat formant durant molts segles. Aquesta modalitat ramadera, però, fa temps que pateix un greu



Pau Barrull i Grau,
historiador, màster
UDL i ramader

procés de declivi. La modernització i consegüent mecanització del sector primari ha convertit la majoria d'explotacions ramaderes convencionals (de tipus familiar) en empreses d'una producció d'un caire més intensiu i estabulat que té com a principal objectiu el de maximitzar la seva producció.

2. Beneficis del model extensiu

Tal com mantenen organitzacions com la FAO, tot i la seva contribució tant social, econòmica com ambiental a les seves comunitats, les activitats de pasturatge pateixen una incomprensió i exclusió de processos normatius que

els afecten directament. Entre d'altres tasques la FAO també s'encarrega de contribuir a la sensibilització d'aquest col·lectiu i el seu paper tan transcendent en les economies nacionals i el desenvolupament local.

La ramaderia extensiva és un dels sistemes alimentaris més sostenibles del planeta. La seva aportació a la conservació del capital natural és tan important que s'ocupa d'una quarta part de la superfície total terrestre. Els ecosistemes de les pastures depenen de l'activitat del pasturatge, ja que és aquest el que manté la fertilitat i els nivells de carboni del sòl, la regulació de l'aigua, plagues, malalties i altres factors que ja hem mencionat com la conservació de la biodiversitat i la gestió i prevenció d'incendis.

En xifres concretes, les pastures cobreixen un total de 5.000 milions d'hectàrees a tot el món i eliminen entre 200 i 500 kg de carboni per hectàrea i any. Per tant, aquest model és una font d'aportació de nutrients pel sòl molt important, ja que, a través de les dejeccions dels animals es potencia l'estructura interna del sòl, s'incrementa la matèria orgànica i es manté d'una forma adequada la coberta vegetal.¹ (Manuel Martín, 1997)

Això vol dir que esdevé un potentíssim element per a la mitigació del canvi climàtic. I si la comparem amb el model intensiu, compta amb moltes menys emissions per unitat de producció. (McGahey, 2014)

El pasturatge està especialment adaptat per utilitzar la gran diversitat i imprevisibilitat dels recursos de les pastures amb la màxima eficàcia. Tot i que aquest model se'l consideri un sistema de baixes entrades i resultats, fa un ús intensiu del capital natural, humà i social per poder produir una sèrie de béns i serveis econòmics, ambientals i socials de gran importància. Existeix, per tant, una gran vinculació entre la ramaderia extensiva i la fauna i flora silvestre amb què conviu dia a dia el ramat. Els sistemes extensius mantenen una relació directa amb els recursos naturals que li proporciona el medi i dels que depèn ella mateixa. La manca de ramats a les zones muntanyoses provocaria un procés de creixement desmesurat de les àrees boscoses que dificultaria l'accés a moltes zones i augmentaria exponencialment el



Ramat de Ca de Quina de la Torre de Tamúrcia anant de Pleta Verda cap a la Serra de Sant Gervàs durant l'estiu del 2019. Font: Pròpia

risc d'incendi i, consegüentment, la pèrdua del patrimoni paisatgístic i natural.

Tenint en compte tots aquests beneficis que ja hem mencionat, cal remarcar-ne dos més de ben importants: la qualitat del producte final que arriba al consumidor i la conservació d'una de les activitats humanes de supervivència amb més trajectòria històrica. Pel que fa al primer, val a dir que la qualitat de la carn que s'origina de la ramaderia extensiva no té ni punt de comparació amb la que es produeix en explotacions intensives, ja que aquestes últimes utilitzen tot tipus de pinsos compostos i artificials que persegueixen només l'augment de la massa càrnica (sense tenir-ne en compte la qualitat). En canvi, el producte d'extensiu prové únicament d'animals que consumeixen pastures naturals i/o farratges ecològics. I, en darrera instància, es contribueix a mantenir una activitat i una forma de vida amb una cultura pròpia i que respecta els animals i el medi en la seva manifestació més natural i primigènia.



Fira ramadera de Sort (Pallars Sobirà) de l'11 de novembre de 2018. Font: Pròpia

3. Evolució de la ramaderia en les últimes dècades: del franquisme fins a l'actualitat

Pel que fa a l'anàlisi de la ramaderia extensiva, els beneficis que té i les seves especificitats respecte de la producció intensiva, crec que han quedat reflectits amb prou claredat. En primer lloc, cal entendre la ramaderia extensiva com una activitat econòmica que per mitjà de l'activitat pastoral, produeix un bé concret. Aquesta activitat de pasturatge és el pilar fonamental amb què s'articula el sector. A part de tot un seguit de beneficis que comporta aquesta activitat pel medi (conservació i gestió del capital natural, prevenció d'incendis, aïllament de carboni al sòl, manteniment de la fauna i la flora...) cal destacar la qualitat del producte final que se'n deriva. Una vegada assolit aquest procés de coneixement d'aquest model ramader, passarem al següent apartat.

Pel que fa a la seva evolució històrica, hem de destacar diversos aspectes:

- Des de l'inici del franquisme fins a la incorporació a la CEE, el sector de la ramaderia extensiva no va comptar amb un suport ferm per part de l'administració. A partir de l'apropament als Estats Units (a mitjan anys 50) es produeix un procés d'industrialització a l'estat espanyol. Aquest procés va comportar un creixement d'un model de producció més intensiu que responia més ràpidament a les demandes de mercat del moment. Això va provocar una davallada en el sector ramader tradicional, que veia com, a poc a poc, perdia importància en els mercats i es veia obligat a adaptar (amb innovacions tècniques molt oneroses econòmicament parlant) les seves explotacions per augmentar la seva producció. Aquesta tecnificació del camp va comportar inversions de milers d'euros per tal d'adequar les explotacions a la nova situació. Les que no van ser capaces de dur a terme

aquest procés (pel cost que suposava) es van veure molt més afectades, i, en molt casos, obligades a abandonar la seva activitat.

- Amb l'entrada a la CEE es van canviar certes tendències. La xarxa comercial s'ampliava i apareixien noves polítiques agràries que donaven suport al sector ramader. El disseny de la política agrària comuna (PAC) va evolucionant al llarg de les dècades i adaptant-se a les noves circumstàncies que presentava l'economia. Plans com el de desenvolupament rural han possibilitat la potenciació de les zones més afectades on es duen a terme aquestes activitats agràries i ramaderes i que, d'alguna manera, es pugui evidenciar aquesta problemàtica d'una part important de la població rural europea.

-En les últimes reformes de la PAC s'han anat introduint aspectes que actualment prenen un paper protagonista (ecologia, sostenibilitat, medi ambient...) en el desenvolupament i creació de noves explotacions agràries i ramaderes. A més a més, s'han anat corregint i adaptant segons les necessitats, totes les subvencions i ajudes directes als seus receptors. En els últims anys s'ha passat de donar suport a l'estructura del mercat i les exportacions, a destinar un pressupost major de pagament directes a explotacions agrícoles i ramaderes i plans de desenvolupament rural (abans esmentat).

Actualment la situació de la ramaderia extensiva és delicada. Tot i l'existència de totes aquestes polítiques agràries que semblen vetllar pel seu manteniment, el sector segueix una tendència de declivi. Les petites i mitjanes explotacions d'extensiu no poden pas competir amb les macroexplotacions intensives que són hegemòniques en la producció i mercat de la carn.

4. Reflexió final

Vull acabar amb una darrera consideració d'ordre més personal i que ultrapassa –d'entrada– els objectius d'aquest estudi.

Com a jove que m'acabo d'incorporar a l'activitat ramadera tinc molt clar que la nostra feina representa un indubtable compromís envers la gent per a la qual elaborem el nostre producte. Un compromís de caràcter ètic. M'explico.

En primer lloc, un compromís amb els meus avantpassats: em sento una baula més de la llarga cadena de persones (tant per la branca paterna com per la materna de la meua família) que s'han dedicat a la ramaderia extensiva des de temps immemorials. Han hagut de treballar en unes condicions d'una duresa excepcional degudes, principalment, a la zona on han desenvolupat la seva activitat (Llastarí, Casterner de les Olles, la Torre de Tamúrcia, la muntanya d'Adons...). Continuar amb aquesta tasca és un gest d'agraïment i de reconeixement de tots els qui m'han precedit.

I un compromís també, i no menys important, amb els consumidors del nostre producte sobre la qualitat del qual no tenim cap mena de dubte, sinó un orgull fonamentat en el coneixement del procés de cria. Enfront de la ramaderia intensiva que produeix carn com altres produeixen sabates o frigorífics, els qui ens dediquem a la ramaderia extensiva elaborem un producte que porta la petjada -m'atreviria a dir- de cada explotació familiar perquè segueix uns mètodes més artesanals que industrials, uns mètodes que atorguen

al producte una fesomia particular, pròpia. En aquest cas, l'aspecte de la *traçabilitat del producte* es pot resseguir amb certesa.

Amb aquest breu article resum del que va ser el meu treball de final de grau pretenc dibuixar un panorama sobre els reptes i les deficiències a què es troba enfrontat el nostre sector. Un compromís més decidit (i en la bona línia) de les administracions podria assegurar la continuïtat d'aquesta pràctica secular, amb tots els beneficis per a la salut de les persones i del planeta que he esmentat.

Els ramaders hi som, el nostre compromís i la nostra determinació, també. Ara bé, cal que ens hi puguem guanyar la vida. No se'ns pot exigir un voluntarisme que ens aculi cap a la misèria i la precarietat.

Bibliografia

Entretantos (2017). Situación de la Ganadería Extensiva en España. Definición y caracterización de la extensividad en las explotaciones ganaderas en España. *Datos Abiertos*, 98.

LASANTA, T. (2010). "Pastoreo en áreas de montaña: Estrategias e impactos". *Estudios Geográficos*, 203-233.

MARTIN, R. D. (2001) "La ganadería española: del franquismo a la CEE: Balance de un sector Olvidado". *Historia Agraria*, 39-52.

McGAHEY, D. D. (2014). Pastoralism and the Green Economy – a natural nexus? *Nairobi: IUCN and UNEP*, 72.

Notes

1 - Exemple: 1.000 kg de femtes produït per un ramat d'ovelles aporta al sòl 8,2 kg de nitrogen, 2,2 kg de fòsfor i 8,4 kg de potassi.

La Llei de conservació del medi natural, de la biodiversitat i del paisatge del Principat d'Andorra

El 7 de febrer del 2019, el Consell General del Principat d'Andorra va aprovar la Llei 7/2019 de conservació del medi natural, de la biodiversitat i del paisatge. L'aprovació d'aquesta llei va significar l'assoliment d'un gran repte en matèria de conservació del medi ambient a Andorra, després d'un llarg recorregut per promoure un text per a la conservació del nostre patrimoni natural.

El patrimoni natural d'Andorra és un actiu molt important del país i la seva conservació és indispensable per al futur de les noves generacions. El desenvolupament econòmic del país ha de ser forçosament compatible amb el respecte, la protecció i la conservació del medi natural, per poder assegurar així un desenvolupament sostenible.

Fent referència a la temàtica de les 18es Trobades Culturals Pirinenques, *Accions dinamitzadores al Pirineu*, i dins del context andorrà, es considera que tots els motors dinamitzadors del país i les activitats que es desenvolupin al medi natural han de basar-se en el respecte per la natura i el seu equilibri, per permetre el gaudi dels paisatges de muntanya i de la riquesa de la biodiversitat, tant de flora, com de fauna, com dels hàbitats de tot el territori del país. El Principat d'Andorra, abans de l'aprovació de la Llei, ja disposava d'un marc legal relacionat amb la preservació del medi natural i del paisatge. En aquest sentit Andorra és signatària de diversos convenis internacionals, com són el Conveni de Berna relatiu a la conservació de la vida silvestre i del medi natural a Europa, en vigor des del 2001; el Conveni de Ramsar relatiu a la conservació de les zones humides, i el Conveni europeu del paisatge, ambdós en vigor des del 2012; i el Conveni sobre la diversitat biològica, en vigor des del 2015. La Llei de tinença i protecció d'animals del 2012, les seves posteriors modificacions i el seu desenvolupament reglamentari regula, entre d'altres, aspectes relacionats amb la conservació de la fauna salvatge autòctona i les espècies protegides de fauna; la Llei de pesca i gestió del medi aquàtic del 2002 i el Reglament de protecció dels hàbitats aquàtics del 2005 regulen



Silvia Ferrer i López,
directora del
Departament de
Medi Ambient i
Sostenibilitat.
Ministeri de Medi
Ambient, Agricultura i
Sostenibilitat
del Govern d'Andorra

aspectes relacionats amb la protecció dels hàbitats aquàtics, i finalment el Reglament per a la realització de treballs o activitats que modifiquin l'estat actual del terreny, que regula des de l'any 2001 els impactes ambientals relacionats amb els projectes que impliquen moviments de terres i poden afectar el medi natural i el paisatge. En aquest context també s'han desenvolupat els darrers anys estratègies per planificar i coordinar la conservació del medi natural com són l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra amb el seu darrer pla d'acció per al període 2016-2020 i l'Estratègia nacional de la biodiversitat d'Andorra per al període 2016-2024.

La Llei de conservació del medi natural, de la biodiversitat i del paisatge té com a objecte, segons s'estableix en el primer article, "establir el règim jurídic de protecció, conservació, millora, restauració i ús sostenible del medi natural, la biodiversitat i el paisatge del Principat d'Andorra, tant per a les generacions actuals com per a les futures i en especial els hàbitats per aconseguir que la fauna i la flora autòctones es conservin en un estat favorable, en el marc de la funció encomanda a l'Estat de vetllar per la utilització racional del sòl i de tots els seus recursos naturals, establerta en l'article 31 de la Constitució." La Llei també promou la informació, l'educació, la sensibilització i la participació del conjunt de la societat.

El títol segon de la Llei regula l'Estratègia nacional de la biodiversitat d'Andorra (ENBA) i atorga un marc legal a aquesta estratègia, que dona resposta als compromisos del Conveni sobre la diversitat biològica. Els eixos vigents de l'actual ENBA són la millora del coneixement de la biodiversitat d'Andorra i l'estudi de la seva tendència, la gestió de la biodiversitat per garantir els serveis dels ecosistemes, el foment de la conservació de la biodiversitat en les polítiques sectorials, i l'educació i la comunicació i formació en l'àmbit de la biodiversitat.

D'acord amb la Llei, l'ENBA esdevé l'instrument de planificació estratègica i de coordinació en matèria de conservació del medi natural i de la biodiversitat que inclou els objectius de conservació, de millora i d'ús sostenible de la biodiversitat, les modalitats d'integració de la sostenibilitat en les planificacions sectorials i en particular en l'àmbit del turisme sostenible i els instruments i activitats que han de permetre l'assoliment dels objectius fixats.

Aquest títol també regula la Comissió de coordinació i desenvolupament de l'Estratègia nacional de la biodiversitat com a òrgan consultiu i de coordinació de les actuacions de les administracions públiques i amb la participació de la societat civil, que té una relació directa amb la conservació de la biodiversitat o que amb la seva activitat pot tenir una repercussió directa o indirecta sobre aquesta.

El títol tercer de la Llei regula la conservació de la biodiversitat i estableix el principi d'actuació pel qual les administracions han de prendre les mesures necessàries per garantir la conservació, la protecció i la recuperació de les espècies de flora i fauna silvestres i dels seus hàbitats. S'estableix i es regula els nivells de protecció de les espècies protegides, que són, per ordre, espècie extingida, en perill d'extinció, amenaçada i protegida. Durant l'estiu del 2021 es van aprovar els reglaments d'espècies de flora i de fauna protegides, en funció dels nivells de protecció de les espècies establerts a la Llei. El Reglament relatiu

a les espècies de fauna protegides constitueix una evolució i adaptació dels reglaments que ja classificaven les espècies animals protegides d'acord amb l'establert a la Llei de tinença i protecció d'animals.

El mateix títol incideix en l'estreta relació entre la salut i la biodiversitat i amb la finalitat de preservar la biodiversitat autòctona estableix la possibilitat de prohibir la introducció al país d'espècies exòtiques si es comprovés que la seva presència causa danys a les espècies autòctones o als seus hàbitats.

El títol quart de la Llei regula els espais naturals protegits, i defineix i estableix la classificació dels diversos espais naturals protegits: parcs naturals, reserves naturals i monuments naturals i preveu la creació d'espais naturals protegits transfronterers mitjançant acords internacionals.

El títol cinquè regula la gestió de les masses forestals i estableix com a principis per la gestió forestal la conservació de la biodiversitat i del paisatge, l'estabilitat de les masses, la potenciació de la capacitat d'embornal de carboni en el marc de la lluita contra el canvi climàtic, l'aprofitament productiu sostenible i destaca el rol de protecció dels boscos davant els riscos naturals. En aquest context, defineix els plans de gestió comunals com l'eina dels comuns per determinar objectius i per planificar els aprofitaments i les accions necessàries per assolir-los.

El títol sisè de la Llei regula la protecció, la gestió i l'ordenació del paisatge, reconeix el paisatge com un component essencial de l'entorn de vida i del benestar de la població d'acord amb els principis del Conveni europeu del paisatge i dona marc legal a l'Estratègia nacional del paisatge d'Andorra (ENPA) com a instrument de protecció, de gestió i d'ordenació del paisatge. Actualment s'està treballant amb les administracions públiques i amb la participació pública de representants econòmics i socials una nova estratègia nacional del paisatge amb un horitzó per a l'any 2035. Els objectius de qualitat paisatgística que s'estan treballant s'articulen al voltant d'uns paisatges d'alta muntanya ben conservats, que compatibilitzin el manteniment del seu patrimoni natural i cultural amb l'aprofitament econòmic, uns paisatges agraris i forestals productius, funcionals ecològicament i reconeguts socialment, uns paisatges urbans de qualitat que posin en valor els espais públics i els elements patrimonials de les poblacions, uns paisatges fluvials vius i funcionals, que permetin l'aprofitament sostenible dels recursos hídrics i que facilitin el seu ús social, unes infraestructures energètiques i de comunicació més integrades en el paisatge i que responguin als reptes de l'emergència climàtica, unes instal·lacions turístiques i de lleure de qualitat, dimensionades i multifuncionals, que facilitin la desestacionalització i que siguin respectuoses amb el paisatge i finalment, unes fites i referents naturals i culturals que reforcin la identitat i la singularitat del paisatge andorrà.

El títol setè de la Llei regula les activitats que poden afectar el medi natural i estableix que les activitats turístiques i de lleure en el medi natural han de garantir la conservació del medi natural. En aquest context, es regula l'acampada, les activitats professionals i els grans esdeveniments en el medi natural, l'accés amb vehicles motoritzats o rodats i l'aprofitament de certes espècies silvestres. Tal com preveu la Llei, la regulació d'aquests aspectes es desenvolupa reglamentàriament, així durant l'any 2021, es van aprovar els

reglaments que regulen les activitats professionals i els grans esdeveniments en el medi natural. Concretament, el reglament que regula les activitats professionals en el medi natural estableix el llistat d'activitats susceptibles de provocar un impacte sobre el medi i fixa els requisits per desenvolupar aquestes activitats. El reglament que regula els grans esdeveniments en el medi natural estableix que l'organització d'esdeveniments de caire esportiu, festiu, cultural o de qualsevol altre tipus que es desenvolupin en el medi natural amb més de 300 participants han de complir unes condicions específiques per minimitzar i corregir qualsevol impacte sobre el territori, la fauna, la flora i els hàbitats, i assegurar una neteja i una correcta gestió dels residus un cop finalitzat l'esdeveniment.

Finalment, la Llei preveu un capítol que regula les infraccions, sancions i la reparació dels danys al medi.

Totes les accions de preservació i conservació del medi natural que s'estan desenvolupant i que es reforcen en el marc de la Llei de conservació del medi natural, de la biodiversitat i del paisatge són complementades per les polítiques del Departament de Medi Ambient i Sostenibilitat, que tenen per finalitat garantir una bona qualitat de les aigües superficials i una bona qualitat del medi atmosfèric, assegurar el sanejament de totes les aigües residuals, fer una gestió de residus sostenible, eficient i respectuosa amb el medi ambient, i minimitzar els impactes de les obres sobre el medi natural, a través de l'avaluació de l'impacte ambiental. Cal destacar que en l'actualitat s'està treballant en una llei d'avaluació ambiental de projectes i de plans i programes amb la finalitat de reforçar la prevenció dels impactes sobre el medi, d'integrar les consideracions ambientals en les fases inicials de la concepció i preparació dels projectes i dels plans i programes per tal de poder adoptar mesures que permetin evitar o corregir els impactes de la seva execució o funcionament sobre el medi ambient.

Així mateix, cal posar de manifest la importància de potenciar les sinergies entre les polítiques de conservació de la biodiversitat, de lluita contra el canvi climàtic i de transició cap a una economia circular que promoguin uns models de producció, consum i mobilitat més sostenibles, juntament amb una disminució de les emissions de gasos d'efecte hivernacle que minimitzin la petjada sobre el medi natural i la pèrdua de diversitat.

Per finalitzar, i tenint en compte que la Llei ja té com a objecte la promoció de la informació, l'educació, la sensibilització de la societat envers el medi natural, la biodiversitat i el paisatge, és important destacar que el conjunt de les accions i regulacions derivades de l'aplicació de la Llei i el desenvolupament de les estratègies previstes en aquesta Llei han d'integrar i s'han d'acompanyar de la sensibilització de la societat i de l'educació dels escolars, per esdevenir una societat que conegui, valori i estimi el medi natural del país i que tingui un paper actiu en la protecció i conservació del ric patrimoni natural que heretem i que hem de poder transmetre a les generacions futures.

Art en viu i patrimoni, una aposta de present i per al futur de les Valls d'Àneu

La cultura és el gran llibre de capçalera. Aquell que hauríem de tenir sempre a prop, necessari i imprescindible per omplir, dia a dia, la nostra gramàtica de la vida.

Patrimoni cultural i patrimoni natural, eixos d'un desplegament singular

El pensament que obre el text el pronunciàvem amb satisfacció l'any 2021 en motiu de la concessió al Dansàneu que organitza el Consell Cultural de les Valls d'Àneu del Premi Nacional de Cultura que atorga el Conca. Un reconeixement que sumat al lliurament de la Creu de Sant Jordi, el 2016, focalitza una tasca abnegada, constant i fructífera de desplegament d'un vast programa patrimonial. Objectiu axial, indiscutible aquest del patrimoni entès com l'herència rebuda dels avantpassats, un mirall que en retorna, sense pietat, la dedicació o la descurança. Parlem de patrimoni cultural i de patrimoni natural, eixos damunt dels quals s'ha sustentat, des del moment de la creació del Consell l'any 1983, *piano piano* i en un *crescendo* ininterromput, la nostra acció sobre les Valls d'Àneu. D'aquesta joiosa empresa, en el sentit d'execució d'una atrevida, innovadora i eficaç proposta cultural, com podeu comptar, se'n celebrarà el 2023, el quarantè aniversari.

De la presentació que en fèiem l'any 2003 a Prada de Conflent de la generosa mà de la Societat Andorrana de Ciències, s'hi ha escolat un període de vint anys. Agraïem, llavors, la possibilitat de donar a conèixer els fruits del nostre projecte cultural pirinenc i, ho volem tornar a fer ara, amb un quants anys més de perspectiva, en aquesta divuitena Trobada a Montanui. Deia l'historiador francès Albert Guérard que "el gran servei que pot fer-nos la Història és alliberar-nos de la il·lusió de l'efímer. Un objecte, una acció instantània és un absurd. Per a existir una cosa cal que tingui durada, quan més llarga sigui la durada, més certa serà la seua existència".



Ferran Rella i Foro,
president del Consell
Cultural de les Valls
d'Àneu



Rut Martínez
i Ribot, directora del
Dansàneu



Ja s'entén, girem l'aigua cap al molí dels nostres objectius, quan el Consell Cultural de les Valls d'Àneu és a punt d'atènyer al seu 40è aniversari. Un llarga trajectòria de servei a un territori, per continuar mostrant-vos la consistència d'un projecte cultural que va més enllà del matís puntual d'una actuació social, de la mateixa manera que la mirada sobre la Noguera pot ser enganyosa si no se'n segueix la major part del seu curs.

S'entendrà perfectament que fer una anàlisi d'aquesta empresa que ha participat, des del 1983, en la gestió cultural d'un territori defensant que un país sense cultura és un país abandonat, i que, sens dubte, ha tingut una clara repercussió econòmica i social precisa d'un esforç intents de sintetització per tal que s'entenguen amb claredat els seus eixos fonamentals: la consciència de territori i l'arrelament cultural, el patrimoni motor de dinamització cultural i la difusió d'un espai culturalitzat.

Resumint-ho planerament vol dir:

- vertebrar una política cultural als municipis i prendre'n consciència col·lectiva
- realitzar activitats de dinamització sociocultural
- crear infraestructures culturals
- invertir en recerca i investigació
- i, finalment, difondre'n els seus resultats

Han estat anys de sostinguda i continuada voluntat cultural en aquest territori de l'alta muntanya pirinenca. Un territori humanitzat, un espai d'encontre en què la voluntat, els interessos i, tal vegada, les necessitats d'uns quants apassionats, es retroben amb la complicitat de molts. Aquí en aquesta alta muntanya seductora i mitificada hem treballat el patrimoni de forma pedagògica i ètica. De recuperar, de restituir i de difondre herències i de transmetre-les dignament a les futures generacions. De projectar sostinguda actitud formativa, educativa, capaç de mostrar per fer comprendre perquè de la comprensió d'un espai determinat en neix l'estima i de l'estima la fidelització que tant necessitem si volem canviar els hàbits turístics que han de tendir necessàriament a la sostenibilitat. I també de fer-ho èticament, des d'aquella voluntat, d'aquella vocació de comprensió i de servei als altres. Un desig d'alteritat que dirigeix totes les accions i contribueix a omplir permanentment el gran llibre de la gramàtica de la vida, com diu el filòsof Joan-Carles Mèlic.

Entenem també que, sense diagnosi prèvia, no hi havia possibilitat de canvi. Volem saber, tenir coneixement, comprendre, estimar i fidelitzar. Sense idea no hi ha producte i sense producte no es possible transformar, no podem projectar aquella doble mirada sobre el territori: la del que hi viu per tal de recobrar no només l'autoestima individual, també la col·lectiva d'un espai amb personalitat geogràfica i singularitat històrica; i també la mirada del que ens visita per tal que modifiqui la seua actitud sobre l'entorn. Donar valor a la patrimoni és donar valor al territori. Una seriosa aposta per una demanda de qualitat i una oferta limitada. Visitants disposats a organitzar-se les vacances de manera diferent. Utilitzem sovint amb Rut (Martínez, la directora del Dansàneu) i en el marc de l'actual festival de cultures del Pirineu, aquesta expressió: "... es tracta d'una pluja fina reiterada en el temps que fa saó".

Des del 1983, s'iniciava, doncs, una frenètica aventura cultural que abraça múltiples àmbits

d'actuació patrimonial (lingüístic, documental, escènic, heràldic, turístic, arqueològic, tradicional, arquitectònic, onomàstic, musical, històric...), alguns d'ells explicats en l'explicació de Prada de Conflent i recollit en el llibre coral.¹ Avui aquí, i en el fil de les actuacions patrimonials a partir del 2003 caldrà centrar-nos en l'acreixement i transformació d'algunes actuacions i, en l'inici de noves realitats d'actuació patrimonial. Totes elles, això sí, encaminades a singularitzar el territori pirinenc de les Valls d'Àneu a l'alt Pallars Sobirà.

La seguida i persistència del projecte cultural aneuenc 2003-2022

Als inicis del segle XXI l'impuls vital del projecte cultural aneuenc creix i s'expandeix. Més enllà del manteniment de totes aquelles propostes que enllumenen la gestió durant els primers vint anys (1983-2003) com la participació municipal, la creació d'infraestructures culturals ja consolidades, l'articulació d'un reclam social i la necessària i imprescindible difusió que no atura el desplegament, convindria citar i explicar algunes d'aquestes singularitats que han convertit l'espai aneuenc en la punta de llança de la cultura al Pallars Sobirà i en paradigma d'intervenció patrimonial. Si hi encolem el Dansàneu, que per la seua especificitat omple per si sol un apartat sencer, són vuit les propostes culturals que presentem:

1. L'arxiu d'imatges del Consell Cultural de les Valls d'Àneu
2. La recuperació del castell de València i la figura d'Hug Roger III
3. Les trobades d'escriptors al Pirineu
4. La seducció del patrimoni natural
5. El programa *Romànic obert*
6. La formació permanent a través de l'Aula d'extensió universitària
7. Les nostres publicacions

L'Arxiu d'imatges del Consell Cultural (2000)

No podíem trobar una fórmula més precisa, eficaç i rendible de cohesionar la comunitat. La recepta és fotogràfica i la iniciativa, creada l'any 2000 i liderada per l'antropòleg Joan Blanco, es batejà amb el nom d'Arxiu d'imatges del Consell Cultural. Avui constitueix una eina indiscutible de recuperació de la memòria visual ja que aplega, convenientment digitalitzades i incorporades a la pàgina web, prop de 15.000 imatges.

La recuperació del castell de València d'Àneu i de la figura d'Hug Roger III (1990-2022)

Tímidament, l'any 1990 i a través de diversos camps de joventut, es va aconseguir atraure l'atenció cap la fortalesa comtal del castell de València d'Àneu, centre polític del territori en època medieval i darrer baluard de



El castell de València d'Àneu, epicentre polític d'Àneu en època medieval, és un element clau de recuperació patrimonial i de memòria històrica. Foto: Joan Blanco

la Catalunya feudal. Les intervencions en la dècada dels noranta dirigides pel professor Iñaki Padilla en descobriren la importància i transcendència. No ha estat, però, fins a les darreres campanyes 2010-2015, dirigides per l'anyada arquitectes i amb la participació de la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Lleida i l'Ajuntament d'Àneu que el castell ha adquirit una vertadera rellevància. A aquesta actuació recuperadora d'identitat històrica cal sumar-hi els esforços per situar els darrers comtes de Pallars Hug Roger III i Caterina Albert en l'epicentre de la tragèdia a través de nombroses publicacions.

Les trobades d'escriptors al Pirineu (1994-2011)

Concebre que un territori és susceptible d'inspiració i seducció literari es comprendre el valor de la paraula escrita per difondre'l, per fer-lo conèixer i per estimar-lo. Aquest fou l'origen i l'objectiu de les trobades d'escriptors que durant divuit anys van escampar des de les alçades les virtuts del territori. Durant aquest anys, s'hi varen passejar prop de dues-centes escriptores i escriptors que, generosament, varen retornar amb paraules d'acollida. Les trobades han produït 18 llibres corals, 6 traduccions a l'euskera, l'aragonès i l'occità; 7 antologies, 8 revistes TEP que, juntament amb els 5 dossiers inclosos a la revista *Àrnica* del Consell, testimonien una magna i productiva empresa.



L'Arxiu d'imatges del Consell Cultural cohesiona, gràcies al seu treball sostingut, la mirada fotogràfica del territori aneuenc.
Foto: Estevan Membrado

La seducció del patrimoni natural

Hem comentat breument que la iniciativa global del Consell Cultural de les Valls d'Àneu se sosté sobre dos vèrtex patrimonials: el cultural i el natural. Indissociables per a la comprensió efectiva del nostre territori. Per això, i primerencament, el Consell propicia la creació de l'Escola de natura (1987) que es transformaria en un dels camps d'aprenentatge de la Generalitat de Catalunya per a proporcionar als alumnes de les escoles catalanes eines de compressió i reflexió sobre la naturalesa. Recentment, la creació de la secció de natura del Consell, dirigida per l'ambientòleg Francesc Rodríguez, ha impulsat una nova mirada i n'ha esperonat les activitats i, especialment, la difusió a través del calendari naturalista, lingüístic i literari (2018), diverses publicacions dins de les nostres col·leccions i, singularment, la recuperació de la capçalera *Àrnica* que encetà el 2020 una nova aventura editorial de temàtica naturalista.

Programa Romànic obert (2008-2013)

El patrimoni eclesiàstic a les Valls d'Àneu proporciona una de les mirades més suggeridores. És des d'aquesta comprensió, que el Consell Cultural ha dedicat esforços complementaris a la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Lleida, el Bisbat d'Urgell i els municipis

aneuencs per recuperar i difondre tan valuós i seductor patrimoni. Més enllà de la intervenció entorn dels retaules de Son, Sorpe i Jou, passant per la imatgeria sacra, és entre els anys 2008-2013 i a través del programa Romànic obert finançat per l'Obra Social de la Caixa, que s'han executat les accions estratègiques de major envergadura. Parlem de sis intervencions globals: Sant Pere de Sorpe, la Mare de Déu de les Neus d'Àreu, Sant Just i Sant Pastor de Son, Santa Maria d'Àneu, Sant Bartomeu de Dorve i Sant Pere del Burgal, amb una inversió total d'un milió tres-cents trenta euros. Tot i l'espectacularitat de l'acció, a dia d'avui ha estat impossible poder oferir al visitant, que ho reclama amb insistència, un servei d'atenció i obertura continuat.



La Secció de Natura del Consell Cultural escampa a través de les seues actuacions i difusió (en la imatge el calendari naturalista) una reflexió imprescindible de respecte i responsabilitat sobre la natura

Aula d'extensió universitària del Pallars Sobirà (2016-2017)

Celebrem enguany, i en el marc del curs 2021-2022, la sisena edició de l'Aula. Entenem que els camins que menen al coneixement són múltiples i variats, d'acció individual i també col·lectiva. En el fil d'aquest propòsit iniciàvem el curs 2016-2017, l'Aula d'extensió universitària. Una aventura formativa que tant d'èxit està tenint a Catalunya. Es tracta en realitat d'un viatge cap al saber, engrescador i apassionat que ens permet acomplir un dels objectius de l'educació: ampliar les finestres a través de les quals veiem el món. Una experiència de goig i plaer intel·lectual. L'Aula, no només ens ajuda a saber, també permet participar de la màgia de la comprensió seguint les paraules de Plutarc de Queronea quan des de l'àgora pública atenencia interpel·lava els oïdors per fer-los entendre que el cervell no és un got per omplir, sinó una llum per encendre.

La difusió constant d'un espai culturalitzat (1984-2022)

"S'escampen rumors des de les alçades. S'escolta ja el xiulet del Pirineu, el cant d'una muntanya. Llegiu-la." Amb aquestes paraules tancàvem la presentació del volum intitulat *Cròniques del Pirineu literari* en què s'explicitava les bondats de les Trobades d'Escriptors al Pirineu de què suara hem parlat. Posàvem en evidència la necessitat indefugible d'escampar la bona nova, de fer conèixer per poder estimar. Ha estat aquesta una de les empreses del Consell Cultural, un dels seus *leitmotiv*. En aquest sentit val la pena recordar que quan iniciàvem l'enlairament cultural el 1983, a excepció del llibre *Privilegis i Ordinacions de les Valls Pirinenques: vall d'Àneu, Vallferrera i vall de Querol* de l'historiador Ferran Valls i Taberner, al territori aneuenc només s'havia publicat un llibre *La vall d'Àneu* (1904). Durant els vuitanta anys que s'escolen de la significativa publicació del llibre del farmacèutic esterrienc Joaquim Morelló fins que el Consell en publicà l'edició facsímil (1984), podem dir que Àneu era un erm cultural i bibliogràfic. Des de llavors ençà (1984-2022) s'han editat 115 publicacions entre les edicions pròpies (Quadern de l'Ecomuseu, Quaderns del Consell, Petits quaderns del Consell, Línia Consell, Arxiu



La difusió del patrimoni aneuenc, una eina indispensable de coneixement, de comprensió, d'estima i de fidelització

d'Imatges i Dansàneu Edicions) i la col·laboració amb d'altres editorials del territori català. Dins d'aquest esponent florit de publicacions cal sumar-hi també la difusió audiovisual i les nostres revistes: revista Àrnica (60 números. 1994-2003); revista TEP de les Trobades d'Escriptors (13 números. 1994-2011); revista *Nabiús* (20 números. 2004); revista *Àrnica naturalista* (3 números. 2020); *Dansàneu magazín* (2 números. 2021).

Dansàneu: una experiència singular

Si l'objectiu d'aquest text és mostrar fugaçment la singularitat i també, modestament, les virtuts d'un projecte social, necessari i imprescindible per a un territori allunyat del centres de poder i decisió, el Dansàneu, l'actual festival de cultures del Pirineu, amb una llarga trajectòria de 31 anys i tot un Premi Nacional de Cultura a les seves esqueses, s'eleva com la suma de totes aquestes aspiracions.

Pels qui no ens coneguim, el Dansàneu actual és hereu de l'escola d'estiu de formació en dansa tradicional fundada l'any 1992 en base a un paraigua major, el de la FESTCAT (les escoles de la festa que tenien un segon moment clau a Llúvia), i que va liderar durant més de dues dècades el ballari i coreògraf Joan Serra. Durant molts anys, el Dansàneu es va erigir com la trobada de dansa i música populars que any rere any significava una cita ineludible per als amants del gènere. Parlem d'un curs d'estiu, sobretot, encara que no només. Nosaltres l'entendem com un punt de trobada, un espai de gestació de projectes... Això va ser així fins aquell estiu de 2013 en què, a una setmana de començar el Dansàneu, moria Joan Serra i ens deixava orfes en relació al lideratge del projecte.

Sostenia en Joan: «Ballem a la panxa de la mare, als braços del pare, caminant amb un amic, a la festa del poble i ballant produïm la nostra vida, i sobretot movem les nostres emocions i les nostres sensacions. Ho fem a partir del nostre cor, del nostre cervell, del nostre estómac, de la nostra mirada i de la nostra terra. El nostre gest és propi, individual

i col·lectiu, i amb un caràcter definit per l'entorn, el sento un signe d'identitat. La dansa, i també la dansa tradicional, és evolució, és canvi, és contemporaneïtat, és d'avui. La dansa és saber mirar, és percepció, improvisació, producció, experimentació i sobretot intuïció. Deixar fluir les teves emocions i sensacions i trobar l'expressió, simple i directa, d'aquest cos orgànic, mental i energètic. La dansa es troba en el gest més simple, en l'encontre més inesperat, en l'actitud d'un moment, en la mirada més subtil és en la nostra vida quotidiana.»

Inspirats per la seva llum, per la llum d'en Joan Serra, però conscients que sense la seva figura calia replantejar el projecte, el Dansàneu es va refundar l'any 2015 en

l'actual Festival de cultures del Pirineu, un projecte obert al públic de totes les edats que posa en valor la riquesa patrimonial i natural de les Valls d'Àneu i la marida amb una proposta cultural diversa que es vertebrava a partir de la dansa i de la música d'alta qualitat i mescla les propostes més contemporànies amb l'incentiu a la nova creació a partir de la cultura d'arrel. És a dir, a l'actual Dansàneu hi ha arrel, és clar, però no només. I la seva columna vertebral és la dansa, sí, però en diàleg amb d'altres expressions: també amb la música i sobretot en conversa franca amb el patrimoni cultural que nosaltres entenem des de vessants molt diversos: el patrimoni artístic i arquitectònic de les Valls d'Àneu (molt singularment el romànic) però també el natural i l'immateral.

Si parlem d'objectius... Els principals són:

- incentivar la creació contemporània a partir de materials tradicionals i en diàleg respectuós amb el territori
- donar resposta als requeriments i necessitats d'un context social i cultural canviant, que és principalment festiu i participatiu, i que s'endevina cada vegada més exigent en relació a l'articulació de propostes multisectorials, disciplinàriament complementàries i destinades a la reactivació i vertebració econòmica del territori que les impulsa
- situar les Valls d'Àneu en el mapa de festivals de referència en l'àmbit de la creació contemporània (de fet, i d'acord amb la nostra xarxa de col·laboradors habituals, ens hem distingit per l'aposta ferma, pel suport als processos de creació, per ser al costat dels artistes, per singularitzar les nostres propostes... Ens agrada dir que allò que passa al Dansàneu o pel Dansàneu queda impregnat de la seva força, gairebé com si parléssim de quelcom tel·lúric)
- descentralitzar l'oferta turística a les Valls en base a un projecte singular que estima el format petit, l'experiència artística qualitativa (i no quantitativa), que mima el visitant, que l'interpel·la, que el forma... Ambició, oi? En això treballem, si més no!

Aquest nou festival de cultures del Pirineu parteix d'un projecte plenament consolidat que demana d'un nou impuls, d'acord amb el context canviant i la idiosincràsia d'Àneu. En aquest sentit, l'actual Dansàneu s'endevina un projecte transpirinenc que, amb la dansa com a epicentre, incorpora els atractius de disciplines artístiques, culturals, socials



i econòmiques ja presents al territori i que atorguen valor afegit al propi concepte de festival estienc.

El Dansàneu és avui una mescla, quan no directament una reflexió, de propostes de nova creació i/o contemporànies amb la dansa i la música tradicional/d'arrel i situa el patrimoni natural, arquitectònic i també, molt important, immaterial d'Àneu en el centre de la seva proposta artística.

El primer que cal destacar és que, d'acord amb la Mancomunitat de Municipis de les Valls d'Àneu, el Dansàneu fixa les seves dates de celebració a finals de juliol - primers dies d'agost, ressituant-se d'aquesta manera en el calendari. Recordem que el festival ha vist modificades les seves dates de celebració els darrers anys per factors externs com la pandèmia (2020) o, fins i tot l'any anterior, per la previsió de celebració del Dr. Music (que deixava sense capacitat hotelera les Valls). Enguany el Dansàneu, la nostra 31a edició, tindrà lloc del 24 al 31 de juliol de 2022, ambdós inclosos.

Més enllà de les característiques i atractius que pugui tenir la programació del festival, any rere any, volem destacar alguns fils conductors que articulen la nostra acció i que són:

- **la singularitat:** cada vegada més, el Dansàneu proposa als artistes actuacions fetes ad hoc per al festival i/o que incloguin alguna adaptació i/o especificitat en la seva representació a les Valls d'Àneu. Va ser el cas, l'any passat, del regal que va fer-nos en l'espectacle inaugural el ballarí Cesc Gelabert (un solo que va repassar alguns dels moments més memorables de la seva trajectòria però que sobretot va posar en valor el diàleg obert amb el públic i va compartir-nos la seva saviesa en relació al rol, a la funció i a l'evolució de la dansa tradicional al llarg del temps). Enguany ens ve molt de gust descobrir com treballarà el ballarí Jon Maya, de la multipremiada companyia Kukai Dantza, el seu espectacle de cloenda i com interactuarà amb la dotzena de becats pel Pla d'impuls de la dansa tradicional que seran durant tot un cap de setmana a les Valls d'Àneu absorbint tot allò de bo que siguem capaços de traslladar-los. Una singularitat que també provoquem ajuntant artistes a priori allunyats com poden ser El Petit de Cal Erill i la ballarina de dansa espanyola Montserrat Selma o els músics de Mishima i la companyia de dansa contemporània de Laia Santanach...

- **professionals reconeguts:** el Dansàneu actual convida artistes de referència del panorama nacional i, amb permís de la pandèmia, torna a convidar figures rellevants de l'àmbit internacional que en molts casos -de fet, en la majoria de casos- trepitgen Àneu per primera vegada gràcies al Dansàneu.

- **economia de proximitat:** com n'és d'important per a nosaltres posar en valor les xifres... El KM0 és fonamental per al Dansàneu. Els darrers dos anys (tres si hi comptem l'edició de 2021), el festival ha reforçat la seva col·laboració amb Turisme Valls d'Àneu per oferir paquets turístics que inclouen activitat artística i patrimonial com a trets distintius. Destaca també el fet que tant les pernoctacions com els àpats vinculats a personal, artistes i



Santa Maria d'Àneu, centre espiritual del territori, defineix amb claredat la proposta patrimonial del Dansàneu: dansa, música i patrimoni. Foto: Joan Blanco

convidats del festival es realitzen en establiments de les Valls d'Àneu, fins al punt de xifrar-se en l'edició de 2020 (celebrada en plena pandèmia) en més de 21.000 € el retorn directe al territori relacionat amb aquest tipus de despesa. Una xifra que va ascendir fins als 28.000 € en l'edició de l'any passat, de 2021. Igualment, els equips de producció i gestió del Dansàneu sumen personal i empreses del territori a les seves fileres.

Ens cal també posar en valor el treball amb els productors locals, que esdevé estratègic i s'expressa amb la consolidació d'iniciatives com el Tastàneu que, malauradament, en l'edició de 2020 va quedar suspesa amb motiu de la pandèmia però que vam poder recuperar en un format reajustat l'any passat, a Borén, i que tindrà un pes específic molt destacat el 2022.

• **la transmissió de valors:** en ple debat sobre la nova i la vella ruralitat, la gentrificació, els models de vida que ens permet desenvolupar el context actual, el Dansàneu atorga una perspectiva determinada en relació a aquests debats. Ser universals des de la mirada local. El Dansàneu resulta una proposta dimensionada, feta d'acord/ i al costat del territori. Les accions programades en les esglésies i espais patrimonials (també les excursions que plantegem en col·laboració amb Obaga Natura) impliquen una intervenció i un coneixement de l'entorn i un respecte pel mateix (garantint un impacte mínim així com la divulgació dels entorns patrimonials).

En relació encara amb la transmissió de valors, que ho és també de coneixements, volem posar l'accent en el bloc de programació que dediquem a la memòria històrica i democràtica, un bloc que l'any passat ens va permetre dignificar la memòria de les persones afusellades l'any 1938 a Prat de Fuster, a Sorpe, a recer de l'aixecament de la fossa i enguany hi tornarem amb un acte de record i homenatge a les set persones deportades de les Valls d'Àneu que cristal·litzarà amb l'edició d'un llibre que recull la investigació de l'historiador Josep Calvet així com també un acte artístic i literari que celebrarem a Esterri d'Àneu.

Permeteu-nos també posar en valor com, de manera progressiva, hem anat introduint la perspectiva de gènere en el nostre festival, no només en relació a les actuacions, als convidats, als artistes sinó també equilibrant la presència de les dones en els equips que fan, que tiren endavant el festival. A totes elles, el nostre reconeixement i agraïment més profund.

Altres aspectes ja més breument que defineixen el nostre festival:

• **grau de consolidació i accés a nous públics:** després de 30 edicions, i havent apostat per un canvi - evolució molt notable (dels cursos inicials de formació s'ha passat a un festival que programa a diverses poblacions de les Valls d'Àneu



La portalada romànica de Sant Martí de Borén concentra la mirada del públic filtrada per la delicada actuació artística. Foto: Joan Blanco

i que prioritza la creació i l'exhibició), l'increment de públic sostingut en les darreres edicions i l'acompanyament que garanteixen les institucions públiques com són els ajuntaments de les Valls d'Àneu, el Consell Comarcal del Pallars Sobirà, la Diputació de Lleida i la pròpia Generalitat (que ha donat suport al Dansàneu des dels seus inicis) evidencien la consolidació d'aquest nou format de festival. Hi sumem enguany, i per primera vegada, el suport del Govern espanyol a través d'una partida als pressupostos generals de l'Estat que resulta clau per faltar una mínima estructura que ens permeti treballar més enllà del voluntariat.

Voldríem posar en valor encara en aquest apartat dels públics, les més de 1.500 entrades venudes l'any 2020 (pràcticament la totalitat dels aforaments permesos en època Covid-19 –recordem que el Dansàneu programa espectacles de pagament i també gratuïts– i les prop de 2.400 de l'any 2021.

Igualment voldríem destacar que el treball per accedir a nous públics només s'entén gràcies a l'articulació real (això vol dir, no forçada, orgànica) d'una xarxa de col·laboració sincera entre festivals. Avui Dansàneu i les Valls d'Àneu interlocuten de manera constructiva i, volem pensar, efectiva amb els i les companyes de la Fira Mediterrània, del Sismògraf d'Olot, el Mercat de les Flors, de l'Ésdansa de les Preses, del Càntut, de Fira Tàrrrega... I és clar, també col·laborem amb agents de referència al territori com poden ser els companys de l'Esbaïola't o la gent inspiradora de Farrera.

Acabem i ho fem també agraïnt les aliances que hem pogut articular amb agents rellevants des del punt de vista de la prescripció i la comunicació públiques: ha estat i és clau la col·laboració que mantenim amb Lleida TV i la XAL, així com amb el grup Segre en el seu conjunt, i ens manca encara (tot i que hi treballem i és cert que hem fet avanços considerables aquests darrers anys) accedir d'una manera més orgànica (quan no directament correctora) als mitjans de comunicació generalistes d'abast nacional.

I abans de finalitzar, seria bo que, a partir d'un model com el del Dansàneu, agaféssim col·lectivament el compromís d'escatir, de debatre sobre les diferències existents entre cultura i entreteniment, entre públic i privat (diríem més: vocació i funció públiques, més enllà de la forma jurídica amb què s'executen els projectes). Vivim en la societat del tot o res, de l'ara i l'aquí, de la rapidesa i la síntesi... De la força del nombre. En aquest context, nosaltres estimem la qualitat per sobre de la quantitat, l'experiència cultural i el 360 graus, la profunditat per vèncer la superficialitat d'una societat que sembla entestada en donar respostes simples a problemàtiques complexes.

Ara sí, per finalitzar, enumerem els reptes del Dansàneu a mitjà termini:



Al castell de València d'Àneu, història i música es donen la mà en una eterna cantarella d'innovació i creació.
Foto: Joan Blanco

1. Posicionar el festival com una referència de qualitat i singularitat artística en el mapa de festivals del nostre país.

2. Accedir a la xarxa de prescriptors en dansa, música i patrimoni així com establir contacte i col·laboració estable amb centres productors i/o festivals homòlegs, tant a nivell nacional com internacional.

3. Obrir-se a nous públics amb l'objectiu de mantenir el creixement sostingut que el festival ha experimentat d'ençà de la implantació del nou format (d'ençà, per tant, de 2015).

4. Esdevenir una referència d'interès general a les Valls d'Àneu, premiant la fidelització del públic de proximitat, i dotar la ciutadania de les Valls d'Àneu d'una oferta cultural de qualitat estable, que vaig més enllà d'una setmana d'activitats a l'estiu, que protegeixi els seus drets culturals que, recordem-ho, com tals són drets fonamentals.



A Sant Pere de Sorpe, Tastàneu, el patrimoni gastronòmic de proximitat sedueix l'espectador. Foto: Joan Blanco

A manera de fermall

Des d'Àneu, quaranta anys de servei a la cultura pirinenca que han propiciat la recuperació d'identitat, la consciència comunitària de pertànyer a un territori amb singularitat històrica i cultural, amb personalitat geogràfica. Quaranta anys d'incansable treball sobre el patrimoni, creant, així ho esperem, un substrat, un fonament imprescindible sobre el qual s'han de bastir els projectes globals de futur d'un territori que té en el turisme la base econòmica. Durant aquest anys, disculpeu la immodèstia, el Consell ha estat triplement guardonat amb el Premi Nacional de Cultura Popular l'any 1991, l'any 1995 el rebia l'Ecomuseu. El 2016 se'l distingia amb la Creu de Sant Jordi i, l'any 2021 era el Dansàneu qui rebia el Premi Nacional de Cultura.

Entenem, doncs, que només des del respecte i la coneixença les coses s'acaben estimant. I, han de ser els agents públics i privats de casa nostra els primers a creure-hi, altrament la feina del Consell i de totes aquelles institucions que es dediquen a posar en valor els elements patrimonials, haurà estat i serà lamentablement estèril davant la pressió excessiva d'un turisme volgudament especulatiu, depredador i orfe de directrius. Canviar la tendència turística és una feina constant i de tots.

En definitiva, voldríem que el Consell Cultural fos considerat un paradigma de com el desenvolupament de projectes culturals contribueix decididament a millorar les expectatives econòmiques d'un territori, procura el benestar de la seua població i facilita, en darrer terme, la imprescindible harmonització entre respecte i progrés.

Partiem, llavors, el 1983 del concepte horacià *sapere aude* que proclamaven els il·lustrats i el filòsof Kant. Ens atrevíem a pensar, gosàvem saber, utilitzàvem la pròpia raó. Gairebé 40 anys després, el 2022, continuem eixamplant, dimensionant el *logos*, el coneixement en el desplegament del patrimoni cultural i natural. Un producte global que parteix d'aquesta idea de coneixement, de comprensió, d'estima i de fidelització. Sense idees no hi ha producte. Entenem que el Consell Cultural de les Valls d'Àneu és un producte imprescindible

de territori, de societat, de cohesió, d'identitat que s'espargeix innovadorament damunt d'una realitat a transformar. Aquesta és la seqüència de què parlava el biòleg Ramon Folch: concepte, projecte i producte capaç d'interrelacionar, de connectar-se. És el fractal, la teoria de Mandelbrot, una successió per repetició, indispensable per a crear xarxa i convertir-se en una vocacional, clara i prometedora topologia cultural i vital.

Després d'anys disseminant la llavor, aquella pluja fina que fa saor, com dèiem, gosem preguntar-nos si Àneu serà capaç de recollir-ne el fruit d'aquest tres goigs que definia el pensador Wagenberg: el goig de conèixer, el d'aprendre i l'intel·lectual. Tan de bo sigui així.

Nota

1 - REL·LA I FORO-FERRAN. " El Consell Cultural de les Valls d'Àneu 20 anys al servei de la cultura" a: *Andorra i els seus veïns del sud. 16a Diada andorrana a l'UCE*. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, gener 2004, p. 17-24.

El Museu d'Història Medieval de la Cúria-Presó, segle XIV de Castelló d'Empúries i el Pirineu

El Museu d'Història Medieval de la Cúria-Presó, s. XIV

Aquest edifici d'època medieval, situat a l'actual plaça Jaume I de Castelló d'Empúries (Alt Empordà), va ser la seu de la cort de l'Audiència General del comtat d'Empúries, el tribunal de justícia, la notaria pública comtal i l'arxiu del comtat d'Empúries. Construït a partir de l'any 1336, va estar en funcionament fins al segle XIX. És un exemple gairebé únic de l'aplicació de la justícia durant l'època medieval i moderna a Catalunya. Aquells qui hi eren jutjats i condemnats accedien directament a la Presó.

A la Presó medieval es conserven encara els grafitos en què els presoners van deixar el testimoni de la seva reclusió. El museu dona la benvinguda als visitants amb la pintura mural de *L'assalt i la conquesta catalana de Mallorca* (MNAC), amb el comte Hug IV d'Empúries (1200-1230) i el rei Jaume I el Conqueridor.

La Cúria-Presó

Al segle XIV Castelló viu un període d'esplendor com a capital del comtat d'Empúries. L'arribada el 1325 del nou comte l'infant d'Aragó Pere I (1325-1342), pertanyent al casal comtal de Barcelona, marca un punt d'inflexió. S'inicia un temps de gran creixement que es tradueix en importants reformes urbanístiques. El 1336 el comte fa enderrocar l'antic castell del puig Mercadal per reurbanitzar el centre de la vila i obrir la plaça del Gra, la *platea bladi*. Presidint la plaça i amb les restes d'aquest *castrum Castilionis* s'edificaran la Cúria i la Presó. El nom de Cúria prové de l'època clàssica i fa referència a la cort o lloc on es reunia l'òrgan de govern. Funcionava com la notaria pública i esdevingué també seu de l'arxiu del comtat. En l'època moderna l'Audiència General del comtat d'Empúries es trasllada a la plaça dels Homes, i la Cúria queda com la cort ordinària de la vila. Amb la reforma administrativa municipal del rei



Jordi Canet
i Avilés, director del
Museu d'Història
Medieval de la
Cúria-Presó, s. XIV i
de Centre d'Estudis
Trobadorescos de
Castelló d'Empúries

El Museu d'Història
Medieval de la Cúria-
Presó, s. XIV de
Castelló d'Empúries
en l'actualitat (Foto:
MHMCE)



Ferran VII, al segle XIX desapareixen les antigues autoritats comtals i els tribunals de justícia, i la Cúria perd definitivament la seva funció d'administració de justícia. L'any 1859 l'ajuntament compra la Presó als comtes d'Empúries, ducs de Medinaceli, per valor de 3.667 reals. La Presó va mantenir el seu ús com a *cárceles públicas* fins al segle XX.

En una vitrina del museu s'exposen dues mènsules de fusta de pi del segle XIV, amb les imatges dels comtes d'Empúries: l'infant Pere I i Joana de Foix (esquerra), i el jutge com a autoritat de la Cúria i l'escrivà notari (dreta). Originàriament estaven enganxades per la part inferior a una de les dues bigues originals de fusta de la planta baixa.



Les dues mènsules de fusta amb les figures dels comtes d'Empúries i del jutge i l'escrivà (Foto: MHMCE)

La Cúria, els oficials i els seus càrrecs

La Cúria, seu de la cort de l'Audiència

General del comtat d'Empúries, estava formada per set oficials: el governador i el veguer, que presidia la Cúria i que exercia jurisdicció a tot el comtat i sobre els notaris de la vila; l'assessor o comissari general, el jutge ordinari i l'advocat fiscal, que eren doctors en lleis. Els altres dos càrrecs eren el tresorer i el batlle de Castelló.

La Presó medieval

La Presó, de titularitat comtal, era un lloc d'aplicació de la justícia penal i criminal aplicada a homes, dones i nens, i és avui dia un model gairebé únic a Catalunya d'una Presó medieval. En aquestes cel·les els presoners deixaren entre els segles XVI i XIX l'empremta dels seus estats anímics, de les seves inquietuds i dels seus pensaments sota la forma d'abundants grafitis carregats de plasticitat i simbolisme. El conjunt de grafitis i inscripcions és un dels pocs exemples que es conserven a Catalunya.

La vida a la Presó era malsana i els presoners eren sotmesos a una vida de privacions i sense cap tipus de dret. S'hi cobrava el dret de carcellatge i el carceller podia cobrar altres serveis, com el lloguer de les flassades o dels llençols. Les dones havien de treballar com a serventes per al carceller o per a la seva dona. Els presoners pagaven dos diners comtals per cada dia de reclusió, i quatre diners si estaven a les cel·les de la primera planta; els que no podien pagar eren obligats a treballar. La cel·la masmorra té restes d'una construcció anterior que es reutilitzà com a calabós subterrani, únic en tot l'edifici, sense cap obertura i que servia per aïllar alguns presos. S'hi accedia a través d'una rampa de fusta situada en el paviment de la cel·la superior.

La Presó medieval es construí simultàniament a la Cúria i com a complement del tribunal de justícia. Al voltant del pati central se situaven les fosques i malsanes cel·les. N'hi havia cinc a cada planta, tancades amb una gruixuda porta, amb únic punt de claror a través de les petites finestres reixades que donaven al pati i una esclatxa pel menjar dels presoners. Totes les cel·les disposaven de latrina i a la primera planta hi havia en algunes èpoques l'habitatge del carceller. La Presó va entrar en funcionament al segle XIV i disposava de carceller i de botxí. Al segle XVII va ser objecte de reformes i el seu ús es va perllongar fins al segle XX.

Els judicis se celebraven a la Cúria. Un dels sistemes emprats per "saber la veritat" era l'aplicació del turment, que podia consistir en el lligament de braços, de cames, la roda, el foc, el guant, l'aigua o el polze. Els delictes podien ser castigats simplement amb una pena pecuniària. Aquells que no podien pagar la multa havien de passar alguns dies a la Presó o eren assotats. La pena de reclusió podia ser imposada també a nens.



Imatge del carceller al pati de la Presó medieval de Castelló d'Empúries (Foto: MHMCE)

Castelló d'Empúries, capital del comtat d'Empúries

Durant l'edat mitjana Castelló va ser una de les poblacions més importants del nord-est català. Fou la capital del comtat des del segle XI fins a final de l'època moderna. Al segle XI es perfila la identitat de la vila: es consagra l'església romànica de Santa Maria, i té lloc la separació de Peralada i el trasllat de la residència comtal a Castelló, la nova capital del comtat.

La vila esdevindrà un referent econòmic, polític, social, comercial i religiós al seu entorn immediat i més enllà dels límits territorials del propi comtat. El fort creixement demogràfic i econòmic es tradueix en una notable expansió urbanística que culminarà al segle XIV.



Alguns dels nombrosos grafitis o dibuixos fets pels presoners i conservats als murs de les cel·les de la Presó medieval de Castelló d'Empúries (Foto: MHMCE)

La configuració urbana de la vila

El primer nucli urbà es va establir al puig Salner, un punt elevat sobre l'antiga plana, envoltat d'estanys, i al voltant de la sagrera de l'església romànica de Santa Maria. L'altre nucli de població es trobava al puig Mercadal, al voltant del castell comtal. Aquests dos nuclis originaris emmurallats configuraven l'urbanisme altmedieval.

A l'inici del segle XII comença un procés expansiu urbà que uneix els dos nuclis de població originaris. El puig Mercadal esdevé el centre neuràlgic, s'hi aplega el poder comtal i econòmic de la vila, format principalment per mercaders i artesans. A l'inici del segle XIV el Mercadal és objecte d'una important urbanització i s'enderroca el castell comtal, donant pas a un barri, el nou centre comercial. Tot i que no es conserven, tenim notícia de diverses residències comtals.

Al centre d'aquesta sala s'exposa la maqueta de Castelló a la segona meitat del segle XV i s'hi projecta l'audiovisual *Entre la Corona i l'espasa: la nissaga dels comtes d'Empúries*. A les vitrines s'exposen alguns dels objectes i peces arqueològiques més importants del fons arqueològic local, com la matriu de segell del segle XV feta en terrissa, amb la imatge de la Verge Maria, o la col·lecció numismàtica de monedes medievals del comtat d'Empúries.

El poder eclesiàstic

El bisbat d'Empúries s'inicia al segle VI i es perllonga fins a l'ocupació sarraïna. Al concili de Tarragona de 516 consta el bisbe d'Empúries *Paulus*. Al mateix temps que apareix el comtat d'Empúries com a entitat politicoadministrativa, el territori del bisbat d'Empúries passa a dependre de la canònica de Girona i queda suprimit definitivament al segle X. La tensa relació entre els senyors d'Empúries i els bisbes de Girona fou una constant al llarg del període medieval. Al segle X es construïren alguns monestirs del territori comtal: de Sant Pere de Rodes, Sant Quirze de Colera, Santa Maria de Roses, Santa Maria de Vilabertran i Sant Miquel de Fluvià.

Durant els segles XIII i XIV va tenir lloc a extramurs la fundació de set convents i monestirs de diferents ordes religiosos, tant masculins com femenins. Aquest establiment en ocasions era afavorit pel comte, que cedia els terrenys als ordes religiosos. El període de guerres que afectà la vila de Castelló d'Empúries en època moderna, especialment als segles XVII i XVIII, comportà la destrucció de la majoria dels edificis conventuals extramurs i obligà els diversos ordes religiosos a reconstruir-los a l'interior de la vila.



Maqueta de la vila medieval de Castelló d'Empúries a la segona meitat del segle XIV (Foto: MHMCE)

Santa Maria

Santa Maria és un dels punts d'origen de la vila i el centre del poder eclesiàstic. Apareix documentada l'any 957.

Emplaçada al puig Salner, fou consagrada solemnement el 9 de novembre de 1064. En temps del comte d'Empúries Ponç Hug III s'inicià la construcció el 1261 de la nova església gòtica amb la monumentalitat pròpia d'una catedral. L'edificació del temple gòtic motivà que els comtes sol·licitessin en diverses ocasions recuperar l'antic bisbat visigòtic d'Empúries i erigir-la com a catedral i la vila com a seu episcopal d'Empúries. Malgrat la bona acollida inicial del Papa Joan XXII, l'oposició dels monarques i dels prelats de Girona va fer fracassar la petició. L'obra gòtica fou dirigida pel mestre d'obres Rainaud de Xartres i posteriorment per Joan Canellas, Antoni Antigó i Miquel Llop. Vinculada a la construcció s'erigí la "casa de l'obra nova", la llotja taller dels constructors del temple. Les obres finalitzaren a principi del segle ^{xv} i es deixaria inacabada una de les torres menors de la façana.

Estructura econòmica

Amb el nou paper com a capital comtal canvià l'estructura econòmica de Castelló. Al municipi, fins llavors eminentment agrari, s'establien gran diversitat d'artesans i manufacturers, i d'altres d'oficis vinculats a l'administració comtal. El desenvolupament de diferents sectors econòmics donà a la vila una gran rellevància des del segle ^{xiii}. La mòlta de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal foren tres de les activitats productives més importants de Castelló durant l'edat mitjana. Aquesta estructura

El retaule d'alabastre de la basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries, un dels tresors artístics castellanins (Foto: MHMCE)



La basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries, amb la portalada monumental dels Apòstols (Foto: MHMCE)



econòmica entrà en declivi amb la pèrdua de la capitalitat per tornar a ser al segle ^{xvi} una vila agrària i ramadera. Com a indústria artesana exportadora destacava la tèxtil, que agrupava una gran varietat d'oficis: drapers, flassaders, vanovers, giponers, mercers... La producció tèxtil es desenvolupà a partir dels darrers anys del segle ^{xiii}.

A l'edat mitjana, les salines castellanines constituïen el major centre productor de sal del nord-est català. La venda i el consum de la sal estaven gravats i la introducció il·legal de sal dins el comtat es castigava amb una forta penalització i amb la seva confiscació. Castelló d'Empúries tenia el privilegi comtal de fer mercat els dimarts i dijous, i en algunes èpoques també el dissabte. L'afluència de comerciants d'arreu de la corona d'Aragó, del sud de França i del nord d'Itàlia feia de Castelló un enclavament comercial de primer ordre al nord-est català. S'hi comercialitzaven cereals, sal, teixits i les mercaderies dels ports de Roses i de Cadaqués arreu de la Mediterrània. El 1386 Castelló va rebre el Consolat de Mar o tribunal de comerç mercantil per privilegi del rei Pere III.

Els poders de la vila. Govern municipal

Al segle ^{xiii} el règim municipal s'estructurava en dues institucions: el Consell Secret o Estret, també anomenat Universitat, i el Consell General o Obert. El Consell Secret es reduïa a una vintena de persones i el Consell General aplegava molta més gent i es reunien a l'església parroquial. El primer lloc de reunió del govern municipal s'ubicava al pati de la Casa de la Caritat del Pa de Cortó. Des de final del segle ^{xiv} la Universitat es reunia a la casa del Consell, edificada a la plaça dels Homes. Des de final del segle ^{xv} i fins al decret de Nova Planta de 1716 va ser vigent la *insaculació*, una nova modalitat de designació dels quatre còsols del Consell que substitueix l'elecció.

Vida cultural

La importància de la vila i l'activitat econòmica i constructiva que s'hi desenvolupava va donar lloc a una important activitat cultural. Les obres de l'església gòtica de Santa Maria impulsaren la proliferació de diferents obradors d'artistes i artesans. La vila tenia una situació de cruïlla entre els tallers de Perpinyà, Girona i Barcelona, i rebia influències d'arreu.

L'església de Santa Maria estava proveïda de nombroses obres artístiques com el retaule de Sant Miquel del segle ^{xv} a la capella de Natzarè, obra de Francesc Vergós, Joan Antigó i Honorat Borrassà. Pere de Santjoan i el seu deixeble Antoni Canet foren els escultors de la portalada



Imatge parcial de la maqueta de la vila medieval i emmurallada de Castelló d'Empúries; en primer terme, el convent de Sant Domènec fundat l'any 1317 a extramurs (Foto: MHMCE)

dels apòstols i Ponç Gaspar l'escultor que va treballar en el retaule d'alabastre de l'altar major.

Castelló d'Empúries va sobresortir també en la producció i en l'ensenyament de música; les primeres referències són de 1279 i el 1319 s'esmenten les Escoles de Cant castellonines. També hi havia els *scriptoria* medievals on es copiaven, s'il·lustraven i s'enquadraven els manuscrits. Als protocols notariais es recollien els encàrrecs de les obres, on es fixava el programa iconogràfic i s'establien les condicions per a la seva elaboració i pagament. L'arquitectura civil medieval és present a la vila en forma de diverses i notables construccions d'estil romànic o gòtic, generalment construïdes per la Universitat o pels comtes d'Empúries amb una clara funció social o comunal. Els edificis més representatius són: la Casa Gran, la muralla medieval i el portal de la Gallarda, la Duana, la Llotja Comunal, el Pont Vell, el Corral públic, la Torre del Mar, la Casa de l'Estany i la Casa de la Sal.

Trobadors

La poesia trobadoresca és la primera manifestació de lírica culta en llengua romànica. Entre les elits socials d'Occitània dels segles XI a XIV sorgiren els trobadors i les trobairitz, que escriven i componien o *trobaven* cançons d'amor cortès per ser cantades pels joglars. Entre els segles XII i XIV, els comtes emporitans foren receptius de la nova sensibilitat literària arribada des d'Occitània, un territori amb estrets vincles històrics, culturals i polítics amb el comtat d'Empúries. Trobadors i joglars foren acollits a la cort emporitana, i alguns dels comtes foren autors de composicions seguint l'art de trobar, com foren Ponç Hug IV i Pere I. Alguns dels notaris de la vila també foren autors de composicions d'estil trobadoresc. Els trobadors eren els autors de les composicions, mentre que els joglars eren els intèrprets de la música medieval i del repertori dels trobadors. Entre els diferents instruments musicals medievals utilitzats pels joglars i pels trobadors per difondre i acompanyar les seves composicions, destaquen la viola d'arc, el llaüt, el saltiri, l'arpa, la cornamusa i el rabec. La viola d'arc era el més habitual dels trobadors i deriva probablement de la lira bizantina. Era un instrument de corda fregada amb un so profund i greu.

Comtes "trobat", comtes trobadors i notaris poetes

En ocasions la poesia trobadoresca obeïa a causes polítiques. Ponç Hug II d'Empúries apareix al sirventès *Be-m voldria q'om saupes dir* de Guillem de Berguedà escrit l'any 1192. Ramon Vidal de Besalú testimonià l'esperit cavalleresc a la cort dels comtes Ponç Hug II i Hug IV:

E pueys de say tornar vos ai
al comte qu'es a Castilhó,
En Pos bo, e son filh n'Ugó
a mantener pretz e valor.

El 1298 el comte Ponç Hug IV compongué el sirventès *A l'onrat rei Frederic terz vai dir* en occità al rei Frederic III de Sicília, qui li havia demanat auxili en la seva guerra contra el seu

germà, el rei Jaume II. És un model de poesia trobadoresca al servei d'una causa política. El comte Pere I compongué el 1328 deu danses, un sirventès, una cançó i 700 versos amb noves rimades. I a final del segle XIII i inici del XIV existia un nucli poètic entre el món notarial de la Cúria comtal castellonina.

Comtes i comtesses. El comtat d'Empúries

A l'imperi carolingi el *comes* o comte era el funcionari més important nomenat per l'emperador, amb atribucions gairebé absolutes. Les seves funcions eren administratives, civils, judicials i militars: reunia les tropes del comtat per ordre de l'emperador o en cas de perill, administrava justícia, recaptava els impostos reials, els comtals i regia la política i l'economia del comtat. A la casa comtal d'Empúries es succeïren durant l'edat mitjana diferents dinasties des de Gausfred I, el primer comte intítulat, fins al rei Martí l'Humà. Foren quatre segles de domini comtal sobirà. El d'Empúries fou un dels primers comtats catalans constituïts amb la Marca Hispànica, els territoris conquerits per Carlemany entre 752 i 801 i que estaven sota domini musulmà. El primer comte d'Empúries conegut és Ermenguer l'any 812. Al llarg dels segles el comtat pateix pèrdues territorials per poder pagar deutes econòmics i per disputes amb altres senyors jurisdiccionals; viu el temps de màxim esplendor entre els segles XIII i XV. L'any 1402 el comtat va ser incorporat a la Corona d'Aragó, però va seguir existint territorialment i administrativament fins al segle XIX.

La comunitat jueva

Castelló d'Empúries va ser per als jueus una vila d'acollida, que va esdevenir la segona comunitat jueva en importància de Girona. El call jueu s'originà durant el segle XII al voltant de la primera sinagoga, a l'actual carrer dels Jueus, el "call d'en Cocó". El comte d'Empúries Ponç Hug III concedí el 1238 un privilegi que permeté l'establiment de jueus al comtat, una de les concessions de drets a jueus més antigues de l'Europa medieval. Aquest fet comportà l'inici de l'expansió progressiva del call, apropant-se al nucli econòmic i al poder comtal del puig Mercadal. El 1417 es batejaren més de cent jueus a l'església de Santa Maria. Les conversions, la càrrega impositiva i la greu situació econòmica



Mapa de l'evolució cronològica i territorial del comtat d'Empúries entre els segles IX i XIX (Foto: MHMCE)

de la comunitat jueva provocaren la seva decadència: el call quedà reduït a només deu famílies, que es reorganitzaren al call originari.

L'aljama era l'organisme jurídic que regia la comunitat jueva. A final del segle XIII la vila ja disposa d'una aljama ben estructurada i era independent respecte d'altres jueueries. Els jueus castellonins estaven subordinats als comtes d'Empúries i tenien un tracte jurídic diferenciat de la resta de la població de la vila. Comptaven amb la protecció del comte i van ser objecte de successius privilegis, que va propiciar que el call de Castelló rebés jueus perseguits i expulsats d'altres indrets.

La sinagoga era el centre de la vida social jueva i també la seu de les institucions benèfiques jueves. La sinagoga, de propietat comunal, era el veritable nucli del call: a la sinagoga es resava, es predicava, s'elegien els càrrecs públics, es reunien els regidors i secretaris del consell de l'aljama i es feien també les proclames matrimonials. Des de 1264 es té notícia d'una segona sinagoga al carrer Peixateries Velles, ampliada i reformada durant els segles XIV i XV i utilitzada fins al 1420, quan es recupera "l'antiga sinagoga" del puig de l'Eramala. La col·lecció lapidària hebrea de Castelló d'Empúries és una de les més importants i nombroses de la península Ibèrica. D'un total de tretze *matzewoth* trobades, el Museu exposa nou d'aquestes esteles funeràries hebrees, la major part fetes amb pedra grisa de Vilacolum; cinc són peces senceres i les altres quatre són fragments. La major part van ser reaprofitades posteriorment

com a material arquitectònic, com un carreu de pedra amb una esclatxa per a *mezuzà*. La més antiga és de 1313 i les inscripcions epigràfiques en hebreu ens aporten informació molt valuosa sobre les persones difuntes i les seves famílies: nom, any de la mort segons el calendari hebreu o estament social. Els cementiris jueus havien



La col·lecció de les làpides funeràries hebrees d'època medieval de Castelló d'Empúries (Foto: MHMCE)



Vitrina amb diversos objectes i peces del llegat cultural jueu de Castelló d'Empúries (Foto: MHMCE)

d'estar situats fora muralla, al nord de la població i prop d'un corrent natural d'aigua. El call jueu castelloní disposà de dos cementiris propis, un de vell i un de nou, situats prop del Rec del Molí al nord-est de la vila i utilitzats fins a l'expulsió dels jueus de 1492. Hi havia també un cementiri dels jueus conversos utilitzat des de 1419 fins al segle XVIII en una àrea delimitada del cementiri cristià, prop de l'església de Santa Maria. El museu exposa també un conjunt d'objectes relacionats amb els costums i la litúrgia religiosa hebrea, del qual destaca la quetubà de 1377, un contracte matrimonial entre dos jueus castellonins, en David i l'Astruga, la més antiga de la província de Girona; i altres objectes propis de la litúrgia religiosa hebrea: teffilin, tal·lit, menorà, quipà i sidur.

Introspecció lingüística en un espai perifèric i un temps de crisi: reculls de lèxic en català ribagorçà

El retrocés sense precedents de la diversitat lingüística és un fet conegut que caracteritza el nostre temps, tant pel que fa al nombre de llengües vives com a la seua diversitat interna. És aquest segon cas el que vull remarcar ací. Hi contribueixen inevitablement els canvis en la manera de comunicar-nos, la mobilitat a llarga distància, l'escolarització universal, el canvi cultural. Ara bé, també hi ha contribuït una idea equívoca sobre el valor dels parlars transmesos de manera tradicional, una idea que els ha anat en contra. En algun moment es va tendir a confondre l'adquisició d'una varietat normativa de la llengua, aplicada als àmbits formals i a la comunicació massiva, amb l'abandonament de les formes considerades locals, o no normatives, adquirides informalment i associades a les xarxes de relació més immediates. És una visió errònia perquè, tant com formalitat i informalitat són complementàries i igualment necessàries per a la vida en societat, la normalitat lingüística es caracteritza per l'existència de maneres de comunicar-se associades a cada àmbit; aquestes permeten construir entorns complementaris en funció de com ens hi movem verbalment: a vegades necessitem parlar formalment, a vegades volem tot el contrari; o necessitem un argot específic, o en definitiva volem donar un abast social determinat al que diem. I de la mateixa manera vivim en territorialitats diferents al mateix temps. Per exemple, l'àmbit territorial definit pel nostre entorn estrictament local s'insereix en la vida social d'una vall o d'una comarca. Tot això té les seues complexitats, però en tot cas hi ha una idea tradicional d'àmbit compartit que en diem *país*. Simplificant-ho potser massa, ser *del país*, en termes estrictament territorials, seria compartir aquest àmbit de relacions. I aquest ser *del país* es reconeix, com un dels trets obligats, en una manera de parlar. S'hi superposa un altre àmbit més ampli, que pot anar des del conjunt de les comarques veïnes fins a tot allò que en diem Ponent, és a dir incloent-hi les terres de la plana on van a confluïr els rius del nostre entorn, i on Lleida és tradicionalment el centre



Jordi Suïls i Subirà,
filòleg i professor a la
Universitat de Lleida,
Centre d'Estudis
Ribagorçans

de referència, allà on tanta gent de la Ribagorça, dels Pallars i de l'Alt Urgell s'han anat a establir al llarg de la història. És el que tradicionalment n'hem dit l'Urgell, un *pr'avall* on han confluït els diversos *pr'amonts* pirinencs. I finalment un tercer àmbit, en termes lingüístics, el formen tota la resta de territoris on, si tu dius *bon dia*, pots esperar que et responguen *bon dia*. En general, solem expressar-nos de maneres lleugerament diferents en cadascun d'aquests espais territorials. Cadascú troba aquí la seua manera de fer, però solem recórrer espontàniament a una varietat lleidatana, o més ben dit ponentina, i no tan clarament ribagorçana, quan ens situem en un àmbit de comunicació que no és el comarcal tal com l'hem descrit abans. Això no vol dir abandonar res, sinó modular l'expressió en funció del cas. Ho fan els parlants de totes les llengües que funcionen amb normalitat i vol dir, novament, que la relació entre les varietats internes d'una llengua és complementària. Tornant al país, el fet que la parla en siga una característica intrínseca permet adoptar-la com a eina d'(auto)inclusió. Arribar a ser d'un lloc vol dir, en essència, entrar en un àmbit de relacions locals més que no pas en una mecànica administrativa que tendeix a la impersonalitat. El criteri lingüístic és un indicador d'inclusió, que pot ser adoptat i que podem oferir de tu a tu. Totes les comunitats, per grans que siguen, es construeixen des d'allà on toquen a terra, i els trets lingüístics més marcadament lligats amb l'especificitat del territori solen prendre un valor especial, com una mena de mots de pas: saber identificar la neu *fagonya*, reconèixer què és un *batisteri* o un *tribulossi*, donar per descomptada l'existència dels *diaplorins*, o conèixer la diferència entre un *esvol* i un *escabot*.

El ribagorçà és una varietat del català nord-occidental que es parla justament a l'extrem nord-occidental del domini, a banda i banda de la frontera entre Catalunya i l'Aragó. Bé, a l'extrem si no és que admetem que hi ha un cert estirament cap al sud, tot al llarg de la Noguera Ribagorçana, com a mínim fins a tocar de Castillonroi (cf. el treball de Sistac de 1993, que delimita pel sud alguns dels trets emblemàtics del ribagorçà, amb un títol prou indicatiu: *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*). Si hi ha una mena de consciència subjacent que donaria per bona aquesta idea amplificada de la ribagorçanitat, sense cap mena de dubte hi té a veure el fet que hi ha uns trets de parla compartits. Ara bé, és ben cert que la divisió comarcal que es va establir arran de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de 1979 va obrir la porta a la creació de la comarca que anomenem Alta Ribagorça, creació que va anar acompanyada d'un cert reclam a favor d'una consciència de territorialitat en certa manera inèdita: havia existit abans, però probablement amb uns límits poc definits. L'Alta Ribagorça, avui, és segurament el resultat de l'encreuament entre aquella territorialitat difusa i les possibilitats administratives reals. En conseqüència, és innegable que els parlants de ribagorçà es miren la pròpia varietat dialectal amb una certa consciència de diferenciació, consciència que, per una banda, va ser suscitada per la dinàmica administrativa, i per una altra respon a uns límits territorials poc definits. Aquest fet no va passar inadvertit a qui estava al càrrec de la delegació del Consorci per a la Normalització Lingüística a l'Alta Ribagorça, Rosa Maria Batlle, que l'any 2014 va emprendre una acció, *Dis-hi la teua*, que cridava el públic comarcal a enviar paraules que es consideressen peculiars o representatives del seu dialecte. La crida va tindre força èxit i va donar lloc a un bon nombre de respostes.

En va resultar un petit recull de diversos centenars d'entrades i la creació de l'associació Escunç, que s'havia de dedicar a tindre cura del recull i, si era possible, ampliar-lo, a més d'emprendre accions diverses per donar valor al ribagorçà. L'associació Escunç va crear un espai web amb el recull i com a espai de difusió d'iniciatives. Una versió en paper del recull, sota el títol de *Petit diccionari ribagorçà*, es troba en fase de publicació en el moment d'escriure aquest article.

És important remarcar que, com a acció col·lectiva, la iniciativa *Dis-hi la teua* va permetre descobrir que el ribagorçà mateix és un dels grans motius de reflexió (no sempre pública) entre els seu parlants. I que recollir les paraules o expressions que el caracteritzen és una tasca a la qual algunes persones dediquen esforç i passió. En aquest sentit, no podríem deixar d'esmentar alguns reculls com a aportacions especialment rellevants, a vegades fruit d'anys de dedicació més o menys constant:

- el recull que va fer Milagros Feixa, un conjunt de fitxes amb entrades lèxiques i definicions, a vegades també amb exemples. És fruit de diversos anys de recordar formes característiques de la seua parla, corresponent en concret a Rins, ben bé a l'extrem nord-occidental del domini lingüístic. Sens dubte un document que cal reconèixer i agrair, caracteritzat no només per la voluntat de rigor i ordre, sinó també per reflectir una parla fronterera, on ocasionalment ens trobem elements del veí benasquès;

- el recull de Josep Maria Rispa, que aplega un bon nombre de formes procedents de Boí però també d'altres indrets de la vall, de la comarca i fins i tot de la Vall Fosca, remarcable per la seua precisió i riquesa, amb una especial sensibilitat cap als matisos lèxics. El recull inclou també anotacions de caire cultural, com ara observacions sobre mètodes tradicionals de predicció meteorològica i altres en relació amb el món natural;

- el recull de Marisol Garcia. És el resultat de moltes trobades a Ca de Xoquín de Durro, on aportacions diverses eren pacientment recollides i ordenades per l'autora. El fet de ser, en ell mateix, una obra col·lectiva, confereix al recull un caràcter particular i n'explica l'extensió i el grau de detall;

- el recull de Josep Escoll, d'Igüerri, una extensa llista de paraules, fruit d'un treball de memòria a partir de la pròpia vivència. Té la particularitat de ser una mena de diari lexical, si se'n pot dir així: una anotació memorística motivada per la percepció del canvi cultural;

- el recull de Sabina Lapedra, que es nodreix d'un entorn familiar i de les observacions de la gent gran de casa. És un context diacrònic diferent dels anteriors, apareix el suport informàtic i, al mateix temps, la preocupació per uns detalls semàntics i una fraseologia que es van esborrant amb el temps;

- caldria remarcar també algunes iniciatives que s'han deixat veure en xarxes socials. A Twitter, per exemple, cap a darrers de 2019 es va activar un fil on es compartien paraules característiques del ribagorçà. Més tard, el perfil d'Instagram *Ribagorçanament* ha difós un recull lèxic, que pot semblar encara poc extens però que mostra una elaboració inusual, sempre acompanyada de contextos, descripcions morfològiques (per exemple, conjugació en el cas dels verbs) i precisions fonètiques i semàntiques. En cal remarcar la voluntat descriptiva i el treball de presentació, apreciable fins i tot des d'un punt de vista estètic.

Les característiques peculiars d'aquests reculls són:

- l'extensió, i en alguns casos el grau de sistematicitat. N'hem aplegat sis, amb diversos centenars de paraules, però n'hi ha d'altres de menors que no esmentem ací, amb algunes desenes;
- la raó general que els explica, que és la detecció d'un procés d'obsolescència;
- la diversitat de cronologies, dins del fet que tots ells són resultat de diversos anys, i la majoria són ja inactius;
- la ubicació geogràfica, majoritàriament en la banda occidental del domini ribagorçà, és a dir sota administració catalana.

L'existència d'aquests reculls és una evidència de la consciència lingüística en relació amb el dialecte ribagorçà, de la qual tenim altres evidències, com ara algunes pràctiques lingüístiques divergents en relació amb la norma escrita, o el que ens diuen treballs de recerca sociolingüística que havíem dut a terme anys endarrer (Suïls et alii, 2010).

El recull conté actualment uns 1.300 mots i es pot consultar a:

<https://burnaga.wordpress.com>. Presenta la forma esperable d'un diccionari, amb una llista d'entrades cadascuna de les quals consisteix en una paraula, seguida de la seua categorització gramatical, la forma fonètica en una transcripció simple, opcionalment una indicació sobre el lloc d'on prové, i tot seguit la definició. Un exemple:

bobó. m. [bobó] (Ma Po) Gra de raïm o fruit en forma de raïm. *La moixera i la cornera fan uns bobons negres.*

L'estructura de l'entrada és:

paraula: **bobó** (en negreta)

categoria gramatical: m. (substantiu masculí)

fonètica: [bobó], entre claudàtors tal com es llegiria, evitant símbols infreqüents

procedència: Ma i Po, és a dir, aquí, Malpàs i el Pont de Suert, en parèntesi

definició: descripció del significat

exemple: *contextualització* (en cursiva)

Les indicacions de lloc (com ara Malpàs i el Pont de Suert, en l'exemple anterior) només responen a la procedència de les aportacions: d'on han arribat o, en algun cas, on han estat sentides. Aquesta localització és genèrica a vegades: en ocasions, es tracta de persones que van participar en *Dis-hi la teua* i que identificaven la seua localització com a Vall de Boí; en altres casos apareix l'identificador ROcc (Ribagorçà occidental), referit a la banda dreta de la Ribagorçana, que indica que atribuïm la paraula a aquesta àrea sense que en puguem precisar més. En alguns casos no hi ha localització, perquè s'atribueix l'entrada al ribagorçà de manera general. De tota manera, les etiquetes geogràfiques no són en absolut vinculants quant a l'extensió territorial de cada entrada, que en general, de ben segur, és sempre molt més àmplia.

Les localitzacions que hi trobem ara són:

B	Boí
Be	Betesa
Bo	Bonansa
Br	Beranui
Bu	Buira
Ca	Castanesa
Ci	Cirès
CO	Castarner de les Olles
Cr	Cardet
Du	Durro
EV	Erill-la-Vall
Go	Gotarta
Ir	Irgo
LBo	Les Bordes
LI	Llesp
LP	Les Paüls
Ma	Malpàs
No	Noals
Po	Pont de Suert
Ra	Raons
Ri	Rins
ROcc	Ribagorça occidental
Se	Senet
SO	Sant Orenç
So	Soperuny
Sp	Sopeira
ST	Sagarras-Tolva
Ta	Taüll
VB	Vall de Boí
VI	Vilaller

Ocasionalment, a dins de les definicions trobarem crides com ara «Pa de quilo o més, normalment aplanat (vid. **tinyol**)». Vol dir que hi ha una entrada, en aquest cas «tinyol», que té a veure amb la definició i que podem trobar al mateix diccionari.

En un recull com aquest, una qüestió central és la representació escrita de formes que divergeixen de la llengua estàndard. Què fer amb una paraula que sona «puiada» però que normativament s'ha d'escriure *pujada*? Una opció és representar-la normativament, tenint en compte que al costat n'indiquem la pronunciació: [puiàda]. Una altra és transgredir la norma i escriure *puiada*. En el diccionari Escunç es va aplicar una grafia fonètica, no normativa, en alguns casos: *goiata*, *goi*, *roia*, *puiar*. Això perquè, o bé en certa manera són emblemàtics (el cas de *goiat*, -a, afectiu referit a una persona jove; el

cas dels *gois*, com a peça cantada a missa), o bé estan lligats a la toponímia, com en *roia* i *puiar* (p. ex. Roies de Cardet, Puiafalcons). Es representa també *rebui–rebuïar*, per tal de mantindre la coherència interna en un terme d'ús molt específic. Tret d'això, es manté la grafia normativa perquè és directament llegible amb la fonètica ribagorçana: *faig*, *maig*... permeten una lectura [fai], [mai] sense problemes perquè mostren una correspondència sistemàtica, i de la mateixa manera les formes verbals *haig*, *vaig*, *veig*..., que poden ser llegides [hai] [vai] [vèi]...

En general, doncs, es tracta d'estalviar-se l'ús de grafies no normatives si no és en casos molt particulars, perquè la llengua escrita és prou flexible en la correspondència grafia-so. Fonètica a banda, en temes lexicogràfics, lògicament algunes entrades no tenen presència en obres normatives, altres no figuren en cap recull conegut, normatiu o no. Així doncs, el recull aporta algunes novetats. En la vida de la llengua, les formes normatives generals es defineixen, precisament, pel contrast amb l'ús informal i d'abast territorial més restringit. El recull Escunç és una evidència de tot això: al costat de formes que el ribagorçà comparteix amb altres territoris, com ara *esllomar*, n'hi trobem algunes que pertanyen a un domini geogràfic molt específic, com ara *aveien*, que pràcticament és exclusiva de la Vall de Boí; o bé a grups socials particulars, com ara *crestó*, propi de l'activitat pastoral; sovint també a un ús extremament informal, com ara *curpir*; i també en alguns casos anuncien un lliscament cap a l'arcaisme, en la mesura que són formes que han tendit a caure en desús, com seria *esmostar*. (podeu anar a <https://burnaga.wordpress.com> per consultar tots aquests mots). Això, que pot semblar una collita de rareses, exotismes i rampoines, en realitat reflecteix el valor que la comunitat dona a totes aquelles dimensions: els indrets que són els seus, unes maneres de relacionar-se amb el medi, unes relacions socials construïdes des de la proximitat física, i una consciència que tot aquest patrimoni, per alguna raó, ens ha arribat abans de perdre's.

Referències:

- SISTAC, RAMON (1993) *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: IEC.
- SUÍLS, JORDI; ARIÑO, SUSANA; ALTURO, NÚRIA; TURELL, MARIA TERESA (2010): El canvi lingüístic al Pont de Suert, vint anys després (estudi en temps real a partir de l'estudi en temps aparent de 1986). *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Universitat de Lleida, 7-11 de setembre de 2009* (coord. per Imma Creus Bellet, Maite Puig, Joan Ramon Veny Mesquida), Vol. 1 (El català i les llengües veïnes), 297-314.

Històries i camins. Passeig literari pels camins pirinencs

Camins i literatura són dos elements patrimonials pirinencs amb molta identitat i que fa temps que es treballen des de l'Idapa. La recuperació i posada en valor dels camins tradicionals (a partir de la intensa feina desplegada per la Taula de Camins de l'Alt Pirineu i Aran) ha permès mobilitzar un patrimoni gairebé marginal durant moltes dècades. La majoria de feines –molt variades– que s'han portat a terme en el darrer decenni es poden consultar a <https://www.sompirineu.cat/>

Visita l'exposició



Històries de l'exposició



Camins de l'exposició



Pere Porta i Colom,
director de l'Idapa



Arcadi Castelló i
Cadena, geògraf

Per una altra banda, l'Idapa també ha posat la mirada en la literatura com a element cultural i patrimonial que dona més identitat a les contrades pirinenques. Ha realitzat diferents inventaris de tota la

A poc a poc va anar prenent cos la idea que aquests dos àmbits tenen punts de connexió i permeten la creació de sinergies. Es partia de la idea, a mig camí de la intuïció i la constatació, que caminar, resseguir, descobrir camins i indrets que són passatges literaris d'obres que ens han emocionat al llegir-les, podria ser una proposta atractiva per a un segment de públic, més o menys nombrós que, de manera habitual, llegeix i camina.

- Alta Ribagorça: "Els nuvis d'Irgo i el camí del port de Vielha". Del llibre *Excursions per l'Alta Ribagorça*. Juli Soler i Santaló. Ed. Garsineu, 2003

Alta Ribagorça



Alt Urgell

«El dia 19, a les vuit del matí, sortien de l'hospital tots plegats cap al port, amb un temps insegur. No feia encara des hores que n'havien sortit, quan l'aragonès tornava a entrar a l'hospital, dient que, vist el temporal que feia dalt del port, havia resolt tornar-se'n, i que, no podent convèncer el marineroní que també ho fessin, els havia deixat a les muralles de la Girònima lluitant amb la neu i el sol».

Table 1. Summary of the 1993-1994, 1994-1995, and 1995-1996 seasons. *Source:* (Saghai, 1996, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2

l'Orfeu del 1900 i Angelys ja és Sota Surostol puja amb el seu grup de veïns. Amb els cançons a l'apaga que se'n va anar a l'horari d'obrir la porta. Amb una família gran, amb de nou, un desitjador a la llum a treballar. És el 71 de novembre i expressen a l'apaga de l'Orfeu que hi ha de tornar per posar el port. Els dies que estava l'Orfeu per la veu i temporal. Angelys, després de cançons dels festes, el 19 de desembre torna. Se'n va anar a treballar, que al mig la veu cançons a l'Orfeu, se'n va anar el padell de la veu, atorgat l'Orfeu, en perfecte estat de conservació. Angelys i la veu es demanen a veure el seu desitjador. La veu s'ha anar a treballar a la part d'Angelys, amb el padell en cançons dels festes. Surostol, a treballar.

DEL REFUGIO CONQUIZÓ A LOS ALPES DE VIEHA.
El broc de Conagles, els peus i el va-Reguera Rilegocera en
acompanyant de camí a l'Espiau de Vieha, l'altre lloc habitat
abans de travessar el punt per entrar a l'Os. Aquest reconegut
el següent moltuques dels perts pobles de les muntanyes que,
com els seus ofiis, cada haren haren d'ombriga a l'Osca a
travessar. Així el punt es travessa a peu, pel caminellier, e-
n cas del qual del seu muntre.



- **Accès au centre du pont d'Arc de l'Université** : à distance d'environ 100 m de la D 923
- **Accès à l'écloserie** : à l'extrémité sud du pont, à l'extrémité sud-est du pont, à l'extrémité sud-ouest du pont, à l'extrémité nord du pont, à l'extrémité nord-est du pont, à l'extrémité nord-ouest du pont
- **Pont de sortie / Pont d'Arc** : Pont de l'Université
- **Temps** : 1 h 30
- **Altitude** : 120 m
- **Intensité** : 10 m
- **Altitude minimale** : 100 m
- **Spécificité** : à l'extrémité sud, à l'extrémité sud-est, à l'extrémité sud-ouest, à l'extrémité nord, à l'extrémité nord-est, à l'extrémité nord-ouest
- **Cartographie** : voir l'annexe 1, page 100
- **Accessibilité** : voir l'annexe 1, page 100
- **Accessibilité** : voir l'annexe 1, page 100

ILLEGIT LA HISTÒRIA SENCERA I LA RESSENYA DEL CAMÍ



Cerdanva



Pallars Jussà

Queralt i els Rasos de Peguera, dos exemples de no-dinamització del turisme a Berga

Des de l'arribada del Carrilet a Berga (bé, a Olvan) l'any 1887 la comarca va esdevenir un important centre d'atracció turística. Des d'aleshores el Berguedà ha estat un centre per fer excursions amb un paper destacat amb les primeres esquiades de la península als Rasos de Peguera i l'escalada al Pedraforca.

I. Queralt, un santuari oblidat per tots els ajuntaments berguedans

A. Introducció

Deia a final d'agost de l'any 2021 la Televisió del Berguedà: "L'ascensor del Santuari de Queralt estarà fora de servei mentre durin els treballs de revisió i manteniment. L'ajuntament confia poder recuperar el servei el dia de la Gala de Queralt. La sequera també ha deixat eixuta la font del Perdigall, d'on s'abasteix d'aigua el santuari¹, motiu pel qual s'han hagut de tancar els lavabos". El santuari¹ és el principal focus d'atracció turística "tot l'any" de la ciutat de Berga. Sort dels dos darrers mossens, Josep Maria Ballarín i Ramon Barniol, que han transformat els edificis queraltins propietat de l'església catòlica per fer el servei que pertoca al



Ramon Felipó i Oriol,
advocat i
dinamitzador del
Berguedà



segle XXI, mentre que als edificis que són propietat en exclusiva de l'Ajuntament de Berga des de l'any 1974 no hi han fet res de res. Mossèn Ballarín va fer dissenyar la façana de Queralt i el seu campanar per l'arquitecte Josep Antoni Coderch i de Sentmenat, un dels arquitectes més importants de Catalunya del segle XX. Que el santuari no tingui, avui encara, aigua corrent i clorada és una vergonya quan la primera comissió per portar l'aigua a Queralt data de l'any 1916... Els mossens



han transformat els edificis de la parròquia berguedana, la nau de l'església llueix com mai, hi han fet una teulada nova, han posat una cadira per accedir al cambril.... Mai no podré entendre la deixadesa de tots els ajuntaments de Berga del seu patrimoni queraltí, hi ha hagut alcaldes de dretes, centre i esquerra, cap no ha fet res de res per posar Queralt al lloc que és mereix.

B. La lluita per la propietat de Queralt

1. Després de la Primera Guerra Carlina (1833-40) el patrimoni immobiliari de l'església catòlica d'Espanya va ser en bona part espoliat pels decrets desamortitzadors de Mendizábal. El diccionari de Pascual Madoz² explica que no es va desamortitzar mai Queralt quan diu: "Iglesia, que es magnífica, y ocupadas sus rentas. Por el Gobierno; más habiéndolas devuelto, se va a reedificar el santuario, y la imagen ha sido nuevamente trasladada a su templo en 1º de junio del presente año". La muntanya de Queralt va passar a ser terme municipal de l'Ajuntament de la Vall d'Areny.³

Al registre de Berga consta una inscripció de l'1 d'octubre de 1904 que diu: "INSCRIBO la posesión de esta finca en común y proindiviso a favor de los pueblos⁴ de Berga y Vall d'Areny sin perjuicio de tercero de mejor derecha".⁵

L'any 1916, l'any de la coronació canònica de la Mare de Déu de Queralt, la revista berguedana *Pedra-Forca* número 12, d'1 d'octubre de 1917, deia: "Según noticias adquiridas se proyecta en dicho Santuario de Queralt construir un nuevo edificio para poder satisfacer dignamente y con las atenciones debidas a la selecta concurrencia que todos los años visita los amenos lugares... Caso de prosperar tan preciosa idea, si se dotaran las dependencias del real Santuario de abundante agua potable, y así también mejorar los medios de locomoción e instalación de luz eléctrica en las paradisíacas viviendas que en aquellos contornos pudieran erigirse, colmadas de los radiantes, aires puros y en un bello y dilatado horizonte en todas direcciones". Aquí veiem per primera vegada un interès clar urbanístic i especulador de Queralt.

2. Comença la guerra per la propietat de Queralt

Sembla que al voltant de la coronació ja van sorgir algunes qüestions sobre la propietat del santuari: l'església, l'hostatgeria i les altres construccions annexes. Però en data 1 de juny de 1918, en el Registre de la Propietat de Berga, hi ha una anotació que diu: "Edificio

denominado Santuario de Nuestra Señora de Queralt con sus anejos huertos y tierras del propio Santuario... El excelentísimo Ayuntamiento de esta ciudad tiene la posesión de esta finca sin que pueda precisarse el nombre de la persona o Corporación de quienes lo adquirió ni del tiempo que viene poseyéndola pudiéndose hacer constar que la posesión data de tiempo inmemorial. ACTA: Don Joaquín Serra Huch, Alcalde de esta ciudad cumpliendo un acuerdo del ayuntamiento de la misma, Inscribe la posesión de esta finca a favor del ayuntamiento de esta ciudad sin perjuicio de terceros que puedan tener mejor derecho”.



Dos anys després, la coronació, l'Ajuntament de Berga figurava com a únic propietari de tot Queralt (amb l'església o sagristia incloses). Això va ser causa de molts conflictes que van durar anys entre l'ajuntament berguedà i el bisbat solsoní. Tots aquests anys es va intentar fer un sistema de funcionament de Queralt amb una junta en què l'Ajuntament de Berga sempre volia tenir el control efectiu; un exemple el trobem a l'acta de l'ajuntament de 7 de gener de 1918: “se acuerda ratificar el acuerdo de 14 de febrero de 1916 y designar a Don José Coma Florejachs y D. Clemente Felipó Badia para que en concepto de vecinos y después de la superior aceptación del Prelado de la Diócesis formen parte de la Junta Administrativa del Santuario”.

3. El tancament de l'església del santuari per part del bisbe Comellas

Tot això va culminar amb el tancament de l'església del santuari, del 10 d'abril de 1921 fins al 3 de setembre de 1923. Consultat el llibre d'actes de l'Ajuntament de Berga, hi ha moltes referències de tema queraltí, com la comanda d'un dictamen a l'advocat barceloní Joaquim Lluhi i Rissech⁶ pel mateix ajuntament, mentre que Jaume Carner era designat pel bisbe Vidal i Barraquer per fer els dictàmens pel bisbat.

Dels fets ocorreguts el 8 d'abril l'any 1920 llegim al llibre d'actes corresponent a la sessió extraordinària de l'Ajuntament de Berga presidit pel batlle Luciano de Vilardaga i amb els regidors Viladomat, Puig, Vilajoana, Capallera, Peix i Serra: “El arrendatario de la hospedería y tierras de Queralt propiedad de este ayuntamiento se había denunciado que por Orden de Rd. D. José Alsina, que dice ser capellán custodio del Santuario se practicaron obras de reforma en dicha hospedería cuyas obras consisten en derribar el tabique y la puerta del cuarto que ocupaba el capellán custodio que da acceso al corredor de la sala del primer piso y tapiar dicho corredor con otro tabique convirtiendo en una sola habitación lo que en realidad son dos (la del capellà custodi) la señalada con el número tres denominada de San Marcos cuya habitación forma parte integrante del arrendamiento hecho con Pablo Aspachs. Por unanimidad se acuerda que por la brigada municipal se proceda al derribo del tabique que se ha construido impidiendo el paso a la habitación de San Marcos en la actualidad arrendada como las demás al arrendatario Pablo Aspachs. Se requiere en debida forma y mediante notario al Rd. D. José Alsina para que en el término de treinta días deje libre y expedita la habitación que ocupa en el edificio hospedería y que previo dictamen de dos letrados demostrando la procedencia se interponga interdicto de recobrar contra

el Rd. D. José Alsina que dio órdenes para efectuar las obras y contratar con albañiles que las efectuaron, debiendo quedar las cosas en el ser y estado anterior". Per aquest fet, un envanet i l'ampliació d'una cambra pel capellà, va sortir a la llum pública tota la problemàtica de la propietat de Queralt que feia anys que s'anava arrossegant. Queralt romangué tancat dos anys i mig; el bisbe de Solsona, Comellas, no visitava, en aquests anys, cap de les esglésies del terme municipal de Berga. Els berguedans que havien de rebre el sagrament de la confirmació es traslladaven a la parròquia de Sant Bartomeu de la Valldan.



La polèmica va encendre tota la ciutat de Berga, va arribar-se a editar una revista, *Chantecler Canta Cla*, l'any 1921, que duia de subtítol *Defensor dels interessos de Queralt*, encara que més aviat representava els interessos de la part de l'ajuntament. Hi ha una bona munió d'articles a les publicacions berguedanes o fins i tot barcelonines que parlen d'aquests fets, tot i que també es varen editar fulls solts i manifestos en què tant el bisbat com els regidors defensors de la propietat municipal de Queralt publicaven les seves opinions. Un dels pamflets més virulents contra els bisbes Valentí Comellas i Francesc Vidal i Barraquer, aleshores cardenal i arquebisbe de Tarragona, és el que reproduïx les fotografies dels dos eclesiàstics amb un contundent text en contra amb aquests tres titulars "Sr. Obispo de Solsona no cumple su deber", "El sr. Obispo de Solsona no podía, ni debía cerrar la iglesia de Queralt, al culto de los fieles" o "Para el SR. obispo de Solsona antes son su egoísmo y soberbia que nuestra santa devoción a la virgen de Queralt". El 5 d'octubre de 1921 el bisbe Comellas va encomanar a Enric Puig la promoció d'un plet civil contra l'ajuntament en què demanava la nul·litat de la inscripció municipal de Queralt.

4. La reobertura de l'església queraltina

A la fi, el 3 de setembre de 1923, el bisbe Comellas reobre l'església de Queralt. El 6 de setembre se signa la concòrdia entre el bisbat i l'Ajuntament de Berga per la qual es crea un patronat del santuari, fet que es va inscriure al Registre de la Propietat de Berga el 23 de setembre de 1923. El règim era de condomini entre el bisbat de Solsona i l'Ajuntament de Berga.

5. Mossèn Ballarín aconsegueix fer la partició del santuari

L'any 1974, mossèn Ballarín va impulsar, amb els aires nous del concili Vaticà II, la separació d'Església i Estat a Queralt. Per part de l'Ajuntament de Berga el secretari, Jaume Sánchez i Isach, va redactar el projecte de divisió del condomini. El mossèn explica que qui el va mecanografiar va ser la Trini Mas. El 4 de novembre va firmar el document de la partició del condomini de Queralt el bisbe de Solsona i el 7 de novembre ho feia l'Ajuntament de Berga. Per al bisbat queda el temple i els annexos, la sortida al castell on hi ha el campanar i part de la planta baixa del santuari per a botiga de records; la resta, per a

l'ajuntament. L'Església es compromet a no instal·lar-hi cap establiment d'hostaleria i l'ajuntament, a no permetre la venda de records a l'hostatgeria. El bisbe de Solsona va cedir tots els seus drets sobre Queralt a la parròquia de Berga.

6. L'aigua a Queralt

La primera comissió berguedana per portar l'aigua a Queralt data de 1916.

Deia el Regió 7 de 26 d'agost de 2021, sota el títol de *L'escassetat de pluges dels últims mesos ha fet aflorar de nou el problema del subministrament d'aigua al santuari de Queralt*. I explicava Guillem Camps: "De fet, l'indret més emblemàtic pels berguedans i berguedanes no disposa, a dia d'avui, ni d'un subministra regular i estable d'aigua ni d'un ascensor en funcionament. L'any 2016 es va substituir la canalització en el camí de l'aigua, canviant una canonada de fibrociment que es trobava en mal estat per una de polietilè i els treballs van permetre la canalització de la font Perdigall al dipòsit de Sant Joan i la del dipòsit de Sant Joan a Queralt. Però l'arribada d'aigua depèn del règim de pluges... Aquest juliol, l'estació automàtica del Servei Meteorològic de Catalunya al Santuari de Queralt tan sols ha registrat 13,7 litres de pluja. Això suposa un 70% menys de precipitació respecte al que és normal en aquest mes i gairebé un 90% de la comptabilitzada el juliol del 2020."



7. Els funiculars de Queralt

Explica mossèn Ballarín que un dia Ibáñez Freire, aleshores governador civil de Barcelona, li va demanar com es pujava a Queralt des de l'aparcament "—Pues a pie. —Y si viniera el caudillo, ¿también a pie?" Així va començar la gresca del funicular. L'endemà mateix ja tenia l'enginyer enginyant-se-les per fer-ne un. Va triar un pendent atararar on tots sabem. Les cabines eren dues de soldades i tretes d'una grua del port de Barcelona. La tracció del tracte era directa. La baluerna engegava de patac i els viatgers anaven cap al vidre. Coronels, generals, quefes dels civils, polis d'uniforme, polis de la secreta i de més il·lustres en sortien amb el cop de cap dient-se preocupats: —Esto no arranca con suavidad. A veure si el caudillo se'n feia la closca. Fins que el mecànic, un entès sense títol universitari, però amb ofici, em va dir com si fos un secret: —Ho arreglarem amb un singlotet. Misteris de la mecànica, en comptes de la patacada, l'enginy feia tres copets com si estossegués. El mecànic se les prometia felices.—Quan vingui aquell home hauré fotut el camp. Li vaig dir que malament rai. Quan va venir aquell home, el mecànic era a la cabina de dalt vigilat per un coronel i un capità dels civils. Foren dies de gent grossa. Quan menys t'ho esperaves en trobaves algun amb bigotis i estrelles. Com feia el cas, va pujar el famós Creix de la poli per saber-ne de mi preguntant-ne al Vicente Hontangas.⁷

"I va venir el dia. Molt d'hora van arribar els bastaixos penjant banderes a llocs inversemblants. Banderes a fora i catifa de corredor a l'església. Cada quefe que arribava, preguntava què de la catifa. I ho vaig saber. Al Franco els posaven fora de

polleguera les catifes arrugades. Sempre serem canalla. El poli de la secreta va voler donar la volta sencera al Santuari, veient com la muntanya, a tocar de l'església, es despenjava avall, ho va deixar. Un gran quefe dels civils va posar els seus al carener de la muntanya, amb el meu consell. Al capità de la guàrdia personal de Sa Excel·lència li havia fet un plànol marcant-li els llocs de guàrdia. Em va mirar sorprès. –Padre, ¿usted ha hecho la mili? M'aturo perquè el fandango va durar hores. Fins que ja hi vam ser. L'home va pujar pel funicular, el funicular va fer bondat. Rere d'ell hi venien almenys tres ministres. El López Rodó, un senyor ben educat, el Silva Muñoz, amb cara de mussol, i el Camilo Alonso Vega, que feia ganya de viure a les quimbambes. El caudillo va entrar bajo palio, el Bascuñana li va engaltar el sermó oficial amb van cantar una salve. L'home va pujar al cambril. Va entrar a la sagristia a signar. I va baixar del Santuari a peu, mirant el paisatge. Ens havíem lliurat d'una i bona. Els tres ministres baixaven pel funicular quan, a mig baixar, la maquinota va dir que prou. Llàstima que ja no hi havia fotògrafs. Els tres ministres baixaven de quatre grapes i de cul a reres fins a baix. Abans de mitja hora d'acabar-se la gresca, a Queralt no hi quedaven ni banderes, ni palios, ni estores, ni catifes. Quedava, però, el funicular. Al cap d'un parell de dies estava arreglat i funcionava. El Franco havia vingut per sant Jaume, el 25 de juliol. El primer de setembre van tancar el funicular. Una cosa més allà dalt rovellant-se”.



Això va passar a l'any 1966. Del nou ascensor inclinat, que de fet és com un funicular, Magda Alsina deia a l'Avui del 29 de desembre de 1991: “La desgràcia envolta l'ascensor que puja al santuari de Queralt. Inaugurat el 6 de desembre, la setmana passada ja es va aturar per problemes de seguretat [...] ha funcionat dues setmanes”. Per tant l'ascensor funciona mentre hi hagi el personal que en tingui cura. Si es pensa algun dia millorar el sector turístic queraltí caldrà sense cap mena de dubte resoldre d'una vegada per totes el problema d'accés a Queralt. L'actual ascensor ni és un sistema bo ni pràctic, espatlla la façana de Queralt i entra al santuari pel mig del menjador, just a quatre metres del lavabo.

II. L'estació d'esquí dels Rasos de Peguera

A. L'esquí s'introduí a Catalunya el 1908 a partir de la creació de la secció d'esports de muntanya del Centre Excursionista de Catalunya (CEC), aquest any tingueren lloc les primeres experiències als Rasos de Peguera (Berguedà) amb esquís i material importat

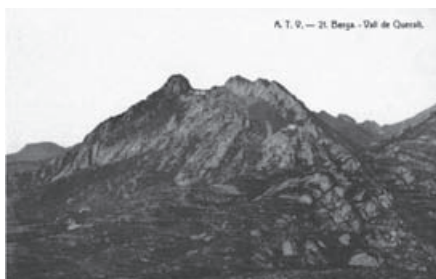
de Suïssa. En foren capdavaners Albert Santamaria i Eduard Vidal i Riba.

1. El butlletí de desembre de 1908 del CEC publica la següent notícia: *Secció d'Esports de Muntanya*:

“havent arribat ja de Zurich els trineus, esquís, raquetes, piolets i altre material d'esports d'hivern, a la fi d'aquest mes celebrarà aquesta Secció la inauguració de les seves activitats amb una excursió als Rasos de Peguera i una altra al Montseny, a les quals seguiran unes altres que tindran per objecte practicar i implantar al més aviat possible en la nostra terra aquests esports, tan coneguts i popularitzats en altres països”.

2. Efectivament, les festes de Nadal de l'any 1908 marquen una fita en la implantació dels esports de neu a Catalunya. El butlletí del CEC de gener de 1909, núm. 168: *Secció d'Esports de Muntanya*

“Tal com anunciàrem en el número proppassat, durant les passades festes de Nadal va tenir lloc la inauguració de les tasques d'aquesta novella secció fa poc creada en el nostre CENTRE. En el tren de dos quarts de dues de la tarda del dia 24 sortiren nostres companys Josep Amat, Enric Goig y Albert Santamaria cap a Manresa y Berga, on feren nit. A l'endemà, després de donar les oportunes disposicions pera la rebuda y hostatge dels companys que devien arribar a Corbera, se dirigiren vers aquell santuari y Rasos de Peguera, coberts d'una capa de neu de poca gruixària, sobre la qual començaren a fer pràctiques de luges y skis fins a entrada de fosc, en que un nou temporal de vent y de neu els tragué d'aquelles altituds, uns 2.000 ms. sobre el nivell del mar. Al retornar a Corbera



trobaren ja als senyors Castelló, Tatxé y Enric Parera, del «Centre Excursionista de Bages» el darrer, junt amb els que retornaren l'endemà als Rasos, trobant la neu al sortir mateix del santuari. Vers el migdia hi arribaren nostres consocis senyors Bombach, Balcells, Creus, Galceran, Miret, Roig (Joan y Gabriel) y Tey (Manuel i Ramon), formant tots plegats una bona colla, la majoria dels quals anaven proveïts de luges y skis que s'apressaren a exercitar, constituint un vistós conjunt aquell formigueig humà per les nevades pendents. No sense recança, a entrada de fosc se donà novament l'ordre de retirada, retornant a Corbera, on s'ajuntaren amb nostres companys Massó, Ribera, Rigol, Riera, Sala y Tristany i els senyors Schlesiner y Schaible, dos amables alemanys que en companyia deis anteriors havien fet a l'excursió cap a Peguera y serra d'Encija, pujant a més d'una vintena els socis que aquella nit dormiren a Corbera. El dia 26 se formaren varies colles, anant els uns cap a la Roca d'Huró y Cim d'Estela, altres cap al Pla de Campllong y altres directament a Berga, on se retrobaren tots pera tornar a Barcelona, lo qual feren molt complaguts d'aquesta primera sortida, a la qual prompte'n seguiran d'altres".

B. El refugi dels Rasos, del Centre Excursionista Montserrat de Manresa
El 1933 es va inaugurar el Xalet de Rasos de Peguera. El Centre Excursionista Montserrat, entitat fundada l'any 1921 a Manresa,⁸ l'any 2010 tenia uns 570 socis. Els manresans van decidir tenir un refugi per als seus membres com el CEC havia fet a la Molina. Avui, el Xalet dels Rasos continua sent de la seva propietat.



C. La Diputació de Barcelona fa la carretera i s'hi instal·len uns remuntadors

La Diputació barcelonina sempre havia tingut cura dels Rasos, ja que era l'única estació de muntanya i esquí que pertanyia a la província. La BV-4243⁹ és la carretera del Berguedà que discorre pels termes municipals de Berga i de Castellar del Riu. La B correspon a la demarcació de Barcelona, cosa que indica la seva antiga pertinença a la Diputació de Barcelona. Actualment pertany a la Generalitat de Catalunya. I la V, a l'antiga xarxa de carreteres veïnals. Se'n va iniciar la construcció el març de 1971.¹⁰ La *Vanguardia* titulava *Nuevos caminos que fomentaran la riqueza del Bergadán beneficiarán el desarrollo turístico, ganadero y forestal de aquella comarca*, i va ser inaugurada l'octubre de 1973.¹¹ La *Vanguardia* deia: "Inauguración de la carretera de Rasos de Peguera y visita a las obras de acceso a Coll de Pal y al embalse de La Baells. El gobernador civil y el presidente de la Diputación recorren la comarca del Bergadán".

D. Tanca l'estació d'esquí

Deia TV3 el 25 de novembre de 2004, "Els Rasos de Peguera tanca. L'estació d'esquí catalana situada a la comarca del Berguedà ha anunciat que aquesta temporada ja no obrirà les portes. L'estació d'esquí, la que fins ara hi havia més a prop de la ciutat de Barcelona, feia anys que tenia problemes per tirar endavant, sobretot per la falta de neu, que impedia obrir l'estació la majoria de dies."^{12, 13, 14}

III. Conclusió

És sorprenent que dos dels més importants centres de turisme comarcal molt a prop de Berga ciutat no serveixin pràcticament per a res del que haurien de servir. Queralt no té un restaurant digne, com sempre hi havia hagut, per fer àpats amb un mínim de qualitat i decència, i l'ascensor funciona quan no està tancat o espatllat; les pistes d'esquí dels Rasos de Peguera, amb un refugi manresà dels anys vint del segle passat (està obert el



refugi) i ara amb carretera d'accés feta per la Diputació barcelonina, l'estació d'esquí està tancada... i amb això està tot dit.

Notes

- 1 - FELIPÓ, R. *Queralt, el santuari de la Mare de Déu*. Tarragona, 2004; Barcelona 2013.
- 2 - MADÓZ, P. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España*. Madrid, 1845.
- 3 - La Vallldan va ser municipi independent fins que fou annexat a Berga l'any 1970.
- 4 - Vol dir dels ajuntaments respectius.
- 5 - Aquesta inscripció es va practicar a la finca 1.290, tom 290, llibre 38 de Berga i també com a finca 189 del llibre 6 Vallldan, tom 289, sempre del Registre de la Propietat de Berga. Queda clar a partir d'aquest moment qui és l'amo de la muntanya de Queralt.
- 6 - Aquests dos lletrats tindrien una important tasca ciutadana i política en els anys posteriors. La seva vida política va ser molt similar, ja que tots dos van militar al Centre Nacional Català, després es passarien a la Lliga Regionalista, al Centre Nacionalista Republicà, participarien a Solidaritat Catalana i a la Unió Federal Nacional Republicana. Jaume Carner (el Vendrell, 1867 – Barcelona, 1934) va ser diputat al Vendrell per Solidaritat i diputat d'ERC l'any 1931, també va ser ministre de Finances a Madrid en el segon govern del president Azaña. Joaquim Lluhi i Rissech, (Lloret de Mar, 1866 – Castellterçol, 1929) va ser de la Unió Catalanista, va encapçalar la minoria republicana l'any 1909 a l'Ajuntament de Barcelona i també va ser president de l'Ateneu Barcelonès. Com veiem tots dos van ser catalanistes, republicans i d'esqueres.
- 7 - Aleshores era l'ermita de Queralt.
- 8 - L'any 2010 tenia uns 570 socis. Té seccions d'excursionisme, bicicleta de muntanya, esquí de muntanya, esquí nòrdic i alpi, espeleologia, alpinisme i escalada. També practica curses d'orientació, barranquisme, escafandisme, caiac, polo i parapent. Fou fundat l'any 1921 fruit d'una fusió entre el Grup Excursionista Manresà i el Grup Excursionista Montserrat de Terrassa, que integraren el Centre Excursionista de la Comarca del Bages. El 1922, però, els membres del Montserrat se'n separaren per constituir una agrupació independent. Durant els primers anys es crearen les seccions de fotografia, publicacions, ciències naturals, arqueologia, folklore i esquí. El grup de muntanya es denomina Club Alpi Montserrat.
- 9 - Viquipèdia, <https://ca.m.wikipedia.org/wiki/BV-42436> 'agost de 2021.
- 10 - Edició 14 desembre, 1971, pàgina 39. Hemeroteca – La Vanguardia.es. [Consulta: 8 d'agost de 2021].
- 11 - Edició del 30 d'octubre, 1973, pàgina 36. Hemeroteca – La Vanguardia.es. [Consulta: 8 d'agost de 2021].
- 12 - El *Bloc de Viajes Marcando Rumbo*, de 10 de desembre de 2014, deia: "Ahora se cumplen diez años sin esquí alpino en Rasos de Peguera. Es el primer lugar de Catalunya donde se empezó la práctica de esquí, el año 1908, y ahora hace ya 10 años que está cerrada. Es cierto que el 2010 reabrió como un parque de nieve y ahora, una de las únicas actividades que se anuncian en la web de la antigua estación de esquí son las excursiones con raquetas de nieve. Ahora, cuando hay nieve, esta actividad junto a las familias que se acercan con los trineos son las únicas que dan vida a la que antaño fue una de las estaciones de esquí más cercanas de Barcelona y motor económico de toda la zona del Berguedà. Era una estación de esquí pequeña y modesta que contaba solo con 10 pistas. Pero era un buen lugar para iniciarse en la práctica del esquí".
- 13 - La web Catalunya, de data 25 d'agost de 2021 <https://www.catalunya.com/rasos-de-peguera-17-15004-564413?language=ca>
- 14 - "Estacions d'esquí nòrdic, Rasos de Peguera. Després d'estar tancada durant anys, la històrica estació d'esquí de Rasos de Peguera funciona com a parc de neu durant l'hivern. S'hi pot practicar l'esquí nòrdic, passejar en raquetes de neu, jugar amb trineus i passar un dia divertit a la neu en família. Situada a prop de Berga, aquesta històrica estació d'esquí va ser fundada l'any 1975 al primer indret de Catalunya on es va practicar l'esquí, durant la primera dècada del segle xx. Es tracta d'un paratge de gran valor natural i paisatgístic, que dona accés a l'Espai Natural Protegit de la Serra d'Ensià-els Rasos de Peguera. L'estació va tancar el 2004 per problemes econòmics i falta de neu. L'any 2010, va tornar a obrir com a parc de neu, amb un caire netament familiar. S'hi pot practicar l'esquí de fons, realitzar excursions en raquetes de neu i jugar a lliscar en trineus. El bar restaurant que hi ha ofereix tots els serveis i garanteix una divertida jornada a la neu en família."

Història d'un país, l'esquí i el Principat d'Andorra

En primer lloc, abans de començar amb l'explicació acadèmica del meu treball, voldria donar-hi un toc més personal. En primer lloc, m'agradaria donar les gràcies a la SAC i a l'Àngels per l'oportunitat que m'han donat; la veritat és que ha sigut tot un honor participar en aquestes jornades pirenaïques. Pensar que només farà tres anys que em vaig graduar a la UAB i ja he pogut participar en unes jornades divulgatives com aquestes la veritat és que no ho hagués pensat mai. Després, m'agradaria explicar una mica el perquè del tema d'aquest treball. La història andorrana sempre ha sigut una temàtica que, com a andorrà, m'ha atret. Des de benjamí, temes com els passadors, l'Andorra durant les guerres del segle xx o el cas de Borís I van ser qüestions que em cridaven. Aquests interessos els vaig mantenir ja des de llavors (recordo que a Secundària, a l'assignatura de Socials, ja feia algun treball sobre aquestes temàtiques), fins a arribar al punt d'estudiar història com a carrera universitària.

A Barcelona, aquest afany de coneixement per la nostra història el vaig preservar ben actiu, ja que a cada treball que m'encomanaven, sense importar l'assignatura, intentava fer-lo d'història andorrana. Així, ja a la universitat, vaig poder tractar molts temes relacionats amb el nostre país (des de l'art andorrà, l'Andorra de principi de segle XIX, l'Andorra d'entreguerres, el moviment sufragista...), vaig arribar fins i tot a fer el treball de fi de grau sobre una de les meves temàtiques predilectes, el nostre enigmàtic monarca Borís I i els altres pretendents a la corona d'Andorra. Va ser en aquella època, quan el treball de final de grau (TFG), que vaig trobar-me amb una problemàtica que ja feia temps que havia observat, però que suposo que a causa del meu grau d'immaduresa historiogràfica no en vaig ser del tot conscient. La historiografia andorrana, tot i tenir grans treballs i grans companys historiadors, presenta moltes carències i buits, omplerts moltes vegades amb mites que acaben absorbent figures històriques que inevitablement han sigut oblidades. Així, una vegada graduat, el meu tutor del TFG, en Manuel Santirso (a



Daniel Areny i Alonso,
licenciat en Història i
estudiant de Dret

qui des d'aquestes línies torno a donar les gràcies i torno a manifestar la meva admiració) em va comentar sobre la beca Pere Canturri i em va animar a presentar-m'hi. Jo, després de documentar-me sobre aquesta beca, vaig veure que era una oportunitat única per, tot i que fos un treball *petit*, donar llum a aquesta foscor historiogràfica. Així, vaig començar a buscar temàtiques no treballades i vaig reduir la llista a tres qüestions historiogràfiques, una la història de l'esquí i els esports de neu andorrans. L'esquí, la neu i els esports de neu han sigut sempre una constant en la meua vida, ja que com andorrà i vivint a Soldeu la neu ha estat i és un element més de la meua vida, un element que, si us dic la veritat, és de les coses per la qual he sentit més predilecció des de ben petit.

Així doncs, aquesta és la història del perquè d'aquest treball, una petita nota biogràfica sobre un historiador novell que a continuació procedirà a explicar-vos la història de l'esquí i els esports de neu andorrans, una feina que ja fa dos anys i mig que fa i que actualment, si em permeteu fer autopublicitat, em trobo augmentant i preparant un llibre que, si tot va bé, en un termini de dos anys espero que pugueu llegir. De totes maneres, abans de començar amb l'explicació de la història que ens interessa, m'agradaria fer una breu introducció d'alguns aspectes que considero que s'han de tenir en compte en relació amb la temàtica d'aquest article. Per començar, la primera consideració que crec convenient fer és una breu perspectiva dels orígens de l'esquí i els esports de neu. Sé que aquest punt pot semblar una mica tediós, però crec que pot resultar il·lustratiu fer un parell de pinzellades entorn de l'origen de l'esquí, la seva proliferació pel globus i la posterior aparició d'altres esports d'hivern.

Quant a l'origen de l'esquí hem de remuntar-nos a la prehistòria, més concretament a les últimes èpoques glacials que van predominar al nostre planeta. En aquell període històric, els homínids es veien atrapats dintre de les coves i llocs on s'anaven resguardant dels perillosos hiverns, fet que provocava una escassetat d'aliments notòria per a aquesta població resguardada dels llargs freds. No fou fins a l'aparició dels primers esquís i raquetes de neu rudimentaris que van aconseguir uns mitjans per tal de moure's sobre la neu, lliscar sobre les extenses capes de gel i així poder caçar i obtenir les desitjades proteïnes. Per tant, ja des de la prehistòria trobem un període inicial marcat per la presència d'un seguit d'utensilis de fusta destinats a proporcionar una major mobilitat al seu portador a l'hivern, inicialment als països escandinaus i eslaus per posteriorment exportar-se al continent asiàtic i americà. Aquest ús comunicatiu i de transport va seguir al llarg de les següents etapes històriques; se n'han descobert referències documentals des de l'antiguitat a la Xina de les primeres dinasties, la Hispània musulmana o bé en reculls historiogràfics i dietaris de viatges medievals o en diferents estudis científics de l'edat moderna.¹ Ja a l'edat contemporània, més concretament a final del segle XVIII i principi del segle XIX descobrim les primeres competicions esportives d'esports d'hivern a països escandinaus com Noruega i Suècia. Posteriorment, al segle XX, l'ús de l'esquí com a modalitat esportiva va acabar de confirmar-se i assentar-se dintre de la vida de l'ésser humà, amb uns primers Jocs Olímpics d'hivern l'any 1924 marcats per una certa polèmica institucional; els primers enclavaments turístics destinats al món de la neu, els primers

viatges organitzats o bé l'aparició de noves modalitats d'esquí i altres esports de neu, com ara l'*snowboard* o l'esquí acrobàtic, entre d'altres exemples. També, a principi del segle xx cal esmentar l'ús de l'esquí com a modalitat bèl·lica, un transport utilitzat en conflictes de diverses característiques al llarg de tot el globus. Finalment, ja des de la dècada de 1950 fins a l'actualitat, veiem com l'esquí i els esports de neu són una de les modalitats més emparades per l'ésser humà durant el seu lleure i són uns esports practicats per milions de ciutadans al llarg de tot el planeta.²

Seguidament, la segona consideració que hem de valorar és el grau d'importància d'aquests esports i aquest món dintre de la societat andorrana. Per entendre aquesta importància només ens fa falta donar una ràpida ullada a un mapa del Principat. Si ens hi fixem bé, dintre de les fronteres andorranes han crescut nuclis urbans entorn dels peus de pistes, amb exemples clars com els pobles del Pas de la Casa, el Tarter o Soldeu. Cal mencionar que també dintre el mapa andorrà hi ha locals i comerços de tota classe que busquen aprofitar-ho i poder oferir serveis als turistes que visiten les nostres muntanyes anualment. D'entre aquests comerços i establiments, podem destacar-ne de dues tipologies, siguin aquells que directament ofereixen serveis i productes destinats a l'aprofitament directe de la neu i l'esquí, com els diferents allotjaments turístics, els lloguers de material o de roba d'aquests esports; o bé, indirectament, amb multitud de comerços i empreses destinats a aprofitar l'impuls econòmic i comercial que proporciona aquest turisme hivernal. A banda d'aquesta qüestió que podem considerar *més capitalista* cal recordar que al Principat els esports de neu, però sobretot l'esquí, formen part de la identitat nacional. Avui dia, un nen ja des de ben petit té els primers contactes amb la neu, ja sigui pel simple fet de jugar-hi o bé per les diferents pràctiques esportives amb l'escola a la setmana blanca. Així, podríem dir que la neu és un concepte intrínsec per al poble andorrà, una cosa que difícilment pot canviar.

Per acabar, la tercera consideració que hem de tenir present i que certament trobo il·lustrativa és la qüestió historiogràfica entorn aquesta temàtica, la forma desigual amb la qual ha estat treballat als països del nostre entorn. En primer lloc, pel que fa a Espanya, descobrim que el primer treball historiogràfic que aglutina la història de l'esquí i els esports d'hivern espanyols va aparèixer fa ben poc, a final de l'any 2021 sota el paraigua de la Federació Espanyola d'Esports d'Hivern (RFEDI).³ Tot i això, ja més regionalment, veiem que hi ha hagut treballs perifèrics dins l'estat espanyol com ara al País Basc,⁴ Andalusia⁵ o bé Cantàbria⁶ com a exemples il·lustratius. En segon lloc, en relació amb Catalunya, veiem que en territori català hi ha hagut treballs de tota mena, des d'obres globals com ara el llibre de Daniel Romaní⁷ o bé l'obra d'Antoni Leal, focalitzada als Pirineus però que tracta molt bé la qüestió de l'esquí català.⁸ Per últim, en l'àmbit de les fronteres catalanes, hem de destacar treballs centrats en dominis concrets com ara la Molina⁹ o la Vall d'Aran.¹⁰ Finalment, pel que fa al territori francès, trobem obres nacionals com ara el llibre de Guillaume Desmurs i Gilles Chappaz,¹¹ o bé llibres d'àmbit més regional com podrien ser *40 ans de ski à Morillon*, l'obra de Roger Comte sobre Alpe d'Huez Courchevel *au fil de saisons* o bé *Histoires de la Val d'Isère*.¹² Pel que fa al nostre país, veiem que al

Principat aquesta temàtica ha estat treballada per llibres commemoratius,¹³ sense oblidar-nos d'articles científics¹⁴ o periodístics¹⁵ o en obres foranes com ara la d'Antoni Leal ja esmentada.

Per tant, per concloure aquesta breu introducció, m'agradaria exposar un breu índex de l'ordre que seguirà aquest article, que recordo que es tracta d'un breu tast d'una magnífica història que en breu tindreu a les vostres mans. Començarem com totes les bones històries amb un primer episodi, des del 1933 fins al 1980, marcat per uns inicis tumultuosos (des dels anys 1920 fins a l'any 1957) i amb un reinici obligatori (des de 1957 fins a l'any 1980). Seguidament, entrarem en un segon capítol, caracteritzat per una consolidació del laboriós treball dut a terme (des del 1980 fins al 2003), per arribar a recollir els fruits i el reconeixement internacional (des de l'esmentat 2003 fins a l'any 2020). Finalment, conclourem amb una última part, marcada per un final incert condicionat per factors externs i forans a la voluntat d'una història centenària (des del fatídic 2020 fins a un futur indeterminat).

El Principat d'Andorra sempre ha sigut un indret màgic, desconegut i llegendari per a la població estrangera. Aquest caràcter mitificat del principat andorrà ja el trobem ben present al llarg de la nostra història. Així, reprenent l'estructura anunciada, aquesta englobarà un període cronològic extens, marcat per una sèrie d'aspectes internacionals que inevitablement afectaran el creixement de l'esquí andorrà i la tranquil·litat que sempre ha caracteritzat el nostre país.

L'inici d'aquesta història ens porta a la dècada de 1920, un període internacional caracteritzat per dos aspectes historicopolítics. D'una banda, la inestabilitat econòmica que va caracteritzar la major part del continent europeu fruit de la Primera Guerra Mundial. Fruit d'aquesta inestabilitat trobaríem el sorgiment i consolidació de moviments radicals, tant d'esquerres com de dretes; que van propiciar la fi de regnats centenaris del vell continent. D'altra banda, deixant aquesta qüestió catastrofista cal mencionar una constant marcada per un conjunt de població adinerada dels països europeus, la qual ja des de principi de segle feia un seguit de viatges arreu del continent, buscant indrets exòtics i desconeguts. Així, al llarg del segle xx, veiem com Andorra es va veure influenciat per aquest grup demogràfic adinerat, fet que va convertir el país en un destí vocacional per a l'aristocràcia catalana i francesa per a la pràctica de diferents esports, entre els quals les excursions d'esquí.¹⁶ Fruit d'aquesta puixant aflluència turística, algunes persones residents al Principat van voler aprofitar aquest inicial *boom* turístic que es vivia a Andorra i van dur a terme accions de tota mena, com ara l'establiment d'allotjaments turístics en enclavaments muntanyosos privilegiats per a la pràctica de l'esquí. Destaquen com a grans exemples il·lustratius el refugi dut a terme pel senyor Miquel Montoya o bé el refugi dels Isards, en un inicial Pas de la Casa, o si no, el xalet refugi d'Envalira, al peu del Port d'Envalira.¹⁷ Amb aquests ciments va sorgir l'esquí andorrà, amb les primeres accions competitives, turístiques i modernitzadores. Dintre aquests fets, per començar, cal mencionar un aspecte de gran importància en aquests primers anys, la fundació del ja citat xalet refugi d'Envalira. Abans d'explicar la importància d'aquest enclavament turístic,

considero adient dur a terme un seguit d'aclariments. Primer, és cert que ja a l'època hi havia multitud d'allotjaments turístics al llarg de tot el país, però considero que el xalet refugi d'Envalira és un dels allotjaments més rellevants per a l'història que us vull explicar, tant pel record de molts andorrans com per altres aspectes. En segon lloc, un d'aquests aspectes que m'agradaria remarcar ara abans d'endinsar-nos en la història de l'esquí andorrà és la importància que va tenir l'enclavament geogràfic escollit per edificar el xalet refugi. Hem de tenir en compte que ens trobem en els anys 1930, una època en què si bé es cert que al Principat ja hi havia alguns quilòmetres de carretera, els primers anys d'aquesta dècada van estar marcats per la construcció de nous quilòmetres al llarg de tot el país. Per això, en aquesta dècada de modernització, el xalet refugi va ser un nucli clau per a la pràctica d'esports de neu en un Envalira que podríem considerar el primer domini esquiable andorrà, alhora que també va ser l'escenari per dur a terme un seguit de modernitzacions i projectes inèdits en l'història de l'esport andorrà. Així, veiem que als anys trenta ja hi havia una clara presència d'esquiadors i esportistes sobre les nostres muntanyes, sobretot al port d'Envalira, el Pas de la Casa i les valls adjacents com a indrets únics per a la pràctica d'aquest esport.

Tot i que podríem considerar que aquesta història va iniciar-se l'any 1932, amb la fundació de l'Esquí Club Andorra el 24 d'octubre de 1932,¹⁸ considero que el moment fundacional de la història de l'esquí i els esports de neu andorrans va ser més tard, l'any 1933. Més concretament, aquesta història va començar el 3 de desembre de 1933,¹⁹ any en el qual es va inaugurar el xalet refugi d'Envalira. Va sorgir gràcies a la iniciativa d'alguns privats, entre ells el Sr. Àlvar Menéndez, que, aprofitant la finalització de les obres de Fhasa al sector, va sol·licitar quedar-se amb una cabanya de personal edificada per oferir descans als obrers de l'obra de la carretera del port d'Envalira. Amb aquest allotjament al peu del port, es va inaugurar un establiment d'hostatge en un indret apartat, lluny de la tradició hotelera de les parròquies de sud, aprofitant així una presència turística als voltants del port que canalitzava un turisme en alça. Així doncs, el xalet refugi es va convertir en el nucli central per a organitzadors de viatges i excursions pels pics, valls i llacs dels voltants, que organitzaven excursions de tota mena, com ara per esquiar pel circ dels Pessons, el pic d'Ensagents o bé el pic del Maià, entre d'altres.²⁰ Prosseguint en l'àmbit turístic, cal esmentar que la temporada 1934-1935 va aparèixer també el primer remuntador mecanitzat de la història de l'esquí andorrà, un servei d'autoxinilla que duia a terme ascensos des dels nuclis de Soldeu i voltants envers el xalet refugi per portar els esquiadors i excursionistes amb més facilitat i comoditat.²¹

Ja des d'un vessant més competitiu, amb aquest primer peu de pista es va millorar i dur a terme un seguit d'activitats inèdites pel que fa a la pràctica de l'esquí al Principat. Els exemples més il·lustratius els trobaríem el 10 de desembre de 1933, amb la primera cursa internacional d'esquí dintre les nostres fronteres o bé el primer campionat de Pasqua, l'any 1936,²² amb presència d'esquiadors internacionals provinents dels països veïns i fins i tot d'Itàlia o Alemanya. Aquesta bonança va prosseguir fins a l'any 1939, moment en el qual la presència internacional va començar a minvar a causa del clima bèl·lic continental, fet que es va consolidar finalment l'any 1941, amb la dictadura del general Francisco Franco

ja ben establerta a Espanya i la França de Vichy ocupada en la seva major part per tropes alemanyes.

No fou fins a l'any 1945 que la història de l'esquí i els esports de neu andorrans va ressorgir. El 20 de juliol de 1945, un grup de joves coneixedors del món de l'esquí des de ben petits gràcies a l'activitat de la dècada anterior, juntament amb els més veterans dels inicis d'aquesta història, van fundar dels fonaments de l'Esquí Club Andorra un nou club, l'Esquí Club Envalira (ECE, a partir d'aquest punt).²³ Aquest nou club va néixer amb vocació nacional, amb la voluntat d'apropar l'esquí a tot el poble andorrà sense excepcions i recuperar el turisme hivernal, organitzant un seguit d'activitats competitives, formatives i turístiques de gran rellevància. Un primer punt clau de l'activitat de l'ECE van ser les activitats competitives. En aquest aspecte, veiem que en aquest ressorgiment de l'activitat van aparèixer els primers grans esquiadors andorrans, com ara Lluís Molné, Francesc Viladomat o Josep Torrellardona, entre d'altres. A banda d'això, l'ECE va recuperar l'organització de competicions, tant de caràcter nacional, amb exemples com la represa del Trofeu de Pasqua o bé el Concurs Hispano-Franco-Andorra;²⁴ o bé internacionals, com ara els campionats catalans, espanyols (en molts dels quals els esquiadors del Principat es proclamaren campions).²⁵

Com a punt i a part en l'àmbit competitiu hem de destacar la primera participació en uns jocs olímpics, a Oslo l'any 1952, tot i la participació sota bandera espanyola.²⁶ Seguidament, pel que fa a les segones activitats dutes a terme per l'ECE, trobem les activitats formatives. Ja des de la dècada de 1950 es van organitzar i promocionar un seguit de cursets d'iniciació al món de l'esquí destinats al jovent andorrà. Alguns d'aquests cursets estaven impartits pels grans corredors andorrans d'aquell moment, entre ells el senyor Josep Torrellardona.²⁷ Pel que fa al tercer gran vessant d'activitat de l'ECE, en l'àmbit turístic veiem com la dècada de 1950 es va caracteritzar per la represa dels viatges organitzats envers les nostres muntanyes per dur-hi a terme tot un seguit de pràctiques esportives,²⁸ la reaparició del desaparegut Sindicat d'Iniciativa de les Valls d'Andorra, l'any 1951,²⁹ per ajudar a revifar l'activitat i el coneixement internacional sobre el Principat d'Andorra per dissipar el desconeixement estranger envers el petit país dels Pirineus. Com a últims aspectes per remarcar d'aquesta dècada, cal mencionar que van dur-se a terme innovacions de gran caliu com ara l'obertura de la carretera del port d'Envalira a l'hivern, amb la concessió, el 7 de desembre de 1957, a Andreu Claret per fer-ho;³⁰ l'inici de la publicació de la revista *Neu* la temporada 1952-1953,³¹ mitjà per a la potenciació del coneixement de l'esquí entre la població andorrana, i el sorgiment del domini esquiable del Pas de la Casa de la mà d'un dels promotors i figures de l'esquí andorrà, Francesc Viladomat, amb l'aparició del primer giny mecànic de la història de l'esquí andorrà, la temporada 1956 – 1957.³²

A partir, doncs, dels anys 1960, l'esquí es va anar consolidant definitivament dintre de les fronteres del Principat i va convertir, en primer lloc, el Pas de la Casa com a epicentre nacional per a la pràctica dels esports d'hivern per, posteriorment aparèixer el tercer degà d'aquesta història, el domini esquiable de Soldeu. El sector canillenc va aparèixer l'any

1964, fet que va permetre per primera vegada en la història del país obrir un domini esquiable fora de la parròquia encampadana (recordem que fins aleshores els dominis esquiabls havien estat al peu del port d'Envalira i al Pas de la Casa), alhora que amb el domini de Soldeu va sorgir per primera vegada en la història d'Andorra el primer telecadira biplaça, un giny mecànic desconegut i innovador per a l'Andorra de l'època. En el primer lustre de la dècada de 1960 també es van obtenir dues fites històriques inèdites fins llavors. La primera va ser el reconeixement per part de la Federació Internacional d'Esquí (FIS), l'any 1965, fet que va comportar que per primera vegada la competició d'esquiadors andorrans sota bandera i himne nacionals a escala internacional, entre molts dels quals va destacar el senyor Ferran Piqué, que va competir per Andorra als premundials celebrats a Xile l'any 1966. Després, l'altra fita històrica va ser l'entrada en escena del primer equip d'esquí femení andorrà la temporada 1964-1965, fet que demostra la pràctica de l'esquí de tota la població andorrana ja des d'una edat primerenca.³³ En l'àmbit competitiu, l'esquí andorrà va prosseguir la mateixa dinàmica de la dècada passada, participant en concursos nacionals i internacionals amb grans esquiadors com els ja esmentats o bé el senyor Lluís Viu, entre d'altres. També, a escala competitiva, destacaríem la fundació de l'Escola Nacional Andorrana d'Esquí (Enade) la temporada 1968 o bé la participació en els mundials de Valgardena. També, a final de la dècada de 1960, les innovacions i fites històriques van continuar sent una constant com ho va ser en els primers vint anys: l'any 1966 es va fundar la Federació Andorrana d'Esquí (FAE) fruit de l'assimilació internacional prèvia de l'esquí andorrà. Un any més tard, la temporada 1967-1968 va tenir lloc la primera competició de calendari FIS a les nostres fronteres, el 1r Gran Premi d'Andorra. Alhora, durant la mateixa temporada apareix un dels colossos de la gestió d'estacions d'esquí del nostre país, l'actual societat Saetde, fruit de la fusió de la primerenca Saetde amb l'empresa Teleesquí Viladomat. Quant a la qüestió turística, veiem com el Principat va continuar sent un pol d'atracció per part d'un turisme espanyol i gal cada vegada més important, a més que en aquesta dècada de 1960 també es van començar a notar els corrents turístics britànics i europeus.³⁴

Ja a la dècada de 1970 veiem que l'activitat duta a terme els últims trenta anys va continuar creixent i van destacar en diversos punts qüestions com les següents. Primer, a escala turística, la dècada es va iniciar amb l'emissió dels primers forfets turístics per part de l'Esquí Club d'Andorra, la temporada 1970-1971. A més, els corrents de viatgers van continuar augmentant i consolidant Andorra com el destí predilecte de molts esquiadors estrangers. Aquest fet va comportar la necessitat de dur a terme un seguit d'inversions als dominis existents, en què va destacar la compra de la primera màquina trepitjaneu, l'any 1971, pel domini de Soldeu o bé la instal·lació del primer canó de neu artificial del Pirineu, l'any 1976. Es va instal·lar al domini del Parador Canaro,³⁵ ja existent des de finals de la dècada de 1960.

Cal també mencionar que en aquesta dècada va donar-se el moment per a la creació d'un nou sector. Aquest nou sector va sorgir l'any 1973, quan va aparèixer en escena el domini esquiable d'Arinsal. Si bé és cert que a les valls massanenques ja es practicava l'esquí des dels anys 1930, inclosos els esmentats cursets de monitors i iniciació al món de l'esquí

celebrats ja des dels anys 1950; no fou fins a l'any 1973 que va aparèixer el primer domini esquiable *oficial*.³⁶ En segon lloc, en l'àmbit competitiu, veiem com la dècada de 1970 va estar marcada per diversos esdeveniments. Inicialment, es van dur a terme les fundacions dels primers clubs d'esquí andorrans, com el Soldeu Esquí Club (l'any 1970) o bé l'Esquí Club Pas de la Casa Grau Roig (l'any 1975). Seguidament, en un àmbit més internacional, la dècada de 1970 va estar regida per les primeres proves de competició europees d'esquí que es van celebrar al Principat, més concretament l'any 1974. A banda d'això, aquesta dècada també va ser el moment de la creació del Comitè Olímpic Andorrà (COA) l'any 1971, que va ser acceptat l'any 1975 pel Comitè Olímpic Internacional (COI), detall que va permetre la primera participació d'una delegació andorrana en uns Jocs Olímpics, més concretament als Jocs Olímpics d'Hivern d'Innsbruck l'any 1976.³⁷

Així, en aquest primer episodi d'aquesta història veiem com els primers quaranta anys van caracteritzar-se per una constant voluntat d'innovació, de creació i modernització d'un esquí andorrà que, si bé és cert que els primers quinze anys van ser tumultuosos a causa del caràcter bèl·lic d'aquells anys, a partir de 1945 va ser una constant dintre el Principat d'Andorra, amb un creixement i creació que es van traduir en una metamorfosi del país pirinenc, que va convertir-se gradualment en un punt neuràlgic per a la pràctica d'esports d'hivern, alhora que anava creixent per absorbir un turisme cabdal per a l'economia nacional. A més, a escala competitiva veiem com en aquesta primera part es va dur a terme un treball titànic però fructífer, ja que finalment es va obtenir el reconeixement internacional merescut per a un petit país pirinenc desconegut pel gran públic competitiu internacional.

Ja en el segon episodi d'aquesta història veiem que en la dècada de 1980 s'obre una segona part caracteritzada per la internacionalització definitiva i la consolidació global del Principat com a enclavament turístic hivernal. Així, al llarg de la dècada de 1980, es van dur a terme la inauguració de diversos nous sectors esquiables i trobem, per exemple la temporada 1981-1982, l'aparició del segon domini esquiable canillenc, el Tarter, o bé l'any 1982 amb la creació del domini massanenc de Pal, sense oblidar l'any 1983 la posada en funcionament per part del Comú d'Ordino del domini d'Arcalís. També, al llarg dels anys vuitanta, veiem que es van dur innovacions tècniques i mecàniques inèdites al Principat, com ara la instal·lació de la primera xarxa automatitzada de canons de neu la temporada 1984 a 1985 al domini del Pas de la Casa-Grau Roig, o en el mateix domini; la inauguració la temporada 1987 a 1988 el primer telecadira de quatre places del país. Consecutivament, al llarg de la dècada de 1990, es va prosseguir amb la feina d'innovació i modernització dels esports de neu andorrans, fet que es va traduir amb l'organització de diverses competicions de caràcter global, com ara el 1r Trofeu Borrufa celebrat l'any 1992, la 1a SnowBike (1993) o la 1a Marxa d'esquí de fons a la Rabassa (1990). A banda d'un complex calendari competitiu, la dècada de 1990 tampoc no va quedar exempta de novetats de caràcter turístic, ja que en aquest període va aparèixer en escena el domini lauredià de la Rabassa (1993), a banda de la creació de l'organització Ski Andorra o bé l'Escola de Formació de Professions Esportives i de Muntanya (Efpem) l'any 1995. També

es van donar grans innovacions d'infraestructura, amb la creació del primer telecabina de vuit places del Pirineu al domini de Soldeu l'any 1996, el primer telecadira de sis places del Pirineu³⁸ la temporada 1997-1998 al domini del Pas o bé la posada en marxa del Funicamp la temporada 1998-1999, aproximant així el món de la neu al poble d'Encamp obrint un nou peu de pista.³⁹

Ja al segle XXI, obre l'últim domini andorrà, el canillenc del Forn la temporada 2000-2001, a banda de començar la venda per primera vegada a la història de forfets per internet, a la pàgina web de Soldeu, o bé l'inici i enfortiment de corrents turístiques globals, amb presència de països com ara Rússia, els Estats Units o bé països llatinoamericans presents dintre els gruixos turístics anuals de les nostres pistes. En el camp competitiu, trobem la participació andorrana en els primers Jocs Paralímpics d'Hivern a Salt Lake City l'any 2002. Tanmateix, aquest nou segle va viure un abans i un després l'hivern de 2003 i 2004, amb la fundació i aparició en el mapa internacional de dos dels titans de l'esquí andorrà, com eren Grandvalira i Vallnord, respectivament. Amb la creació d'aquests dos dominis es van organitzar competicions internacionals inèdites al Principat, com ara la primera Total Fight la temporada 2003-2004, la celebració de les finals de la copa d'Europa d'esquí alpí l'any 2008, la primera organització de l'actual Comapedrosa World Cup l'any 2009, les finals de la Copa del Món femení l'any 2012 o bé les finals de la Copa del Món de Snowboardcross l'any 2014. A banda de l'organització de grans esdeveniments competitius, aquests dos dominis esquiables van ajudar a consolidar el Principat d'Andorra com un dels majors dominis per a la pràctica de l'esquí, alhora que van proporcionar l'escenari idoni per a l'augment constant de turistes.⁴⁰ Ja durant el període de 2015 a 2020, veiem com l'esquí i els esports de neu andorrans va patir un seguit de crisis econòmiques i institucionals, alhora que grans canvis d'organització com va ser l'entrada de Saetde al domini ordinenc d'Arcalís⁴¹ o bé la quasi dissolució de Grandvalira.⁴² Però això no va ser problema per continuar organitzant competicions de caràcter mundial o bé atraient milers de turistes a les pistes andorranes, en què destaquen esdeveniments com a les finals de la Copa del Món masculines i femenines celebrades l'any 2019, la continuïtat del Trofeu Borrufa o bé la celebració de la Dama Blanca Ski Race. Malgrat això, si bé es va poder sortir satisfactòriament d'algunes grans crisis ja citades, el mes de març de 2020 el Principat d'Andorra va veure's afectat per la pandèmia mundial SARS-CoV-19, aspecte que va provocar una aturada sense precedents en aquesta activitat. Així, l'any 2021 va continuar marcat per la presència de la covid-19, aspecte que va provocar l'anul·lació de totes les expectatives que hi podia haver alhora que va dificultar enormement l'activitat econòmica, turística i competitiva d'una gran part de la societat andorrana. En qualsevol cas, l'any 2022 va poder resultar més beneficiós per a l'esquí i els esports de neu andorrans. Si bé la pandèmia mundial encara segueix avui dia present, el coneixement i l'aplicació de centenars de protocols han aconseguit poder recuperar una certa normalitat per a la major part del món de la neu. Això s'ha traduït en uns enormes beneficis turístics pel país alhora que s'han obtingut fites inèdites de caràcter esportiu gràcies a les grans actuacions de la delegació andorrana en els Jocs Olímpics d'Hivern de Pequín 2022⁴³ o l'actuació espectacular del primer campió d'Europa andorrà, en la modalitat de gegant, Joan Verdú.⁴⁴

Per concloure, considero que podríem treure les següents conclusions d'aquesta gran història. Com bé hem pogut apreciar, aquesta història comença molt més enllà de la dècada de 1950, en uns anys trenta marcats per una burgesia benestant i una modernització sense precedents al petit país dels Pirineus. Posteriorment, com també hem pogut apreciar, aquesta història va viure un segon boom a principi de la dècada de 1950, fet que amb un treball laboriós s'ha traduït en l'obtenció d'un reconeixement i mèrits inèdits per un petit país com és Andorra, el mateix que actualment postula als mundials d'esquí alpí de 2027 alhora que continua sent un dels destins globals predilectes per a la pràctica dels esports d'hivern. Així, tot i les vicissituds d'avui dia, considero que Andorra té encara un gran futur amb el seu *tesor blanc*.

Notes

- 1 - BALLU, Y. (2014) *L'Épopée du Ski*. Arthaud, ISBN: 978-2-0802-4996-8, p. 23 a 79.
- 2 - HUNTFORD, R. (2008) *Two Planks and a Passion*. Continuum, ISBN: 978-1-441-134-011, p. 65 a 149.
- 3 - RFEDI (3 de novembre de 2021). La RFEDI ha presentado el libro de la "Historia de los Deportes de Nieve en España en Barcelona", *rfedi.es*, recuperat de: <https://rfedi.es/DetalleNoticia/887> (consultat per última vegada el 22 de març de 2022).
- 4 - IVAN M. (2 de març de 2008). 100 años de esquí en el País Vasco, *nevasport.com*, recuperat de: <https://www.nevasport.com/noticias/art/23871/100-anos-del-esqui-en-el-Pais-Vasco/> (consultat per última vegada el 22 de març de 2022).
- 5 - MARTÍNEZ TITOS, M. (2004) *Esquiar en Granada, Historia del esquí en Sierra Nevada 90 años después*, Ayuntamiento de Granada, ASIN: B00RC0BSO.
- 6 - GONZÁLEZ RUIZ, A. (2007) *Historia de los deportes de Cantabria*. Hugo de Dios Editorial, ISBN: 978-84-96143-90-6.
- 7 - ROMANÍ, D. (2008) *L'esquí a Catalunya: 100 anys d'història*, editorial Eumo, ISBN: 978-84-9766-291-8.
- 8 - REAL, A. (2011) *Un siglo de esquí en el Pirineo*, Editorial Lectio, ISBN: 978-84-1508-819-6.
- 9 - IVAN M. (30 de octubre de 2003) Presentado el libro de la historia de la Molina, *nevasport.com*, recuperat de: <https://www.nevasport.com/noticias/art/12592/Presentado-el-libro-de-la-historia-de-La-Molina/> (consultat per última vegada el 22 de març de 2022).
- 10 - TORRELLES, O. (5 de novembre de 2021) Un nuevo libro narra y muestra la historia del esquí en el Valle de Arán a lo largo del siglo XX, *lugaresdenieve.com*, recuperat de: <https://www.lugaresdenieve.com/?q=es/noticia/nuevo-libro-narra-y-muestra-historia-esqui-valle-de-aran-lo-largo-del-siglo> (consultat per última vegada el 22 de març de 2022).
- 11 - DESMURS G. i CHAPPAZ, G. (2019) *Une histoire du Ski*, Glénat Editorial, ISBN: 978-23-440-297-87.
- 12 - Skivintage.com (2022) Recuperat de: <https://www.skivintage.com/livres-anciens-montagne.htm> (consultat per última vegada el 22 de març de 2022).
- 13 - RIBAS COMAS, M. *La realitat d'un somni: 50 aniversari Pas de la Casa-Grau Roig 1957-2007*, Saetde, ISBN: 978-99920-1-992-4.
- 14 - MAS CANALIS, D. (1999) Envalira la primera estació d'esquí, *Ex-libris Casa Bauró, fulls de bibliografia*, núm. 2, p. 4-5, recuperat de: https://www.cultura.ad/images/stories/Accio_Cultural/Publicacions/ex-libris/1999/19992%20-%20les%20golfs%20-%20envalira%20la%20primera%20estaci%20desqu%20d.%20mas.pdf (consultat per última vegada el 22 de març de 2022).
- 15 - SANSALONI, DAVID. (22 de març de 2022) Andorra passa "d'il·lusió a opció" pel que fa als mundials de 2027, *elperiodic.ad*, recuperat de: <https://www.elperiodic.ad/noticia/91664/andorra-passa-dillusia-a-opcio-pel-que-fa-als-mundials-del-2027> (consultat per última vegada el 23 de març de 2022).
- 16 - Centre Excursionista de Catalunya (1935) "Secció d'esports de muntanya" *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, gener de 1935, p. 43.
- 17 - Comú d'Encamp (2022). Història del Pas de la Casa, *comuencamp.ad*, recuperat de: <https://www.comuencamp.ad/pas-de-la-casa/historis-del-pas-de-la-casa> (Consultat per última vegada el 23 de març de 2022).

- 18 - ARENY, D. (2020) Història viva d'un país, l'esquí i els esports de neu al Principat d'Andorra, *iea.ad*, recuperat de: https://www.iea.ad/images/CEHiP/documents/Esqui_esports_neu_Andorra.pdf (consultat per última vegada el 23 de març de 2022).
- 19 - Andorra Agrícola (1933) "Inauguració del xalet refugi del Club Esquí Andorrà", *Andorra Agrícola*, 1 de desembre de 1933.
- 20 - Centre Excursionista de Catalunya (1934) "Secció d'esports de muntanya". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, gener de 1934, p. 36.
- 21 - ARENY, D. (2020). Història viva d'un país, l'esquí i els esports de neu al Principat d'Andorra, *iea.ad*, recuperat de: https://www.iea.ad/images/CEHiP/documents/Esqui_esports_neu_Andorra.pdf (consultat per última vegada el 23 de març de 2022).
- 22 - Ahora (1936) "Campeonatos de Andorra de esquí", *Periódico Ahora*, 18 de abril de 1936, p. 33.
- 23 - DUPRÉ, LUIS (1945) "Importancia internacional del esquí de pista", *La Vanguardia*, 16 de desembre de 1945.
- 24 - A. M. (1947) "El Concurso Internacional de Envalira, piedra de toque para nuestro esquí", *Mundo Deportivo*, 27 de març de 1947.
- 25 - MERCE VARELA, A. (1949) "El andorrano Viladomat nuevo campeón de Cataluña de habilidad. Josefa Planas revalidó su título regional", *Mundo Deportivo*, 11 d'abril de 1949.
- 26 - Cal tenir present que el Principat d'Andorra no estava reconegut per cap dels organismes esportius internacionals en aquest moment de la història.
- 27 - Esquí Club Envalira (1953) "Noticiari Andorrà", *Revista Neu*, gener de 1953, p. 37.
- 28 - ARENY, D. (2020). Història viva d'un país, l'esquí i els esports de neu al Principat d'Andorra, *iea.ad*, recuperat de: https://www.iea.ad/images/CEHiP/documents/Esqui_esports_neu_Andorra.pdf (consultat per última vegada el 23 de març de 2022).
- 29 - *Ibid.*
- 30 - Esquí Club d'Andorra (1970) *Especial revista Neu. XXV aniversari de la fundació de l'esquí club*.
- 31 - *Ibid.*
- 32 - *Ibid.*
- 33 - ARENY, D. (2020). Història viva d'un país, l'esquí i els esports de neu al Principat d'Andorra, *iea.ad*, recuperat de: https://www.iea.ad/images/CEHiP/documents/Esqui_esports_neu_Andorra.pdf (consultat per última vegada el 23 de març de 2022).
- 34 - *Ibid.*
- 35 - ROGLAN, JOAQUIM (2000) "Un cartero al pie del cañón", *La Vanguardia*, 23 d'agost de 2000, p. 4.
- 36 - ARENY, D. (2020). Història viva d'un país, l'esquí i els esports de neu al Principat d'Andorra, *iea.ad*, recuperat de: https://www.iea.ad/images/CEHiP/documents/Esqui_esports_neu_Andorra.pdf (consultat per última vegada el 23 de març de 2022).
- 37 - COA; MORA, RAFA; MOURÉ, IVAN (2012) *Olimpics Andorrans*. Impremta Envalira SL, Andorra, Principat d'Andorra, ISBN: 978-99920-1-958-0.
- 38 - *La Vanguardia* (1996) "Soldeu inaugura un telecabina de ocho plazas". *La Vanguardia*, 24 de desembre de 1996, p. 22.
- 39 - ARENY, D. (2020). Història viva d'un país, l'esquí i els esports de neu al Principat d'Andorra, *iea.ad*, recuperat de: https://www.iea.ad/images/CEHiP/documents/Esqui_esports_neu_Andorra.pdf (consultat per última vegada el 23 de març de 2022).
- 40 - *Ibid.*
- 41 - GONZÁLEZ-NANDÍN, A. (1 de juny de 2018). Viladomat ja té les regnes d'Ordino-Arcalis, RTVA *andorradifusio.ad*, recuperat de: <https://www.andorradifusio.ad/noticies/viladomat-ja-regnes-ordino-arcalis>
- 42 - M. T. (2017) "Viladomat demana la dissolució de Nevasa", *ara.ad*, 30 de maig de 2017, recuperat de: https://www.ara.ad/economia/Viladomat-demana-dissolucio-Nevasa_0_1805219675.html (consultat per última vegada el 12 d'octubre de 2020).
- 43 - ARAGÓN, A. (20 de febrero de 2022) Andorra en Beijing 2022: los resultados históricos de Joan Verdú, Cande Moreno e Irineu Esteve en esquí, *olympics.com*, recuperat de: <https://olympics.com/es/noticias/andorra-beijing-2022-resultados-historicos-joan-verdu-cande-moreno-irineu-estev>
- 44 - Redacció (17 de març de 2022). Joan Verdú es corona a casa campió d'Europa de gegant, RTVA *andorradifusio.ad*, recuperat de: <https://www.andorradifusio.ad/esports/joan-verdu-corona-casa-campio-europa-gegant>

L'Associació per a la Protecció del Patrimoni i de la Memòria Col·lectiva de la Vall de Querol (APPMQ). La seva revista, els "Records de l'Aravó"

El 1996, uns ciutadans de la Tor de Querol, municipi de l'Alta Cerdanya, decidiren de fundar una associació amb l'objectiu de protegir el patrimoni material, monumental, arquitectònic –inclos el que es coneix com a *vernacle*– i natural del municipi. També eren conscients de la necessitat de treballar per tal de recuperar i fer conèixer el patrimoni immaterial (onomàstica, en primer lloc la toponímia; els elements de cultura popular oral, els records personals i/o familiars relatius al passat del poble). Això implica tenir relacions amb les institucions polítiques i culturals a tots els nivells, fins a l'estatal. Per acabar, tenien la voluntat de fer conèixer la història del municipi.

El 2010, l'assemblea general de l'associació canvià la seva denominació. No era més l'Associació per la protecció del patrimoni i de la memòria col·lectiva de la Tor de Querol...; gent dinàmica del municipi de Porta decidí eixamplar el marc geogràfic de la seva actuació al territori de la vall de Querol, és a dir dels tres municipis de la Tor de Querol, Porta i Portè. Va escollir aquest espai geogràfic perquè coincidia amb l'històric, de l'antiga comunitat de vall (municipi del 1790), políticament i territorialment unificada des d'almenys el principi del segle XIII fins al 1838. Enveig, amb un terme en part geogràficament inclòs a l'aiguavessant de l'Aravó o riu de Querol, va ser apartat de l'àmbit de competència de l'associació ja que la seva història era ben diferent de la vall política.

L'actuació de l'APPMQ

L'APPMQ, que durant temps no tenia cap subvenció pública i conscient que tenia pocs mitjans, en el marc d'un municipi d'uns 400 habitants emprengué modestament la seva tasca de dinamització cultural. El consell municipal elegit el 1995 es negà a atorgar-li una subvenció però finançà l'edició, el 1996, d'una luxosa llibreta, *Latour-de-Carol. La Tor de Querol*, amb una reedició el 1999. El producte de la seva venda millorà el pressupost de l'APPMQ.



Andreu Balent,
historiador i president
de l'APPMQ

L'APPMQ desenvolupà unes iniciatives de sensibilització cultural, mitjançant conferències i exposicions. Els temes van ser molt diversos: art barroc (desconegut i menyspreat, encara al final del segle xx), antroponímia, festes populars, arquitectura vernacle, sensibilització als edificis i altres construccions de pedra seca, el patrimoni romànic, el patrimoni industrial, els sondejos arqueològics a la nostra vall, la història, sobretot la del segle xx que encara quedava viva a la memòria dels avis i besavis (amb punts forts: Primera i Segona Guerra Mundial, Guerra Civil espanyola i *Retirada*, contraban, vida pagesa, mina del Pimorent). El president de l'associació va ser un conferenciant assidu. Però l'APPMQ va acollir sobretot uns ponents exteriors, entre els quals, Eugeni Cortade, Joan Lluís Valls, Joan Becat, Joan Peitavi, Michel Martzluff, Pierre Chevalier, Gaspard Pagès i Jordi Mach, Miquel Adroher, Pere Campmajó, Jean-Bernard Mathon, Guillem Dalmau, Isabelle Desperamont, Grégory Tuban, Olivier Poisson i Iolanda Pelegrí. També es varen fer projeccions de pel·lícules, entre les quals sobre el *Tren groc*, i sobretot amb films amb temes cerdans del Sr. Henri Allard, empresari de la construcció a Font-romeu, realitzats els anys 1930 i principi dels anys 1940. L'associació va crear una exposició sobre l'ús de la pedra seca a la vall de Querol en què feia comparacions amb altres llocs de la Catalunya del nord. Aquesta exposició es va passejar també fora de la vall: a Santa Llocaia, a Censà (Garrotxa), a Toluges, als locals de l'associació Charles-Flahault, a Subirats (Penedès). Va organitzar, els anys 2011, 2012 i 2013, festes populars, i el 2013, un concert a l'església de Sant Esteve de la Tor de Querol. El 2019, l'APPMQ va iniciar una campanya de sensibilització per a la salvaguarda de les cases i construccions vernacles amenaçades per renovacions poc encertades o, a cops, desenrocades.

L'APPMQ, alguna vegada, va animar localment les diades del patrimoni (al setembre). Sobretot, organitza cada any una o dos excursions pedestres amb temes culturals: històrics, arqueològics, etnogràfics, geogràfics i naturalistes molt diversos a punts de la geografia dels tres municipis.

Una altra tasca cabdal, la preservació del patrimoni. L'APPMQ va fer les gestions per a la restauració del retaule de Sant Francesc Xavier de l'església de Sant Esteve de la Tor, obra de Josep Sunyer. També va negociar la restauració del coronament del retaule de Sant Fructuós, obra d'Antoni Peitavi i Miquel Verdaguer a l'església del mateix nom. Va aconseguir el retorn al municipi de la Tor, concretament a l'església d'Irvals, del fragment del retaule antic de Sant Esteve, obra també d'Antoni Peitavi i Miquel Verdaguer. Per la casulla del segle xvi (de l'església desapareguda de Sant Pere de Sedret) que es troba a l'església de Sant Fructuós d'Irvals, les gestions van esperar fins avui dia i encara no s'han concretat. A Porta, els contactes amb el municipi, sol·licitats per socis d'aquest municipi, no van concretar-se. Lamentem, sobretot, que no s'hagi decidit res en relació amb la preservació i la restauració de la façana malmesa del presbiteri de Cortvassill.

Els anys 2010, l'APPMQ participà en les Trobades culturals pirinenques, organitzades per la Societat Andorrana de Ciències. El 2017 va tenir l'honor d'organitzar les dissetenes, a Santa Llocaia (Alta Cerdanya).



PVP : 5,50 €

Affiche de la Compagnie des chemins de fer PO-Midi (Paris-Orléans-Midi).
Entre 1934, fusion des compagnies du PO et du Midi, et 1^{er} janvier 1938, absorption du PO-Midi dans la SNCF.

Els "Records de l'Aravó. Butlletí de l'Associació per a la protecció del patrimoni i de la memòria col·lectiva de la vall de Querol" [inicialment, fins al núm. 5, de la Tor de Querol]

Per tal d'eixamplar la seva audiència i fer conèixer el patrimoni i la història de la vall de Querol, l'APPMQ decidí, el 2004, publicar un butlletí amb difusió local a la Cerdanya, Andorra i Perpinyà. També n'hi ha dipòsits en biblioteques o mediateques (Biblioteca nacional de França, a París, Mediateca regional de Montpeller, institucions que reben el dipòsit legal; Mediateca de Perpinyà, amb vocació patrimonial departamental; biblioteques de l'Arxiu comarcal de Cerdanya, a Puigcerdà, del Museu Cerdà de Puigcerdà, del Museu de Santa Llocaia (Cal Mateu), de la casa del Parc natural regional des Pirineus catalans a la Bastida (Oleta, Conflent), a la biblioteca de l'Arxiu departamental des Pirineus Orientals a Perpinyà. Se'n publica un número cada any. El primer va ser el desembre de 2005. Fins al 2021, se n'han editat 200 exemplars, 17 números. Amb inicialment 27 pàgines (núm. 1), la revista augmentà la paginació fins a arribar a 48 pàgines amb el número 11 (desembre de 2014). La llengua dels articles és principalment el francès. Es publiquen també en cada número unes contribucions en llengua catalana. El català pot representar fins a més del 30% de cada número.

L'objectiu editorial és publicar uns articles que donen a conèixer dades inèdites. Hi

col·laboren regularment socis de l'APPMQ: Andreu Balent, *Movi* (Mònica Balent), Régis Bezard-Falgas, Françoise Fabre, Bernadette Truno, Odette Coste, Alexandre Balent i, més recentment, Núria Casamitjana, Jean Pianelli, Marie-Pierre Barrère de Porta, Alain Balard. Procurem també tenir autors *extérieurs*: Jean-Bernard Matthon del Centre de conservació i de restauració del Departament dels Pirineus Orientals; Lluís Obiols Perearnau, historiador, arxiver de la Seu d'Urgell; Jordi Mach, arqueòleg rossellonès; Yvan Marquié, de Catllar (Conflent), responsable d'associació cultural i patrimonial; Elisenda Colldemont Vives, historiadora (Barcelona); Robert Alart, historiador de les mines de ferro del Conflent i del Pimorent (de Taurinyà); Miquèl Ruquet (història contemporània), de la Roca de l'Albera (Rosselló); Carles Gascón Chopo, historiador, tècnic del Consell Comarcal de l'Alt Urgell; Sara Aliaga, arqueòlega (Puigcerdà); Oriol Mercadal, conservador del Museu Cerdà de Puigcerdà; Noémie Luault, arqueòloga (Tolosa del Llenguadoc); Adrià Vázquez, historiador de l'art, de la Universitat de Girona; Gaspard Pagès, arqueòleg, CNRS, París; Jean-Marc Lewin, botanista, de l'Association Charles-Flahault (Perpinyà). Els articles tracten d'història, arqueologia, etnografia, memòria popular, toponímia i antroponímia, arquitectura i art, ciències de la vida i de la terra...

Els *Records de l'Aravó*, malgrat els mitjans financers migrats de l'APPMQ, van assolir tres objectius: contribuir al coneixement de la vall, tot recollint i divulgant la memòria popular; enfortir els lligams entre els socis de l'associació, que arreplega avui dia un efectiu de 30 cotitzants (quan el conjunt de la població dels tres municipis supera difícilment els 700 habitants); inserir-se al marc de les xarxes d'estudiosos, als marcs comarcal, departamental, català i pirinenc, i fins a l'estatal. És avui dia una publicació de referència.



Taula Comarcal d'Infraestructures del Ripollès

El Ripollès té una llarga tradició reivindicativa en el tema d'infraestructures.

Ens podríem remuntar als actes reivindicatius per la construcció del ferrocarril a Sant Joan de les Abadesses, per acostar el carbó de la conca minera de Surroca-Ogassa a les fàbriques de Barcelona, des de 1844, passant per 1977, fa quasi 180 anys.

Aquest matí us he explicat el cas de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, que fa més de vint anys que està treballant per la millora de les comunicacions de la comarca.

La Taula Comarcal d'Infraestructures del Ripollès, que es va reunir per primera vegada el 21 de juliol de 2021, és un pas més, crec que molt encertat, digne d'estar present entre les *Accions dinamitzadores al Pirineu*.

Al Consell Comarcal del Ripollès hi ha, doncs, una instància específica per debatre i vigilar totes les polítiques relacionades amb les infraestructures. També davant una iniciativa que mostra coherència i treball organitzat, en una tema en què moltes vegades existeix més queixa que treball efectiu.

I quan l'Enric Pérez va comentar aquest fet a la reunió de la Plataforma ciutadana El Ripollès existeix!, vaig creure que calia donar a conèixer aquesta instància en una reunió com aquesta de les Trobades Culturals Pirinenques 2021, dedicada a *Accions dinamitzadores al Pirineu*, on aprendre de l'experiència i no caure en els errors.

Tot el procés neix de l'existència d'un pacte comarcal per a les infraestructures del Ripollès, signat el 2009. Durant el període (2007-2011) va presidir l'ens comarcal ripollès Enric Pérez, un regidor socialista de l'Ajuntament de Ripoll.

Aquest Pacte comarcal per a les infraestructures del Ripollès fou fruit d'una ampli i treballat procés de participació ciutadana, amb reunions i tallers amb diferents estaments ciutadans.



Antoni Llagostera
i Fernàndez,
periodista, historiador
i expresident del
Centre d'Estudis
Comarcals del
Ripollès



El Pacte comarcal per a les infraestructures del Ripollès fixava determinats objectius i accions en les infraestructures viàries, en les ferroviàries i el transport públic, en les energètiques, en les de telecomunicacions i en les hidràuliques i de gestió de residus. Fruit de la signatura d'aquest pacte un llunyà 21 de juliol de 2010 va tenir lloc una primera reunió d'una Comissió d'Infraestructures del Consell Comarcal.

Però fou la primera i darrera reunió.

Entremig, per justificar aquesta llarga absència, cal dir que hi hagueren eleccions municipals, el 22 de maig del 2011, el 24 de maig del 2015 i el 26 de maig de 2019. Els presidents del Consell Comarcal del Ripollès (2011-2015) foren el metge Miquel Rovira i posteriorment Joan Manso (2015-novembre del 2018) i Eudald Picas (desembre de 2018-maig de 2019).

Les eleccions de 2019 varen propiciar que Enric Pérez retornés activament al Consell Comarcal del Ripollès com a vicepresident, amb Joaquim Colomer i Cullell al cap del govern comarcal.

Així doncs, després de més de deu anys, s'emprenia una dinàmica reivindicativa sobre les infraestructures al Ripollès: d'una primera i única Comissió d'Infraestructures del Consell Comarcal del Ripollès (21 de juliol de 2010) passàvem a una Taula Comarcal per les Infraestructures del Ripollès (21 de juliol de 2021).

Aquesta Taula Comarcal per les Infraestructures del Ripollès és una instància oficial, del Consell Comarcal del Ripollès. El seu objectiu és convertir-se en un lloc de debat i presa de decisions sobre les infraestructures del Ripollès.

“La taula comarcal d'infraestructures sorgeix de la voluntat política del Consell Comarcal del Ripollès de revisar les prioritats pel que fa a la necessitat de noves infraestructures per a la comarca. Això, tenint en compte el Pacte comarcal per a les infraestructures del Ripollès, signat el 2009. A partir d'aquí, la intenció és posar aquests projectes a l'agenda de les diverses institucions implicades, ja siguin els ajuntaments, la Diputació de Girona, la Generalitat de Catalunya o el Govern d'Espanya.”

És un clar exemple per a *Accions dinamitzadores al Pirineu*. Explicaré la situació.

Les entitats cíviques poden fer un extraordinari paper com a propagandistes i agitadors,



Monument reivindicatiu sobre la zona minera de les valls del Ter i Fresser, davant de la Universitat de Barcelona, a l'“Exposición Catalana” (1877), durant la visita d'Alfons XII a Barcelona (4 de març de 1877). Editor Martí, fotògraf i Vives enquadernador

però per fer un acurat seguiment de les promeses i, sobretot, de les decisions administratives, ja no val solament el voluntarisme.

Cal una professionalitat i un coneixement concret dels procediments i un seguiment de les diferents instàncies que interactuen (administració, aparell de justícia, empreses, ...).

Cal una acció política i administrativa. No serveix sols baladrejar!

Per què és important l'existència i pervivència d'una instància com aquesta, professional i administrativa, orgànicament lligada a un ens polític de govern?

Els polítics tenen una tendència manifesta a fer volar coloms, a prometre coses.

En el cas del Ripollès podríem fer una autèntica i espectacular llista de promeses i manifestacions de polítics sobre la millora de les comunicacions a la comarca del Ripollès, tant referides a les carreteres com al tren.

Però més enllà de l'esperit convulsivament *mentider* dels polítics, hi ha una altre element, encara més preocupant.

És la manca d'un seguiment burocràtic de les disposicions dels butlletins oficials, de les decisions administratives, les que fan o deixen en paper mullat les promeses polítiques.

Quan hi ha una publicació de posada a exposició pública d'un projecte, amb terminis fixats de lliurament d'al·legacions, propostes, d'esmenes i opinions, no pot ser que no es compleixin els terminis, tant d'exposició pública com de valoració i contestació de les al·legacions.

El més greu, però, i això passa, és que es posa a licitació una obra i que passat el termini de presentació mai més no es tingui notícia ni de les propostes econòmiques presentades ni es faci l'adjudicació del projecte.

Això esta passant!

Anuncis de licitació d'obres, de les quals mai més s'ha conegut el resultat, ni a qui s'ha adjudicat l'obra. I sense cap queixa de les empreses que s'han presentat al concurs o l'adjudicació.

La mateixa Administració incompleix, a vegades, la seva normativa!

Per això és molt important que des de la mateix administració, en aquest cas local o comarcal, hi hagi un organisme que segueixi aquests procediments legals i faci de gos encaçador.

Entre les administracions ha d'existir lleialtat. Pot semblar lleig que una administració del nivell baix controli el que fan les administracions superiors, siguin la Generalitat de Catalunya o el govern de l'Estat, amb els seus ministeris i organismes o empreses públiques; però el que no pot existir és incompliment, incoherència o desídia. Cal un seguiment acurat de les decisions administratives que hi ha en marxa, així com incentivar el compliment dels diferents passos administratius i de terminis que es fixen.

La Taula Comarcal per les Infraestructures del Ripollès vol incidir en aquest estat de coses. Benvinguda sigui!

Algunes actuacions, amb el nou consell comarcal i la Taula Comarcal per les Infraestructures del Ripollès han estat rellevants.

Per exemple, començant a sol·licitar entrevistes amb els responsables polítics i tècnics de les administracions de la Generalitat de Catalunya o del Govern d'Espanya.

I actuacions més locals i terrenals, com és tenir una visió global de les inversions fetes fins ara, per exemple, a la xarxa de camins rurals, un camp en el qual moltes vegades es treballa de manera puntual, sense una visió general de la situació, no sols municipal, sinó tampoc comarcal.

L'estudi sobre les inversions fetes en camins rurals, ha permès (octubre de 2021), mitjançant una subvenció del Departament de Vicepresidència, Polítiques Digitals i Territori, dedicada a millorar la xarxa de camins rurals, en obres per valor de 206.250 euros; ha permès, sense tenir quasi temps per fer-los dins del terminis establerts, executar la feina dins d'un marc molt més clar, tot atenent les peticions del municipis de la comarca del Ripollès.

Algunes dades

10 de novembre de 2009

Aprovació definitiva del Pacte comarcal per a les infraestructures del Ripollès. Aquest pacte fixava determinats objectius i accions en les infraestructures viàries, en les ferroviàries i el transport públic, en les energètiques, en les de telecomunicacions i en les hidràuliques i de gestió de residus.

El Pacte comarcal per a les infraestructures del Ripollès havia estat fruit d'un ampli i treballat procés de participació ciutadana, amb reunions i tallers amb diferents estaments ciutadans.

21 de juliol de 2010

Primera reunió de la Comissió d'Infraestructures del Consell Comarcal del Ripollès, com a instància de seguiment del Pacte comarcal per a les infraestructures del Ripollès.

26 de maig de 2021

El Consell Comarcal del Ripollès acorda, per unanimitat, la creació d'una Taula Comarcal per les Infraestructures del Ripollès, amb els portaveus dels diferents grups polítics comarcals, sota la presidència d'Enric Pérez i Casas, portaveu del grup comarcal de Candidatura de Progrés, vicepresident primer del Consell Comarcal del Ripollès.

Es preveia que els membres de la taula podrien convidar a participar-hi totes aquelles persones que considerin adients en funció de la matèria objecte de la Taula.

Les reunions de la taula es preveïen amb caràcter bimestral.

21 de juliol de 2021

Primera reunió de la Taula Comarcal per les Infraestructures del Ripollès, amb la presència d'Isidre Gavin, secretari de Territori i Mobilitat de la Generalitat de Catalunya.

Assistència de representants de la Intersectorial del Ripollès i de la plataforma ciutadana El Ripollès existeix!

PyrenMuseu - Rosta, un projecte privat en defensa d'un patrimoni pirinenc oblidat: el Pirineisme

El Pirineisme és el moviment de persones que neix a meitat del segle XIX per descobrir i conquerir les muntanyes i valls dels Pirineus. És un corrent que suma l'activitat esportiva de caminar i ascendir muntanyes amb la investigació científica en camps com la geologia, topografia, botànica, zoologia, literatura i arqueologia i –tot plegat-, combinat amb l'expressió cultural. Els pirineïstes, a banda de ser l'anteriorment expressat, també eren poetes, escriptors, pintors o fotògrafs. Aquest moviment arriba als Pirineus pel nord; és a dir, per França atret per les grans estacions termals de Bagnères de Bigorre (per a la zona de Cauterets-Vignemale i Mont Perdu) i de Bagnères de Luchon (per a la zona de Maladetas-Aneto) i aquí apareix per proximitat la única vall atlàntica espanyola, la Vall d'Aran.

En aquesta època, aquests balnearis eren lloc de referència de vacances de l'aristocràcia europea. També recordem que estem en ple apogeu del romanticisme, època en què la passió per la naturalesa exerceix sens dubte una gran influència en els pirineïstes. Els més inquiets, travessant colls, muntanyes i valls, van arribar a la Vall d'Aran. Parlem dels inicis del segle XIX.

El Pirineisme i el naixement del turisme és un tema fascinant al que li vàrem dedicar a 2010 la creació d'un Museu: el PyrenMuseu. I això ho fem dins de l'hostal. El Refugi Rosta és un dels primers hostals de la Vall d'Aran i el més antic en funcionament. Hi ha referències documentades



Manel Rocher i González,
organitzador de les
Pyrenades i fundador
del Refugi Rosta-
PyrenMuseu a Salardú



de la seva activitat des de mitjans del segle XIX; però els seus inicis com a posada bé podrien ser anteriors considerant la situació estratègica de Salardú i alguns elements arquitectònics de l'edifici datats al segle XVIII o potser del s. XVII. Actualment és un referent i representa un estil d'hostaleria on hem recuperat el concepte anterior i tradicional de l'hospitalitat amb la nostra gestió familiar. La creació del PyrenMuseu és un salt qualitatiu de gran importància. La nostra família regenta el Refugi Rosta des del 1979, en aquestes tres dècades, el turisme ha evolucionat molt per diferents factors:



- Les comunicacions: per arribar a la Vall des de Barcelona ara es triga la meitat de temps que el 1980.

- La població i el nivell adquisitiu: molta més gent disposa de pressupost per anar de vacances, bé sigui una setmana a l'hivern o estiu, o un cap de setmana durant tot l'any.

- Els hàbits dels viatgers també han patit grans canvis; ara, per exemple, tendeixen a fer estades més curtes.

- L'educació i motivacions dels turistes també ha evolucionat molt i actualment són més coneixedors de l'entorn i inquirts en qüestions ambientals i patrimonials.

- L'efecte de la construcció: la Vall ha crescut massa en habitatges de segona residència i grans hotels i això implica una atomització dels clients que en èpoques de mitjana aflluència -com són les temporades actuals- complica molt la gestió dels establiments.

Aquests i altres són capítols que han patit un gran canvi en els darrers tres decennis i que han influït en aquesta evolució del turisme a la Vall d'Aran.

Us en poso un exemple: fa trenta anys, a l'agost de 1980, havíem reobert el Refugi Rosta amb la nostra actual direcció. Podia haver-hi una o dues habitacions ocupades. No teníem cap reserva però per les nits havíem de penjar el rètol de complet. L'endemà, es buidava al matí però a la nit es tornava a omplir de la gent que circulava per la Vall. Avui dia, a l'agost, si no és per les reserves prèvies, es pot arribar a l'extrem de llogar UNA sola habitació per setmana amb viatgers passants.



El turisme ha canviat i cal renovar, innovar i adequar-se als nous canvis per mantenir-se viu en un entorn molt competitiu. D'aquí precisament, de la necessitat de renovar unes instal·lacions antigues i, en certa mesura, obsoletes.

Quin futur té avui dia un hostel, antic i vetust amb el bany compartit davant la competitivitat de les modernes instal·lacions hoteleres de la Vall d'Aran? La qüestió és que aquest hostel és el nostre mitjà de vida i calia renovar-ho. Però és clar que en aquestes condicions no és factible

invertir esforç i diners sense un "plus" pel mig.

El nostre és un exemple clar de l'anomenat valor afegit. Per nosaltres només tenia sentit plantejar-se una inversió si era possible poder enfocar el Refugi Rosta a altres facetes o segments de mercat i a més era imprescindible trobar un relat. En cas contrari no s'entreveïen garanties de permanència i el panorama apareixia ombrívol.

La idea de fer un Museu no neix un dia per l'altre. Encara que sí que prové del que jo anomeno pluja fina. Una sèrie d'informacions, dades, investigacions, impressions, suggeriments, intuïcions, realitats, etc. etc. ... que finalment fan que un dia, s'encengui una espurna que diu: - Hem de fer un Museu. El museu del Pirineisme! Així el Museu apareix amb una doble finalitat: fidelitzar la nostra clientela i obrir-nos a nous mercats i preservar un llegat patrimonial de grandíssima importància i pràcticament oblidat a la vessant sud dels Pirineus.

Per assolir el nostre objectiu disposem de un cercle perfecte. Ideal. Gairebé de manual:

Tenim l'entorn [1]: la Vall d'Aran, una meravella de la natura. Als anys vint ja se l'anomenava la Suïssa espanyola. I dins de la vall estem a Salardú-Naut Aran: porta de accés al Parc Nacional de Sant Maurici i Aigüestortes, amb l'estació d'esquí i muntanya de Baqueira Beret, i el Parc Natural de l'Alt Pirineu. Totes grans marques de qualitat en un entorn paradisiàc.



A més hi ha l'edifici, el Refugi Rosta [2], testimoni privilegiat de la història aranesa. Una gran casona excel·lentment situada i mostra d'una arquitectura d'època que combina la fusta d'avet centenari amb gruixuts murs de pedra. Tots els grans personatges que van visitar la Vall, han descansat aquí. Fins i tot ho va fer el Rei Alfons XIII el 6 de juliol de 1924.

Després... els tenim a ells, els personatges

[3]: Maurice Gourdon, Franz Schrader, grans exploradors i pirineistes, Luis de León, Alfons XIII, polítics de l'època, Luis Arias, Jorge Jordana, Jesús Serra, empresaris i fundadors de Baqueira Beret, Juli Soler, Lluís Estasen, i tants altres grans personatges que han estat hostes del nostre hostel.

I finalment apareix el relat [4]: el Pirineisme, que tanca el cercle d'una manera magistral per a la creació d'un equipament patrimonial que expliqui aquesta part de la història amb les fascinants components de la conquesta dels Pirineus, les aventures dels exploradors i el naixement del turisme. Fins i tot s'obre el debat de qui va ser el primer turista d'Espanya. Ho va ser Maurice Gourdon?

Al Refugi Rosta combinem l'activitat empresarial amb la del PyrenMuseum.

La veritat és que s'ha combinat molt bé. Els clients de l'hostal després d'esmorzar, passen el dia caminant i gaudint dels racons i paisatges de la Vall. Els visitants del Museu ho fan a l'horari d'11h a 13h30' i per la tarda de 17h a 19h30'. A part de les visites, el Museu genera una diversa quantitat d'activitats i productes. (Odio aquesta paraula aplicada a la cultura). El turisme cultural és un sector emergent. Les oportunitats que ofereix la difusió del patrimoni són un factor de desenvolupament en el context d'un model econòmic més diversificat i especialitzat. Els recursos culturals són un element real de creixement econòmic d'àmplia projecció i amb l'avantatge de poder dirigir-los a un públic potencial més ampli.

Però en aquest moment, el Pirineu i el sector del turisme de muntanya, està entrant en un cercle viciós per la manca de resultats. És en aquest context que des del Refugi Rosta es presenta la visió transdisciplinària i estratègica del PyrenMuseum: el Museu del Pirineisme, amb els seus grans objectius



Al Sommet du Pic de la Vall, le 5 septembre 1875.

de preservar la memòria del Pirineisme, transmetre informació i coneixement i impulsar la creació artística i la producció científica.

Els que l'han visitat ja coneixen la seva autenticitat i singularitat. I també el seu gran potencial per generar activitats amb els diferents grups dels sectors de la cultura i del turisme de muntanya, també en crisi, però amb més possibilitats de recuperació si es va assumint aquest canvi de model que s'aproxima a l'anomenada "societat del coneixement". Especialment combinades amb programes de senderisme.

Actualment, a banda de les estades a la fonda i de les visites al museu, també fem visites guiades i visites amb sopar de la nostra cuina casolana de fonda antiga amb productes naturals i en gran part ecològics. També oferim menú vegetarià i servei de bar amb múltiples possibilitats, des d'esdeveniments per a empreses fins a celebracions diverses. Organitzem activitats culturals amb l'objectiu de difondre el Pirineisme. Sovint acollim conferències. Per Setmana Santa organitzem unes jornades sobre Pirineisme. Una setmana d'activitats amb excursions, conferències, cinema de muntanya, concerts, activitats infantils... Un projecte complex amb unes 40 activitats que proposem des del PyrenMuseu amb la col·laboració de l'Ajuntament de Naut Aran, l'Idapa i Conselh Generau d'Aran. Es diuen Pyrenades i ja anem per preparar la desena! Edició. Un festival ja consolidat que aporta valor afegit al municipi i la Vall.

Natura – Societat - Pirineisme

L'acceptació i el reconeixement per part del públic és extraordinari. El Museu encanta. I aquesta és la paraula màgica que certifica l'èxit i que ens motiva. – *Oh!, que bonito.* – diu la gent quan travessen la porta.

Us deixo i acabo amb la satisfacció dels comentaris dels visitants:

"Espectacular". "Situa el Pirineisme tan alt com es mereix". "Gràcies".

"Una expressió d'amor a les nostres muntanyes".

"Felicitats de tot cor". "Documentació rica i espai viu: per a molts anys!".

"Enhorabona per aquesta excel·lent iniciativa: No podem perdre mai la perspectiva històrica d'on venim, això ens ajudarà a saber on volem anar".





"El món ho mouen les bones idees... Un llegat a la Vall d'Aran de la gent que l'estima".

"Visca el Refugi Rosta, mai deixa de sorprendre'm".

"Llarga vida al PyrenMuseu: Viu i autèntic, tot és allà per continuar la història dels Pirineus".

Aquestes són algunes de les expressions que els primers visitants han escrit al llibre del Museu. A tots ells, aprofito l'ocasió per donar-vos les gràcies. A ells i ha tots els que ens ajuden a difondre'l.

El nostre és un projecte molt especial, quasi únic. Aquesta combinació d'empresa i cultura; de patrimoni i cuina; de arts, esport i descans, afluïx com una illa singular en mig de la bogeria del turisme, l'esquí i la Vall.

Veurem quan durarà o si seguirà doncs ens fem grans i estem propers a la jubilació.

Sempre quedaran les paraules de la Ruth, noia que va visitar el museu a 2021 i va escriure:

"Soc Pirineista i no ho sabia" combinades amb la màxima expressió de Henri Beraldi definint el Pirineisme: "Caminar, sentir i escriure".

Fotografies: Manel Rocher i arxiu PyrenMuseu

Presentació de Pallarsactiu: "Connectem persones per dinamitzar l'economia"

Pallarsactiu és una empresa publicoprivada que es va crear l'any 2013, en un inici al Pallars Jussà sota la denominació de Jussactiu. La missió principal és dinamitzar, promocionar, influir i desenvolupar els interessos econòmics del Pallars Jussà.

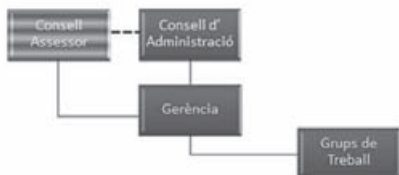


L'any 2017 es va ampliar l'àmbit d'actuació al Pallars Sobirà i s'hi va incorporar; això va ocasionar un canvi de denominació per anomenar-se Pallarsactiu, el nom actual de la nostra entitat. Aquesta era la manera com les entitats locals i els empresaris i empresàries pallareses, tant del Sobirà com del Jussà, se sentissin interpel·lats per unir esforços i territoris.

L'empresa està constituïda per 18 entitats locals i 76 empreses privades, el 70% accionistes privats i el 30% públics. Està presidida pel Sr. Josep González, un pallarès de Llimiana que té una reconeguda trajectòria empresarial i ha estat al capdavant de Pimec més de 30 anys –actualment és president, també, de la Fundació Pimec.



Eva Fiter i Cirera,
gerent de Pallarsactiu



Pallarsactiu s'organitza mitjançant un Consell d'administració, en què es prenen les decisions i, un cop l'any es reuneix la junta general per ratificar la feina de l'òrgan, tancar comptabilitat i prendre les decisions necessàries per continuar amb les tasques encomanades. En el seu dia a dia es treballa mitjançant una gerència, i un cop al mes es reuneix el consell assessor, òrgan consultor de Pallarsactiu que ens assessora en l'estratègia econòmica, social i empresarial de territori. Aquest és un òrgan àgil que està format per persones empresàries vinculades amb els Pallars que tenen una llarga trajectòria en el món privat i que, per tant, aporten expertesa i visions de present i futur del sector econòmic, cosa que ajuda a treballar possibles línies de negoci a ambdós Pallars. Així mateix, obren noves vies i camins per explorar segons la tipologia de negocis que tenim als Pallars.

Les accions dinamitzadores que efectuem són moltes i diferents, aquestes són les següents:

- Projectes propis
- Suport a empreses i institucions
- Jornades i formacions

Actualment des de Pallarsactiu treballem per fer realitat projectes empresarials de diferent tipologies i sectors diferents, ara bé, tots amb un objectiu comú: desenvolupar-los als Pallars. Aquests són:

1 - El projecte de carn de caça va iniciar-se l'any 2019 amb un estudi de viabilitat econòmica per conèixer si la construcció i posada en funcionament d'un equipament de carn de caça als Pallars seria possible econòmicament. A banda de resoldre problemàtiques actuals amb els animals cinegètics com la destrucció de collites, accidents i la problemàtica de

SOCIS DE CAPITAL PÚBLIC	SOCIS DE CAPITAL PRIVAT
Consell Comarcal del Pallars Jussà Ajuntament de Tremp Ajuntament de La Pobla de Segur Ajuntament d'Isona i Conca Dellà Ajuntament de La Torre de Cardener Ajuntament de Senterada Ajuntament de Sarroca de Bellera Ajuntament de Conca de Dalt Ajuntament de Limiana Ajuntament de Gavet de la Conca Ajuntament de Castell de Mur Consell Comarcal del Pallars Sobirà Ajuntament d'Alt Aneu Ajuntament d'Estern d'Aneu Ajuntament d'Espòs Ajuntament de la Guingueta d'Aneu Ajuntament de Llavorsí Ajuntament de Viladomenech	Societats mercantils 33 43,6% Professionals i autònoms 27 34,7% Col·lectius 2 2,5% Persones físiques 14 19,2% TOTAL 76 30%

01 Projectes propis

Projectes madurats, de llarg recorregut i projectes inicials



Projecte cinegètic - Equipament de carn de caça



Projecte Malteria - Malteria artesana al Pallars



Projecte Tren dels Cims - Tren turístic



Projecte Cultius - Transició producció ECO



Projecte Teletreball - Oportunitats del teletreball



Projecte CAREM - Centre d'Alt Rendiment en Alçada

port de malalties poc controlada actualment, també pot generar un valor afegit que actualment no s'està aprofitant. El projecte es planteja en l'àmbit públicoprivat i s'està treballant amb diferents departaments públics per aconseguir fer-lo realitat. Així doncs, el projecte també estableix que el punt de partida és la recollida d'aquests animals, porcs senglars, cérvols, cabirols, etc., que no només seria de la vegueria de l'Alt Pirineu i Aran sinó que hauria d'anar més enllà per fer la infraestructura viable al llarg del temps.

2 - El projecte Malteria artesana als Pallars és un projecte en què fa cinc anys que s'hi treballa. És un projecte que cerca el finançament 100% privat i que s'hi creu per l'alta quantitat i qualitat de producció d'ordi que té la comarca del Pallars i la necessitat de la cervesa artesana catalana de comprar malta catalana. És ambiciós i difícil perquè s'ha de trobar l'equilibri entre el volum de malta que s'ha d'elaborar durant l'any i els costos de producció perquè la indústria sigui viable sense apujar-ne el cost actual.

3 - El projecte Tren dels Cims és un projecte turístic ambiciós que s'impulsa des de Pallarsactiu, l'ajuntament de Torre de Capdella i Ferrocarrils de la Generalitat per valoritzar un producte únic i singular del territori. Es pretén potenciar una via ferroviària històrica i única al país que es troba a 2.100 m d'altitud amb un recorregut de 5,5 quilòmetres, un producte que es troba a molts pocs indrets d'Europa, similar a Le Petit Train d'Artouste, a 2.000 m d'altitud (diuen que el més alt d'Europa), al Pirineu francès, o el Train d'Emosson, a 1.965 m d'altitud, als Alps.

La idea es basa en la recuperació de l'antiga via estreta del carrilet d'Estany Gento, construïda a principi del segle xx, i que és altament probable que fos el primer ferrocarril de via estreta per a grans obres hidroelèctriques de Catalunya.

4 - El projecte Cultius Ecològics s'inicia l'any 2020-2021. S'ha realitzat un estudi per determinar la viabilitat de cultius al Pallars Jussà i Sobirà en clau de canvi climàtic, s'han analitzat sis varietats i actualment es durà a terme una tercera fase de l'estudi, en què es portarà al terreny tot el que sustenta l'estudi i així fer-ne la prova real. Aquesta prova es farà en dues parcel·les experimentals, una que ja cultiva ecològic i que es troba en zona de secà i en alçada, i l'altra, també de secà, situada a la conca de Tremp i que cultiva cereal convencional. Es treballarà la conversió.

5 - El projecte de teletreball s'inicia arran de la pandèmia covid-19. Aquesta nova realitat ens obre noves oportunitats i des de Pallarsactiu ho hem estudiat mitjançant l'estudi dels municipis dels Pallars, per veure les possibilitats d'atraure nous visitants. S'estan duent a terme diverses accions com l'estudi de municipis, l'arribada de la fibra òptica als diferents nuclis de població i la participació activa en el programa Catalunya Rural Hub. Una iniciativa més que ajuda a cercar solucions a la problemàtica del despoblament i a l'alt índex d'envelliment que hi ha a les comarques de muntanya.

Per conèixer amb més detall l'evolució d'aquest projectes i d'altres que van sorgint us convidem a endinsar-vos a la nostra web i a les xarxes socials.

www.pallarsactiu.cat

www.instagram.com/pallarsactiu/

www.linkedin.com/in/pallars-actiu-2934a6208/

www.facebook.com/pallars.actiu.39/

Altres accions que treballem dia a dia des de Pallarsactiu són les següents:

Som una entitat dinàmica, funcional i facilitadora, que ens demostra que unint esforços s'arriba amb més força i dinamisme al món empresarial. Perquè connectant-nos els uns amb els altres, informant-nos i formant-nos més i millor els territoris de muntanya són indrets amb un present i futur ple de vida. Cerquem el valor afegit, creem, innovem i unim-nos.

"Tot està per fer i tot és possible", Miquel Martí i Pol, poeta català.



Una història de supervivència: l'any 1942 Paula i Henri se salven de l'horror nazi arribant a Les des de Luishon

Introducció

Aquesta història que explicaré¹ a continuació sobre Paula i Henri la vaig començar a descobrir quan l'agost de 2018 vaig rebre una trucada telefònica d'Eric Mauer des d'Israel. Era el net d'una parella jueva que al 1942 passà clandestinament de la França de Vichy a Espanya a través dels Pirineus, va anar a parar a Les (Val d'Aran) i va passar un mes en un hotel del mateix poble anomenat Hotel Franco-Español (nom que ve de la seva situació a 5 Km de la frontera francesa), on segons les memòries de la seva protagonista Paula Zandmer-Cassen va salvar la vida gràcies a l'habilitat i generositat de la patrona de l'hotel, Magdalena Duran Forcada. Eric Mauer volia revivre la travessa que havien fet els seus avis i conèixer l'Hotel Franco-Español on es van estar durant el mes de novembre de 1942. Sabien que l'hotel estava actualment tancat, però volien contactar amb algun descendent per poder-lo conèixer; especialment l'habitació on van romandre durant aquells



María José Atienza i
Averós, historiadora,
Fondacion Museu
Etnologic dera Val
d'Aran



Joan-Ramon
González i Pérez,
arqueòleg, Associació
Amics de la Seu Vella
de Lleida

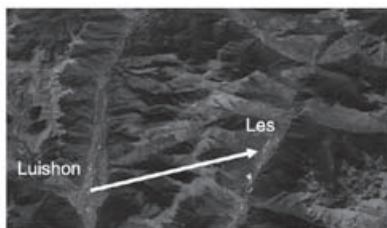


La família Mauer el
22 d'agost de 2018.
D'esquerra a dreta: Eric,
Daniella, Paula, Avi i
Eden (Fot. E. Mauer)

dies. Per aquesta raó van enviar *e-mails* als hotels avui existents a la població de Les per tal d'obtenir un possible contacte. Van ser dos establiments, l'Hotel Joan Canejan i l'Hotel Talavart, els que van fer-me arribar els desitjos d'Eric i el permís per passar-li el meu telèfon. A partir d'aquí començarem a tenir un engrescador contacte i el consegüent interessant intercanvi d'informació que culminà amb el viatge que va fer la família Mauer (el mateix Eric, la seva dona Daniella i els seus dos fills, Eden i Avi) el juliol de 2021 al poble de Les. Aquesta història que contaré està basada en tot el que vaig conèixer a partir de les converses mantingudes amb Eric, així com tot el que vaig aprendre llegint el



Paula i Henri arriben a Madrid al desembre de 1942. Ella porta el barret que va dur en una bossa durant tota la travessa pel Pirineu (Fot. Arxiu Mauer)



El llarg viatge de Paula i Henri des d'Ambers fins al Congo, del juny de 1942 fins al febrer de 1943

llibre *Mes mémoires de guerre*, que foren escrites per Paula el 1985 quan tenia 66 anys i publicades l'any 2014 a Israel quan en tenia 95.

De Polònia a Bèlgica²

Paula Zandmer-Cassen va néixer a Varsòvia el 1919, estat on vivien en aquella època una tercera part dels jueus del món, uns tres milions aproximadament. Quan tenia 7 anys, el 1926, la família (els pares, la germana i el germà) emigra a Bèlgica. Els alts impostos que havien de pagar els que tenien negocis com el seu pare, que posseïa una joieria, així com l'antisemitisme que des de feia anys es respirava a Polònia, els va portar a emigrar a Amberes, la important ciutat portuària belga on també residien un gran nombre de jueus. Potser la ciutat europea on més jueus vivien aleshores.

Paula es fa gran a Amberes, vivint una infància i adolescència normal i tranquil·la. Estudia estenografia. Quan tenia onze anys, a l'Exposició Universal de 1930 que es va fer a Amberes, coneixeria i quedaria impactada en veure el pavelló del Congo Belga, sense saber que una part de la seva vida quedaria irremeiablement unida a aquesta colònia belga.

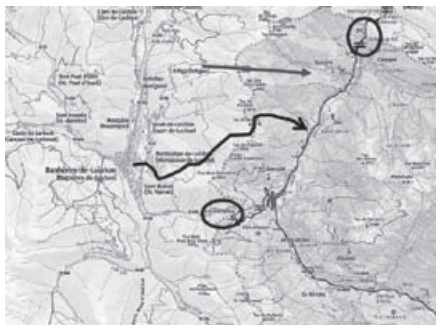
Bèlgica i la Segona Guerra Mundial

En esclatar la Segona Guerra Mundial, Bèlgica es declara neutral i per tant es respira una certa tranquil·litat però la situació va canviar el maig de 1940, quan l'Alemanya de Hitler l'envaeix, juntament amb Holanda i Luxemburg, dies abans de fer-ho amb França.

Bèlgica, amb el rei Leopold III al capdavant, es rendeix després de 18 dies de lluita amb els nazis, del 10 al 28 de maig de 1940. Es forma un govern belga a l'exili de Londres; i al mateix temps la colònia africana del Congo es mantindrà fidel a aquell govern londinenc. Mentrestant, la mateixa Bèlgica sota l'ocupació nazi comença una etapa caracteritzada pel racionament, el mercat negre i la repressió, però sobretot la vida es tornarà molt més difícil per als jueus, perquè com en tots el països sota domini nazi les mesures antisemites comencen a aparèixer: els comerços jueus han de portar el cartell que els identifica com a jueus, la prohibició de tenir ràdios i l'obligació d'entregar les que tinguessin, toc de queda a partir de les 7 de la tarda, etc. Evidentment l'amenaça de castigar els que no complissin aquestes ordres quedava patent.

Primera fugida de la família de Paula i retorn a Amberes

A final de maig de 1940 la família de Paula decideix abandonar Bèlgica i marxar cap al



En els cercles els passos fronterers oficials pel Baish Aran. Dalt, Pònt de Rei. Baix, Eth Pòrtillon. La via clandestina més habitual era des de l'Artiga cap a Bausen. Paula i Henri seguiren una ruta poc freqüentada, la del Còth de Bedurt

sud, cap a França, buscant un lloc més tranquil que encara no sabien amb seguretat quin podia ser. Aquesta seria la primera evasió que farien i encara que van aconseguir creuar la frontera i entrar a França; la situació es va tornar molt difícil per continuar el viatge cap al sud, a causa dels controls alemanys perquè en aquestes dies per la mateixa zona s'estava produint la batalla de Dunquerque, així que després de cinc dies de perills van decidir tornar a la mateixa Amberes.

L'Amberes ocupada pels nazis era una ciutat on la vida dels que eren jueus era cada dia més difícil, especialment a partir de l'any 1942, quan se'ls va exigir portar l'estrella groga com a distintiu jueu a canvi d'un tiquet de racionament. Paula no és conscient del tot de la situació: té 21 anys, molt preocupada per portar la roba conjuntada com a jove presumida que era; té feina i es relaciona amb joves de la seva edat, encara que tots son jueus, molts nascuts a Bèlgica. Això sí, les reunions normalment es fan en pisos dels pares. La música, els acudits i les xerrades són el seu entreteniment. En aquestes trobades amb amics, el mes de desembre de 1941 coneixerà el jove Henri Katzensgold, nascut a Amberes el 1914, amb qui va iniciar una amistat que es va anar consolidant durant els cinc primers mesos del any 1942 fins a fer-se inseparables.

Ell era un enginyer electricista mecànic que va treballar un petit període a ATEA (Ateliers de Téléphone et Electricité Anversoise) i durant l'ocupació s'inicià com comerciant de rellotges. També s'havia destacat com a soldat valeros durant la campanya dels divuit dies del maig de 1942, malgrat la victòria nazi.

Segona fugida: principi de juny de 1942

A final de maig de 1942, Henri anuncià a Paula que té una convocatòria per presentar-se a la comandància més propera per anar a treballar a Alemanya, com els passava a molts joves, i no tant joves, dels països ocupats per Hitler. Davant d'aquesta imposició, Henri decideix fugir de Bèlgica i veient Paula trista li pregunta si el vol acompanyar, a la qual cosa Paula accedeix.

A partir d'aquest moment la seva relació es formalitza: les famílies es coneixen i es casaran el 5 de juny de 1942 religiosament en un pis.

Tot seguit preparen la segona fugida cap al sud, però el passador contractat no es presenta al punt acordat de la frontera amb França i tornen a Amberes. Aleshores aprofiten per casar-se de manera oficial a l'ajuntament i gràcies a uns amics de Henri aconseguiran accelerar el procés i fer-ho més de pressa del que era habitual. Tenien molta pressa per tornar a intentar fugir de Bèlgica. El fet de casar-se amb un belga, facilitarà posteriorment, com veurem, a Paula l'obtenció de la documentació que necessitarà per al viatge.

Cap a final de juny de 1942 contracten un altre passador. El seu objectiu és ara arribar a Niça, situada a la part de França no controlada directament per l'Alemanya nazi, on segons els seus contactes i les informacions que els arriben es viu amb relativa tranquil·litat i des d'on decidiran el seu destí final, possiblement a l'Amèrica Llatina.

Èxit de la tercera fugida de Bèlgica i arribada a Niça

Aquesta vegada aconsegueixen fugir de Bèlgica amb papers falsos i sotmesos a molts

perills, perquè els podien descobrir. El pretext era visitar parents malalts a França. Agafaran un tren que els portarà a París. Des d'allí i canviant d'estació, un altre els portarà cap a Bordèu (Bordeus),³ on després en prendran un de nou cap a Niça, però abans de creuar la línia de demarcació que separava la França ocupada de la de Vichy (part meridional de França menys la franja occidental atlàntica), baixaran del tren per passar-la clandestinament a peu per por de ser descoberts, cosa que faran de nit amb més jueus i amb l'ajut de passadors.

El primer poble que es trobaren a la França no ocupada serà Marmande i tot seguit van agafar el tren que els va portar a Niça. El passador els va aconsellar que, si per qualsevol raó eren descoberts, diguessin que havien passat per la part nord d'aquesta zona, situada molt a prop de la capital, Vichy. Segurament aquest estranya petició era per evitar el descobriment d'aquest pas clandestí, que devia ser molt utilitzat.

Niça: de juliol a octubre del 1942

A Niça, ciutat on es vivia amb relativa tranquil·litat dins d'un context d'una Europa en guerra, s'allotjaren a l'Hotel Escurial, un establiment que havia baixat de categoria, tot i estar a la costa blava, i on hi havia altres jueus que, com Paula i Henri, molts també d'Amberes, amagaven la seva identitat. L'estada a l'hotel no era del més convencional, ja que els àpats els preparava Paula a l'habitació, comprant ella mateixa els aliments en una situació de racionament i sense tenir molta experiència en aquesta matèria, mentre que Henri s'encarregava d'obtenir la documentació necessària per sortir de França, ja que es van assabentar, tot just arribar a Niça, pels seus contactes jueus, que era millor marxar-ne com més aviat millor.

Malgrat tot van estar-s'hi quatre mesos, no exempts de preocupacions, com quan es van assabentar que Raquel, germana de Paula, i el seu marit Albert, belga com Henri, havien estat detinguts a la zona no ocupada o de Vichy per la policia francesa en un tren que els portava també a Niça, per culpa del passador; o que també el pare de Paula havia estat cridat a treballar a Alemanya. I no sabien res de tots ells.

Poc després d'arribar a Niça també es van assabentar que Paula estava embarassada, la qual cosa en un principi no els va fer molta il·lusió a causa de les circumstàncies en què es trobaven, però que després van acceptar encantats. I va ser precisament aquest embaràs el que els salvaria d'un possible final tràgic quan estaven a Les, com després veurem.

Malgrat els molts enrenous i problemes que van tenir per obtenir la documentació que els permetés anar a l'Amèrica Llatina, al final van aconseguir un fals visat per anar a Veneçuela, encara que havien d'embarcar a Espanya, concretament a Bilbao. Però va ser impossible fer els passaports, imprescindible per a un visat vàlid, malgrat els molt intents i les moltes despeses.

Mònaco, passaport i barret: setembre del 1942

El desitjat passaport el van aconseguir viatjant a Mònaco, situat molt a prop de Niça, i gràcies al cònsol belga d'aquest petit país. El fet que Paula s'hagués casat civilment amb Henri a Amberes li donava facilitats per obtenir-lo, ja que se la considerava belga pel

seu matrimoni. Paula guardarà un bon record d'aquesta curta estada, ja que a més de solucionar parcialment el tema burocràtic que els amoïnava, gaudiran d'un bon dinar, com feia temps no feien, d'un passeig pels jardins del Casino i per alguns carrers, que amb els seus comerços de luxe tant impressionaren a Paula, fins al punt de comprar un simpàtic barret del qual es va encapritxar i del qual no es va voler desprendre ni en els moments més complicats del seu viatge, com ja veurem, per exemple durant la difícil travessa pels Pirineus.

De Niça a Luishon: final d'octubre del 1942

Marxen de Niça a Luishon (Luchon), una població francesa a pocs quilòmetres de la frontera d'Espanya, amb la intenció de poder passar a territori espanyol. Els passaports són correctes però els visats són falsos i per tant han de passar clandestinament. Es van allotjar en un alberg de Luishon, del qual no diu el nom en les seves memòries. Allí contactaran amb dos nebots de la patrona, que com a bons coneixedors dels camins de contraban, es prestaran a acompanyar-los a través de la muntanya fins a Espanya.

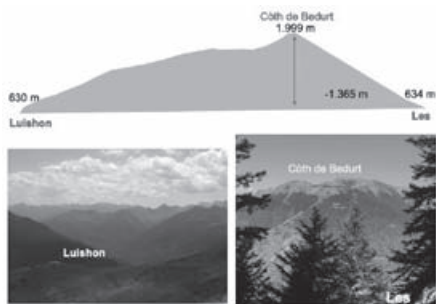
La població de Banhèras de Luishon era famosa pels seus banys i molt animada de turistes a l'estiu en circumstàncies normals; a final d'octubre i en el context històric que s'estava vivint, semblava molt trista, encara que el seu paisatge seguia sent preciós, segons Paula.

De Luishon a Les, la travessa pel Pirineu: final d'octubre del 1942

Una vegada acordat el preu de la travessa amb els dos passadors, surten de Luishon a primera hora del matí. Paula vestia amb sabates normals i roba de carrer. Portava el barret comprat a Mònaco en una bossa de mà. Ella mateixa pensa que era una mica infantil amb els 23 anys que tenia, però el pitjor era que estava embarassada de tres mesos i mig. Luishon està a 630 metres d'altitud i han de creuar les muntanyes que estan a prop dels 2.000 i tornar a baixar cap a l'Aran, que està al voltant dels 600. Per tant, han de superar un desnivell de 1.400 metres, amb sabates i roba de carrer i sense la preparació física adequada.

Al principi el desnivell és suau, però cada vegada va augmentant el pendent fins arribar al coll, o còth, de Bedurt de 1.990 metres d'altitud, que és per on segurament els guies van decidir passar i que marca la frontera amb Espanya.

Paula es cansa molt, especialment pel seu estat, i suplica que parin una mica, però no poden fer-ho ja que la vegetació cada vegada és més escassa i podrien ser vistos. A canvi rep l'ajut dels braços dels acompanyants, que li faran més lleugera la



Luishon i Les són gairebé a la mateixa alçada, però entre mig està el Còth de Bedurt amb gairebé 2.000 metres. En total 1.365 metres de desnivell, però més suau per la banda gascona que per l'aranesa (Fot. J.R. González)

caminada. L'única parada que recorda és per menjar l'entrepà que els havia preparat la mestressa de l'hostal de Luishon, la qual cosa farien probablement al pas de muntanya tot just passada la línia fronterera. Ara comença la dura baixada, ja en territori espanyol i més concretament a la Val d'Aran, ja que el desnivell és molt més fort que per la banda francesa. La travessa durarà aproximadament 11 hores i Paula la recorda com a extenuant i com un miracle no haver perdut el bebè fent aquest trajecte.

Quan estan arribant al fons de la vall comença a fer-se de nit, llavors veuen les llums d'un poble que començaven a encendre's. És Les.

Els dos passadors els van aconsellar que els deixessin els diners i les joies que portaven, perquè les autoritats espanyoles els les podien prendre. Henri i Paula els van respondre que no portaven gaire cosa i que les poques joies que duïen se les amagarien. Els guies van respectar la seva decisió (després s'assabentarien que molts robaven als clients i fins i tot els mataven per aconseguir-lo) i després de donar-los les últimes indicacions per arribar al poble de Les, els guies es van acomiadar i van desaparèixer.

L'atzarosa estada al poble de Les: novembre del 1942

L'arribada al poble de Les va ser o el 31 d'octubre o l'1 de novembre de 1942. La primera parada és a la duana, on els pregunten on són els segells que la duana francesa suposadament havia d'haver posat als seus passaports abans d'entrar a Espanya. Ells responen que no hi van trobar a ningú, la qual cosa incomoda bastant les autoritats espanyoles, que els volen fer tornar a la frontera perquè els posin el segell, però les dificultats de comprensió per la diferent llengua que parlen i que ja era de nit fa que els mateixos carabiners els portin a l'hotel que hi havia a prop, amb la ferma decisió de solucionar la qüestió el dia següent. Es tractava de l'Hotel Franco-Español. La propietària era Magdalena Durán Forcada, nascuda a Les l'any 1884, i vídua des de 1932 de David Medan, nascut a Arties l'any 1880. Tots dos havien creat i aixecat en 1913 aquest establiment, que se considera el primer de la Vall d'Aran de la seva categoria.

En arribar a l'hotel els nostres protagonistes es prenen un brou i se'n van a dormir. Al dia següent, custodiats per la pròpia policia espanyola tornen un altre cop a la duana. Paula recorda les discussions amb les autoritats duaneres, ells no entenen ben bé el que diuen, tampoc no gosen mostrar els visats perquè són falsos i al final, amb poques esperances d'arribar a un final bo per a ells, els tornen a l'hotel.

I és ara quan es produeix el *miracle* per a Paula. És llavors quan es produeix una decisiva conversa entre la propietària, Magdalena Duran, i la parella belga, que amagava evidentment el seu origen jueu (encara que per a tothom era coneguda la fugida de França cap a Espanya de jueus



L'Hotel Franco-Español de Les tal com era quan Paula i Henri estigueren allotjats en l'habitació marcada (Fot. Arxiu Atienza)

per la persecució nazi). Paula no recorda els detalls de la conversa; solament el més important, que Magdalena en veure-la embarassada i plorosa li va dir que faria el possible per ajudar-la. Li va dir que marxés a la seva habitació i que no sortís, que el metge del poble, Dr. Joan Navarro, li faria un certificat conforme no podia moure's en estar malalta i que per tant no podia viatjar ni la podien tornar a la frontera, com els responsables de la duana de Les volien i com estava passant a molts altres jueus que arribaven a la població.

Aquesta actuació els va salvar la vida. El certificat del metge, que era tota una autoritat al poble, juntament amb l'habilitat de la patrona, que no dubtava a regalar pollastres, dolços o el que fos a qui calgués per tal de tenir contentes les autoritats del moment.

El mes de novembre de 1942 Paula el va passar tancada a l'habitació del primer pis de l'hotel. Una habitació que dona al jardí i que està situada sobre una terrassa, on la gent hostatjada menjava o xerrava; fins i tot la gent del mateix poble també hi anava. Paula sentia veus i xivarri però no podia treure el cap per la finestra que donava a aquesta terrassa per por de ser vista, ja que a pocs metres i davant d'aquesta finestra hi havia aleshores la duana.

Aquell mes de novembre del 1942 va ser molt dur per a Paula, la jove de 22 anys que vivia moltes situacions noves. El cos de Paula experimentava canvis per la gestació; passava fred a l'habitació, era novembre en ple Pirineu, i per això es passava el dia al llit, on sentia més calor. A tot això cal afegir-hi que les comoditats de l'hotel no eren les d'ara, com per exemple a l'habitació, a més de no haver-hi calefacció, solament hi havia lavabo sense vàter. Els àpats se'ls pujaven i això ho feia la que ella creia que era la filla de la patrona de l'hotel, que aprofitava per fer-li companyia i xerrar amb ella, cosa que Paula agraiïa molt. La recorda en les seves memòries com una jove d'uns vint anys i que parlava francès, com molta gent d'aquesta regió fronterera.

Tanmateix la incertesa i la por sempre estaven presents en la vida de Paula i Henri, però tot era millor que retornar a la frontera francesa, on a més des de l'11 de novembre de 1942 la situació havia empitjorat i les mesures a la frontera eren més estrictes, ara sota control dels mateixos alemanys.

El 2018 Paula em preguntà, a través d'Eric, què havia estat d'aquella jove de vint anys que li feia companyia aquell novembre del 1942, si havia tingut fills, si encara vivia, etc. Llavors és quan em vaig adonar que es tractava de la meua mare. Concretament, la jove era Maria Averós Duran, més coneguda familiarment com a *Marineta* o *Marinette*, i no era la filla de Magdalena Duran, sinó la neboda però a qui tractava com una autèntica filla i que vivia a l'hotel amb ella ja que els seus pares vivien com a refugiats en un poblet del sud de França (Ore) no molt lluny de la frontera, des del 1938, any en què les tropes franquistes ocuparen



Reconstrucció molt aproximada de com estaria l'habitació en la qual Paula va romandre gairebé tot el mes de novembre sense sortir (Fot. HGAComunicació)

la Val d'Aran. Es dona la circumstància que aquell mateix dia que arriba Paula a Les, l'1 de novembre, aquella jove acabava de complir els 21 anys,

Maria Averós segurament li va amagar que els seus pares vivien exiliats per prudència encara que sí que li va dir que part de la seva família vivia exiliada a França. La veritable i única filla de Magdalena Duran es deia Paquita Medan Duran, vivia a Barcelona en companyia del marit, Josep Maria Baiges, i tenia 33 anys quan van succeir aquests fets.

Aquesta descoberta va ser una gran sorpresa per a nosaltres perquè no ho sabíem, però tampoc ens va estranyar molt que la meva mare no ho hagués contat, ja que la meva mare, com molta gent de la mateixa època, no era molt generosa contant episodis que havien viscut durant els anys de la Guerra Civil espanyola i de la postguerra, com aquest relacionat amb els jueus i la Segona Guerra Mundial.

Contat aquest episodi de la solitud de Paula a la seva habitació del primer pis de l'Hotel Franco-Español on va passar-hi

quasi bé un mes, ella recordava perfectament com era aquella cambra, la seva situació i que des d'una de les finestres es veia perfectament la duana, el veritable malson per a ella. Contràriament, el marit, Henri, sortia pel poble de Les i anava fins i tot a missa, on se senyava amb aigua beneïda en entrar a l'església, fingint ser catòlic. Ell tenia la missió d'aconseguir la documentació necessària per poder sortir d'allí, és a dir els visats legals per poder circular per Espanya. Per això el més important per ell era contactar amb la cunyada Natalie, fugitiva com ells, però que ja era a Madrid esperant poder marxar cap a la Gran Bretanya. Henri li telefonava sovint des de Correus perquè el telèfon de l'hotel estava espatllat. Natalie era l'encarregada de pressionar el cònsol belga a Madrid per a l'obtenció dels visats de Paula i Henri. Però no era fàcil i la gestió s'allargava molt. La qual cosa enervava les autoritats duaneres de Les, que amenaçaven, tot i el certificat que havia fet el metge a Paula, de retornar-los a la frontera. Henri, davant de tanta pressió, va suggerir que els portessin al camp de concentració burgalès de Miranda de Ebro, on internaven els jueus que trobaven en llocs d'Espanya que no eren fronteres. Natalie assegurava a Henri que feia el que podia així com el Consolat de Madrid. La senyora Magdalena també col·laborava enviant regals a les autoritats frontereres.



Magdalena Duran amb Maria Averós en el jardí de l'Hotel Franco-Español l'any 1938 (Fot. Arxiu Atienza)

A tot això cal afegir la por que les nevades comencen a ser freqüents a la Val d'Aran en aquella època de l'any i que podien tancar a partir de novembre temporalment l'únic pas cap a Lleida i la resta d'Espanya: el port de la Bonaigua, ja que el túnel no s'obriria fins al 1948. Si es tancava aquell pas muntanyenc, la Val d'Aran quedava aïllada durant uns mesos de la resta de Catalunya i d'Espanya.

Per un moment Paula s'imaginava aquesta situació d'aïllament i no volia ni pensar-hi, si a més en aquest temps naixia el fill o filla. Però el 26 de novembre arriben finalment els desitjats visats per poder transitar per Espanya. Estan de molta sort, perquè de moment tampoc no havia nevad i podrien passar cap a Madrid.

Paula, el 27 de novembre de 1942, com per encanteri, segons diu a les seves memòries, es posa bé i pot sortir a caminar per primer cop pel poble. Malgrat l'alegria d'haver rebut els visats Paula està una mica pessimista especialment per la manca de notícies de la seva família, i tot ho veu de color negre fins i tot el poble de Les, que descriu com pobre i primitiu i amb manca de comerços on comprar l'aixovar del seu futur bebè. És evident que anys després valorarà molt més el poble on va salvar la vida.

El dia 28 de novembre abandonen el poble de Les, on s'havien estat quasi un mes.



El Dr. Joan Navarro els anys quaranta del passat segle (Fot. Arxiu Atienza)

De Les a Lleida pel port de la Bonaigua: 28 de novembre del 1942

El 28 de novembre van agafar per fi l'autobús cap a Lleida, per després anar a Madrid. Passaran pel port de la Bonaigua, que afortunadament estava obert perquè no hi havia neu.

Passen la nit a Lleida, en un hotel del qual no recorda el nom, però el que sí recorda és que va passar molt fred, en part perquè tampoc no tenia gaire roba d'abric.

L'endemà van agafar un tren cap a Madrid. En el recorregut també va passar molt fred, tot i l'amabilitat d'un jove que li va deixar una peça de roba.

La joiosa estada a Madrid: desembre del 1942

Un cop arribats a Madrid tornen a tenir problemes amb les autoritats, que posen en dubte la seva documentació, però com sempre el Consolat belga els ajudarà, certificant-ne l'autenticitat i fins i tot els anima a dir que han canviat d'opinió i que ara volen anar al Congo Belga i no a Veneçuela. Henri acaba de ser mobilitzat per la Force Publique, nom de l'exèrcit belga al Congo Belga.

A Madrid s'hostatjaren a l'Hotel Mora, com altres evadits, alguns coneguts, com la seva cunyada Natalie, que els havia ajudat molt en la tramitació dels visats per transitar per Espanya. El fet de trobar-se amb vells coneguts i el fet de veure més queviures a les botigues i mercats, com no ho havia vist en els llocs anteriors, fa que Paula se senti

més contenta i segura, i recorda que va satisfer els seus desitjos visitant molt sovint una pastisseria, on menjaven deliciosos dolços amb crema xantillí.

A Madrid s'hi estaran tot el mes de desembre, mentre el Consolat preparava la documentació necessària per al nou destí i els bitllets que els portaran a la colònia belga agafant un vaixell a Lisboa.

Cap d'Any a Lisboa: de l'1 al 19 de gener del 1943

Entren a Portugal per Valencia de Alcántara, província de Càceres, per anar a Lisboa. De fet, el dia d'arribada van sortir a celebrar Cap d'Any i l'arribada de 1943, celebració que recorda molt divertida i alegre i com feia temps que no havien gaudit.

A Lisboa es van hostatjar a l'Hotel Braganza, on hi havia novament altres evadits com ells; alguns familiars, altres vells coneguts i també nous, amb els quals faran amistat.

En aquesta època s'estaven lliurant batalles decisives dins del context de la Segona Guerra Mundial, però Portugal, com Espanya, era un país neutral. Això, juntament amb les esperances posades en el nou destí, malgrat la preocupació latent per la incertesa de com seria i el desconeixement de la sort de molts dels seus familiars i amics, els donava una certa tranquil·litat i per això passen uns dies bastant feliços esperant el vaixell que els portarà al Congo Belga. El 19 de gener de 1943 embarquen en el *Lourenço Marques*, un vaixell portuguès que anava a Moçambic i que desembarcava pel camí els passatgers amb destinació al Congo Belga.

La llarga estada al Congo Belga: de l'11 de febrer del 1943 fins l'octubre del 1945

De l'estada al vaixell *Lourenço Marques* Paula guarda un bon record; la travessa fou bastant divertida, envoltada d'amics, i podia ser el més semblant, salvant les distàncies, a un creuer de vacances, ja que entre altres divertiments totes les nits tocava una orquestra i ballaven.

Després d'una travessa de 24 dies van arribar a destí l'11 de febrer del 1943. Desembarcaren a Banana, a la desembocadura del riu Congo. A partir d'aquí, el més habitual era pujar en llanxes pel riu fins a Matadi i des d'aquí en ferrocarril fins a Léopoldville, l'actual Kinshasa. Però per anar més ràpid decidiren agafar un taxi, però el camí estava molt malament i els cent quilòmetres de recorregut infernal varen provocar l'avançament del part, que es produí a Boma, abans d'arribar a Matadi. Per tant, el primer viatge per terra ferma africana no va anar gaire bé per al futur bebè de Paula, ja que va néixer el dia següent de l'arribada al Congo Belga, el dia 12 de febrer, dos mesos abans del previst. Malgrat les dificultats que va tenir per sobreviure, ho va aconseguir finalment, gràcies a les atencions que va rebre per part de molta de la gent allí resident i dels seus preocupats pares. El nouvingut serà una nena anomenada Janine, la futura mare d'Eric Mauer.

Els es van estar en aquesta colònia belga fins a l'octubre del 1945, que és quan Henri va rebre l'autorització per retornar a Bèlgica. La guerra havia acabat definitivament l'1 de setembre.

Les experiències viscudes durant quasi tres anys per aquesta parella serien moltes i diverses, força excitanys per allò que suposava el descobriment d'un món nou: el clima,

la vegetació, l'arquitectura, els costums i sobretot la gent. Però això és una altra història que ara aquí no pertoca.

La tornada a Bèlgica: del 1945 al 1986/2019

Paula i Henri, a partir de l'octubre de 1945, visqueren a Amberes. Henri va morir l'any 1986 i Paula, el gener de 2019, sabent que el seu net Eric, fill de Janine, havia contactat amb una descendent de l'Hotel Franco-Español de Les i que Eric amb la seva família, el juliol de 2021, reviurien la travessa dels seus avis a través dels Pirineus tot escapant de la barbàrie nazi i coneixerien l'hotel on va salvar la vida i l'habitació on va romandre quasi un mes sense sortir aquell mes novembre de l'any 1942.



Paula amb la seva filla Janine a Matadi l'any 1943, mesos després de la seva arribada al Congo Belga (Fot. Arxiu Mauer)

El viatge del net Eric: juliol del 2021

Finalment, el 20 de juliol de 2021, amb tots els PCR que calia anar fent per poder moure's pel món, vaig tenir el goig de conèixer l'Eric i la seva família. Fou una trobada força emotiva tant per a nosaltres com per a ells. Per mi era com tornar a viure el que havia llegit de Paula i de la relació que va tenir durant aquell mes de novembre del 1942 amb la meua mare. Per als Mauer, era la culminació d'un projecte: conèixer l'odissea que visqueren els seus padrins en aquella dura travessa pirinenca amb l'angoixa de la persecució nazi.

La primera jornada de la família Mauer fou per conèixer-nos físicament, amb la visita al vell hotel i especialment a l'habitació on Paula i Henri varen romandre, comprovant aquella vista que cada dia l'àvia d'Eric veia des de la finestra, amb la por de veure la propera presència de la duana i els carabiners que la guardaven, avui totalment desapareguda. Lògicament hagué també la visita obligada a la població, on vam veure la Garona, l'Haro i curiosament la respectuosa visita a la parròquia de Sant Joan, tot recordant el que Henri va fer per dissimular la seva fe jueva dins d'un poble plenament catòlic, com era la població de Les dels anys quaranta del segle passat.

L'endemà era un segon plat fort, tant per l'esforç físic com per l'emoció de seguir



L'arribada de la família Mauer a Les després de la dura travessa el 21 de juliol de 2021 (Fot. HGAComunicació)

aquelles passes que feia setanta-nou anys seguien la parella jueva acompanyats dels dos passadors de Luishon. No estava especialment clar quina va ser la ruta seguida per Paula i Henri a través de la muntanya que separava França d'Espanya. El pas habitual, i que ells digueren haver fet a la policia espanyola, era pel Portilhon, però a més de ser més fàcil, els hauria portat directament cap a Bossòst, exactament igual que si haguessin pres algun altre dels colls propers, més enlairats i per tant més difícils, que hi ha carenejant cap al nord. L'altra opció, probablement la més freqüentada pels passatges clandestins, era creuar pels ports que donen directament a Bausen. Però com que la població a la qual arribaren no era ni Bossòst ni Bausen, ens va permetre pensar que el pas que empraren per entrar a Espanya fou el del Còth de Bedurt, de 1.999 m, i que dona directament a Les.

La travessa del segle XXI fou feta per Eric i els seus dos fills, acompanyats pel segon del signants d'aquest treball i Hèctor González, fills dels dos autors d'aquest article, el qual a més va documentar amb imatges de dron el recorregut. Un guia professional, Arnaud Chinchon, ens acompanyà i facilità la dura marxa, tot i que la sortida a peu es va fer a una cota superior a la que farien Paula i Henri, ja que ells partiren des de Luishon i ara es va fer des del final d'una pista que ens portà a la cota 900 i que ens estalvià per tant uns sis-cents metres de pujada. L'arribada a la collada triada fou emocionant, però no feia preveure la duresa de la baixada, un fort pendent de més de mil metres i ara amb una calor esgotadora. Nosaltres empràrem nou hores a fer l'itinerari escurçat, amb roba i calçat adequat; cal pensar que el que farien els nostres protagonistes seria prop de les dotze hores amb roba i calçat de ciutat. No podiem deixar de pensar el que patiren, sobretot amb l'afegit de l'embaràs de Paula. Tanmateix també era present en les ments dels caminadors actuals el bonic barret que portava en una bossa... Com li devia d'agradar per no despendre-se'n en tota la marxa! Al darrer tram de la caminada s'incorporà Daniella. L'arribada a Les fou ben agraïda, tant



Eric Mauer parla amb l'alcalde Andreu Cortés a l'Ajuntament de Les el 22 de juliol de 2021 (Fot. HGAComunicació)



La placa a la porta de l'ajuntament de Les en record de totes les persones d'Aran que ajudaren els fugitius de la guerra (Fot. J. R. González)

per assolir l'objectiu previst com per sentir-nos recreadors d'un emotiu fet històric. La delegació aranesa de TV3, amb la periodista Jovita Ané i el seu càmera, va cobrir aquest darrer esdeveniment.

Finalment, el dia 22 l'alcalde, Andreu Cortés Labrid, va rebre les dues famílies a l'Ajuntament de Les, amb el testimoni de l'historiador Claudi Aventín. Cal recordar aquí que a la porta del consistori hi ha una placa que recorda l'ajuda de molts aranesos cap a aquelles persones que passaren el Pirineu fugint de l'horror de la guerra, acollint-los a les seves cases i així pogueren salvar les seves vides, com és el cas de Paula i Henri. Hi podem llegir una frase colpidora: "Es guèrres son tostemp un drama umanitari sonque solatjat pes gestes eroïcs". També hi ha un tòtem de la ruta del projecte *Perseguits i Salvats* de la Diputació de Lleida, dirigit per l'estudiós Josep Calvet, en què, entre d'altres dades, es recorda la importància que tingué l'Hotel Franco-Español en aquella tasca d'acolliment de molts d'aquells que s'ho jugaven tot passant clandestinament la frontera però amb l'esperança de trobar la desitjada seguretat.

La història de Paula i Henri agrada força a tothom. Els mitjans se'n fan ressò. Una altra estudiosa belga que resideix a la Seu d'Urgell també la va voler explicar en una obra on conta la història de tres fugitius, una és la de Paula i son barret. Hi ha prevista l'elaboració d'un documental... I, com no! Avui estem contents que hagi tingut acollida en les 18es Trobades Culturals Pirinenques celebrades a Montanui.

Conclusió

Fins aquí la narració de l'emotiva història de Paula i Henri, que salvaren la vida gràcies a la intervenció de l'hotelera aranesa Magdalena Duran i del metge Navarro, també per l'existència d'una policia menys expeditiva que l'alemanya i amb l'afecte gairebé fraternal que Maria Averós va donar a la jove embarassada durant aquells dies de novembre que va restar enclaustrada a l'habitació de l'Hotel Franco-Español de Les. Però cal afegir-hi el retrobament amb el passat que gairebé vuitanta anys després el net de la parella



Davant de l'ajuntament de Les hi ha també aquest tòtem de la ruta *Perseguits i Salvats* on s'explica la fugida a través del Pirineu de molts jueus i el paper d'acollida que tingué l'Hotel Franco-Español (Fot. J.R. González)

protagonista, Eric Mauer, i la seva família varen voler fer i en la qual participàrem il·lusionats, conscients de reviuere un fet històric, modest però semblant al de tantes persones que visqueren una experiència semblant, la qual fou fonamental per als nostres estimats i recordats protagonistes.



La família Mauer, amb la signant d'aquest treball, en el balcó del vell hotel Franco-Español, prop de la finestra on romangueren Paula i Henri l'any 1942, durant la seva visita de juliol de 2021 (Fot. J. R. González)

Bibliografia

- ATIENZA, M. J.; GONZÁLEZ, J. R. "Un hotel a la frontera: el Franco-Español de Les (Vall d'Aran)". *III Congrés Internacional d'Història dels Pirineus*. La Seu d'Urgell/Andorra. Juny de 2017. Centre d'Estudis Històrics i Polítics (CEHiP) i Institut d'Estudis Andorrans. Andorra, 2019, p. 459- 473.
- ATIENZA AVERÓS, MARIA JOSÉ "L'emotiva coneixença. La bonica història de Paula a Les (I)". *La Mañana*, Lleida, 31 de juliol de 2021 i *Segre*, Lleida, 1 d'agost de 2021.
- BASSAT, L.; BIELINSKI, F.; CALVET, J. ; CULLA, J. B.; FORCANO, M.; RAHOLA, P. VILLATORO, V. *Perseguits i salvats. El Pirineu de Lleida: camins de llibertat i memòria del poble jueu*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida 2016.
- CASTELLÀ, JUDITH "Recordar el passat per no estar condemnats a repetir la història". *La Mañana*, Lleida, 25 de juliol de 2021.
- CABELLO, M. "Una història per no oblidar mai", *Segre*, Lleida, 20 de juliol de 2021.
- CABELLO, M. "Recuperant el passat", *Segre*, Lleida, 21 de juliol de 2021.
- CALVET, JOSEP; CASTILLO, DAVID *Perseguits i salvats. No volien que existíssim*. Diputació de Lleida. Lleida 2018.
- CHAVARRIA, MARICEL "L'evasió belga surt a la llum", *La Vanguardia*, Barcelona, 11 de juny de 2020.
- DE VLAM, SARAH *Passage Pyreënen*. Vrijdag, Uitgeverij. Antwerpen -Amberes-, 2020.
- GARCÍA JORDÁN, CRISTINA MARÍA *Los judíos y España en el contexto de la Segunda Guerra Mundial*. Universidad de Cádiz. Cádiz 2021.
- GONZÁLEZ PÉREZ, JOAN-RAMON "La dura travessa. La bonica història de Paula a Les (i II)". *Segre*, Lleida, 1 d'agost de 2021 i *La Mañana*, Lleida, 2 d'agost de 2021.
- Redacció "Les rep Eric Mauer, el nét dels dos jueus que van fugir dels nazis el 1942", *La Mañana*, Lleida, 23 de juliol de 2021.
- ZANDMER-CASSEN, Paula *Mes mémoires de guerre*. Jérusalem 2014.

Webgrafia

<http://cassen.weebly.com/>

<https://ca.wikipedia.org/>

<https://es.wikipedia.org/>

Notes

1 - Hem volgut mantenir la redacció en primera persona per la implicació personal i emotiva que té aquesta història per a la primera persona dels signants d'aquest treball.

2 - El respecte per mantenir els topònims occitans en la forma original més que en la francesa ens obligava a fer-ho també en la resta de l'onomàstica, cosa que feia complicada la comprensió fàcil dels llocs, per la qual cosa hem optat en general per les formes catalanes: així Polònia en lloc de Polska; Bèlgica en lloc de België, Belgique, Belgien, en neerlandès, francès o alemany; Varsòvia en lloc de Warszawa; Amberes en lloc d' Antwerpen, etc.

3 - Ara sí que per la proximitat al país occità mantindrem la versió original i acompanyada de la més coneguda en francès.

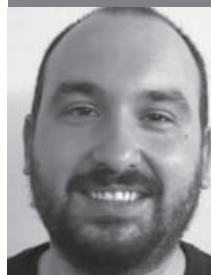
Relligar el Pirineu a través de la memòria oral

El mes de maig de 2021 veia la llum la revista *Garona Nogueres*, que, en editar-se conjuntament, de forma capicuada amb *Cadí Pedraforca*, completava un dels objectius que ens havíem marcat des de feia temps: relligar el Pirineu a través d'una publicació que té en la recuperació de la memòria oral i la posada en valor del patrimoni material i immaterial la seva raó de ser.



Editorial Gavarres

Aquestes són dues revistes publicades per Editorial Gavarres, una editorial que neix l'any 2002 amb la sortida de la revista semestral Gavarres i que, en 18 anys, ha posat al mercat quatre publicacions més: *Cadí Pedraforca* (l'any 2006), *Les Garrotxes* (l'any 2008), *Alberes* (l'any 2009) i la darrera, *Garona Nogueres*, aquest any 2021. Aquestes publicacions, que com dèiem surten dos cops l'any, es distingeixen per estar a cavall entre una revista i un llibre, i creiem que s'han convertit en una eina útil per conèixer més a fons la història més propera, explicada per la gent del territori. Pel que fa al seu àmbit territorial, si ens centrem en el Pirineu, *Cadí Pedraforca* cobreix les comarques de l'Alt Urgell, Cerdanya, el Berguedà i el nord del Solsonès, i *Garona Nogueres*, els dos



Guillem Lluch i Torres, periodista i director de les revistes patrimonials pirinenques *Cadí Pedraforca* i *Garona Nogueres*



Pallars, la Ribagorça i l'Aran. Els noms ja marquen aquests àmbits territorials. Cal dir que l'altre territori pirinenc, el Ripollès, queda cobert a través de la revista *Garrotxes*.

L'edició d'aquestes revistes té com a objectiu principal deixar un testimoni escrit i gràfic d'un espai, d'una gent i d'un temps. Té un caràcter independent, obert i plural, però busca sempre establir uns vincles forts amb les institucions i entitats de les comarques i els pobles de l'àmbit geogràfic on es publiquen.

Com he dit, la recuperació de la memòria d'aquest riquíssim passat és una de les fites bàsiques de les nostres revistes, però entre els nostres objectius n'hi ha dos més d'essencials: un és que les publicacions es converteixin en un fòrum de debat on discutir el present i parlar del futur d'aquests espais; l'altre, que esdevinguin una eina de coneixement, difusió i conservació del seu patrimoni.

Com dèiem, la nova revista *Garona Nogueres* s'ha integrat a les capçaleres existents i segueix aquesta mateixa filosofia de les altres quatre publicacions. En aquest cas, per la singularitat del territori aranès, la publicació inclou sempre alguns articles en llengua aranesa.

Una eina al servei del Pirineu

Tot i ser la petita de quatre germanes, n'hi ha una amb qui manté una relació especialment forta, amb qui podríem dir que són bessones –salvant la diferència d'edats–. Es tracta de *Cadí Pedraforca*. El motiu és que totes dues revistes s'editen de forma capicuada. D'una banda, per una qüestió més purament crematística: engegar un projecte d'aquesta envergadura en un territori tan extens i tan poc poblat com els Pallars, la Ribagorça i l'Aran, malauradament, és molt complicat. Per tant, necessitàvem el suport d'una germana gran que ja fa molts anys que funciona per poder fer viable econòmicament el projecte.

De l'altra, i en el fons aquesta és la més important, per una voluntat específica d'agrupar aquestes revistes, o més ben dit, els territoris d'aquestes dues revistes en un sol volum.

Un dels objectius que perseguíem des de feia anys tant Editorial Gavarres com jo mateix com a director de *Cadí Pedraforca* –i ara de *Garona Nogueres*– era posar al servei del Pirineu una publicació periòdica que el relligués i en donés una visió de conjunt, ja que malauradament la comunicació al Pirineu sempre ha estat més vertical –cap a Lleida, Manresa o Barcelona– que no pas horitzontal, és a dir entre nosaltres els pirinencs.

Després d'avaluar diverses possibilitats i haver de descartar alguns projectes més ambiciosos, vam veure que el més viable era el que hem acabat fent: crear una revista germana de *Cadí Pedraforca* a l'altra banda del Cantó, és a dir en aquell tros de Pirineu on encara no arribàvem. El tàndem format per *Cadí Pedraforca* i *Garona Nogueres*, doncs,

permet unificar en un mateix volum tot l'Alt Pirineu i Aran, més el Berguedà i la zona pirinenca del Solsonès.

Memòria oral i patrimoni

Més enllà d'aquest objectiu concret de relligar el Pirineu i contribuir a fer més permeables els ports de muntanya que separen als pirinencs, *Garona Nogueres* i *Cadí Pedraforca* volen posar en valor aquest territori a través del testimoni de la gent que hi viu, donar importància a les formes de viure a muntanya i, alhora, divulgar-ne els recursos, valors i patrimonis.

Les revistes de l'Editorial Gavarres es distingeixen per fer un periodisme de cocció lenta, d'anar a la font, una mica de fer el que no es fa amb el periodisme actual, on tot va a cop de tuit o de comunicat de premsa o d'agència. Nosaltres ens dediquem, principalment, a recollir la memòria oral d'aquelles persones que poden explicar com s'ha viscut, treballat, patit i divertit en aquestes comarques.

Les revistes s'estructuren al voltant d'un pal de paller: el dossier. Cada número té un dossier monotemàtic i, en el cas de *Garona Nogueres*, hem començat dedicant-lo als oficis. Hi hem tractat oficis importants o representatius del nostre territori, com el de pastor o el de moliner d'oli, d'altres ja desapareguts, com el de teixidor, el de raier o el de miner aquí a la Ribagorça, i encara uns altres que han canviat molt amb el pas dels anys, com el de saliner o de llevadora o d'altres que estan en vies de desaparició, com el de païer a l'Aran.

El dossier del segon número, mentrestant, el dedicarem a la Guerra Civil i l'exili, i per al futur en farem de músics, balls i festes; fires i mercats; pobles buits o botigues de tota la vida entre molts altres temes, que ja hem tractat amb *Cadí Pedraforca*.

Més enllà del dossier, un altre element central de la revista és "La Conversa".

Es tracta d'una entrevista en profunditat amb una persona rellevant del territori, algú que ha transcendit a l'àmbit públic per algun motiu i que creiem que mereix aquesta entrevista per posar en valor la seva trajectòria. En el primer número de *Garona Nogueres* l'hem dedicat a la ribagorçana Lourdes Beneria, filla de Boí, que ha esdevingut una referència mundial en l'àmbit de l'economia i el gènere. En el segon número, la conversa la

Amb penes i treballs



Els miners de la postguerra



Una vida marcada pels 'païers'



Lourdes Beneria



protagonitza el trempolí Jordi Mir, un dels principals estudiosos de Pompeu Fabra, un dels primers professors de català en ple franquisme, peça clau en les primeres retransmissions del Barça en català i un dels grans coneixedors dels territoris de parla catalana.

Pel que fa a *Cadí Pedraforca*, al llarg d'aquests quinze anys hem dedicat "La Conversa" a mossèn Ballarín, Jordi Pere Cerdà, qui va reimpulsar el ball cerdà de la Seu; Elvira Farràs, el director de l'orquestra del Liceu, el berguedà Josep Pons; l'escriptora cerdana Rosa Aguilar, o l'ambaixador Eugeni Bregolat, fill de la Vansa, entre molts d'altres.

Més enllà d'aquestes persones que han transcendit a l'àmbit públic, un altre puntal de la revista són els perfils de gent anònima. Es tracta de persones que potser no són conegudes més enllà del seu poble però que tenen uns coneixements i uns vivències molt interessants i que creiem que cal recollir i deixar per escrit per tal que no es perdin. Per aquestes pàgines hi han passat pastors, fusters, flequers i flequeres, pagesos i pageses, mestres, carnisers i carnisseres, modistes, mestresses de casa, taxistes... Igual que passa amb els temes que tractem al dossier, a través de la memòria oral, recollint el seu testimoni, la seva experiència vital, expliquem també com ha estat la vida en aquests territoris al llarg de les darreres dècades.

Una altra secció destacada de la revista és el "Retrat de Família". En aquest cas, el que volem és posar en valor el relleu generacional, el traspàs de coneixements d'una generació a una altra: un ofici, unes formes de fer, uns coneixements en definitiva que es transmeten de pares a fills i de fills a nets. Per aquestes pàgines hi ha passat famílies de tres i quatre generacions que encara viuen sota un mateix sostre treballant una mateixa explotació agrària o ramadera o portant conjuntament un hotel, un restaurant, una carnisseria o un forn de pa, per esmentar-ne alguns exemples.

Més enllà d'aquestes seccions, on el que recollim i posem en valor és el patrimoni més immaterial, també tenim una secció, que anomenem "Patrimoni", en què ens centrem més en aquell patrimoni material.



Eugeni Bregolat



Pastors i llana a la vall d'Àssua



Una família que manté viu un poble

en valor per

Valors universals excepcionals



Aquí, experts en la matèria i persones de caràcter tècnic aporten els seus coneixements sobre temàtiques com l'arqueologia, l'arquitectura, la geologia, la història, la llengua, la fauna o la flora, entre d'altres. Tot i ser uns articles fets per experts i amb tota rigorositat, volem que

tinguin sempre un caire popular, ja que aquest és un dels distintius de la revista: és una publicació feta des de la rigorositat però dirigida a tots els públics, des d'un catedràtic d'universitat fins a una persona que no llegeix mai un llibre però que en aquestes revistes s'hi sent identificat perquè parlen de les coses que coneix, que ha viscut o de persones del seu entorn.

Finalment, altres seccions fixes de la revista són la d'actualitat, on en comptes de fixar la mirada enrere la fixem en el present i el futur. Així, parlem d'iniciatives de persones joves que aporten valor afegit al territori, expliquem l'activitat que realitzen entitats arrelades als seus pobles i comarques o fem recomanacions de llibres pirinencs. Sempre clou la revista una proposta per descobrir el territori i el seu patrimoni a peu.

Tot plegat són unes seccions que ens ajuden a endreçar aquesta recollida i posada en valor del patrimoni material i immaterial del Pirineu i la seva gent. En definitiva, la nostra missió és recollir la memòria dels seus habitants, explicar la seva petita història –la que no recullen els llibres on es dibuixa la història amb traç gruixut– i donar veu també a les persones que estudien el territori de forma més científica o acadèmica. Tot, amb l'objectiu de deixar aquest testimoni ampli d'una època, d'una terra i d'una gent.

ACTIVITAT PERMANENT
ACADEMIA PERMANENT DE L'ART
Dètz anys de compromís i solidaritat



Els Jocs Olímpics d'Hivern, potencial dinamitzador del Pirineu

L'únic precedent de Jocs Olímpics als Pirineus es va produir en la disciplina de canoa-eslàlom a la Seu d'Urgell, en els **JJO de Barcelona de 1992**. L'èxit dels XXV JJO d'estiu és prou conegut i sabem que van representar uns anys d'unitat i d'entusiasme cap a uns projectes que superaven també la dimensió del projecte esportiu, per esdevenir un impuls a les infraestructures i, sobretot, a la confiança en la societat catalana i espanyola dels anys 1990. Els equips espanyols assoliren 23 medalles olímpiques i tot l'esport federat va progressar extraordinàriament. A Barcelona i a les 13 subseus es van condicionar instal·lacions, i la seva petjada va deixar una empremta permanent.

A la Seu d'Urgell els JJO van sortir de dins. La iniciativa la va portar el petit nucli de la canoa-caïac i, sobretot, l'Ajuntament progressista sorgit de les primeres eleccions municipals democràtiques de 1979. La força li va venir de la generositat de les federacions de piragüisme, del comitè organitzador COOB'92, encapçalat per l'alcalde i president Maragall, i del president del COI, Joan Antoni Samaranch. El suport principal el va trobar en la Diputació de Lleida, la Generalitat de Catalunya i diversos ministeris del Govern de l'Estat, que aportaren governabilitat i finançament. Telefònica SA també va contribuir activament a la modernització de la xarxa de comunicacions. L'ambient entusiasta d'aquells anys no s'ha repetit a Catalunya.

Els dies de competició dels Jocs van ser únicament tres. Però en va quedar una instal·lació modèlica, el **Parc Olímpic del Segre**, que continua en activitat i és un referent internacional de primer nivell. El conjunt de les inversions realitzades per les institucions públiques – bastant repartides entre ens locals, Generalitat i Estat – quintuplicaren el cost, avaluat en 5,3 milions d'euros (quantitat relativament moderada, gràcies a l'austeritat del projecte). La inversió més gran, però, fou la reforma del Sant Hospital, que va superar el 50% del cost de la instal·lació.

El que ara s'anomena el **llegat olímpic** és totalment exemplar.



Ramon Ganyet i Solé,
enginyer civil,
exdirector general de
subseu JJO 1992

Trenta anys –1991-2021– avalen el qualificatiu de “Parc sostenible ambientalment, sostenible funcionalment i sostenible financerament”. La integració d’un centre esportiu de primer nivell amb un parc urbà per a la ciutat és una simbiosi que s’ha demostrat molt adequada.

El Parc Olímpic del Segre és un espai verd amb flors, gespa, aigua, 13 arbusts diferents, 23 espècies d’arbres i fauna autòctona (ànecs, llúdrigues, ocells) que, malgrat la limitació d’espai (7 hectàrees), és un gran pulmó urbà local. La minicentral, que garanteix els cabals d’aigua per operar en totes les circumstàncies climàtiques, produeix anualment una mitjana de 2.766 Mwh i consumeix en bombeig una mitjana de 200 Mwh (la catorzena part). El balanç energètic és doncs molt favorable, encara més eficient si hi afegim també les plaques i els tubs de captació solar per escalfar l’aigua i reduir el consum energètic.

El funcionament del parc en aquests anys ha mantingut les accions bàsiques per donar suport a l’esport i a les activitats recreatives. A la base, hi ha el Club CADÍ CK per a la formació de joves i esportistes federats del club; al Centre de Tecnificació de piragüisme en eslàlom es formen una quarantena de joves esportistes orientats a la competició; a un tercer nivell, entrenen els membres d’equips nacionals d’Espanya i els d’una desena de països de tot el món. La punta de la piràmide la formen les competicions nacionals i internacionals (Copa Pirineus, Copa del Segre) i les competicions oficials FIC, de les quals s’han efectuat fins ara 19 Copes del Món, 1 Campionat d’Europa i 3 Campionats del Món (1999, 2009, 2019). El resultat esportiu de l’eslàlom a l’equip espanyol ha progressat molt i continuadament, fins a arribar a les tres medalles olímpiques de Maialen Chourraut, el segon lloc entre 63 equips nacionals en els Campionats del Món 2019 i una meritòria cinquena posició als JJOO de Tòquio on van qualificar els representants espanyols en les competicions olímpiques finals de la canoa eslàlom entre els cinc millors del món.

La sostenibilitat econòmica del parc s’ha provat en els resultats comptables anuals i en les inversions complementàries de millores autofinançades per un import de 4 milions d’euros. El complement recreatiu d’activitats aquàtiques, com el ràfting, aporta ingressos directes i la generació de llocs de treball. A l’impacte econòmic directe d’uns 1,2 milions d’euros anuals, cal afegir-hi l’efecte multiplicador sobre les activitats de serveis locals, sobretot d’hoteleria i llocs de treball, estimat en uns 3 milions anuals. El resultat econòmic global de la instal·lació està orientat cap a l’equilibri financer i, fins ara, s’ha aconseguit l’autonomia sense necessitat de cap ajuda financera.

El resultat d’aquesta experiència olímpica de la Seu d’Urgell és molt satisfactori.

Alguns comentaris preliminars sobre els JJOO de Barcelona-Pirineus

D’entrada, la candidatura de l’alcalde Hereu feta el 2010 encara en l’estela difuminada dels JJOO de Barcelona, va sorgir de contemplar –mentre apadrinats per FGC a la Molina es feia una competició de *snowboard*– com a l’Estadi Olímpic de Montjuïc es podia replicar la icònica fotografia de la Sagrada Família des del trampolí olímpic de salts de natació. Els segons JJOO en la mateixa ciutat –ara d’hivern– es veieren com assolibles amb la fita de 2022, en el model bipolar que havia convençut el Comitè Olímpic Internacional: les proves de gel a la ciutat –com a Torí (2006) i a Vancouver (2010)–, amb cerimònies a l’Estadi

Olímpic (o al camp del Barça), l'aeroport i els hotels a Barcelona (suficients després de la gran expansió turística) i les proves de neu al Pirineu. La data de tancament de la intenció de presentar candidatura al COI, a través del Comitè Olímpic Espanyol COE, estava fixada per al novembre de 2013.

L'Ajuntament de Barcelona pilotava la preparació de la candidatura, va nomenar representant Enric Truñó i va crear una Oficina Olímpica per preparar el projecte. Durant gairebé quatre anys es va treballar molt per respondre als requeriments del COI i per configurar una primera proposta de candidatura. En voldria recollir alguns aspectes rellevants:

1 El projecte per a Barcelona disposa de diferents instal·lacions que podrien acoblar-se al gran **potencial de la ciutat per a tots els grans esdeveniments**, com està ben demostrat en alguns congressos recents: aeroport, estadis i sales, hotels i transport públic i privat per moure molta gent. El centre de comunicacions de la premsa és a l'abast.

2 La infraestructura esportiva, relativament adequada, podria albergar les **competicions de gel**: hoquei, patinatge, cúrling, velocitat en pista. El programa recull disposar d'una desena de pistes de gel, però amb la tecnologia disponible –només cal aigua i energia–, és ben possible de tenir-ne (com s'ha fet alguns anys a la plaça de Catalunya per a les festes de Nadal).

3 Barcelona disposa, al barri de la Marina del Prat Vermell, del terreny i de la urbanització (unitat d'actuació número 12), ja preparada per crear la **vila olímpica**, de forma molt similar a la que tan bé va funcionar l'estiu de 1992.

4 El **renom de Barcelona** i els nombrosos serveis disponibles són un reclam internacional indiscutible. El clima suau de la Mediterrània hi acompanya.

5 El projecte olímpic de **neu** es va plantejar, des del punt de vista tècnic, amb criteris d'excel·lència, aprofitament, austeritat, condicions ambientals, garanties d'ús i accessibilitat, per obtenir un **conjunt compacte dels estadis**, situats tots a menys de deu quilòmetres de la **vila olímpica de muntanya** (la Molina 1700), distribuïts entre Masella (descens), la Molina (salts, alpí i *snowboard*) i el Pla de les Forques (fons i biatló). Tots els estadis tenen el potencial per acomplir els estrictes requeriments de les federacions internacionals. L'única instal·lació que, tot i ser possible, no disposaria d'una perspectiva d'un futur llegat raonable era la pista de lliscament (bobsleigh, skeleton, luge) que, a més d'inversió elevada, no tindria viabilitat econòmica. Com se sap, aquesta dificultat que plantejava el COI s'ha solucionat amb les noves disposicions de les candidatures, que permetrien desplaçar a un altre país les competicions olímpiques de trampolins de salt i de circuit de lliscament.

6 La connectivitat ciutat-muntanya en la candidatura 2022 es remarca per la gran accessibilitat entre els dos pols, a través de les carreteres –l'Eix del Llobregat E-9, la C-16 amb el túnel del Cadí i l'autovia C-17 per Vic-Ripoll-collada de Toses (amb un improbable túnel a mitjà termini); i, d'altra banda, la **via ferroviària de Barcelona-Puigcerdà**, operativa des de 1924 i molt poc millorada en aquests cent anys d'explotació.

Precisament aquesta alternativa de transport públic ambientalment sostenible constituïa la principal aposta de millores d'infraestructures al Pirineu. El tren (ara de Rodalia R-3)

segueix trigant més de tres hores per fer uns 170 km (com en els anys 1940) i necessitaria un desdoblament de via des de Montcada fins a Vic o potser fins a Ripoll, una reforma de la resta de via, electrificació adequada i nous vehicles, per obtenir una durada de trajecte inferior a 2 hores (sense ser gaire exigent).¹ Per ara no hi ha però cap notícia, ni de plans, ni de projectes, ni de pressupostos, i se suposa que a aquest ritme podríem esperar un centenar d'anys més. Convé recalcar que aquest eix ferroviari, realment vertebrador de Catalunya, tenia en aquells moments alguna possibilitat de ser integrat al projecte olímpic. Era una de les insígnies principals de la candidatura descrita en l'informe final de la Comissió no Permanent d'Estudi de la Candidatura (Ajuntament de Barcelona 2016). El projecte preparat el 2013 per l'Ajuntament de Barcelona, i plantejat a la Generalitat per acompanyar les millores territorials, no va ser presentat al Comitè Olímpic Espanyol per vehicular la sol·licitud de candidatura al Comitè Olímpic Internacional. En conseqüència, no fou pres en consideració per organitzar els JJOO de 2022. En aquell moment, probablement hagués estat la candidatura guanyadora.

L'impacte ambiental de la producció de neu

Penso que els impactes ambientals del projecte de muntanya s'han de valorar en la correcta dimensió. Els excessos no són mai bons i s'ha de tenir contenció per no perjudicar greument l'ambient. Però també s'han de defugir estereotips que desqualifiquin sense matisos la producció de neu artificial. Algunes dades del projecte de candidatura poden explicar alguns aspectes rellevants:

- La gran majoria de l'aigua emprada per produir neu és després recuperada a la fosa de neu i pot tornar a ser recuperada en grans basses de dipòsit, per usar els mesos de novembre a febrer. El global de l'aigua dedicada a produir neu només representaria el 5% de la precipitació anual caiguda en l'àmbit de l'estació.
- El consum estimat de l'aigua per innivar totes les pistes del projecte olímpic –encara que la precipitació natural de neu fos nul·la– és aproximadament d'1 Hm³. Aquest volum d'aigua és només el 2% de l'aigua que es podria emmagatzemar als embassaments del Segre, a Ollana (90 Hm³) i Rialp (400 Hm³). El consum d'aigua durant tres dies de l'àrea metropolitana de Barcelona –amb molt poca recuperació– és igual a 1 Hm³. Per fer-se idea del dipòsit equivalent que representa 1 milió de m³, es podria encabir fins a ras de dalt l'estadi del Camp Nou, considerant com una gran tassa.
- El consum d'energia elèctrica per fabricar neu es fa en hores baixes, quan les centrals nuclears continuen funcionant i el consum elèctric està en la fase vall.

L'hora de la política

Els darrers quinze anys no s'han dedicat especialment a examinar o revertir la gran recentralització de Catalunya en relació a Barcelona i a la seva àrea metropolitana. El que els dies del Congrés de la Cultura Catalana de 1976, algunes persones criticaven com el perill de la macrourbanització de Barcelona –que deixaria Catalunya com una cullereta de granota, amb un cap gros i sense cos– sembla que ara es confirma. Totes les inversions es queden al port, a l'aeroport, a l'AVE, als museus, a les empreses i a la cultura. Com a

mostra, aquest agost la controvertida inversió prevista per AENA per ampliar l'aeroport amb 1.708 milions d'euros és gairebé el doble de tota la inversió a la resta de Catalunya, 935 milions. Les migracions no han parat de concentrar-se a la costa catalana. I el dispendi de 250 milions d'euros per fer uns túnels que seran molt cars de mantenir, amb la dèria de crear la plaça de Catalunya a les Glòries catalanes, s'ha executat sense crítiques rellevants. L'impacte financer de 2008 i els canvis polítics en els partits i en les institucions catalanes i espanyoles han consumit molta energia i provocat una gran desigualtat social. Aquests darrers anys els ciutadans no han estat per a Jocs Olímpics, quan la seva principal missió era salvar el benestar aconseguit. En els tres darrers anys de pandèmia covid-19, a més a més calia salvar la salut i la vida. Els partits, en general, han dedicat els esforços a altres debats i propostes; les institucions de govern han deixat passar el temps; i, com que el ritme del COI està marcat per la planificació i el calendari, la precandidatura presentada per Barcelona el 2010 s'ha anat adjudicant a Pequín per al 2022 i després a Milà-Cortina d'Ampezzo per al 2026. I, molt probablement, no s'acabarà l'any 2022 sense que el COI no hagi assignat a un projecte ben estructurat l'organització dels JJOO d'hivern de 2030.² L'impasse del projecte Barcelona-Pirineus ha esbombat iniciatives, des de diferents valls pirinenques.

Pensant que és l'hora de la repartidora, sense un criteri global unificador es reclamen competicions olímpiques a la Vall d'Aran (Baqueira-Beret per a l'esquí alpi, Beret per a l'esquí de fons malgrat que reglamentàriament supera la cota màxima de 1.800 m), Andorra (els únics que estan homologats internacionalment per a les proves alpines, candidats ara a organitzar els Campionats del Món de 2027), valls aragoneses de Cerler i Candanchú (dos precedents de candidatures olímpiques de Jaca), Saragossa i tot un seguit dels més variats acudits: les altres petites estacions catalanes, les pistes d'esquí de fons a França i competicions de salts i lliscament a Sarajevo per donar un suport moral als pobles balcànics. Ara ja ningú no sap on passa, ni què vol, al marge d'una expressió genèrica que els JJOO porten espectacle i infraestructura. Alguns pensen que una muntera de diners espera ser agafada pels JJOO.

Fins que no hi hagi una assignació concreta de cada estadi de competició a cada lloc que pugui complir els estrictes requeriments tècnics de les federacions internacionals, no és possible iniciar el projecte de candidatura amb provisió d'hotels, espais d'organització, infraestructures de telecomunicacions i viàries, aparcaments, transport públic i tot allò que conforma un esdeveniment global d'alt nivell. Lamentablement, a Catalunya no es fan competicions FIS d'alt nivell des del 2011 i la gran majoria dels esports involucrats en el sector de la neu avui dia no estan en condicions d'organitzar res en la gran majoria de proves del programa olímpic del COI. Ha corregut la veu de la inconsciència, anunciant que ara amb els nous criteris del COI, podrem utilitzar les instal·lacions existents, que ja són suficients, que ja ho tenim tot preparat per al 2030.

En els darrers deu anys, des de 2012 a 2021, han decaïgut les competicions federatives de neu a les estacions catalanes i s'ha trencat una progressiva tendència de la Molina com a organitzadora de competicions alpines i paralímpiques. D'altra banda, no s'ha organitzat cap competició internacional de fons, biatló i salts, malgrat que són gairebé la

meitat del programa olímpic de neu. En el sentit positiu de cara als joves, només s'han vist unes tímides accions comarcals en el Pla estratègic iniciat de formació secundària a Sort i Puigcerdà i formació de FP a la Pobla de Segur.

El populisme i alguns mitjans de comunicació voldrien substituir les idees generals i el projecte de candidatura per consultes o referèndums de magra participació i sobretot de nul·la informació, per respondre a sentiments o opinions moltes vegades poc fundats. Un bon exemple de l'absurd que representen algunes consultes el va donar la població de Villadangos del Páramo lleonès (1.163 habitants) on el passat mes d'agost l'Ajuntament va fer un referèndum a la ciutadania sobre si es podia obrir la fosa de 71 afusellats del poble (assassinats és més exacte) durant la Guerra Civil, en el qual van participar 36 persones i va proposar decidir no obrir la terra, per una majoria de 22 contra, 12 a favor i 2 abstencions, cosa que contravé la Llei de memòria històrica, que regula l'exhumació de totes les persones desaparegudes en aquella fosa del cementiri. Naturalment, el govern de Castella i Lleó va haver de desautoritzar l'Ajuntament.

El referèndum té tot el sentit quan la proposta plantejada és clara i definitiva de les conseqüències que comportaria una alternativa o l'altra. Normalment no es pot escollir entre el blanc i el negre, sinó que hem de veure totes les tonalitats del gris.

En el cas dels JJOO d'hivern, es combinarien multitud de matisos, impossibles de despatxar amb respostes simples sense fonament o compromís. Les consultes de participació ciutadana i institucional necessàries i convenients, crec que s'han de canalitzar a través de fòrums i propostes més específiques madurades prèviament i tècnicament viables. I al final hi ha d'haver persones responsables que encapçalin les decisions.

Estadis de competició, infraestructura i allotjament

Els estadis de competició estan lligats a les infraestructures que els han d'acompanyar. No cal aprofundir-hi gaire per detectar nombrosos dèficits en les nostres valls del Pirineu. Els requeriments finals de l'operació olímpica podrien estimular i promoure multitud de projectes públics associats: sanitaris, serveis públics, telecomunicacions i xarxa viària, entre d'altres. El projecte d'uns JJOO presenta dues meritòries circumstàncies: la primera és que sovint forcen l'aprovació de pressupostos d'inversió que altrament no serien recollits per les institucions públiques; i la segona, igualment decisiva, és que obliguen a la data d'acompliment, sense opció a l'ajornament. Són dos grans avantatges.

Entre les infraestructures viàries que podrien millorar l'accessibilitat dels pirinencs hi ha pendents la N-260 amb túnels a Toses i a Perves, la carretera C-13 del coll de Comiols al Pallars i l'autovia A-12 per accedir a la Vall d'Aran incorporant la variant de Viella. I la millora dels transports públics per enllaçar a l'estació AVE de Lleida i als aeroports. Si el projecte olímpic fes avançar alguns dels projectes, sempre ajornats, estaria molt bé; però les administracions ho podrien fer igualment si els polítics ho volguessin. El contrapunt el tenim en la celeritat per desdoblament i fer tercera via entre Bagà i Berga amb la missió principal de facilitar el retorn de cap de setmana d'esquí dels metropolitans de segona residència a la Cerdanya (180 milions d'euros).

Com que la majoria de projectes d'inversió els haurien de fer igualment les institucions

públiques, no deixa de ser lamentable que en molts casos no s'inverteixi al Pirineu perquè els governs no hi dediquen atenció, i que aquesta via associada a la publicitat sigui la més directa d'aconseguir serveis als ciutadans de les valls de muntanya. Per aquesta causa els ajuntaments i les diputacions volen apuntar el seu país a les millores que creguin que poden obtenir, es diguin olímpics o qualsevol altre ganxo d'existència.

L'exemple de la recerca de digitalització en molts aspectes administratius, tecnològics i de gestió hauria de ser planificada i promoguda per les institucions, sobretot els governs de la Generalitat i central. Si l'aplicació a projectes complexos olímpics es fa més obligat i en termini adequat, molt millor.

Per acabar, voldria afegir alguns comentaris concrets sobre la decisió oficial de la Generalitat de presentar candidatura per al 2030. El primer pas és favorable, però des del Pirineu es podria recelar de la marginació de la participació real dels pirinencs en la realització de projectes realistes i duradors.

La política és també necessària per aplegar adhesions a la nominació de la candidatura que finalment es presenti. La falta d'unitat i de compromís podria restar ajuts que sempre són molt delicats. La candidatura no està guanyada sense baixar de l'autocar, com en un partit deia un popular entrenador del Barça. La preparació i la gestió de la candidatura és molt important per assolir la nominació desitjada.

Llegat olímpic per al futur

L'objectiu principal d'uns JJOO no hauria de ser exclusivament fer una festa de dues setmanes i deixar un nom per a la història. Hauria d'estar centrat a assolir millorar l'esport de neu en totes les seves dimensions i sobretot a construir un llegat olímpic sostenible, ambientalment compatible i sostenible financerament. A cada àrea territorial en què operi un futur gestor (públic o privat) s'hauria de valorar el projecte al qual s'aspira. El manteniment de les instal·lacions, la funció social que faran en el futur, i l'acompanyament en recursos humans que ens podríem trobar. No cal esperar a simplement cobrir els requeriments olímpics, sinó que abans de tancar els Jocs s'hauria de preveure responsablement quin en seria l'impacte futur. És un canvi de paradigma fonamental, primer conèixer i valorar què haurem de fer el dia després. La viabilitat de les futures instal·lacions hauria de ser prevista ben abans d'abocar molts diners en inversions i fer atemptats ambientals en llocs on les instal·lacions no serveixin per res. El repte de projectar l'esport de competició i paralímpic en la societat pirinenca, si és possible, amb la incorporació de noves persones residents que puguin aportar coneixement, voluntat i empena i la formació de persones i d'equips especialitzats en professions que aportin nova saba a l'economia i a la societat pirinenca. En un hipotètic futur favorable a la residència de noves famílies –ajudades pel teletreball que requereix menys desplaçaments físics a les ciutats–, la millora general de les infraestructures, de la sanitat i de l'educació local poden ajudar a potenciar l'atractiu d'una destinació on l'esport i la salut ambiental faci un progrés substancial per mor dels JJOO d'Hivern.

Però avui estem encara lluny d'aquesta candidatura 2030 si no hi ha encara projecte i no sabem on anar. No hi ha viatge fàcil si no sabem encara el port de destinació i anem

navegant segons ens mena el vent de la política actual. Molta retòrica vana i poca concreció de projectes, exceptuant l'ampliació de la C-16 entre Berga i Bagà per facilitar el retorn dels dies de vacances de neu dels residents barcelonins a la Cerdanya.

El canvi climàtic i el respecte al medi ambient és ara un repte colossal que caldrà que la nostra Terra es prengui seriosament. Aquest últim any hem seguit fenòmens puntuals molt catastròfics en diversos indrets del planeta: temperatures càlides al Canadà i a Sibèria, la fusió de la massa àrtica de neu i gel i dels glaciers, aiguats catastròfics a Alemanya o a Alcanar, sense necessitat de viatjar a la Xina, l'Índia o Indonèsia, per esmentar alguns exemples. És una evidència científica que hem d'aturar algunes agressions humanes al medi ambient.

L'escalfament del planeta en aquest segle és un fet incontestable que afectarà la pujada de la cota d'innivació natural. Però la tecnologia ajuda la indústria de producció de neu i també es millora continuament. Les crítiques sovint venen de la manca de precipitació de neu i consum d'aigua per produir-la, associada a uns consums exorbitants d'energia elèctrica.

La producció de neu artificial és un recurs eficaç, que dona més garantia empresarial a la innivació de les pistes d'esquí. Sovint s'oblida que la renovació de la superfície nevada és tan important per obtenir quantitat com, sobretot, per aconseguir qualitat de renovació de neu –ja sabem que no neva cada dia– i als estadis és totalment indispensable poder afegir-hi neu artificial i treballar la neu amb màquines fresadores i anivelladores. El cost del tractament de les màquines és equivalent al cost de la producció, fins assolir entre tot un cost mitjà aproximat d'un metre cúbic de neu a un euro. El cost de fabricació comparat amb les despeses d'operació és perfectament assequible per a l'empresari de la neu.

Però tampoc no podem passar a l'altre extrem sense que deixem d'analitzar l'impacte social i econòmic de les estacions d'esquí a la Vall d'Aran, Pallars Sobirà, Andorra, Cerdanya i Ripollès. Les valls pirinenques amb esquí no poden prescindir a mitjà termini del motor econòmic principal del turisme dels quatre mesos d'hivern. L'any és molt llarg i no es podrien trobar alternatives per a la subsistència de molta gent. Per tant, crec que s'hauran de millorar les estacions d'esquí i el projecte dels JJOO podria ser un magnífic trampolí per recuperar qualitat i reconeixement turístic. Els límits d'expansió a Catalunya de les estacions de la neu està gairebé acotat pel Pla director d'estacions de muntanya de 1982 i ara, més recentment, pel Pla director territorial de l'Alt Pirineu i Aran de 2009, a part de la nombrosa planificació urbanística i ambiental dels últims quaranta anys. Els complexos expedients de les autoritzacions s'han sofisticat en el temps i són una salvaguarda general per a l'àrea del Pirineu.

Notes

1 - Com a comparació del dinamisme català en relació al xinès, podeu consultar la informació del tren d'alta velocitat construït per a la present olimpíada d'hivern de Pequín (febrer de 2022) que, construït en 12 mesos de 2018, cobreix un recorregut de 175 km en 47 minuts (10 estacions intermèdies, sense bitllets, sense conductor per primera vegada en TGV) que ha substituït el trajecte ferroviari anterior de 3h 07m. El tren connecta la ciutat amb la seu de muntanya de les competicions de neu i és totalment operatiu des de 2019.

2 - Els JJOO d'estiu de 2032 ja estan adjudicats, a Brisbane (Austràlia).

10 anys d'accions culturals dinamitzadores de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell



Lluís Obiols i
Perearnau, historiador
i arxiver, president de
l'IECAU

L'any 2019 vam celebrar el desè aniversari de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell. Deu anys *oficials*, però amb uns precedents que, ja que hi som, val la pena explicar i deixar escrits, com deien els escrivans de fa segles, “per a que sie memòria en lo esdevenidor”. De fet, pensant-ho bé, amb la perspectiva que ens dona la distància, cal que ens remuntem una mica més enrere per entendre com va sorgir la idea de crear l'Institut d'Estudis.

I ja que hi som, i atesa la singularitat del moment històric que ens ha tocat viure els darrers anys, amb l'aparició d'una pandèmia mundial i totes les afectacions que ha tingut en tots els àmbits, potser és oportú que allarguem una mica la cronologia i acabem d'arribar fins al moment actual. Per tant, parlarem de deu anys, però també d'algun més cap endarrere i algun més cap endavant.

La creació de l'Institut d'Estudis Comarcals

Uns anys després del canvi de mil·lenni es va començar a gestar *alguna cosa*. Al voltant de les excavacions arqueològiques a la serra del Cadí, iniciades el 2004 i impulsades per l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, van confluïr un seguit de persones i iniciatives diverses. A l'extraordinari coneixement del territori aportat pel Jordi Pasques i a les recerques del Carles Gascón, ja fos des del seu lloc de treball com a tècnic de patrimoni al Consell Comarcal de l'Alt Urgell o des de la seva vessant personal, lligades o no al procés d'elaboració de la seva tesi doctoral, s'hi van unir altres sensibilitats: la minuciositat del Joan Gispert i el seu buidatge sobre el camí Cardoner i tants altres aspectes dels voltants de Cava, l'experiència de l'Enric Esteve i la seva inabastable col·lecció documental sobre Oliana i el seu entorn, i l'entusiasme dels joves que, tot estudiant a Barcelona, ja començaven a fer estudis sobre el territori: l'Andreu Canut sobre arquitectura, el Carlos Guàrdia sobre camins o el Lluís Obiols sobre mines. Set persones que acabarien configurant, espontàniament, el nucli d'una nova entitat.

El 2007 el Joan Obiols va ser l'*introducció* de qui signa aquest text



Presentació de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, el 20 de novembre de 2009. Fotos: Jordi Pasques Canut

a les Trobades Culturals Pirinenques, una valuosíssima iniciativa, impulsada i coordinada per la Societat Andorrana de Ciències, que havia començat tres anys abans. Aquell món dels centres d'estudis, que sovint presenta una mala salut de ferro, era ben bé el lloc on es podien inscriure aquelles iniciatives que s'estaven duent a terme a l'Alt Urgell, de forma més aviat individual. En aquell moment, després de l'experiència efímera del Centre d'Estudis de l'Alt Urgell, no hi havia cap entitat similar a la comarca, i la idea de crear-ne una ens anava passant pel cap a tots els qui hi acabaríem estant implicats. Mentrestant, els diferents estudis al voltant del Cadí (que van coincidir en el temps, de forma una mica casual) anaven cohesionant més aquell grup inicial. La renovació del Museu de les Trementinaires, a partir dels treballs de Joan Frigolé i Camila del Mármol, l'estudi sobre la mineria i metal·lúrgia a la cara nord del Cadí impulsats pel Josep Maria Mata-Perelló, o sobre el camí Cardoner en aquell mateix espai, ens van fer veure que aniria bé agrupar totes aquestes activitats sota un paraigua comú, una associació sense ànim de lucre, on tothom hi pogués aportar el que bonament pogués.

Un migdia assolellat, el 25 d'octubre de 2008, en parlàvem amb el Josep Santesmases, president de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, a les Trobades Culturals Pirinenques de Ripoll. Amb l'ímpetu de l'amic Jordi Pasques i els ànims dels veïns andorrans (mai valorarem prou tot el que han impulsat l'Àngels Mach i l'Antoni Poll), la conversa amb el Josep va ser, segurament, el detonant per tirar endavant de forma definitiva aquesta iniciativa. Un mes més tard, el 22 de novembre, tot aprofitant la inauguració de l'exposició *La indústria oblidada. Patrimoni industrial a l'Alt Urgell* al pou de gel d'Oliana, els set implicats van signar l'acta fundacional de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell. Els tràmits burocràtics i alguns problemes amb la denominació de l'entitat en van alentir la seva constitució legal i, finalment, el 20 de novembre de l'any 2009 es presentava públicament al saló de plens de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell i s'obria a totes les persones que en volguessin formar part. I ara sí, aquí és quan comença a comptar oficialment l'activitat del nou Institut d'Estudis.

Jornades i publicacions

Des d'una òptica molt realista sempre vam pensar que calia mantenir un ritme constant d'activitat però, sobretot, evitar la saturació d'informació i, encara més, un sobre esforç excessiu que pogués condicionar la continuïtat de tots els membres. També teníem clara una cosa: calia tenir una revista periòdica on es poguessin publicar recerques sobre la comarca. L'anuari *Urgellia*, editat per la Societat Cultural Urgel·litana, és una obra d'extraordinària importància però molt especialitzada i adreçada a un públic reduït, mentre que l'actualment desapareguda *Lo*

Banyut, tot i publicar articles de recerca de molt bon nivell, tenia una voluntat molt més divulgativa. Entremig d'aquestes dues publicacions teníem un ampli espai, el de l'*alta divulgació*, on publicar recerques acadèmica i metodològicament ben fetes, però assumibles per a tothom qui estigués interessat en aquell àmbit d'estudi. Després de molt donar-hi voltes, la publicació es va acabar dient *Interpontes*, el nom medieval del congost de Trespunts, que uneix la ribera de la Seu amb el sud de la comarca, que té una importància històrica indubtable i que, a més, en aquell 2010 en què celebràvem el mil·lenari del bisbe Sant Ermengol, era un nom ben oportú, ja que ell sempre havia estat considerat l'impulsor d'aquella obra. Per altra banda, la imatge dels ponts, que permeten travessar els rius i posar en comunicació ribes diferents, era un símbol del que volia ser la nova publicació: una via de transmissió i posada en comú de coneixement.

Potser una mica al revés del que és habitual, vam començar per fer el primer número de la publicació, i l'any següent vam decidir celebrar la I Jornada d'Estudis, que al seu torn serviria per preparar nous continguts pel proper número d'*Interpontes*. D'aquesta manera, cada dos anys publicaríem la revista, i també cada dos anys, intercalats, celebràriem la jornada. Una revista que volíem que fos miscel·lània, per donar sortida a treballs de recerca de qualsevol camp del coneixement, sempre que el seu àmbit territorial se cenyís a l'Alt Urgell. I una jornada que vam tenir clar que havia de ser itinerant. No pot ser que ens queixem del centralisme d'algunes administracions i que des de l'associacionisme actuem de la mateixa manera! Per tant, després d'una primera jornada el 2011 a la Seu d'Urgell (a les instal·lacions de l'Arxiu Comarcal, que havien estat inaugurades l'any anterior), vam iniciar un periple que ens va dur a Castellbò (2013), a Oliana (2015), a Alinyà (2017), a Organyà (2019), i novament a la Seu d'Urgell el 2021, en un ambient encara pandèmic que, per prudència, ens va fer optar per la gran sala de Sant Domènec, on era fàcil mantenir distàncies malgrat les possibles reduccions d'aforaments.



Exemplars de la revista *Interpontes*

Cicles de conferències

Aquells anys van passar moltes coses: el mateix 2011 s'havia inaugurat l'Espai Ermengol-Museu de la Ciutat a la Seu d'Urgell. La seva primera directora, na Urgell Escribà, va maldar per convertir-lo en un lloc on anés la gent, on es generés activitat i que fos percebut com un equipament útil que promogués la difusió del seu contingut i dels àmbits dels què tractava. Va ser llavors quan va sortir la idea de crear un cicle de xerrades de temàtica històrica, a partir del 2012. Vam decidir, un cop mirats i remirats tots els calendaris i agendes, que aquestes xerrades les faríem els dimecres del mes de maig, a les 20:00 h. a la sala de la tercera planta de l'edifici, i que les clouríem, el primer dimecres de juny, amb una visita guiada centrada en algun aspecte de la ciutat. L'èxit d'assistència, ja des del primer dia, va ser una bona motivació per donar continuïtat a aquesta activitat i per complementar-la amb activitats familiars dirigides als més petits i, en les darreres edicions, amb la retransmissió en directe des les conferències. Avui, el *Parlem d'Història* (així vam batejar aquest cicle), és ja un referent indiscutible en l'agenda cultural anual de la ciutat.

Com que encara ens quedava corda, i hi havia un grup prou dinàmic de persones que feien recerca, vam creure oportú idear un segon cicle d'activitats. En aquest cas se celebraria a la tardor, al voltant de l'octubre, i seria d'àmbit comarcal. El nou cicle, inicialment més dedicat a l'arqueologia i el patrimoni, es va anomenar *Desenterrant el passat*, i va començar aquell mateix 2012. En aquest cas, el número d'activitats i els dies i horaris en què se celebren han anat variant, sempre en funció de les disponibilitats i preferències d'ajuntaments i altres entitats implicades. Un cop més hem de reivindicar el valor d'aquesta itinerància: perquè el més lògic és parlar de les coses en el lloc on es van produir o on es troben, perquè és una forma que els habitants de cada població donin al seu patrimoni el valor que té, i també perquè és una forma excel·lent que les persones es moguin i coneguin altres llocs de la comarca. Novament, l'assistència a les activitats d'aquest cicle va ser un èxit, i s'ha mantingut fins l'actualitat.



Xerrada sobre la Guerra Civil, el febrer de 2014



Assistents al 3r Congrés d'Història dels Pirineus, el juny de 2017

Activitats "extraordinàries"

Més enllà d'aquestes activitats, diguem-ne regulars (la jornada d'estudis, la publicació de la revista *Interpontos* i els dos cicles de xerrades), des de l'Institut d'Estudis també hem participat, de forma més puntual, en iniciatives i commemoracions més concretes. Un bon exemple és la xerrada en motiu del 75è aniversari de l'entrada de les tropes franquistes a la Seu d'Urgell, el 5 de febrer de 2014 a l'Espai Ermengol. En aquell moment tot just es trencava la por a parlar del conflicte civil, i el rotund èxit d'assistència (amb persones dretes al fons, i assegudes a terra al davant) ens va portar a repetir la xerrada el dia 14 d'aquell mes, novament amb un ple absolut a la sala.

També, en alguns casos, s'ha participat en iniciatives com el Dia internacional dels museus, amb algunes xerrades a la Farinera de Montferrer, a les Jornades dels Refugis Càtars al Pirineu Català, amb actes a Castellbò o a Josa de Cadí, o els cursos de la Universitat d'Estiu de Lleida a la Seu d'Urgell, entre altres. Tot això al marge d'activitats més ocasionals, com algunes presentacions de llibres o tesis doctorals.

Si parlem d'activitats més *grans*, cal destacar especialment la celebració de dos congressos. Del 16 al 18 de juny de 2017, juntament amb el centre associat de la UNED de la Seu d'Urgell i l'Institut d'Estudis Andorrans, vam organitzar, a la Seu i Andorra, el III Congrés d'Història dels Pirineus, tot donant continuïtat als congressos que anteriorment s'havien celebrat a Cervera i a Girona, organitzats per la UNED d'aquestes dues localitats. En aquest cas hi va haver una seixantena de comunicacions, recollides i publicades en un llibre d'actes en format digital. Del segon d'aquests congressos encara no en podem fer balanç, perquè no l'hem celebrat! Juntament amb el Centre d'Estudis d'Avià, els arxius comarcals de l'Alt Urgell i del Berguedà i, novament, el centre associat de la UNED de la Seu, hem organitzat el congrés *Absolutismes i liberalismes al segle XIX. 200 anys de la Regència d'Urgell*, que celebrarem entre la Seu i Avià el 12 i 13 de novembre de 2022.

Dins de les activitats extraordinàries, aquesta més per imposició que no pas per decisió pròpia, hem de destacar un cicle singular. El mes de març de 2020, amb l'esclat de la pandèmia mundial, vam idear l'emissió de petits vídeos de temàtica històrica, senzills i sense editar, que cadascú pogués enregistrar amb els seus aparells personals i a casa seva, emesos diàriament. En total, el cicle *Desconfinem la Història!* va constar de 50 vídeos aportats per 23 col·laboradors (molts espontanis!). El canal Youtube de l'Institut d'Estudis Comarcals, que ni tan sols estava actiu (i, si som honestos, ben just sabíem com funcionava), va arribar als 400 subscriptors i va superar les 28.000 visualitzacions.

La celebració del desè aniversari

En tot cas, tornem a l'any 2019, quan vam decidir celebrar l'aniversari *oficial* de l'entitat, amb un conjunt d'activitats repartides per tots els municipis de l'Alt Urgell. Entre el 16 de juny i el 16 de novembre d'aquell any vam organitzar 22 activitats: conferències, caminades, visites guiades, jornades acadèmiques... que es van convertir en un *tour* comarcal en el qual, a més d'arribar a més gent i difondre les activitats de l'Institut, vam fer noves coneixences i vam estrènyer els llaços d'amistat que s'havien anat creant entre alguns dels membres més actius de l'entitat. En aquesta celebració vam procurar col·laborar amb altres institucions i entitats, i

vincular els actes a activitats ja consolidades, de manera que contribuïssin a enfortir i diversificar l'oferta, tot evitant sempre la coincidència de dates i horaris amb la resta d'iniciatives de les que teníem coneixement. En la immensa majoria dels casos la resposta d'ajuntaments i associacions va ser totalment positiva, ja que, a més d'oferir continguts amens i de qualitat sobre el seu territori, l'Institut d'Estudis assumia totes les despeses que es poguessin derivar de l'organització d'aquestes activitats. Només un sol ajuntament es va negar a acollir l'acte que havíem proposat al seu municipi; un acte, per altra banda, sense cap connotació política ni referent a cap fet "delicat" que pogués aixecar la més mínima susceptibilitat. En tot cas, aquesta va ser una trista excepció en el conjunt de totes les activitats previstes.

Tots els actes van poder ser realitzats sense problema i, en la majoria de casos, amb una àmplia participació. Només una caminada de muntanya, prevista per tot el dia, va ser suspesa per les males previsions meteorològiques. Malgrat la feinada d'organitzar, difondre i realitzar totes aquestes activitats (sovint encara recordem la *bogeria* que va representar), pensem que

aquesta commemoració va servir per enfortir l'entitat, sobretot en dos aspectes, que ja hem apuntat més amunt. D'una banda, la realització d'activitats en llocs i dates diferents de les *habituals* va fer que aquestes arribessin a més gent i, especialment, a públics diferents. Igualment, la seva itinerància per tota la comarca també va donar més visibilitat a l'Institut i a les seves accions. Aquesta *popularització* de l'entitat es va materialitzar de forma ben evident amb l'augment del número de socis, de vegades per part de persones que en desconeixien l'existència i altres vegades, simplement, perquè el contacte humà i les xerrades disteses abans i després dels actes pròpiament dits sovint eren el detonant per a moltes persones a qui ja feia temps que els passava pel cap associar-se a l'Institut. D'altra banda, i aquest no és pas un tema menor, també va servir per cohesionar el petit grup de persones del *nucli dur*, aquelles que més o menys porten el pes de l'entitat i organitzen la realització i difusió de la majoria d'activitats.

Sens dubte, el ritme extraordinari d'aquell 2019 no podia ser l'habitual, però tampoc no



Visita guiada a Arsèguel, en el marc del desè aniversari de l'Institut d'Estudis, el 2019



Conferència a Arcavell, en el marc del desè aniversari de l'Institut d'Estudis, el 2019

sabrem mai quina repercussió hauria tingut en les activitats futures de l'Institut, ja que, tot just uns mesos després de finalitzar aquesta celebració, el confinament domiciliari decretat a causa de la pandèmia va tallar en sec totes les dinàmiques que fins llavors s'havien realitzat o es trobaven en procés de preparació.

La xarxa de centres d'estudis

El nostre país presenta una extensíssima i densa xarxa d'associacions dels més diversos àmbits, i els centres d'estudis no en són pas una excepció. En aquest sentit s'ha de destacar el paper de l'Institut Ramon

Muntaner i de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, dues entitats que promouen una colla d'activitats, aporten recursos i faciliten gestions als centres d'estudis que en formen part. Formar part d'aquesta xarxa de centres d'estudis, a més, permet conèixer altres realitats, compartir problemàtiques i solucions i, sobretot, conèixer persones i generar iniciatives noves. En el nostre cas, l'Institut d'Estudis en forma part des dels moments fundacionals.

En l'àmbit general, cal destacar l'organització del Recercat, jornada de cultura i recerca local, celebrada a la localitat que ostenta la capitalitat de la cultura catalana cada any. En el marc d'aquesta trobada s'entreguen premis a les persones i entitats que han destacat per la seva tasca cultural. Entre molts altres, per la vinculació amb el nostre territori, cal destacar la concessió del premi Recercat a mossèn Benigne Marquès (2011) a Artur Blasco (2016) i a la Societat Andorrana de Ciències (2022). En l'àmbit territorial, hi ha diverses iniciatives, com la trobada dels centres d'estudis que formen part de la província de Lleida, juntament amb la Franja i Andorra (celebrada a la Seu d'Urgell el 2011), que conforma un marc de coneixença entre persones i d'exposició de projectes de cada entitat. Amb un contingut molt més profund, cal esmentar especialment les Trobades Culturals Pirinenques, una destacadíssima iniciativa coordinada per la Societat Andorrana de Ciències, amb una notable trajectòria. L'any 2010 vam celebrar-les a la Seu d'Urgell. Podríem parlar molt més d'aquesta iniciativa, que ho mereix, però segurament no té massa sentit que parlem de les Trobades Culturals Pirinenques quan, precisament, aquesta comunicació en forma part.

Des d'un punt de vista més acadèmic, hem de tenir en compte els congressos de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i, en el nostre marc territorial, el Col·loqui Internacional d'Estudis Transpirinencs, impulsat pels companys del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, que el 2019 vam celebrar a la Seu d'Urgell en el marc de la celebració del desè aniversari de l'Institut d'Estudis Comarcals. Des d'un punt de vista més informal, creiem que cal destacar de forma molt evident la relació amb els companys i veïns de la Societat Andorrana de Ciències i del Grup de Recerca de Cerdanya. En el primer dels



Visita guiada a Sant Serni de la Salsa, en el marc del desè aniversari de l'Institut d'Estudis, el 2019

casos, els amics andorrans, amb la seva inesgotable energia, sempre procuren promoure la informació, la coordinació, la col·laboració mútua i la participació en les activitats que organitzem a banda i banda de la frontera. D'altra banda, el Grup de Recerca de Cerdanya ha anat incorporant a les seves activitats algunes iniciatives que ja tiràvem endavant des de l'Alt Urgell, com la celebració d'una jornada d'estudis i la publicació d'una revista acadèmica. En aquest cas, els companys cerdans han utilitzat el mateix model biennal, però alternant els anys amb nosaltres. D'aquesta manera, un any se celebra la jornada d'estudis de l'Alt Urgell i l'any següent la de la Cerdanya, de manera que totes les persones interessades dels dos territoris puguem participar en la iniciativa dels veïns de més amunt o de més avall.

Conclusions: el valor de la recerca

Sorprenentment, de vegades encara s'entén la recerca com aquella activitat elitista i erudita, restringida a uns pocs intel·lectuals tancats en arxius i biblioteques. Sense saber si ho hem aconseguit del tot, sí que, des del primer dia, l'Institut d'Estudis Comarcals tenia un doble objectiu: d'una banda, fer recerca ben feta, aprofundida i rigorosa. I de l'altra, fer-ne també una bona difusió, amena, atractiva i que pugui arribar a tothom que hi estigui interessat.

Fer recerca ben feta perquè la nostra comarca, tot i l'enorme potencial que té en molts camps del coneixement, no ha estat mai estudiada en profunditat. Ho veiem en molts camps i en molts aspectes: l'etnografia, la història, el patrimoni artístic, les ciències naturals... Molts dels membres de l'Institut d'Estudis ens hem dedicat al camp de la recerca històrica i per aquest motiu, no pas buscat ni volgut, bona part de les activitats que hem tirat endavant se centren en aquest àmbit. Però precisament en la història és potser en un dels camps en què l'Alt Urgell pot aportar més coses, per la quasi nul·la recerca que s'hi ha fet històricament i per la ingent quantitat de documentació que, sortosament, ha arribat als nostres dies. Per tant, la recerca històrica té molt camp per córrer, i ha estat segurament l'aspecte més treballat pels membres de l'entitat, amb una sòlida formació universitària en aquest àmbit.

Però també fer una difusió ben feta. La recerca acadèmica, tancada als cercles acadèmics, està molt bé i hi ha de ser, però pensem que la nostra funció social com a associació sense ànim de lucre, jurídicament privada però amb una clara vocació pública, és portar aquesta recerca a tot arreu, fer-la digerible per a tothom i, sobretot, acostar-la a les persones. L'estudi de fets i de llocs històrics no pot ser una cosa abstracta i freda, sobretot quan aquests llocs encara hi són i, sobretot, quan continuen habitant-hi les persones que els mantenen i els donen vida. La recerca ha de servir per crear i oferir productes de dinamització turística, és clar que sí, i per fer-los amb la màxima rigorositat en el contingut, però sobretot ha de servir per generar autoestima en uns territoris tradicionalment maltractats per les administracions, considerats marginals i, per tant, marginats. Uns territoris, però, amb un extraordinari conjunt de recursos paisatgístics, patrimonials, històrics i naturals i –per què no?–, en un moment en què cada cop parlem més de transició energètica, de redistribució de població i de canvi de sistema econòmic, uns territoris que, si en coneixem bé els potencials, poden continuar generant possibilitats de futur per a les persones que hi volen viure, com han fet des del principi dels temps.

Monclús, julio de 1320. La cruzada de los pastorcillos

Del año 1063 son las primeras referencias a una comunidad judía en Monclús, y en un documento del año 1258 mencionan también, la existencia de musulmanes en la localidad. De la relevancia de la aljama judía de Monclús nos habla la fiscalidad, en el año 1315 abonaron 450 sueldos y los cristianos de Monclús 50 sueldos, seguramente la comunidad judía de Monclús contaba con unos 150 miembros, mientras los cristianos deberían ser algo más de 250. La comunidad judía dinamizaba la vida económica de Sobrarbe y del Somontano.

A principios de 1320 muchedumbres de "pastorcillos" integradas por pobres, en su mayoría adolescentes, que como mucho tenían una organización rudimentaria y que subsistían en gran parte gracias a la limosna de los fieles cristianos, se reúnen en Normandía. La documentación papal y aragonesa llama la atención sobre la presencia de mujeres, matrimonios, clérigos y miembros de la baja nobleza.¹

Durante su avance hacia el sur atacaron castillos reales, funcionarios reales y señoriales y clérigos, hecho que preocupó mucho al Papa. La atención de los pastorcillos recayó con mayor espectacularidad sobre los judíos, a quienes convirtieron o mataron en Saintes, Verdún del Garona y en las diócesis y ciudades de Cahors, Toulouse y Albi. También se tiene constancia de masacres en Castelsarrasin, Grenade, Lézat, Auch, Tabastens, Montguyard y Gaillac. Es posible que en muchos de estos lugares los ciudadanos y los funcionarios municipales apoyaran a los pastorcillos e incluso tomaran parte en sus atrocidades.²

También llamados Pastorcillos, *Pastorelli*, *Pastorells*, *Pastorcellos*, *Pastoreaux*, *Pasturos*. El relato de esta persecución aparece en el capítulo 6 de *La Vara de Yehudah*.³

En Aragón llegaron a Boltaña, desde Tarbes, *Tarba*, y mientras



Francisco Andrés
Lascorz Arcas,
doctor en Estudis
Humanístics,
president del Centre
d'Estudis del Sobrarb
i president de la
ARCCI (Asociación de
Relaciones Culturales
Cataluña-Israel)



Menorá, de Monclús.
Cortesía de Jesús
Cardiel. Museo
Paleontológico de
Sobrarbe. Lamata

unos pocos se dirigieron a Jaca y atacaron la judería, la mayoría se dirigió a Monclús (Sobrarbe), donde protagonizaron el asalto a la judería, el 3 de julio de 1320.

Los documentos conservados en los archivos indican que la entrada de los pastorcillos se produjo a través del puerto de Jaca. Se dice que los *pastoreaux* entraron por separado y divididos en numerosos grupos. El rey Jaime II ordenó a varios funcionarios de la frontera pirenaica que les impidieran la entrada, ya que temía que, como la cosecha de cereales no había sido buena, provocaran con su numerosa presencia una hambruna. El rey ordenó a todos los funcionarios y municipios que protegieran a los judíos. En aquel momento, el rey y el príncipe Alfonso tomaron la inusitada decisión de decretar que cualquiera que golpeara o insultara a un judío, o a un musulmán, fuera ahorcado sin remisión.⁴

La población judía de Monclús debió de moverse alrededor de 150 personas, mientras la población total de Monclús debía ser de unas 400 personas, aproximadamente una cuarta parte de la de Aínsa.⁵ Barcelona, Calatayud, Girona, Huesca, Monzón, Zaragoza, etc. albergaron porcentajes superiores al 10% de judíos, a principios del siglo XIV, en el caso de Monclús rebasaron el 30%.

Cuando argumentan a favor de la naturaleza irracional, incluso histérica, de los actos violentos contra las minorías, los medievalistas invocan a menudo tanto la Cruzada de los Pastorcillos de 1320, en la que se atacó a los judíos, como los ataques a leprosos y judíos del año siguiente.⁶

El 2 de julio, alrededor de 5.000 *pastorelli* se reunieron en Aínsa. El 3 de julio sitiaron y atacaron la judería Monclús y asesinaron a miembros de la comunidad judía refugiados en el castillo. Fue en la judería de Monclús, al parecer con la complicidad, *consentiistis in aliquibus interfeccionibus aliquorum judeorum*, del castellán García de Bardaxí, lugarteniente del alcaide Martín Pérez que estaba en Huesca, y los habitantes de la villa donde el horror y los asesinatos alcanzaron el cenit.⁷

La primera acción importante de los pastorcillos fue la matanza de 337 judíos⁸ en el castillo real de Monclús. Esto hizo que Jaime II tomara medidas severas y encargara al infante Alfonso, heredero del trono, que se desplazara a Barbastro para aplastar la invasión. De Monclús pasaron a Naval, donde asaltaron y saquearon el barrio musulmán con la ayuda de los cristianos de la localidad.⁹

La amenaza llegó a las juderías de Naval, y al descender sobre los judíos de Graus,¹⁰ Monzón, Lleida, Pomar, Alcolea de Cinca, Albalate de Cinca, Ballobar, Zaidín, Fraga, Sariñena, Balaguer, Tamarite y Barbastro.¹¹

Los cristianos de Monclús no participaron masivamente en los asesinatos, excepción hecha de los residentes en el castillo. El infante citó únicamente a dos notarios y dos hombres más de la población. Al contrario que los prohombres de Aínsa, Naval y Barbastro, los de Monclús no fueron procesados. No hay evidencias de la participación de religiosos en la matanza.¹²

Los pastorcillos y los ciudadanos que los apoyaron veían a los judíos como agentes fiscales del estado, lo que en algunos casos era cierto.¹³

Está documentada la presencia de *pastoreaux* en Aínsa y en Barbastro y se sabe que, con la ayuda de algunos clérigos locales, asaltaron e incendiaron la aljama judía de Ruesta. La banda de cruzados que atacó Monclús y Naval fue derrotada por el sobrejuntero de Ribagorza antes del 13 de julio, pero el miedo a los *pastoreaux* viajó más lejos que ellos mismos: los funcionarios de toda Cataluña recibieron cartas al respecto.¹⁴ Los *pastorells* se comportaron ordenadamente en Barbastro. En plan pacífico bebieron vino en tabernas, pagaron los víveres que necesitaban y cambiaron moneda. Las actividades no les molestaron en virtud del pacto establecido cuando se acercaron, pero les obligaron casi de inmediato a evacuar.¹⁵ Antes del 16 de julio, el príncipe Alfonso había decidido ajusticiar como escarmiento a cierto número de los que habían atacado Monclús y a los naturales de Aragón que los habían ayudado.¹⁶



Monolito de recuerdo en Mediano

En el caso de Monclús, se acusó a unos setenta individuos que fueron sancionados con multas, un buen número de localidades pagaron cantidades que oscilan entre 100 sueldos jaqueses y 1.000 ssj.¹⁷

El rey ruega al príncipe que actúe con moderación en el castigo a los judíos, e inmediatamente hace un razonamiento mucho más importante, los judíos están pagando al rey un cuantioso subsidio para la conquista de Cerdeña y la compra del condado de Urgell y no desea que estos pagos se vean interrumpidos. A pesar de esto, las multas fueron considerables. La aljama de Fraga fue sancionada con 5.000 sueldos, Monzón con 8.000 y Barbastro con una cantidad similar. Los judíos de Lleida que habían participado en los disturbios huyeron de sus hogares por temor a la justicia del príncipe.¹⁸

Temerosos de las represalias de los cristianos y del infante Alfonso, conde de Urgell, optaron por huir de la ciudad, noviembre y diciembre de 1320, y en la huida y las persecuciones murieron algunos.¹⁹

El 22 de julio de 1320, Jaime II declaró francos²⁰ a los supervivientes de los *pastorells* que fijaran sus domicilios en Huesca o Barbastro hasta que lograran recuperar sus bienes.

El 22 de agosto de 1320, Jaime II, autorizó a los judíos que han sobrevivido a la matanza de Monclús a conservar las propiedades de sus correligionarios asesinados y a los niños, heredar las propiedades de sus padres. Al parecer, los cristianos de Monclús codiciaban las propiedades y viviendas de los judíos fallecidos.²¹

El 13 de diciembre de 1320, Jaime II rectificó y ordenó que no fueran castigados los judíos de Barbastro, Monzón y Lleida por los excesos que cometieron en Monclús y alrededores.²²

El 4 de mayo de 1321, Jaime II perdonó a dos habitantes de Aínsa, que habían sido condenados a 250 sueldos de Jaca de multa, por haber comprado a los *pastoreaux* objetos que habían pertenecido a los judíos de Monclús.²³

El 7 de julio de 1321, Jaime II autorizó a los judíos de Monclús a recoger los huesos de sus correligionarios masacrados y enterrarlos en el cementerio judío de Monclús.²⁴

El 7 de julio de 1321, concedió franquicia a los judíos que permanecieran en Monclús y a los que fueran a repoblar la judería por un período de diez años; dispuso que las heredades de los muertos fueran dadas a sus más próximos parientes o, si no los había, repartidas entre los repobladores. Y durante el período de franquicia, que la judería sólo pagara 300 sueldos jaqueses con destino a la reconstrucción del recinto amurallado. Llevado, sin duda, por razones teológicas, Jaime II no mandó restituir a la aljama a los niños judíos bautizados: el 7 de julio escribió a García Pérez de Cabañas, alcaide del castillo de Monclús, mandándole que estos niños fueran criados en el barrio cristiano y no en el judío.²⁵ La Corona mostró interés en la recuperación de la comunidad judía, pero no existió ninguna posibilidad de reintegrar a la comunidad judía a los niños bautizados.²⁶ La comunidad judía de Monclús se recuperó²⁷ después de fallecer asesinados muchos de sus miembros.

El 1 de marzo de 1328 las comunidades de Navarra son prácticamente exterminadas en una serie de matanzas en Tudela, Funes, Castillo de San Adrián, Falces, Marcilla, Viana y Estella. En Estella falleció el historiador Menahem Aben Seraq. Por todo el norte se producen violentos ataques siguiendo el ejemplo de “los pastores” franceses.²⁸

La movilidad de los judíos del Reino de Aragón tiene su reflejo en algunos textos porque encontramos casos ocasionales de judíos originarios de Huesca que habitaban en otros lugares, bien dentro del reino, Alaçar Çadot, en Calatayud, como fuera Salomón Cazez, en Sicilia, ello sin contar con redes familiares extendidas por localidades más cercanas (Monzón, Montalbán, Ayerbe, Pertusa, etc.).²⁹

Dominicos y franciscanos promueven sus ideales de pobreza y de lucha contra las herejías logrando, paulatinamente, que los judíos sean rechazados.

La relevante aljama de Monclús agonizó lentamente durante el siglo XIV a pesar de los intentos de la Corona por potenciarla.



Vista del castillo de Monclús, Monclús y Mediano

Bibliografia

- ASSIS, YOM TOV *Jewish Economy in the Medieval Crown of Aragon, 1213-1327*, Leiden, 1997.
- BAER, YITZHAK *Historia de los judíos en la España cristiana*, Barcelona, 1999.
- DURÁN GUDIOL, ANTONIO *La judería de Huesca*, Zaragoza, 1984.
- LASCORZ ARCAS, FRANCISCO ANDRÉS *Las comunidades judías en Sobrarbe*, Boltaña, 2016.
- LASCORZ ARCAS, FRANCISCO ANDRÉS *La vida judía en la Corona de Aragón entre los siglos XII y XV. La aljama judía de Monzón*. Tesis doctoral, URV, Tarragona, 2021.
- NIRENBERG, DAVID *Comunidades de violencia (La persecución de las minorías en la Edad Media)*, Barcelona, 2001.
- PITA MERCE, RODRIGO *Una lista de judíos de Monzón en el año 1397*, Lleida, 1983.
- RIERA I SANS, JAUME *Fam i fe. L'entrada dels pastorells (juliol de 1320)*, Lleida, 2004.
- VERGA, SELOMOH IBN *La Vara de Yehudah (Sefer Sebet Yehudah)*, Introducción, traducción y notas por María José Cano, Barcelona, 1991.

Notes

- 1 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 69.
- 2 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 70.
- 3 - Verga, Selomoh ibn. *La Vara de Yehudah (Sefer Sebet Yehudah)*, Introducción, traducción y notas por María José Cano, Barcelona, 1991, p. 28-35.
- 4 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 105-106.
- 5 - Lascorz, Arcas, F. A. *Las comunidades judías en Sobrarbe*, Boltaña, 2016, p. 86.
- 6 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 67.
- 7 - Lascorz, Arcas, F. A. *Las comunidades judías en Sobrarbe*, Boltaña, 2016, p. 85.
- 8 - Se trata de una cifra exagerada voluntariamente para aumentar la pena fiscal que se quería cobrar de los presuntos autores de los asesinatos. También hay documentos reales que dicen que todos los judíos de Monclús fueron asesinados, y no es cierto porque después del 3 de julio constan como vivos más de 15 judíos, y la aljama continuó subsistiendo durante bastantes años. La población judía de Monclús estaba formada por unas 100 o 120 almas como máximo, incluidas mujeres y niños. Esta estimación, sitúa a la población judía en un 40% respecto a la población cristiana. Unas 25 unidades familiares. Vid. Riera i Sans, Jaume. *Fam i fe. L'entrada dels pastorells (juliol de 1320)*, Pagès editors, Lleida, 2004. Se estima que en Monclús hubo una población judía que rondaría las 100-150 personas, distribuidas en una treintena de casas. Vid. Cardiel, Jesús. <http://gensobrarbe.blogspot.com.es> Vid. Lascorz, Arcas, F. A. *Las comunidades judías en Sobrarbe*, Boltaña, 2016, p. 86.
- 9 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 106-107.
- 10 - Forcano, Manuel y Hurtado, Víctor. *Atles d'història dels jueus de Catalunya*, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 2019, p. 129.
- 11 - Jaime II envió un ejército a los lugares expuestos al peligro y su hijo Don Alfonso ordenó colgar en Huesca a cuarenta de aquellos bandidos. Arrojadados de Aragón los malhechores se dirigieron a la vecina Navarra. Baer, Yitzhak. *Historia de los judíos en la España cristiana*, traducida del hebreo por José Luis Lacave, Editorial Riopiedras, Barcelona, 1998, p. 447.
- 12 - Lascorz, Arcas, F. A. *Las comunidades judías en Sobrarbe*, Boltaña, 2016, p. 87. Vid. Riera i Sans, Jaume. *Fam i fe. L'entrada dels pastorells (juliol de 1320)*, Pagès editors, Lleida, 2004.
- 13 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 74.
- 14 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 108.

- 15 - Riera i Sans, Jaume. Los Pastorells en Barbastro (julio de 1320), *Revista Aragón en la Edad Media*, núm. 18, Zaragoza, 2004, p. 326.
- 16 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 111.
- 17 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 124.
- 18 - Nirenberg, David. *Comunidades de violencia. La persecución de las minorías en la Edad Media*, Ediciones Península, Barcelona, 2001, p. 133-134. Vid. Salleras Clarió, Joaquim. L'aljama de jueus de Fraga, *Revista Tàmid*, Societat Catalana d'Estudis Hebraics, vol. 6, Barcelona, 2009, p. 143-185.
- 19 - Bertran Roigé, Prim. Els jueus de la ciutat de Lleida: alguns aspectes, *Anuari de Filologia. Estudis Hebreus i Arameus*, Homenatge al Dr. Jaime Vándor, vols. XXIV-XXV, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2002-2003, p. 58. Se aconsejó perdonar a los judíos de Lleida, huidos. A. C. A. Reg. 219, 176. Vid. Régné, Jean. *History of the Jews in Aragón, Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem, 1978, p. 582.
- 20 - Como en Zaragoza, las familias Alatzar y Cavalleria o los judíos exentos del pago de impuestos (por ejemplo, los funcionarios) pueden no ser considerados miembros de la aljama. Romano Ventura, David. *De Historia Judía Hispánica*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1991, p. 465.
- 21 - A. C. A. Reg. 218, fº 102. Vid. Régné, Jean. *History of the Jews in Aragón, Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem, 1978, p. 579.
- 22 - A. C. A. Reg. 219, fº 176. Vid. Régné, Jean. *History of the Jews in Aragón, Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem, 1978, p. 582.
- 23 - A. C. A. Reg. 219, fº 310. Vid. Régné, Jean. *History of the Jews in Aragón, Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem, 1978, p. 587.
- 24 - A. C. A. Reg. 220, fº 56. Vid. Régné, Jean. *History of the Jews in Aragón, Regesta and Documents 1213-1327*, Jerusalem, 1978, p. 588.
- 25 - Durán Gudiol, Antonio. *La judería de Huesca*, Zaragoza, 1984, p. 26.
- 26 - Lascorz, Arcas, F. A. *La aljama judía de Monzón. La recordada*, Libros Certeza, Monzón, 2003, p. 67-68.
- 27 - Jaime II y Alfonso IV se esforzarán para recuperar la comunidad judía de Monclús. En 1321, en Monclús se cita al judío Vidal Gallipapa.
- 28 - Lascorz, Arcas, F. A. *La aljama judía de Monzón. La olvidada*, Ayuntamiento de Monzón, Monzón, 2001, p. 99.
- 29 - Benedicto Gracia, Eugenio. Últimas voluntades de judíos aragoneses formalizadas ante notarios cristianos de Huesca, *Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes*, vol. 71, Madrid, 2011, p. 437.

Les falles d'Alàs (Alt Urgell): crònica d'una descoberta i d'una recuperació

El 23 de juny de 2021, puntualment a les 22.00 h, s'encenia a la serra de les Peces, al municipi d'Alàs i Cerc, el far que havia d'alimentar amb la seva flama les cinquanta falles que els veïns d'Alàs havien construït les setmanes anteriors. Era la primera vegada, si més no que n'hi hagués memòria, que s'organitzava una baixada de falles a la comarca de l'Alt Urgell, i l'expectació era gran. No tan sols per aquest fet, que també, sinó perquè la iniciativa es va inspirar arran d'una afortunada troballa documental que vinculava la serra de les Peces amb l'evidència escrita més antiga que es coneix de les falles.

En la present aportació proposem la presentació d'aquest testimoni escrit, localitzat en un pergami de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, la descripció del procés que hi va haver entre la troballa documental i la confluència de complicitats que van culminar amb la recreació d'una baixada de falles en el complicat context sanitari provocat per la incidència de la covid-19, i la descripció dels preparatius i de la festa pròpiament dita, per concloure amb la reflexió sobre la vinculació entre la cultura des d'un punt de vista acadèmic i habitualment poc permeable a la població en general, i la cultura popular i participativa.

Un pergami de 1543

La troballa documental que va engegar tot el procés es produí al mes de desembre de 2019, en el context d'un projecte de catalogació de la col·lecció de pergamins de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell. El volum de pergamins a revisar supera el nombre de tres-cents, tots ells provinents de l'antic Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell. Són de molt diversa tipologia i presenten una cronologia que remunta a 1035 en el cas del més antic, però amb el gruix concentrat entre els segles XIV i XVI.

El document que recull l'esment que és objecte de la present contribució forma part d'aquesta col·lecció i està format per dos fulls de pergami recosits amb cordill de cànem en ziga-zaga, que



Carles Gascón i
Chopo, doctor en
Història i tècnic al
Consell Comarcal de
l'Alt Urgell, IECAU i
Associació Cultural
dels Fallaires d'Alàs

configuren una unitat documental de 1.434 x 703 mm. Es tracta, per tant, d'un document de grans dimensions amb un estat de conservació regular, amb humitats i pèrdues de suport als marges superior i inferior provocades, segurament, per l'acció dels rosegadors. El contingut del document està redactat en lletra humanística molt regular i polida, diminuta, recollida en 214 línies d'un text escrit el 5 de febrer de 1543 per Pere Portella, prevere i escrivà de l'escrivania de Sant Ot de la Seu d'Urgell, que depenia del notari públic d'aquesta població.

El document és una sentència arbitral que recull la solució d'un conflicte jurisdiccional que havia enfrontat diverses comunitats veïnes de la plana de la Seu d'Urgell, i que respon al següent regest:

1543, febrer 5. La Seu d'Urgell

Jaume Piquer, ardiaca de Berga i canonge d'Urgell, Francesc Capdevila, prevere beneficiat de la Seu d'Urgell, i Jaume Ortodó i Pere Abella, doctors en dret, nomenats àrbitres per Francesc d'Urries, bisbe d'Urgell, conjuntament amb els cònsols de la Seu d'Urgell i els canonges d'Urgell, per acabar amb les discòrdies i enfrontaments al voltant de la propietat i la jurisdicció entre els termes d'Alàs i de Cerc, per un costat, i de Torres i de la Seu d'Urgell de l'altre, emeten dues sentències arbitral per delimitar, d'una banda, els termes d'Alàs i de Torres i la Seu d'Urgell, i de l'altra, els termes de la Seu d'Urgell i de Cerc, tot en base als resultats de diverses visures realitzades sobre el terreny, amb fitació de jurisdiccions, i amb recull dels testimonis orals i escrits. En la delimitació acordada, hi figura la de la serra de les Peces, on s'havia desenvolupat un conflicte entre els veïns d'Alàs i de Torres al voltant de la crema de falles.

Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, Col·lecció de pergamins, 1.434 x 703 mm. Dos pergamins cosits. Humitats i pèrdues de suport.

El document, per tant, recollia un arbitratge entre els principals agents jurisdiccionals de la plana de l'Urgellet per posar fi a una sèrie de diferències sobre els límits d'alguns termes que afectaven, molt especialment, Alàs, Cerc, la Seu d'Urgell i Torres. En relació amb les diferències entre Alàs i Torres, el document recollia un episodi específic relacionat amb la crema de fars i falles a la serra de les Peces que provocà un enfrontament entre els veïns de les dues localitats amb el resultat d'alguns ferits i fins i tot d'algun mort. La serra de les Peces és una serra allargada i de capçalera plana que tanca per llevant la plana de l'Urgellet. Als peus s'alça el nucli d'Alàs i al capdamunt l'ermita de la Mare de Déu de les Peces, un



Ermita de la Mare de Déu de les Peces, any 2021.
Autor: Carles Gascón i Chopó

petit temple romànic del segle XI, d'una sola nau i amb un campanar de torre escapçat, amb molt bones vistes sobre la plana de la Seu d'Urgell. És un indret molt significatiu des del punt de vista paisatgístic, força freqüentat per caminadors i ciclistes que, a més, acull dos aplecs anuals, que se celebren el dilluns de Pasqua Florida i el dia 16 d'agost.

El document indica que pels volts de 1543 els veïns d'Alàs i de Cerc encenien fars a la serra de les Peces, que era aleshores un espai dividit des del punt de vista jurisdiccional entre aquests dos termes. La proximitat dels veïns de totes dues comunitats, tradicionalment enfrontades, en ocasió d'una celebració que tenia implicacions en l'apropiació simbòlica d'un espai de gran simbolisme, degué provocar el conflicte. Per evitar futures desavinences, el text disposa que en endavant, cada col·lectiu haurà d'encendre els fars en el sector de la serra que sigui de la pròpia jurisdicció. Aquesta disposició prohibeix als veïns d'Alàs i als de Cerc anar més enllà de les fites que delimitarien les respectives jurisdiccions per fer fars i falles.

L'aparició d'un esment explícit a les falles —un esment únic en un document de més de dues-centes línies de text— implica que el vocable era conegut i utilitzat per les comunitats locals i que, en la seva

vinculació amb els fars que es feien a la serra de les Peces, formava part del camp semàntic de les festes relacionades amb el foc. En aquest sentit, la presència de les falles en un document de 1543 representa, a dia d'avui, el seu esment més antic. Abans de conèixer aquesta referència, el primer esment de les falles es trobava en un llibre de comptes de l'Arxiu Municipal de Vilaller (Alta Ribagorça) que recollia en un assentament comptable de 1763 una despesa de dotze sous i dos diners de vi per les falles i el far (Riart, 2017: 98). El document no aporta cap més informació sobre la naturalesa ni les característiques de la celebració que es duia a terme a la serra de les Peces. Tampoc no aclareix el moment de l'any en què es duia a terme, i tampoc si les falles esmentades implicaven el transport del foc. De fet, aquest darrer aspecte tampoc no figura de manera explícita en cap dels



Aspecte del pergami de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell que recull l'esment de les falles a Alàs. Autor: Carles Gascón i Chopo

esments més antics fins ara coneguts, per bé que sempre s'ha donat per sobreentès. En qualsevol cas, el document esmentat de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell recull el testimoni més antic de l'esment de les falles enteses com a una part vinculada a les festes del foc, amb més de dos segles de diferència en relació al testimoni més antic conegut fins ara, i directament relacionada amb l'Alt Urgell, que fins a dia d'avui havia estat una de les poques comarques pirinenques que s'havia mantingut aliena a aquesta tradició.

Establint complicitats

En el moment de la troballa, la dada de les falles va ser considerada un fet anecdòtic, sense cap més transcendència que la de vincular remotament la festa de les falles a la comarca de l'Alt Urgell. La consciència de les veritables implicacions de la troballa va sorgir en una conversa casual, i va generar una sèrie de contactes per verificar-la, primer amb persones vinculades amb el món cultural de l'Alt Urgell, i més endavant amb tècnics de l'Observatori del Patrimoni Etnològic i Immaterial, de la Càtedra Educació i Patrimoni Immaterial dels Pirineus de la Universitat de Lleida i amb historiadors coneixedors de la temàtica fallaire. En tots els casos la conclusió sobre la cronologia de les falles esmentades va ser la mateixa. Amb aquesta dada a la mà, es va començar a divulgar la troballa entre els mitjans locals, i va assolir una certa repercussió mediàtica. D'altra banda, i arran de l'interès manifestat per l'Ajuntament d'Alàs i Cerc, se'ls va adreçar un informe sobre la naturalesa i l'abast de la descoberta.

Tot aquest procés es desenvolupava entre els mesos de desembre de 2019 i de gener de 2020. La notícia va animar un cert debat entre els veïns d'Alàs sobre la possibilitat de *recuperar* la baixada de falles des de la serra de les Peces. En aquest sentit, cal tenir en compte que des de feia dos o tres anys s'havia incorporat a la festa major d'Alàs una activitat adreçada als més menuts que consistia en una baixada amb fanalets des de l'ermita de Santa Maria de les Peces al primer foscant. L'activitat, que havia estat ideada per un veí d'Alàs que havia baixat falles a la vall de Boí, aportava un nou vincle entre Alàs i les baixades de falles, que alguns veïns estaven disposats a assumir com a festa pròpia. Però quan tot just començava a prendre forma la idea, el confinament provocat per l'inici de la pandèmia de la covid-19 ho va aturar tot.

A començament de 2021, tot just recuperat un succedani de normalitat que poc feia preveure les noves onades que ens tenia reservades la pandèmia, l'àrea de turisme del Consell Comarcal de l'Alt Urgell, amb la col·laboració del tècnic de patrimoni que havia localitzat el document de les falles d'Alàs, es disposava a elaborar un calendari d'activitats per l'annualitat que començava. Un dels aspectes que havien d'atendre era la creació de continguts per a un festival de senderisme que s'havia de realitzar a finals de primavera i que havia d'incloure diverses sortides guiades al medi natural. En la programació d'aquestes sortides es volia incloure alguna activitat especial, que tingués un valor afegit que li donés repercussió i ajudés a promocionar el festival. L'experiència positiva d'una sortida guiada a l'ermita de Santa Maria de les Peces amb una explicació sobre les falles d'Alàs l'any anterior, va inspirar la proposta d'organitzar una activitat nocturna en aquell indret al voltant d'aquesta temàtica que, en un primer moment, va quallar en una idea limitada

de fabricar i cremar un nombre limitat de falles. La iniciativa va ser comunicada en primer lloc a l'alcalde de l'ajuntament d'Alàs i Cerc, que la va trobar molt atractiva, malgrat ser conscient, com tota la resta d'implicats, de les enormes dificultats que comportava per la inexperiència i per la incidència de les restriccions sanitàries. Amb tot, i després de les preceptives consultes a nivell municipal, es va acordar assumir el repte.

En primer lloc, es va designar un grup de nou persones, integrat per set veïns i veïnes d'Alàs i dos tècnics del Consell Comarcal, per organitzar l'activitat, i ja de bon principi es va optar per abandonar el caràcter limitat que s'havia suggerit i organitzar una baixada de falles en tota regla, sempre conscients que les restriccions sanitàries podien obligar a cancel·lar tots els preparatius, com havia passat en la major part de les baixades de falles del Pirineu l'estiu de l'any anterior. El repte era de dimensions considerables perquè s'havia de començar de zero i des de la més absoluta inexperiència. Calia determinar com havien de ser les falles, com s'havien de construir, quins eren els protocols i els permisos necessaris, i tot plegat en un context molt incert a causa de la crisi sanitària que, en el pitjor dels casos, podia obligar a cancel·lar la celebració i, en el millor, obligava a implementar una sèrie de mesures que limitaven la concentració de públic. Les trucades als veïns del Pallars, d'Andorra i de l'Alta Ribagorça es van multiplicar per demanar consell i assessorament. En tots els casos la predisposició va ser molt favorable.

Les primeres reunions de l'equip de treball es convocaven a finals de febrer. Es va acordar que l'activitat es duria a terme la vigília de sant Joan, el 23 de juny. La data no podia basar-se en la informació que es desprenia del document, perquè no donava cap indicació al respecte. Per aquest motiu es va optar per la data més acostumada, tenint en compte que la manca d'una tradició festiva específica per sant Joan a la comarca de l'Alt Urgell no provocaria interferències amb cap altra celebració consolidada de l'entorn. En aquelles primeres reunions es va decidir que es plantaria el far a la serra de les Peces, en un indret relativament proper a l'ermita, aprofitant que la seva situació prominent facilitaria la seva visualització des de bona part de la plana de l'Urgellet, i que els fallaires podrien baixar fins a Alàs per la pista de terra que enllaçava l'ermita i el nucli de població. També, aprofitant l'experiència del veí que havia baixat falles a la vall de Boí, que fou incorporat a l'equip de treball, es va optar per un model de falla ribagorçana, amb un mànec, d'avellaner, d'uns dos metres i, a l'extrem, una tulipa de fusta de pi que havia de contenir la teia. D'altra banda, es va acordar que només baixarien falles els veïns, homes i dones, majors d'edat i empadronats a Alàs, que es reservaria un nombre de places als veïns d'altres pobles del municipi i que els permisos necessaris serien tramitats des de l'Ajuntament.

La notícia de l'organització d'una baixada de falles a Alàs ja s'havia començat a difondre entre els veïns, que foren convocats a una reunió oberta al centre cívic d'Alàs el dia 10 d'abril de 2021 per explicar la proposta, amb tots els precedents que vinculaven Alàs amb les falles del Pirineu i totes les consideracions pràctiques que, fins aleshores, s'havien establert. Així mateix, es va demanar una participació que, des del primer moment, va ser pràcticament unànime. Durant els dies següents, es va obtenir la col·laboració del Parc del Cadí-Moixeró en la recollida del material necessari per a la fabricació de les falles i es van fer les primeres proves en petit comitè. El dia 8 de maig es va fabricar la primera



Els fallaires d'Alàs abans d'encendre el far de la serra de les Peces. Autora: Marta Visa i Carol

falla i, durant els dies següents, se'n van fer dues o tres més amb la intenció de provar-les en la baixada des de la serra de les Peces. Havent resultat satisfactòries aquelles primeres provatures, en les quals es va decidir embolcallar les tulipes de les falles amb tela conillera per evitar la caiguda de la teia, es va convocar els veïns al centre cívic d'Alàs, per començar la producció a l'engròs a partir de la segona quinzena de maig, amb una primera convocatòria el dia 22 d'aquell mes. Durant aquelles setmanes es van organitzar tallers cada dissabte a la tarda, que es van distingir per la bona entesa, la col·laboració i les ganes que tot sortís bé. S'hi aplegaven els futurs fallaires, junt amb els nens i nenes i molts altres veïns, que passaven una bona estona i potenciaven el bon ambient generat al voltant de l'activitat. Prèviament a això s'havia organitzat una expedició a les parts altes del municipi per seguir amb la recollida de material, particularment els mànecs d'avellaner, que es van anar a tallar a la Molina de Lletó, just al peu de la serra del Cadí. L'evolució dels preparatius amb tot el veïnat implicat va transcendir del marc del poble d'Alàs i va començar a generar una gran expectació a bona part de la comarca, amb contínues peticions per participar a la baixada, tant de particulars com de càrrecs electes, i amb una insistència cada vegada més gran dels mitjans de comunicació, tant locals com

nacionals, engormandits per una notícia que combinava la tornada de les falles del Pirineu després del parèntesi pandèmic amb la incorporació d'una nova baixada a una comarca fins aleshores sense cap tradició al respecte, i basada amb una troballa que la situava com la primera documentada. La repercussió mediàtica va fer témer una afluència massiva que calia contenir per les restriccions sanitàries, encara en vigor, i va caldre organitzar una sèrie de protocols per evitar-ho amb la plena col·laboració dels mossos d'esquadra. Es va plantejar el tall dels accessos rodats al nucli, el tancament de la plaça on havien d'arribar els fallaires exclusivament per als veïns d'Alàs, un aforament limitat al punt d'arribada amb la disposició de cadires on el públic s'havia de mantenir assegut i una sistemàtica campanya als mitjans, coordinada pels tècnics del Consell Comarcal de l'Alt Urgell, per tal d'incentivar l'observació de l'espectacle des de la distància. Per poder organitzar l'acte amb tots aquests condicionants, calia comptar amb la presència d'un nombre important de voluntaris per controlar els talls del trànsit, els accessos a la plaça i l'acomodament del públic, als quals s'unien els voluntaris ja previstos per vigilar el foc del far i acompanyar els fallaires en la seva baixada per anar apagant els fragments encesos que anessin caient. En total, cinquanta voluntaris, majoritàriament d'Alàs, però també de la Seu d'Urgell i d'altres localitats de l'entorn, van presentar-se per fer totes aquestes tasques de suport. Novament, les restriccions sanitàries, per bé que es relaxaren una setmana abans de la vigília de sant Joan, obligaren a elaborar protocols concrets d'actuació per a fallaires i voluntaris.

La primera baixada (contemporània) de les falles d'Alàs

El dia 23 de juny es va despertar plujós i amb molt males perspectives de cara a la baixada del vespre. Tres dies abans, els veïns d'Alàs havien pujat a muntar el far a la serra de les Peces, al mig d'un prat de gran visibilitat des de la major part de la plana de la Seu d'Urgell. L'Ajuntament havia encarregat samarretes amb un disseny commemoratiu de la baixada, que va repartir entre fallaires i voluntaris. L'activitat seguia despertant una gran expectació, tant entre el públic com entre els mitjans de comunicació, de manera que va caldre destinar un voluntari per atendre periodistes i preparar acreditacions per a la premsa. A mig matí, es va acollir la flama del Canigó, aprofitant el seu pas per Alàs, amb la qual s'encendria el far aquella mateixa nit. A les sis de la tarda, enmig d'un gran xàfec, es van iniciar els talls al trànsit rodat, amb la presència dels mossos d'esquadra i dels voluntaris. Poc després, quan semblava que començava a escampar, els fallaires, amb les seves falles embolicades amb bosses d'escombraries per preservar-les de la humitat, van començar la pujada conjunta fins a la serra de les Peces. En aquells mateixos moments —ja gairebé ningú no hi pensava— començava també la caminada guiada del festival de senderisme que havia originat tot aquell muntatge. Finalment, l'organització de la baixada de les falles havia eclipsat absolutament l'altra activitat, que es va haver d'organitzar parant compte de no interferir amb l'activitat principal.

Al capdamunt de la serra, al voltant del far, els fallaires van sopar i van preparar-se per l'encesa, mentre contemplaven alleugerits que s'obrien clarianes a mesura que anava baixant el sol cap a la banda del pic de l'Orri. Van arribar els bombers i l'ambulància,



Encesa de les falles. Fons del Consell Comarcal de l'Alt Urgell. Autora: Gemma Pla

contractada per poder fer el seguiment i el suport de l'activitat, i també van arribar els periodistes dels diversos mitjans, que havien contactat amb l'organització per poder estar presents en l'encesa. Entre altres, hi havia les càmeres de TV3, que havien d'entrar en directe durant l'encesa al Telenotícies Vespre, fet que va donar a l'acte una difusió d'abast nacional.

A les 10 del vespre es va encendre el far. A la plaça d'Alàs el públic, pràcticament local en la seva totalitat, ja ocupava els seus seients, tot i que costava que es mantingués assegut. A la rodalia, centenars de persones s'havien traslladat, expectants, a indrets oberts o elevats, amb bona visibilitat sobre la serra de les Peces, per observar l'espectacle. Un darrere l'altre, els fallaires van encendre les seves falles i van començar la baixada, que va durar uns vint minuts. Finalment, es van aplegar cinquanta fallaires justos, tots ells empadronats al municipi amb l'excepció de tres convidats que havien participat molt activament en tota l'organització de l'acte. A la plaça d'Alàs, unes dues-centes persones, havent renunciat ja a romandre assegudes, van rebre els primers fallaires entre crits i aplaudiments, les notes dels acordionistes contractats per amenitzar la festa, i el toc de les campanes de l'església de Sant Esteve. Com estava previst, els fallaires van anar dipositant les seves falles en una pila, que va encendre una foguera de final de festa, al punt d'arribada. Finalment, es van realitzar els parlaments, els acordionistes van continuar amb el seu concert, que va incloure una nova peça dedicada a les falles d'Alàs, composada pocs dies abans a l'Escola Municipal de Música de la Seu d'Urgell, i quan es va acabar el repertori, el públic es va anar retirant a les seves cases, segurament amb més ganes de festa, però sense possibilitat

de continuar-la a causa de les restriccions. Malgrat les dificultats i les improvisacions, la festa va ser un èxit i va generar una comunitat emocionant entre els fallaires i els veïns, que havien pogut presenciar l'espectacle de foc gairebé en exclusiva. Durant els dies següents, per les xarxes van circular centenars de fotografies de la corrua dels fallaires, amb la llum de les flames formant una serp de foc que evolucionava capriciosament amb els perfils orogràfics del tram de baixada.

Conclusions

En el moment més inesperat, una troballa documental de contingut més aviat anecdòtic, va activar els mecanismes per justificar la incorporació de la comarca de l'Alt Urgell al cicle de celebracions fallaires del Pirineu català. Fins aquell moment, aquesta comarca era un dels pocs territoris de l'Alt Pirineu i Aran que en quedava al marge, sense haver-s'hi manifestat, d'altra banda, cap voluntat explícita d'incorporar-s'hi. Tret d'algun esment molt escadusser que parlava de baixades de falles sempre en un moment anterior a la Guerra Civil, i en tot cas en àmbits que podien vincular-se amb la influència andorrana, com Argolell, al municipi de les Valls de Valira (Pantebre, 1997: 75; Miró, 2009: 11), la comarca de l'Alt Urgell no aportava cap tradició significativa ni reconeguda al voltant del món fallaire. I en tot cas, aquest esment puntual no era prou significatiu com per suscitar un interès generalitzat, i molt menys per reivindicar una recuperació de la festa a l'Alt Urgell. La troballa documental de les falles d'Alàs va capgirar aquesta tendència. No es tractava només del testimoni de la seva celebració en terres de l'Alt Urgell, sinó també del fet que es tractava del primer esment conegut de les falles a Catalunya. Això atorgava un notable valor afegit a la notícia i justificava per ella mateix l'interès de *recuperar* aquesta festa de les falles documentada al segle XVI, una *recuperació* que difícilment hauria estat justificable en altres circumstàncies. El context vinculat amb el final de la pandèmia de la Covid-19 —almenys així es percebia en aquell moment— va ser també un factor a considerar a l'hora de mobilitzar voluntats, amb el desig de deixar enrere un període de tancament i de desànim generalitzats.

S'ha parlat molt de *recuperació* de la festa i en molts sentits, aquesta idea va ser clau per garantir l'èxit i promoure la gran expectació que va generar la primera baixada de les falles d'Alàs, si més no que n'hi hagués constància des de mitjan segle XVI. En realitat, més que d'una recuperació cal parlar d'una recreació, a partir de la legitimitat moral que donava aquell esment documental que, d'altra banda, no aportava gairebé cap altra dada, tret de l'indret on s'encenien els fars, a la serra de les Peces. D'aquesta manera, la baixada de les falles d'Alàs es va basar en les experiències d'altres comarques, especialment de l'Alta Ribagorça, arran de la vinculació personal d'algun dels organitzadors. En aquest sentit, l'organització de la baixada de falles d'Alàs ha estat un exercici de difusió d'una manifestació de caràcter acadèmic, centrada en la interpretació d'una informació poc accessible al públic general, que ha estat assumida pel col·lectiu de veïns d'Alàs i, de retruc, de bona part del seu entorn, en una manifestació pròpia de la qual sentir-se orgullós. D'aquesta manera, la implicació activa de tot el veïnat d'Alàs i del seu terme municipal, la participació de voluntaris de tot l'entorn i la gran expectació generada, tant a l'entorn

immediat com a nivell nacional, han suposat una gran injecció d'autoestima per a una comarca pirinenca que, de forma habitual, ha quedat al marge d'una imatge d'autenticitat en la seva relació amb unes suposades tradicions ancestrals pirinenques.

Bibliografia

MIRÓ I TUSET, Climent (2009) «Les falles d'Andorra, un referent folklòric perdut i recuperat», *Ex-Libris Casa Bauró*, 12, Andorra la Vella: Biblioteca Nacional, p. 8-13.

PANTEBRE TRASFI, Rosalia (1997), *El parlar d'Andorra*, Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana.

RIART ARNALOT, Oriol (2017) «Les falles del Pirineu», a XAVIER ROVIRÓ, *Focs a la Mediterrània. I Simposi Internacional Focs Festius a la Mediterrània*, Barcelona: Editorial Afers, p. 95-107.

Com la creació dynamitza el país

Perdoneu si comenci aquesta ponència per una experiència personal. Són nascut a Ceret. Ceret a l'entorn dels anys 1910 acull en Picasso i en Braque, i tots dos, fora de l'art convencional de l'època, rumiaran una manera diferent de fer art. Serà el naixement del cubisme. Més tard, d'altres artistes –Arman amb la seua caixa d'escombraries, en Cesar amb les concrecions de cotxes, en Buren amb les seves ratlles negres i blanques, i tants d'altres– han fet de Ceret un lloc de presència d'art d'avantguardia. El museu de Ceret se farà ressò d'aquestes creacions artístiques noves. És dins aquest ambient, amb la necessitat íntima de seguir aquest camí nou obert, que personalment cercaré a fer obra de pintura diferent. A casa sem pagesos. A l'entorn de casa hi ha rastre d'aquesta activitat. Una reixa rovellada, una planxa de fusta abandonada, una pota de conill penjada a un arbre, un davantal que se seca sus d'un fil... Aquests elements serviran per dir que la bellesa se troba a pertot arreu, fora d'un esteticisme seductor, destinat a una classe burgesa que compra pintura per valoritzar el seu menjador. Aquest preàmbul és només per afirmar que la terra que t'ha vist ha néixer, que la família on has crescut, farà lo que ets. Sóc català i sóc pagès. Aquesta realitat farà una creació diferent que si hagués nascut en Suïssa o en Noruega.

Tard, hi haurà coneixença de l'obra de l'Antoni Tàpies. Hi ha pas aquí la pretensió de fer anàlisi de l'obra d'en Tàpies que se troba a pertot arreu, només insistir i dir que en Tàpies, que viu sota el règim feixista d'en Franco, farà resistència i donarà relleu a coses ordinàries de la vida: una pintada sus d'una paret, (una tàpia és una paret, no?), una petjada sus d'una vorera, un tall d'estofa que ha viscut..., només constatar que en Tàpies és català que la seua obra és il·lustració de la seua identitat. Altre creador que diu qui sem és en Gaudí. La Sagrada Família és un dels monuments el més visitat de tota Europa. I en Gaudí és conegut com a arquitecte català. Altre creador per diu qui sem, en Pau Casals, "I am a catalan". Aquestes paraules d'actualitat han fet el torn del món sencer. Altres creadors



Miquel Arnaudies,
artista pintor,
president del Centre
Cultural Català del
Vallespir

que diuen qui sem: Eliana Comalada, Ferran Adrià, tant d'altres. La cuina catalana és un passaport internacional de la nostra cultura. Aquests artistes i tant d'altres: Lluís Llach, Montserrat Caballé, La Fura dels Baus... i tants d'altres, han portat nostra identitat fora de nostres fronteres. Dit això ho hem de tenir clar: la creació catalana, diu el nostre seny català, porta nostra singularitat, porta l'esperit de les corts, porta democràcia, tolerància, vocabulari diferent de allò que promou una Europa prostituïda en la llei del mercat, en un liberalisme frustrant. Dins aquest sentit se pot afirmar que nostra creació dinamitza el nostre país.

Pro sem aquí, avui, dins un marc de trobades pirinenques. Bé. Pirineu també és Catalunya, i el Canigó és emblema de nostra identitat, la pregunta seria de saber si la creació, doncs la imaginació, que té per originis les nostres muntanyes poden participar a dinamitzar nostre territori?

Dinamitzar, primer s'ho ha de voler, individualment, col·lectivament. Perquè, fins i tot se podria triar de quedar-se així tranquils, tal com sem, amb harmonia amb la natura, sense el menester de la fressa que engegar una mena de dinamització.

Dinamitzar? Sí. Pro, pas de qualsevol manera. Dinamitzar és pas destrossar paisatges per complaure foresters que venen només enganxar un curt temps, allò que els hi va bé a ells i qui després s'enfugen. Si malgrat tot, se triar de dinamitzar, se necessitarà una creació particular per mantenir harmonia. S'ha de dir que la primera de les coses, i la sola potser, és entre nosaltres tenir consciència de allò que sem. Saber que sem diferents, que nostres diferències és una riquesa per nostra nació i que l'equilibri entre progrés i tradició que nos caracteritza s'ha de fer dins el respecte de les nostres veritats.

El nostre objectiu ha pas de ser anivellament de nostra cultura per que sigui entesa per tots, pro serà de fer entendre que l'essència de nostra cultura porta un humanisme històric que s'ha pas de perdre i que una república catalana lliure és enriquidora per tots els pobles. Dinamitzar amb la ajuda de la creació sí, pro dins aquesta utopia.

La Xarxa de Muntanyes Mediterrànies Emblemàtiques (EMM) i el foment del turisme responsable al Berguedà

Resum: La Xarxa de Muntanyes Mediterrànies Emblemàtiques (EMM) té com a objectiu el foment del desenvolupament local a través del turisme sostenible i responsable. Actua en territoris del rerepaís de muntanyes de renom i explotades turísticament ("emblemàtiques"). A través de la creació de rutes per aquests territoris ("ecoitineraris"), es busca contribuir a revertir una sèrie de dinàmiques socioeconòmiques negatives. Un dels territoris que participen en aquesta iniciativa està situat al peu del massís del Pedraforca, al Berguedà; una comarca compromesa amb el foment del turisme sostenible. En aquesta comunicació, expliquem com l'ecoitinerari "Les 7 cares del Pedraforca" està contribuint a enfortir el teixit social i empresarial a la comarca, i com l'Agència de Desenvolupament del Berguedà comparteix les experiències del territori en el si de la Xarxa EMM.

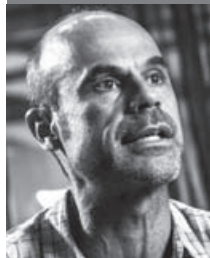
Paraules clau: desenvolupament local, cocreació, agents territorials, ecoitineraris, Pirineu, Unió Europea.

1. Introducció: temàtica, cas d'estudi i objectiu de la comunicació

El turisme és una activitat econòmica que, en les nostres societats, juga un paper fonamental en el manteniment de les constants vitals de molts territoris, especialment de muntanya. No resulta, doncs, casual que l'increment de l'activitat turística a les comarques de muntanya esdevingui sovint la causa principal de l'augment de les rendes i del redreçament demogràfic d'aquestes comarques (Pallarès, 2009). Com és ben sabut, però, el turisme té moltes cares, i al Pirineu se n'han vistes totes: la més agressiva, amb els esports d'hivern i les estacions d'esquí, que han generat moltes transformacions territorials i que ara s'han d'ajustar a un nou context de canvi climàtic que és una realitat present (i no futura).¹ L'altra cara és la d'un turisme tou, alineat amb els plantejaments del desenvolupament sostenible derivats de la tan suada definició canònica (Brundtland, 1987) i amb l'agenda política global per a afrontar els reptes presents del planeta (Assemblea General de



Alexis Sancho i Reinoso, consultor freelance, Universitat de Viena, Departament d'Antropologia Social i Cultural



Ramon Serrat i Mulà, consultor freelance, CETT-UB, Escola de Turisme, Hoteleria i Gastronomia



Rosa Colomer i Oró, Agència de Desenvolupament del Berguedà

Nacions Unides, 2015). Un turisme respectuós amb l'entorn natural i social, i que no aspira a convertir-se en un monoconreu, sinó que ha de formar part d'una estratègia de desenvolupament local i regional basada en la diversificació econòmica (OMT, 1999).

Molts ens governamentals intenten adoptar i promoure un turisme *sostenible* des de fa almenys 20 anys. El problema és que aquest concepte descansa sobre uns fonaments vagues (Idelhadj, Rivera i Rodríguez, 2012) i, consegüentment, ha rebut moltes crítiques. Hom considera que, per tal de dur-se a la pràctica, el concepte implica un replantejament de molts dels principis que han regit el govern del territori durant els darrers temps. Per exemple, cal introduir l'enfocament de baix a dalt com a contrapès del govern de dalt a baix. A la pràctica, això significa atorgar instruments a la població local per a la seva inclusió en la presa de decisions. En aquesta línia, hom parla de *turisme responsable* com un enfocament que porti a la pràctica el principi de sostenibilitat. Com quelcom que faci del turisme una activitat que permeti millorar les condicions de vida dels habitants d'un indret per tal de fer aquest indret un lloc més atractiu per ésser visitat (International Conference on Responsible Tourism in Destinations, 2002).

El Berguedà és una comarca situada a cavall del Pirineu i la Depressió Central, marcada per la seva localització geogràfica a la capçalera i part del curs mitjà del Llobregat, l'artèria fluvial de la Catalunya central que dóna accés a Barcelona i el seu entorn metropolità, i que va esdevenir un dels eixos principals d'industrialització a Catalunya.

El Berguedà, com el Ripollès, és un exemple de territori de muntanya que demostra que el desenvolupament basat en la industrialització no garanteix una estructura demogràfica i socio-econòmica estable i al marge dels clàssics problemes de la muntanya. Malgrat la seva vocació industrial, amb la indústria tèxtil i extractiva (minería de carbó) al capdavant, el Berguedà històricament no ha pogut escapar d'una dinàmica demogràfica i econòmica negativa.²

Els anys 1980, el profund reajustament industrial fruit de la terciarització de les economies occidentals va empènyer tota la comarca a una crisi profunda, de la qual s'ha recuperat només parcialment. Paradoxalment, la indústria (desapareguda en tant que activitat econòmica) ha estat un dels principals factors d'impuls del turisme a la comarca; una activitat *a priori* poc compatible amb la indústria. Tanmateix, el patrimoni industrial (tant tangible com intangible) ha estat l'element clau que s'ha erigit en un dels pilars de la promoció turística de la comarca.

Tenint en compte el que hem explicat més amunt, el gran repte és no tornar a caure en el *parany* d'una activitat que esdevingui *massa important* (per exemple, en termes de població activa),³ sinó de ser capaços de construir el present i el futur de la comarca sobre diverses activitats productives. Una de les múltiples formes d'afrontar aquest repte és plantejar-se el turisme com una activitat inserida en una estratègia de desenvolupament territorial i local, i no com un sector econòmic amb una agenda pròpia. Quelcom precisament alineat amb els principis del turisme responsable.

Aquesta comunicació té un doble objectiu: per un costat, presentar la Xarxa de Muntanyes Mediterrànies Emblemàtiques ("la Xarxa", d'ara endavant) com un exemple d'iniciativa de foment del turisme sostenible i responsable en entorns de muntanya arreu de la conca

septentrional del Mar Mediterrani; per l'altre, explicar com el territori de l'entorn del massís del Pedraforca, al nord de la comarca, contribueix a l'aplicació, sobre el terreny, dels principis de la Xarxa, i també a l'intercanvi d'experiències amb altres territoris.

El primer objectiu serà abordat al capítol 2, mentre que el segon ho serà al capítol 4. El capítol 3 està dedicat a presentar breument l'actor que representa el territori del Pedraforca a la Xarxa: l'Agència de Desenvolupament del Berguedà ("l'Agència", d'ara endavant). Finalment, el capítol 5 recull una sèrie de reflexions crítiques per fer balanç de l'activitat de la Xarxa i del paper de l'Agència. El capítol 6 recull l'essència de l'article i el conclou.

2. La Xarxa de Muntanyes Mediterrànies Emblemàtiques: objectiu i experiència acumulada

La Xarxa de Muntanyes Emblemàtiques Mediterrànies (EMM, per les seves inicials en anglès) és una iniciativa que sorgí el 2013 en el marc del programa d'ajuts europeus per al desenvolupament regional Leader. La llavor de la idea era aprofitar l'atracció que generen determinades muntanyes emblemàtiques (és a dir, amb una sèrie de connotacions que les fan especialment conegudes i estimades a la contrada i reconegudes regionalment o, fins i tot, globalment) per fomentar el desenvolupament del rerepaís a través de productes turístics alineats amb el model de turisme sostenible. Les muntanyes que potencialment interessaven a la Xarxa havien d'estar localitzades dins de la conca mediterrània, idealment no massa allunyades del litoral.

Els socis de la Xarxa van identificar les seves corresponents muntanyes emblemàtiques i van observar que els seus territoris es trobaven en situacions similars: el rerepaís no s'aprofita dels fluxos turístics, que se solen concentrar o bé a la costa, o bé al cim de la muntanya, o bé en ambdós espais. A més, el turisme en aquests territoris pateix una marcada estacionalització; un fenomen molt recurrent en destinacions turístiques temperades del sud d'Europa (Capó Parrilla et al, 2006).

La Xarxa es va crear per part de tres socis inicials que representaven a tres muntanyes emblemàtiques: el Canigó, el mont Olimp a Grècia i les muntanyes Pirin a Bulgària. A la pràctica, la creació va venir motivada per respondre a un triple repte:

- 1 - Preservar valors patrimonials d'amenaques internes i externes.
- 2 - Compartir experiències positives i bones pràctiques.
- 3 - Incrementar el reconeixement internacional.

Amb el pas dels anys, la Xarxa ha anat incorporant socis, i un dels primers a fer-ho va ser l'Agència de Desenvolupament del Berguedà, que va proposar el massís del Pedraforca com a *muntanya emblemàtica* per formar part de la Xarxa. El mapa de la figura 1 mostra la totalitat de muntanyes incloses a la Xarxa en l'actualitat. Les que estan representades en color verd fosc tenen un paper fonamental, perquè són els socis més actius i que actuen com a exemples de transferència de bones pràctiques cap a muntanyes que s'han incorporat recentment (en color verd clar). Més avall donarem més detalls sobre aquest assumpte. La resta de muntanyes juga actualment un paper secundari, ja sigui com a socis associats en projectes actuals (en gris fosc) o anteriors (en gris clar).



Figura 1: Mapa de localització de les muntanyes emblemàtiques de la Xarxa EMM. Font: Elaboració pròpia amb ArcGis online

El pas decisiu per a la consolidació de la Xarxa va ser la concessió, el 2017, d'un projecte europeu en el marc del programa Interreg MED: el projecte EMbleMatiC (Emblematic Mediterranean Mountains as a Coastal Destination of Excellence), que va permetre ampliar la xarxa a nou (9) muntanyes arreu de cinc (5) estats a la ribera nord del Mediterrani. Els socis del projecte van engegar un ambiciós programa que incloïa el desenvolupament d'una eina concreta per afrontar els reptes esmentats més amunt i amb un triple objectiu:

- Reconduir els fluxos turístics de la costa cap a l'interior.
- Desestacionalitzar l'oferta turística.
- Assegurar que la població local sigui la beneficiària d'aquesta estratègia.

Amb el suport de l'Escola Universitària de Turisme adscrita a la Universitat de Barcelona, el CETT-UB, els socis van crear una sèrie de rutes a l'entorn de cadascuna de llurs muntanyes emblemàtiques. Aquestes rutes o *ecoitineraris* estan concebudes segons un mateix patró i han de complir amb una sèrie de característiques comunes. En total, el consorci va identificar trenta (30) atributs, que constitueixen el denominador comú de tots els itineraris i els seus respectius productes turístics: els anomenats *ecoviatges*. Aquests atributs tenen a veure amb cinc temàtiques:

- 1 - *El disseny de la ruta*. L'itinerari ha de quedar localitzat al peu de la muntanya, i no pot presentar una dificultat excessiva, per tal de permetre un accés potencialment universal. A més, ha de ser accessible durant tot l'any i ha d'estar concebut de manera que s'aprofitin al màxim les infraestructures que ja existeixen (i no generar la necessitat de crear-ne de noves).
- 2 - *Els serveis que ofereix la ruta* han d'incloure, entre d'altres, una senyalització consistent i canals adequats per interpretar el territori, presentant els seus trets paisatgístics i patrimonials, i prioritant els recursos propis (per exemple, la gastronomia i l'allotjament locals).

3 - Les *dimensions ètica i ambiental*, que impliquen el foment d'una mobilitat neta i/o de caràcter públic i col·lectiu, la interacció amb els habitants de la regió, o mesures de conscienciació en relació a la pràctica del turisme responsable (com ara la compensació de la petjada de carboni).

4 - Un *gestió i una governança sòlides*, que es recolzin en plans d'acció per a la millora contínua del projecte; cosa que passa, en bona mesura, pel protagonisme dels agents territorials locals.

5 - Una *estratègia de màrqueting* on quedi clar que el producte s'adreça per igual als visitants forans i a la població local, i on la promoció del propi territori quedi inserida dins de la promoció de la Xarxa.

El projecte "EMbleMatiC" va acabar de forma reeixida, amb nou (9) ecoitineraris a l'entorn de muntanyes com el Gran Sasso, als Abruzzi italians; l'Etna, el gran volcà sicilià; el mont Olimp, a la Macedònia Central grega; el mont Idà (Psiloritis), a Creta; la serra de Tramuntana mallorquina, amb el puig de Galatzó com a cim emblemàtic; el mont de Sainte-Victoire, al cor de la Provença; el Çika, a la costa meridional albanesa; el tan connotat pic del Canigó, entre el Conflent i el Vallespir; i, per descomptat, el massís del Pedraforca, al Berguedà.

D'ençà la finalització d'aquest projecte a finals del 2019, la Xarxa ha aconseguit continuar les seves activitats a través de diferents formes: per exemple, el projecte "Youth 4 Emblematic Mountains project (Y4EMM)" del programa Erasmus Plus, que pretén involucrar el jovent local en el desenvolupament present i futur d'algunes de les muntanyes de la xarxa, de manera que actuïn com a ambaixadors de la xarxa i fomentin la conscienciació entre la població local en relació a reptes com el canvi climàtic.

El 2021, el mateix programa Interreg MED va reconèixer el potencial de transferència del projecte EMbleMatiC amb la concessió d'un segon projecte, "EMbleMatiC Plus", que pretén transferir les lliçons apreses durant el primer projecte a quatre nous territoris escollits per la mateixa Xarxa. Aquest projecte, que en el moment de la redacció d'aquest article (maig de 2022) es troba en la seva fase decisiva, ha emprat un dels instruments resultants del projecte anterior, la *Guia de Transferència* (Sancho & Serrat, 2019), per tal de dissenyar ecoitineraris dins dels nous territoris escollits a Croàcia (la serra del Kozjak, al sud de la Dalmàcia), a Itàlia (els Monti Lessini, als Prealps de la província de Verona i també el volcà Stromboli, a l'illa homònima) i a Montenegro (la serralada del Komovi, a l'est del país).

3. L'Agència de Desenvolupament del Berguedà, membre de la Xarxa EMM

Com detalla el punt 1 de l'article 1 dels seus Estatuts, l'Agència de Desenvolupament del Berguedà "és un ens consorcial públic de caràcter local i naturalesa associativa i institucional, dotat de personalitat jurídica pròpia i independent i capacitat plena per al compliment dels seus fins i sotmès a l'ordenament públic." Aquesta entitat va néixer a partir de la iniciativa de l'Ajuntament de Cercs i del Consell Comarcal del Berguedà. En l'actualitat, la totalitat dels municipis de la comarca (31) en formen part, juntament amb cinc entitats més del món del treball (sindicats), l'empresa (cambra de comerç i associació d'empresaris) i el turisme (Associació d'Hostaleria i Turisme del Berguedà).

Al punt 4 dels esmentats Estatuts s'explica la raó de ser de l'Agència: "L'objecte principal de l'Agència és el desenvolupament de mesures i accions per afavorir una major cohesió i coordinació interorganitzativa, i augmentar la competitivitat i el desenvolupament global de la comarca del Berguedà. L'Agència actua, per tant, com a motor de desenvolupament del territori. D'aquesta manera, els objectius principals centrals de l'ens són:

- L'impuls de la competitivitat i la innovació.
- La dinamització i la facilitació del mercat de treball.
- L'assistència tècnica i el foment del desenvolupament territorial.
- L'impuls d'infraestructures.
- La defensa i el desenvolupament del Medi Ambient i el foment d'energies alternatives.
- El foment del turisme."⁴

Precisament l'oportunitat d'incidir en alguns d'aquests objectius com ara el foment del desenvolupament territorial, la defensa i el desenvolupament del medi ambient i el foment del turisme van ser els motius que van engrescar a l'Agència a acceptar el repte d'entrar a formar part d'aquesta iniciativa.

De fet, des de la seva creació, l'Agència fomenta el desenvolupament territorial donant suport o impulsant projectes d'àmbit comarcal, municipal o plurimunicipal. En aquest cas, es va preveure que l'abast d'aquest projecte podia transcendir més enllà del dos municipis tradicionalment associats al Pedraforca (Saldes i Gósol) i eixamplar la mirada per donar cobertura a un espai territorial més gran que pogués abastar tot l'Alt Berguedà i, fins i tot, arribar a la vall de Tuixent, a l'Alt Urgell.

Pel que fa a la defensa i el desenvolupament del medi ambient, l'Agència (i més concretament el servei de turisme d'aquesta entitat) actua com a ens gestor per a la implantació del compromís per la sostenibilitat *Biosphere*⁵ a la província de Barcelona des de la seva creació. En aquest sentit, més de 40 empreses de la comarca ostenten aquest distintiu i treballen per aconseguir tenir un negoci més sostenible i, de retruc, que el conjunt de la comarca també ho sigui. Aquest treball per la sostenibilitat es veu reforçat des de fa uns anys amb el reconeixement del Berguedà amb la certificació *Green Destinations*.⁶

Des de l'Agència es va creure que entrar a formar part de la Xarxa EMM podia contribuir a reforçar la notorietat del massís del Pedraforca i de tot el Berguedà arreu de la Mediterrània; identificar reptes i oportunitats per treballar conjuntament amb altres territoris similars; i crear una nova oferta turística per arribar a nous mercats, més conscienciats i motivats per aquestes noves formes de turisme.

4. El producte d'una col·laboració local en xarxa: l'ecoitinerari "Les 7 cares del Pedraforca"

L'Agència de Desenvolupament del Berguedà fomenta la participació ciutadana i d'entitats en la consecució dels objectius i temàtiques que acabem d'esmentar al capítol anterior. En el context de la Xarxa EMM, l'Agència ha aconseguit consolidar un grup de treball on participen, de forma regular (amb trobades mensuals), al voltant de 25 actors que, de forma individual o en representació de diverses entitats, participen activament en el foment del desenvolupament de la seva contrada. El fruit tangible d'aquesta col·laboració *horitzontal*

(codisseny o cocreació,⁷ termes en boga en el context de projectes internacionals sobre sostenibilitat) durant el projecte "EMbleMatiC" va ser la creació de l'ecoitinerari anomenat *Les 7 cares del Pedraforca*. El nom de l'ecoitinerari indica explícitament que es tracta d'una xarxa de rutes a través de les quals s'accedeix a descobrir un ventall d'aspectes lligats a les característiques del territori de l'entorn del massís del Pedraforca.

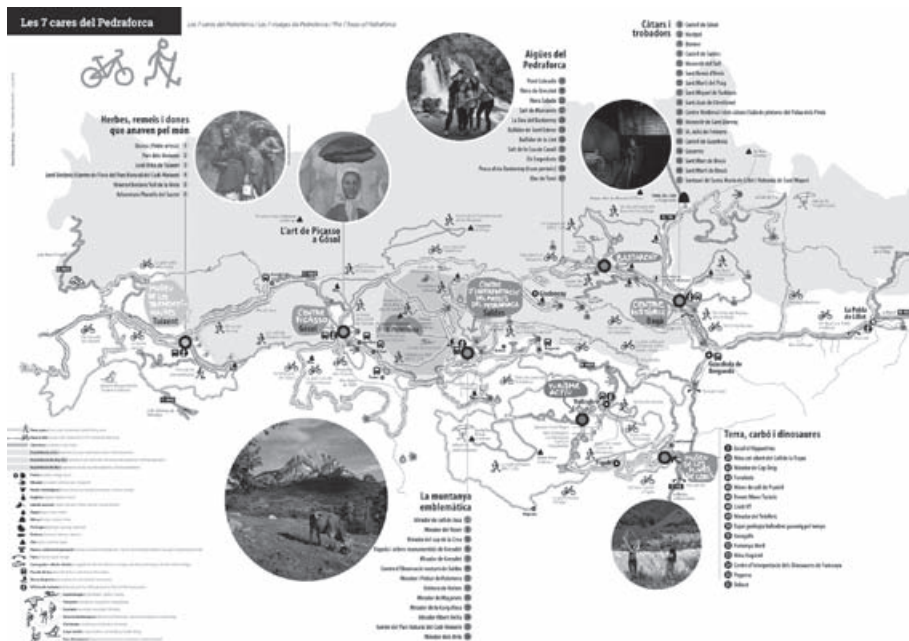


Figura 2. Mapa de promoció de l'ecoitinerari "les 7 cares del Pedraforca". Font: <https://www.elbergueda.cat/ca/pl215/planifica/publicacions/id3/mapa-les-7-cares-del-pedraforca.htm> [accés el 25 d'abril de 2022]

El camí per arribar fins aquí no ha estat fàcil, però mirant-ho retrospectivament es podria dir que el plantejament va ser l'adequat per assolir un resultat final satisfactori. I és que, des del primer moment, es va motivar la participació directa dels agents públics i privats del territori per treballar en el disseny, la creació i la implementació de l'ecoitinerari d'acord amb els requeriments generals del projecte. De fet, en el moment de la confirmació de l'atorgament del projecte ja es va convocar una reunió on es van convidar tots els agents del territori per explicar-los els detalls de l'aventura que tot just estava a punt d'arrencar. I els agents es van implicar, fins al punt de realitzar 27 trobades, mes rere mes, per treballar colze a colze i arribar a crear i a portar sobre el terreny l'ecoitinerari (vegeu figura 3). Durant el temps de durada del projecte, al voltant de 30 empreses van participar activament en el grup de treball i un total de 65 van rebre els coneixements suficients del projecte com per poder ser inclosos en la guia turística "Les 7 cares del Pedraforca".⁸

Aquest treball va permetre aglutinar empreses turístiques de diversos àmbits al voltant d'una mateixa taula, abordar reptes i necessitats conjuntes, ser conscients de les dificultats d'implementació d'algunes accions i, sobretot, tenir l'oportunitat de conèixer-se entre ells. Per exemple, alguns gestors d'allotjaments turístics van descobrir l'existència d'altres allotjaments turístics que no coneixien i que, en alguns casos, eren gairebé veïns. Molts establiments de restauració van conèixer algunes activitats que es podien fer al costat de casa seva o productes agroalimentaris de proximitat que podien incloure en les seves cartes. Però, per damunt de tot, els i les participants es van adonar que treballar col·lectivament els podia aportar beneficis o millores que no podrien aconseguir de forma individual.

D'altra banda, el fet d'haver de complir uns determinats atributs per a la creació de l'ecoitinerari o d'uns determinats compromisos per poder formar part de la guia, va esperonar als empresaris a realitzar certes millores en els seus negocis. A tall d'exemple, alguns van començar a interactuar amb altres empreses per donar més opcions als seus clients per enriquir o allargar la seva estada, van conscienciar-se que calia informar als clients de quins comportaments responsables havien de fer per posar en valor el territori, o van començar a crear uns pícnic sostenibles sense generar residus i prioritzant els productes de proximitat. Fins i tot, aquesta darrera iniciativa s'ha utilitzat com a punt de partida per una acció pilot en el projecte Incircle,⁹ que té per objectiu el foment de l'economia circular en el sector turístic.

Més enllà de les fronteres de la comarca, l'Agència juga un paper important de transmissió de l'experiència acumulada dins la Xarxa. Tal i com hem avançat al capítol 2, en el marc del projecte "EMbleMatiC Plus", l'Agència, juntament amb les organitzacions que representen el Canigó i el Mont Olimp, actuen com a entitats *donants* en un procés de transferència de l'experiència acumulada durant el primer projecte "EMbleMatiC". En concret,



Figura 3. Fotografies corresponents a algunes de les trobades del procés de creació i aplicació sobre el terreny de l'ecoitinerari "Les 7 cares del Pedraforca".
Font: Agència de Desenvolupament del Berguedà

l'objectiu és assessorar els nous territoris de la xarxa en la creació dels seus propis ecoitineraris. Els 30 criteris esmentats a l'apartat 2 juguen un paper fonamental per tal d'assegurar que la concepció i la qualitat dels itineraris (i futurs productes turístics) convergeixi amb els objectius i els valors de la Xarxa.

Els tres autors d'aquest text s'encarreguen, en qualitat d'assessors externs –Ramon Serrat i Alexis Sancho– i de territori *donant* –Rosa Colomer–, de monitoritzar i acompanyar els nous socis (*receptors*) a través de tot aquest procés, que condueix a la redacció d'un pla d'acció local que ha d'orientar l'aplicació, sobre el terreny, de la idea d'itinerari que desenvolupen durant el temps de vida del projecte. Naturalment, aquest assessorament s'ha produït de forma continuada, amb converses i intercanvi d'informació, però també a través de visites in situ (on ha participat l'Agència de Desenvolupament del Berguedà –vegeu Figura 4), per conèixer, de primera mà, la realitat del territori i les idees i projecte de les entitats que representen les noves muntanyes emblemàtiques.

5. Balanç de cinc anys de col·laboració (2017-2022). L'aportació "de territoris per a territoris"

Els anys transcorreguts d'ençà de la incorporació de l'Agència a la Xarxa EMM ens permeten concloure que el balanç ha estat prou satisfactori. En un context de xarxa i amb la presència d'actors de naturalesa relativament similar (en quant a abast territorial, objectius i filosofia), l'absència de jerarquies (més enllà del paper coordinador d'un dels socis, que actua formalment com a líder del projecte) permet un treball que podríem qualificar, seguint el vocabulari informàtic, de *peer-to-peer*; és a dir, un treball horitzontal entre representants de territoris diferents a través del qual cada participant treu profit de les experiències de la resta. A més, cada territori té un grau d'autonomia suficient com per decidir, per si mateix, com en vol treure profit, de les experiències dels companys de viatge.

Certament, en el cas de la generació dels *ecoitineraris*, cada soci va haver de demostrar que el seu projecte complia amb la llista d'atributs pactada. Això sí: aquesta llista va ser fruit d'un procés de decisió conjunta, on tots



Figura 4. Fotografies corresponents a les visites de camp per a l'assessorament de nous ecoitineraris (de dalt a baix), a Montenegro a Itàlia i a Croàcia. Fotografies d'Alexis Sancho

els socis van poder participar, i on les decisions es van prendre per consens.

La col·laboració internacional s'ha exercit amb una *geometria variable*: a un nivell multilateral, el treball conjunt dins dels projectes s'ha desenvolupant amb tot el consorci, amb reunions periòdiques (tant virtuals com en persona) amb tots els membres del projecte (vegeu figura 5). A més, i per raons de proximitat geogràfica i cultural/lingüística, l'Agència ha pogut aprofitar la presència del Syndicat Mixte du Canigó (entitat que representa la muntanya del Canigó a la Xarxa EMM, i que va convidar l'Agència a participar a la Xarxa) per establir una col·laboració més propera amb aquest soci. Per exemple, la primera reunió del projecte "EMbleMatiC Plus" es va organitzar conjuntament per ambdós socis, i el programa de la trobada va quedar compartit entre les terres del Canigó i del Pedraforca (vegeu Figura 5). La col·laboració segueix desenvolupant-se, i actualment s'estan buscant línies de finançament europeu (programa Interreg Poctefa) per enfortir i intercanviar experiències entre els agents del territori a banda i banda de la frontera estatal.

Més enllà de la naturalesa de la col·laboració, una de les grans lliçons que obtenim d'aquest procés és la gran dificultat de mantenir viva la Xarxa més enllà de l'existència de projectes, que són la font de finançament que permet que tot es posi en marxa. És fonamental *mantenir el caliu* mentre no arribin fons, perquè només així la Xarxa estarà preparada per buscar noves oportunitats. De nou, la clau de tot plegat rau en aconseguir que els agents del territori s'hi impliquin. Són ells qui han de fer-se seva la idea que defensa la Xarxa; són ells qui, en realitat, juguen el paper ambivalent d'agent i de receptor. Les entitats, les empreses i la societat civil de les valls del Pedraforca i del Berguedà és i serà qui es beneficiï del desenvolupament de la seva pròpia comarca, però aquest desenvolupament no es produirà si no hi ha una implicació directa i entusiasta per part seva. Aquesta implicació, òbviament, representa un esforç personal i col·lectiu molt important i que cal que sigui reconegut. Les persones que s'hi impliquen ho fan sovint en el seu temps de vida privat, i el seu interès barreja motivació personal, altruisme i desig de prosperitat individual, familiar i empresarial.



Figura 5: Fotografies de la primera reunió del projecte "EMbleMatiC Plus", celebrada a Marqueixanes (Conflent) i Saldes (Berguedà) l'octubre de 2021. Font: Rosa Colomer

Només d'aquesta manera es poden portar a la pràctica, amb noms i cognoms, els principis teòrics del turisme responsable.

Si ens concentrem en el cas del Pedraforca, podem concloure que la creació de l'ecoitinerari *Les 7 cares del Pedraforca* ha representat un canvi de paradigma en la forma de concebre el turisme a la comarca. S'ha passat d'una mirada individual a una mirada col·lectiva; també s'ha produït un canvi de rumb en la forma de crear i de gestionar el producte turístic, fent que cada vegada sigui més sostenible i que la petjada que deixi en el territori només sigui per millorar-lo.

La nostra anàlisi quedaria, no obstant, esbiaixada si obviem els aspectes menys positius del treball en xarxa. Al llarg d'aquests anys hem comprovat com de difícil resulta engegar i executar accions concretes en territoris que, per molt que comparteixin característiques geogràfiques i les causes de llurs problemes, finalment estan inserits en contextos locals i regionals propis, que determinen el ritme de disseny i execució dels projectes sobre el terreny. Alguns membres de la Xarxa, per exemple, no compten amb una estructura prou consolidada com per poder assegurar la pervivència de l'entitat. En altres casos, simplement no s'ha pogut comptar amb l'empenta suficient com per convèncer els dirigents de l'entitat d'apostar fort per la Xarxa. D'altra banda, la cultura de la participació també és molt diferent en cadascun dels contextos locals, regionals i nacionals, i això fa que determinats assumptes poc convencionals necessitin més temps per a ésser assimilats i aplicats en uns indrets que no pas en d'altres. Per exemple, no és el mateix parlar de compensació de la petjada de carboni o de foment de certificacions de productes ecològics o de proximitat a Itàlia o a França que a Albània o a Montenegro. En aquest sentit, l'Agència ha jugat un paper que podem titllar de pioner, perquè ha mostrat un compromís sòlid en tots aquests anys, i també prou obertura de mires com per poder incorporar assumptes que fa uns anys encara no estaven al centre del debat sobre turisme sostenible.

6. Recapitulació

A partir dels conceptes de turisme sostenible i de turisme responsable, amb una definició vaga i amb dificultats d'aplicació a la pràctica, hem presentat el cas de la Xarxa de Muntanyes Mediterrànies Emblemàtiques com una iniciativa que intenta aplicar eines concretes (*ecoitineraris*) sobre uns territoris concrets (el rerepaís de muntanyes reconegudes i explotades turísticament) per fomentar el seu desenvolupament amb el protagonisme de la població local. En concret, ens hem concentrat en un dels membres d'aquesta Xarxa, l'Agència de Desenvolupament del Berguedà; ens que ha coordinat la creació d'una sèrie de rutes en l'entorn del massís del Pedraforca. El procés de creació ha estat marcat per la participació sostinguda d'una sèrie d'agents locals, que han de ser el garant del bon funcionament del producte turístic i el destinatari dels beneficis que pugui aportar al territori.

Bibliografia

- ASSEMBLEA GENERAL DE NACIONS UNIDES (ONU) (2015): *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 21 October 2015, A/RES/70/1, disponible a: <https://www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html> [accés: 25 d'abril de 2022]
- BRUNDTLAND, G. (1987): Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations General Assembly document A/42/427.
- CAPO PARRILLA, J., RIERA FONT, A., ROSSELLÓ NADAL, J., (2006): "The Accommodation Determinants of Seasonal Patterns", *CRE Working Papers (Documents de treball del CRE)* 2006/01, Centre de Recerca Econòmica (UIB - "Sa Nostra"), <https://EconPapers.repec.org/RePEc:pdm:wpaper:2006/01> [accés: 2 de maig de 2022].
- DEL TURA BOVÉ, M.; LAPUERTA, M.; SOLÉ, C.; ROCA, M. (1986): "El paisatge del Berguedà: una proposta de divisió funcional". *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, 18, p. 15-29. Disponible a: <https://raco.cat/index.php/Erol/article/download/171081/250281> [accés: 25 d'abril de 2022].
- IDELHADI, A.; RIVERA, M. Y RODRÍGUEZ, L. (2012): "Turismo responsable, espacios rurales y naturales y cooperación para el desarrollo: a propósito de la" Declaración de Tetuán"(Marruecos)". *Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 10 (5), p. 651-664.
- INTERNATIONAL CONFERENCE ON RESPONSIBLE TOURISM IN DESTINATIONS (2002): The Cape Town Declaration, Cape Town. Disponible a: <https://responsibletourismpartnership.org/cape-town-declaration-on-responsible-tourism/> [accés: 25 d'abril de 2022].
- OMT (1999): *Guía para las administraciones locales: Desarrollo Turístico Sostenible*. Madrid: Organización Mundial del Turismo.
- PALLARÉS, M. (2009): "Turisme a la muntanya". Dins de: LÓPEZ-PALOMEQUE, F. (dir.): *Atles del Turisme a Catalunya. Mapa Nacional de l'Oferta i els Productes Turístics*. Departament d'Innovació, Universitats i Empresa. Disponible a: <http://www.ub.edu/mapaturismecat/ARTS/243.html> [accés: 2 de maig de 2022].
- SANCHO, A., SERRAT, R. (2019): *EMbleMatiC Transfer Guide*. Disponible a: https://emblematic.interreg-med.eu/fileadmin/user_upload/Sites/Sustainable_Tourism/Projects/EMbleMatiC/Library/DELIVERABLES/D.5.3.2-Transfer_Guide/D532-V3-TRANSFER_GUIDE-PP8-CETT-191009.pdf [accés: 25 d'abril de 2022].

Notes

- 1 - En una entrevista recent, el catedràtic de geografia i expert en climatologia J. Martín-Vide ha defensat que les estacions d'esquí han de canviar el seu model de negoci i esdevenir "estacions de muntanya" (Font: <https://www.publico.es/public/entrevista-javier-martin-vide-canvi-climatic-aguditza-les-desigualtats-socials.html> [accés: 25 d'abril de 2022]).
- 2 - "El Berguedà". *Gran Enciclopèdia Catalana* (font: <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/el-bergueda> [accés: 25 d'abril de 2022]).
- 3 - Una dada molt il·lustrativa: el 1975, la indústria tèxtil representava el 60% de la població activa del Berguedà (Del Tura Bovet et al, 1986:20)
- 4 - Font: Butlletí Oficial de la Província de Barcelona (BOPB) del 13 de març de 2017: https://adbergueda.s3.amazonaws.com/uploads/ckeditor/attachments/154/Estatuts_Agencia_mar%C3%A7_2017.pdf [accés el 25 d'abril de 2022].
- 5 - Per a més informació, vegeu <https://www.biospheretourism.com/es/certificacion-biosphere/83>.
- 6 - Per a més informació, vegeu <https://greendestinations.org/>.
- 7 - Per saber més detalls sobre l'origen del terme: <https://ca.wikipedia.org/wiki/Cocreaci%C3%B3> (accés el 25 d'abril de 2022).
- 8 - La guia turística està disponible (en català, castellà i anglès) al web del projecte "EMbleMatiC" (<https://emblematic.interreg-med.eu/>); en concret, a la secció "Deliverable library".
- 9 - Per a més informació, consulteu el web del projecte: <https://incircle.interreg-med.eu/>

El turisme sostenible en zones de muntanya

Introducció

Les muntanyes cobreixen un 27% de la superfície terrestre i estan habitades per uns 1.000 milions de persones; tenen el 30% de totes les àrees clau de la biodiversitat mundial i aporten entre el 60% i el 80% dels recursos d'aigua dolça. Els ecosistemes muntanyosos són vulnerables als creixents efectes negatius del canvi climàtic, als fenòmens meteorològics extrems, a la desforestació, a la degradació de les terres i als desastres naturals dels quals es recuperen lentament. Tant el retrocés i la reducció de les geleres i el permafrost com el canvi en els patrons de neu afecten, de manera negativa, als cicles de l'aigua que repercuteixen en el medi ambient i els mitjans de vida (Nacions Unides [NU], 2019).

En general, les zones de muntanya presenten uns trets característics comuns, com un relleu abrupte i unes condicions climàtiques específiques afegides a la dificultat d'accés. Habitualment, estan localitzades a certa distància de les grans concentracions urbanes i acostumen a tenir una baixa densitat de població amb una disponibilitat limitada de sòl (Vera et al., 2013, p. 160). El turisme, l'agricultura i la ramaderia es presenten com les activitats econòmiques que més es desenvolupen en àrees de muntanya. La ramaderia ha estat considerada com una activitat tradicional que mantenia l'equilibri ecològic i ajudava a la conservació dels paisatges d'aquestes zones.

El turisme és una activitat que necessita molts recursos i transforma els territoris. Quan el turisme es desenvolupa amb intensitat en un determinat indret té tendència a posar la resta de sectors econòmics sota la seva dependència, el que constitueix un factor de fragilitat.

Segons l'Organització Mundial del Turisme (OMT, 2018a, pp. 17, 41), el turisme de muntanya és un tipus d'activitat de lleure que es realitza als països desenvolupats, on esdevé una de les formes més rellevants de turisme. A diferència d'altres tipus, el turisme de muntanya presenta dos aspectes desiguals, en funció de l'oferta



Eva García i Lluelles,
licenciada en
Dret i ADE per la
UAB, professora
col·laboradora de
l'UdA

d'hivern i d'estiu. Malgrat la seva importància, no hi ha una definició internacionalment reconeguda del que s'entén per turisme de muntanya ni normes establertes per recopilar dades que permetin comparar els diferents destins.

Tradicionalment, el turisme de muntanya s'ha associat amb el turisme esportiu i d'aventura i és un fenomen complex que comprèn diverses modalitats com la natura, la relaxació, els esports, el lleure, la cultura, la salut i el benestar. Es relaciona amb un tipus d'activitat de benestar, on molts dels seus visitants es troben atrets per la qualitat de l'aire. Aquest fet es va veure amb claredat durant el confinament decretat pels governs de molts països, durant la pandèmia de la covid-19, fet que va produir que la població de diversos països es desplaçés a les seves residències secundàries, en un entorn *segur*, allunyat dels nuclis més poblats (Seraphin i Dosquet, 2020).

El turisme de muntanya depèn, bàsicament, de l'afluència turística procedent dels mercats propers i es concentra en un nombre limitat de destins. El continent europeu és on es troben més espais muntanyosos amb infraestructures turístiques i accessibilitat (Río-Rama et al, 2019). D'acord amb l'Institut Espanyol de Turisme (2009 citat per Río-Rama et al, 2019), els principals destins de turisme de muntanya són Àustria, Suïssa, França, Itàlia i Alemanya.

Les muntanyes són el segon destí més popular del món, després dels destins costaners (Duglio i Beltramo, 2019). El Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA) considera que la proporció del flux turístic que opta per destins de muntanya se situa entre el 15% i el 20% de l'afluència total (citat per Debarbieux et al., 2014, p. 9). Tot i que aquests destins, segons Río-Rama et al (2019), sempre han existit per estar vinculats a connotacions religioses o ancestrals, han mostrat un ràpid creixement en les darreres dècades. Avui en dia, l'augment de fluxos turístics, el coneixement d'aquests espais, la millor accessibilitat i l'adaptació de les necessàries infraestructures, fan de les zones de muntanya espais de lleure i esportius, més enllà d'un fet religiós.

Malgrat que el turisme de muntanya comparteix característiques amb altres tipus de turisme, ha d'afrontar uns reptes específics, entre els quals cal destacar la incidència de la geografia, el clima i la topografia. Els destins de muntanya estan molt influïts pels seus ecosistemes, on qualsevol canvi en el règim de temperatures pot tenir efectes severes en la demanda turística. A tall d'exemple, la manca de neu requereix inversions significatives per poder dur a terme l'activitat d'hivern. L'entorn i el paisatge són els elements que atrauen els visitants, el que fa que la topografia resulti un factor important, a considerar quan es desenvolupen i mantenen els destins. L'altitud ha esdevingut un actiu de competitivitat entre els destins de muntanya i no totes les regions són apropiades per al desenvolupament turístic, tan sols aquelles que tenen característiques alpines i subalpines (OMT, 2018a, p. 17).

Els visitants s'han vist atrets per les zones muntanyoses de tot el món, per la seva qualitat paisatgística, les seves oportunitats esportives i la seva cultura. Per a moltes regions, el turisme suposa incrementar els ingressos, disposar d'oportunitats laborals i mantenir el seu patrimoni. El turisme genera riquesa en les zones de muntanya, però la seva sostenibilitat depèn de la preservació dels recursos naturals i de la col·laboració de les comunitats

locals; els empresaris turístics han de comprendre la fragilitat d'aquests ecosistemes i comprometre's a no alterar els paisatges i mantenir entorns saludables que resultin atractius pels turistes (NU, 2019).

Especialització del turisme de muntanya

L'actual configuració del turisme de muntanya, a escala mundial, és en gran part el reflex d'un llarg procés d'especialització dels Alps a on, a finals del segle XIX, s'inicien les primeres activitats esportives d'hivern que es comencen a difondre als anys vint del segle passat. La popularització del turisme de muntanya es produeix a partir dels anys seixanta del segle XX; les famílies de les societats industrials comencen a veure com essencial el fet de passar les vacances d'estiu en regions de muntanya (OMT, 2018a, pp. 22-23). Paral·lelament, els Pirineus també s'orienten cap al turisme i, de tota la gamma d'activitats turístiques que es poden desenvolupar en les zones de muntanya, la indústria de l'esquí és la que tindrà més pes econòmic i demogràfic en aquesta regió (Lasanta et al., 2007).

La presència de neu és l'element distintiu de l'actual turisme de muntanya. La neu esdevé el recurs bàsic i l'esquí alpí la principal activitat que genera de manera directa i indirecta rendiments econòmics i llocs de treball. Durant molts anys, el turisme de neu s'havia beneficiat de ser l'única forma popular de lleure a l'exterior en els mesos d'hivern, en països desenvolupats, el que feia innecessària la promoció activa dels destins de muntanya. Ara bé, la proliferació de nous destins de vacances, a conseqüència de la globalització, ha fomentat l'aparició de processos de substitució. Els recursos tradicionals hivernals han perdut el seu monopoli de vacances d'hivern, a causa de l'emergència de destins de mar, sol i sorra al Mediterrani i a les zones de clima tropical (OMT, 2018a).

El turisme de muntanya és bàsicament un mercat entre "iguals", és a dir un mercat entre països amb preferències i productes similars. Aquests països són els que ofereixen la major part de les instal·lacions específiques i també són la font bàsica de viatgers que opten per aquest tipus d'activitat turística. En els països amb tradició de turisme de muntanya, el sector ha arribat a la seva maduresa i el flux turístic s'ha estancat (OMT, 2018a, p. 61). D'acord amb Saz i Carús (2008, p. 15), la fase del cicle d'alt creixement i la poca rivalitat que va viure fins als anys vuitanta del segle XX, van abocar a la maduresa del sector; els canvis han estat ràpids i els agents econòmics, davant el creixement inesperat de la competència, només han sabut reaccionar amb accions conjunturals, vàlides a curt termini, però que, de vegades, han pogut comportar tensions amb les societats locals.

En les zones de muntanya conflueixen diversos tipus de productes turístics que determinen una estacionalitat diferenciada, en funció de la latitud i de l'hemisferi on es localitzen. El model de turisme alpí és el més estès en el sector i es caracteritza per una alternança entre turisme blanc o de neu, a l'hivern, i turisme verd o de natura, a l'estiu. Aquesta complementaritat entre l'estiu i l'hivern confereix solidesa al model, ja que permet l'existència de dues temporades altes (Vera et al., 2013, p. 163).

L'activitat turística té múltiples efectes positius en els aspectes econòmics d'una regió, tant en l'ús de la mà d'obra local, com en l'augment d'ingressos i de la qualitat de vida; aquests elements poden ajudar a crear estabilitat psicològica entre els residents. De la

mateixa manera, l'augment de la densitat de turistes en un destí també afecta la qualitat de les àrees visitades, produint efectes negatius en diversos àmbits, com degradació mediambiental, canvis en el paisatge, actitud hostil dels residents envers els turistes i degradació dels valors històrics i culturals (Brătucu et al., 2017, p. 1).

El fet que el turisme de muntanya estigui experimentant un interès creixent en gran part de la societat fa necessari que s'apliquin estratègies de creixement sostenibles, ja que el seu propi èxit pot fer perillar la seva sostenibilitat. Com a resultat de la mercantilització dels destins de muntanya, molts d'aquests destins han esdevingut simplement *four season destination resorts* (Williams et al., 2004).

Del desenvolupament sostenible al turisme sostenible

El turisme de muntanya implica un conflicte entre la utilització recreativa de l'espai, la seva explotació econòmica i la conservació d'entorns fràgils; a Europa, aquesta qüestió adquireix especial rellevància per les zones dels Alps i dels Pirineus. La gestió dels destins de muntanya ha de fer-se a partir de tres consideracions bàsiques: la seva utilitat i rendibilitat econòmica (sostenibilitat econòmica); el seu paper de salvaguarda quantitatiu i qualitatiu dels valors naturals i paisatgístics (sostenibilitat mediambiental); i la seva integració en la societat local, respectant les normes legals que garanteixin l'interès general i les possibilitats de futura creació de valor (sostenibilitat social) (Sauvain, 1998, citat per Saz i Carús, 2008).

El concepte de desenvolupament sostenible s'entén habitualment sobre la base de la definició de l'Informe Brundland, "està en mans de la humanitat fer que el desenvolupament sigui sostenible, durador, és a dir, assegurar que satisfaci les necessitats del present sense comprometre la capacitat de les futures generacions per satisfer les pròpies" (NU, 1987, pp. 16, 23).

El principi defensat per Brundland va tenir especial ressò en la Conferència de les Nacions Unides (NU) sobre Medi Ambient i Desenvolupament celebrada a Rio de Janeiro, l'any 1992, coneguda com la Cimera de la Terra. Aquesta Cimera, que va significar una fita clau en la consolidació del concepte desenvolupament sostenible, va centrar l'atenció en què les necessitats socials, mediambientals i econòmiques s'havien d'equilibrar les unes amb les altres, per obtenir resultats sostenibles a llarg termini (NU, 1993). A partir d'aquí es generaran múltiples iniciatives institucionals que contribuïran a reforçar el paradigma de la sostenibilitat, que té per objectiu el creixement econòmic, el respecte del medi ambient i el progrés social.

L'any 2015 esdevé clau per a la sostenibilitat amb l'adopció dels Objectius de Desenvolupament Sostenible, aprovats per les NU conjuntament amb l'Agenda pel Desenvolupament Sostenible (Agenda 2030). Un total de 17 objectius i 169 fites guien i mesuren les contribucions dels Estats, de la societat civil i del sector privat per al desenvolupament sostenible, fins a l'any 2030.

La noció de desenvolupament sostenible implica, en termes generals, un equilibri no temporal entre els recursos naturals i l'ús per l'ésser humà. Tres són les dimensions, amb la mateixa importància, sobre les que se sustenta el desenvolupament sostenible:

econòmica, mediambiental i social, que es representen en la següent figura, relativa a les fites del desenvolupament sostenible. Per alguns autors, són les fonts del capital del desenvolupament sostenible amb uns objectius a llarg termini: creixement econòmic, respecte al medi ambient i progrés social (Camus et al., 2010).

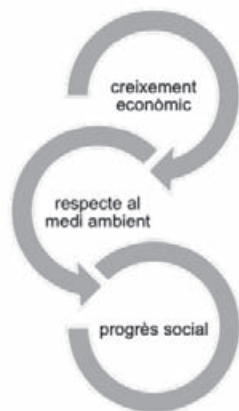
Objectius del desenvolupament sostenible

La filosofia de la sostenibilitat, que implica un canvi cap a un nou model de desenvolupament, es va començar a aplicar a les diferents activitats econòmiques, entre elles la del turisme. Segons Prosser (1994, citat per Liu, 2003, p. 460), l'interès en el camp de la sostenibilitat del turisme va venir determinat per la insatisfacció amb els productes existents, la creixent consciència ambiental, la sensibilitat cultural, les activitats canviants en els operadors turístics i la consciència de les mateixes regions de la vàlua i la vulnerabilitat dels recursos de què disposen.

El concepte de turisme sostenible ja apareix en els debats geogràfics dels anys noranta del segle xx, per descriure un desenvolupament ideal del turisme que no impliqui impactes ambientals i socials negatius (Salinas i La O Osorio, 2006, p. 204). Cal destacar l'aportació de Butler que definia el turisme sostenible com aquell que es desenvolupa en una àrea determinada (comunitat, ambient) de tal manera i a una escala que es manté viable per un període de temps indefinit i que no degrada o altera l'entorn (humà i físic), fins a un grau que no impedeixi el creixement exitós i la prosperitat d'altres activitats i processos.

El turisme sostenible, inicialment lligat al desenvolupament sostenible, s'entén com aquell que, des d'una perspectiva a llarg termini, ha de tenir en compte les dimensions econòmiques, socials i mediambientals de l'activitat turística. L'Organització Mundial del Turisme (OMT) defineix les tres dimensions o pilars del desenvolupament sostenible, considerats essencials en l'àmbit turístic. És important entendre que els tres pilars són interdependents i per aconseguir un desenvolupament sostenible s'ha de trobar un equilibri entre aquestes tres exigències:

- La **viabilitat econòmica** que genera prosperitat per a la societat i garanteix la rendibilitat de tota activitat econòmica. En aquest àmbit és important la viabilitat de les empreses i de les activitats, així com la capacitat de mantenir-se a llarg termini.
- La **viabilitat social** que recau en el respecte dels drets humans i la igualtat d'oportunitats per a tots els individus i ha de proporcionar un repartiment equitatiu dels beneficis, amb la prioritat de lluitar contra la pobresa. L'atenció se centra en les comunitats locals, el manteniment dels seus sistemes de subsistència, el reconeixement i el respecte de les diferents cultures i la desaparició de tota forma d'explotació.
- La **viabilitat mediambiental** que significa conservar i gestionar els recursos, especialment els no renovables o els que són imprescindibles per la supervivència de l'home. Exigeix



mesures per reduir la contaminació de l'aire, del sòl i de l'aigua i per conservar la biodiversitat i el patrimoni natural (OMT, 2005, p. 9).

La preocupació pel desenvolupament turístic sostenible ha estat molt present en l'agenda política internacional i han estat nombroses les conferències i cimeres celebrades, així com els informes generats i acords subscrits. El desenvolupament sostenible en el turisme és un concepte dinàmic amb efectes directes, no tan sols en els impactes ecològics sinó en la competitivitat dels destins (Cucculelli i Goffi, 2015).

Són diversos els acadèmics que han posat en qüestió el paradigma del turisme sostenible, a causa de la poca repercussió pràctica, tant en la indústria turística com en les polítiques institucionals. En aquesta línia, Sharpley (2020) confirma que, malgrat que hi ha hagut un gran increment d'estudis científics en els darrers vint anys, s'han aportat poques evidències que indiquin que el sector turístic estigui més enfocat a la sostenibilitat. A més, posa de manifest que els organismes internacionals, com l'OMT, van ser molt ràpids a l'hora d'incorporar el concepte desenvolupament sostenible del turisme i que ho van fer per "greenwash their explicit growth agendas" (p. 1934).

Fins i tot, la mateixa OMT (2005), malgrat reconèixer que el turisme pot ser molt beneficiós, també alerta que pot esdevenir el vector de pressions susceptibles de destruir els recursos dels quals és tributari. Si el turisme es desenvolupa al marge de la sostenibilitat, pot tenir efectes negatius sobre les societats i el medi ambient i arribar a ser el causant de la seva pròpia destrucció (p. 10).

La qüestió de la sostenibilitat en el turisme de muntanya

Nacions Unides va declarar, l'any 2002 Any Internacional de les Muntanyes, per facilitar un desenvolupament sostenible, davant la implementació de processos agressius d'aprofitament dels recursos. A més, es va constituir la data de l'11 de desembre com a "Dia Internacional de les Muntanyes", que s'ha celebrat des de 2003, per sensibilitzar sobre la importància de les muntanyes per la vida, així com per destacar les oportunitats i els límits en el desenvolupament de les muntanyes i per construir aliances que aportin canvis positius (FAO, 2020). La muntanya, com a escenari turístic, també forma part de les agendes de l'OMT i del WTTC.

Les NU (2019) destaquen que els habitants de les zones muntanyoses es troben entre les persones més vulnerables del món. L'organisme proposa una sèrie de mesures per accelerar la implementació de l'Agenda 2030 i donar resposta a les deficiències identificades. Entre les propostes més destacades, figuren la d'augmentar la resiliència al canvi climàtic i als desastres naturals, així com protegir la diversitat biològica; millorar els mitjans de vida de les zones muntanyoses; prioritzar els processos internacionals de desenvolupament de les muntanyes; garantir l'existència de mecanismes financers i crear sinergies amb el sector privat; promoure la bona governança i les institucions inclusives; i millorar la investigació i les dades sobre qüestions específiques de zones muntanyoses.

Malgrat que els destins de turisme d'hivern generen efectes positius en la zona, com la inversió de capital, la creació de llocs de treball i un increment de les taxes de població resident, cal tenir en compte que molts municipis de muntanya orbiten entorn de la gallina

dels ous d'or (estacions). Així s'expressa Garcia (2012), quan afirma que les estacions abracen una realitat complexa amb moltes implicacions socioeconòmiques, algunes de caràcter negatiu. Aquestes acostumen a ser la pèrdua de propietat del territori que passa a mans de capitals externs, una accentuada transformació cap al sector serveis i un treball generalment discontinu i estacional, en detriment d'altres sectors d'activitat.

Vera et al. (2013) afirmen que, amb el nou mil·lenni, la muntanya es configura com un espai de residència i explotació de recursos, un espai natural i cultural a protegir, amb una funció educativa i de preservació i, finalment, com un espai d'oci i turisme. La integració de patrimoni i turisme és una estratègia essencial en les polítiques turístiques actuals. Brătucu et al. (2017) destaquen que les muntanyes i els seus paisatges són recursos essencials per a la indústria turística, malgrat que el sobre desenvolupament de l'activitat contribueix a la degradació mediambiental i afecta la biodiversitat. Remarquen que el desenvolupament sostenible del turisme de muntanya ha d'estar garantit per pràctiques ecològiques que permetin la conservació de les zones de muntanya, teòricament, en contradicció amb l'oportunitat de desenvolupar infraestructures.

Les àrees que presenten un elevat grau d'especialització turística basant-se en activitats molt concretes, com el turisme de neu, han de recórrer a la diversificació de l'oferta turística per tenir un desenvolupament sostenible del sector. La dependència econòmica de bona part del Pirineu, en relació amb el turisme, implica certs riscos, no només per la dependència del monocultiu turístic, sinó pel futur que s'albira per les activitats tradicionals (Cors et al., 2016).

Alguns autors, com Saz i Carús (2008), defensen que s'han de prendre en consideració un ventall de qüestions econòmiques, socials i mediambientals, quan s'afronta l'estratègia de creació de valor d'un destí de muntanya per tal que sigui sostenible; consideren que aconseguir el desenvolupament sostenible resulta molt complicat, en la mesura que els interessos dels agents econòmics tenen visions a curt termini, subjectes a criteris de rendibilitat.

El turisme de muntanya s'ha vinculat amb el turisme de segones residències. Aquest tipus de turisme aporta entrades de capital, crea llocs de treball, genera ingressos per determinats negocis locals, fomenta la creació de restaurants, serveis i empreses de lleure, així com d'empreses del sector de la construcció. Els propietaris d'aquestes segones residències acostumen a disposar de més ingressos que la població local (Larsson i Muller, 2019). Muller (2011, citat per Seraphin i Dosquet, 2020) posa de relleu que els individus que inverteixen en segones residències estan atrets pel baix preu de la propietat i, per tant, aquest tipus d'activitat acostuma a fluctuar amb els canvis macroeconòmics i pot resultar insostenible.

En opinió de García (2012), es fa imperativa la gestió dels recursos turístics de les zones de muntanya (paisatge, patrimoni cultural i natural, etc.). S'han d'incrementar els seus valors com a recursos turístics que, fins al moment, han tingut tan sols un valor complementari o secundari, amb relació al turisme d'hivern. La lluita per mantenir quotes de mercat exigeix la millora permanent de la qualitat de l'oferta (comoditats a les pistes, supressió de les esperes, etc.) i posicionar-se en un producte particular, per diferenciar-se. El fet és que

totes les millores amb suport tecnològic, com el vertiginós augment de la capacitat de transport d'esquiadors o la innivació artificial, estan a disposició de la pràctica totalitat de destins; això ocasiona una escalada en l'ús de noves instal·lacions, un balanç de l'oferta a nivells sempre més alts i una espiral de creixement dels costos (Saz i Carús, 2008, p. 15). L'enfrontament entre turisme i activitats primàries suposa un problema pel desenvolupament sostenible que ha de basar-se en la complementarietat; aquests dos sectors competeixen per l'ús de les àrees més fèrtils i per la mà d'obra. Si les activitats turístiques perjudiquen el sector primari, es perden recursos naturals que comporten la degradació del paisatge. Per tant, cal cercar noves fórmules que compatibilitzin el turisme amb el desenvolupament econòmic del territori, mantenint la biodiversitat i el paisatge, requisits imprescindibles per a la sostenibilitat de zones on la natura és el principal recurs (Sánchez et al., 2016). El desenvolupament sostenible s'efectua a dos nivells diferents, independents, però interconnectats: el de planificació i gestió dels objectius específics i el que dirigeix les accions concretes i les mesures pràctiques (Brătucu et al., 2017).

El fet que la covid-19 hagi contribuït al turisme de segones residències i al turisme de muntanya posa en relleu que la indústria és molt resilient. Seraphin i Dosquet (2020) afirmen que els destins de muntanya, així com les segones residències, que es vinculen directament als mateixos, poden jugar un rol de *placebo* en la societat actual, per aquells individus definits com a *turistes de la crisi*, entesos com a individus o grups viatjant d'un lloc a un altre amb l'objectiu de trobar el benestar físic i/o psicològic durant una crisi (escalfament global, crisi energètica, terrorisme o pandèmia mundial). Ara bé, en la població local pot produir efectes indesitjables, com ansietat, el que demostra la doble cara del turisme i evidencia que la gestió d'aquests destins esdevé cada cop més important per aconseguir la seva sostenibilitat.

Es pot afirmar que els reptes als quals s'enfronten les activitats turístiques de muntanya són complexos i que el sector està fortament condicionat pel mercat, la demanda i el clima. Es fa necessari que les autoritats tinguin una visió nacional que recolzi el desenvolupament sostenible en zones de muntanya i que desenvolupin mesures legislatives concretes. Per tant, els destins de muntanya, les institucions i operadors turístics han de fer front als reptes de sostenibilitat actuals, per tal d'incrementar el seu rendiment social i mediambiental.

Referències bibliogràfiques

- BRĂTUCU G., BĂLTESCU C.A., NEACȘU N.A., BOȘCOR D., ȚIEREAN O.M. i MADAR A. (2017). Approaching the Sustainable Development Practices in Mountain Tourism in the Romanian Carpathians. *Sustainability*, 9 (11), 2051. <https://doi.org/10.3390/su9112051>
- CAMUS, S., HIKEROVA, L. i SAHUT, J.-M. (2010). Tourisme durable: une approche systémique, *Management&Avenir*, 4 (34), 253-269. <https://doi.org/10.3917/mav.034.0253>
- CORS IGLESÍAS, M., GÓMEZ MARTÍN, M.B. i ARMESTO LÓPEZ, X. (2016). Estrategias de diversificación y desestacionalización turística en espacios de alta montaña. El caso de la Vall de Boí (Lleida). En García Marín, R., Alonso Sarria, F., Belmonte Serrato, F. i Moreno Muñoz, D. (Eds.). XV Coloquio Ibérico de Geografía. Retos y tendencias de la Geografía Ibérica: 468-477. Universidad de Murcia-AGE-APG. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5879868>

- CUCCULELLI, M. i GOFFI, G. (2015). Does sustainability enhance tourism destination competitiveness? Evidences from Italian Destinations of Excellence. *Journal of Cleaner Production*, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.069>
- DUGLIO, S., i BELTRAMO, R. (2019). Mountain tourism in Europe. *European Journal of Tourism Research*, 22, 129. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v22i.379>
- GARCÍA ABAD, A. (2012). Estaciones de esquí, turismo y entorno rural de montaña: claves para una regulación de la estaciones de esquí ante el cambio climático. *Acciones e Investigaciones Sociales*, 31, 91-135. https://doi.org/10.26754/ojs_ais/ais.201231630
- LARSSON, L. i MULLER, D.K. (2017). Coping with second home tourism: responses and strategies of private and public service providers in Western Sweden. *Current Issues in Tourism*, 22 (16), 1958-1974. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1411339>
- LASANTA, T., LAGUNA, M. i VICENTE-SERRANO, S.M. (2007). Do tourism-based ski resorts contribute to the homogeneous development of the Mediterranean mountains? A case study in the Central Spanish Pyrenees. *Tourism Management*, 28, 1326-1339. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.01.003>
- LIU, Z. (2003). Sustainable Tourism Development. A Critique. *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (6), 6, 459-475. <https://doi.org/10.1080/09669580308667216>
- NACIONES UNIDES (1987). *Informe de la Comisión Mundial sobre el Medio Ambiente y el Desarrollo*. Digitized by Dag Hammarskjöld Library. <https://www.undocs.org/pdf?symbol=es/A/42/25>
- NACIONES UNIDES (1993). *Informe de la Conferencia de las Naciones Unidas sobre el Medio Ambiente y el Desarrollo. Río de Janeiro, 3 a 14 de junio de 1992, Volumen II: Actuaciones de la Conferencia*. Naciones Unidas. [http://undocs.org/es/A/CONF.151/26/Rev.1\(Vol.II\)](http://undocs.org/es/A/CONF.151/26/Rev.1(Vol.II))
- NACIONES UNIDES (2019). *Desarrollo sostenible de las montañas. Informe del Secretario General. A/74/209*. Naciones Unidas.
- ORGANITZACIÓ MUNDIAL DE LES NACIONS UNIDES PER A L'ALIMENTACIÓ I L'AGRICULTURA (20 d'abril del 2020). 2020, *Mountain Biodiversity*. <http://www.fao.org/international-mountain-day/international-mountain-dayinformation-material/en/es/>
- ORGANITZACIÓ MUNDIAL DEL TURISME (2018a). *Sustainable Mountain Tourism-Opportunities for Local Communities*. Organització Mundial del Turisme. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284420261>
- ORGANITZACIÓ MUNDIAL DEL TURISME i PROGRAMA DE LES NACIONS UNIDES PER AL MEDI AMBIENT (2005). *Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers*. OMT i PNUMA. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/8741>
- RIO-RAMA, M., MALDONADO-ERAZO, C., DURÁN-SÁNCHEZ, A., i ÁLVAREZ-GARCÍA, J. (2019). Mountain tourism research. A review. *European Journal of Tourism Research*, 22, 130-150. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v22i.380>
- SALINAS CHÁVEZ, E. i LA O OSORIO, J. A. (2006). Turismo y sustentabilidad: de la teoría a la práctica en Cuba. *Cuadernos de Turismo*, 17, 201-221. <http://revistas.um.es/turismo/article/view/17931/0>
- SÁNCHEZ PULIDO, L., DARRIES RAMÓN, N. i CRISTÓBAL FRANZI, E. (2016). Sostenibilidad económica y situación financiera de las estaciones de esquí alpino del Pirineo catalán. *Intangible Capital*, 12 (5), 1451-1483. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5723434>
- SAZ GIL, M.I. i CARÚS RIBALAYGUA, L. (2008). La sostenibilidad del turismo recreativo de alta montaña. *Cuadernos de Desarrollo Rural*, 5 (60), 11-36. <https://www.redalyc.org/pdf/117/11711501002.pdf>
- SERAPHIN, H. i DOSQUET, F. (2020). Mountain tourism and second home tourism as post COVID-19 lockdown placebo? *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 12(4), 485-500. <https://doi.org/10.1108/WHATT-05-2020-0027>
- SHARPLEY, R. (2020). Tourism, sustainable development and the theoretical divide: 20 years on. *Journal of Sustainable Tourism*, 28 (11), 1932-1946. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1779732>
- VERA REBOLLO, J.F., LÓPEZ PALOMEQUE, F., MARCHENA GÓMEZ, M.J. i ANTON CLAVE, S. (2013). *Análisis territorial del turismo y planificación de destinos turísticos*. Tirant Humanidades
- WILLIAMS, P.W., GILL, A.M. i CHURA, N. (2004). Branding mountain destinations: The battle for "placefulness". *Tourism Review*, 59 (1), 6-15. <https://doi.org/10.1108/eb058425>

Patrimoni agrícola a Rosselló: un camí que s'allarga

Terra dels Avis és una associació dedicada al patrimoni agrícola a la Catalunya del nord, concretament a Elna, a la plana del Rosselló, bessona de l'Empordà, situada a la falda nord de la muntanya de l'Albera, últim tram del Pirineu tirant-se ja a la Mediterrània.

Va néixer el 2005 arran de la necessitat de protegir la bandera del Sindicat dels hortolans d'Elna i de la baixa vall del Tec (1896) que s'acabava de redescobrir amb altres valuoses peces de teixit, descuidades en la ja abandonada cooperativa dels hortolans (pocs anys després vam aconseguir-ne la classificació com a "monument històric"); però va ser molt més que això.

Des de l'inici es va fer palesa la necessitat de treballar per la salvaguarda del patrimoni agrícola rossellonès en els seus diferents aspectes davant dels canvis socials i urbanístics que anaven transformant totalment el paisatge i la mateixa vida al Rosselló.

El temor era que s'arribés a oblidar el que va ser l'economia principal de quasi tot el Rosselló amb la cultura pagesa i la història humana lligades en aquesta economia o, dit d'una altra manera, la por de perdre bona part de la identitat d'aquesta zona.

Per ser situat, el Rosselló, al sud de França i al litoral mediterrani, l'heliotropisme provoca any rere any una forta migració interna a França d'una població que cerca condicions climàtiques agradables amb la proximitat immediata del mar. El Departament dels Pirineus Orientals comptava 250.000 habitants el 1960 i actualment arriba al doble. Però, amb una geografia que comprèn 80% de muntanya, la població es concentra a la plana costanera del Rosselló, on se situa la majoria de les terres agrícoles i on l'augment de població s'ha triplicat o quadruplicat des dels anys 60. Aquesta pujada de la demografia s'acompanya d'una urbanització sense precedent a costa de les terres agrícoles, entre urbanitzacions residencials i zones d'activitats comercials i artesanals necessaris a l'abastament d'aquesta nova població amb l'afegit de noves carreteres, autovies, línia de TGV, etc. A la migració definitiva s'afegeix el turisme d'estiu que també transforma els espais agrícoles i naturals de manera



Joan Lluís Mas,
president de Terra
dels Avis

perenne, tot i fer-se servir únicament dos o tres mesos cada any.

De seguit vam iniciar una col·lecció d'eines, material agrícola i documents que puguin permetre conèixer, comprendre i transmetre el que ha estat l'evolució agrícola de la nostra terra en el decurs del darrer segle i des de la segona meitat del XIX. Avui, aquesta col·lecció, segurament la principal de temàtica agrícola a la Catalunya del nord, inclou diversos milers de peces inventariades i acaba també d'absorbir una altra col·lecció, la de Sant Miquel de Llores a la vall de la Tet. Tot plegat, representa un gran tresor, però també una feina constant per trobar locals més o menys adequats per desar-ho, per fer-ne el manteniment imprescindible i la feina d'inventari que no para quasi mai. La col·lecció és, d'una certa manera, l'aliment per demà que anem arreplegant avui.

El nostre present és de promoure la idea de patrimoni agrícola, idea difícil que costa posar en relleu en una regió on l'agricultura ha minvat molt, com també ha deixat de banda –no sense lluites– la quasi totalitat de la seua llengua catalana i oblidat gran part de la seva història. Malgrat tot, el patrimoni en general recull l'interès d'una part de la població, però s'entén el patrimoni amb una "P" majúscula, el de l'arquitectura romànica, de l'art, etc.

Sembla com si el patrimoni agrícola, la història de les tècniques, la història humana, la història de la producció d'aliments en harmonia amb una terra i amb la natura, patís de la mateixa manca de consideració que pateix el món rural comparat al món urbà.

No obstant, creiem que escriure la història agrícola és donar a l'agricultura la dignitat que es mereix. Qui té història, té valor.

A més de la constitució d'aquesta col·lecció, hem fet, al llarg dels anys, una sèrie de manifestacions anuals per popularitzar diferents aspectes del patrimoni agrícola com el llaurar amb cavalls, l'agri-turisme, el canal de reg medieval d'Elna o la imatge dels pagesos gràcies a l'exposició *Terra*. Les nostres activitats es poden seguir a través de les nostres pàgines de Facebook i Twitter o al nostre canal de Youtube. Hem editat dues publicacions, hem fet conferències i hem propiciat també la creació d'un col·lectiu per la salvaguarda del Rec d'Elna amenaçat per unes lleis pretesament ecològiques, però que en realitat volien posar fi a 800 anys de reg natural; cal precisar que –igual que l'Horta de València– el Rosselló comprèn una xarxa impressionant de recs, la major part de l'edat mitjana, que



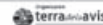
Terrers vells
Saba & jove

**4 CIRCUITS DE DESCOBERTES CULTURALS
I GUSTATIVES AMB MINIBÚS**

Els aventurers de Santa Eugènia
A Sant Martí, les pedres fan vi
Al forn i al molí ◊ Vinyes i Verges

DISSABTE 16 I DIUMENGE 17 DE SETEMBRE 2017
Sortides a les 9h i a les 14h, 13.8d.Voltaire a Elna

RESERVES OBLIGATÒRIES AL 06.15.76.42.87 / 06.45.89.26.63
Participació 5 euros per circuit

**PATRI
MÓINE**  

Cartell dels circuits d'agriturisme, 2017

han permès la fertilitat d'aquesta comarca. Tota la feina, l'hem feta com la major part de les associacions culturals i de patrimoni, amb mitjans financers escassíssims, entre precarietat i aleatori, sense cap lloc de feina permanent, lluitant dia a dia per reclutar benèvol·ls en una societat on s'ha perdut molt el sentit col·lectiu i on el materialisme, l'interès personal, l'afany de lleure i de lucre, han quasi acabat amb la participació voluntària i desinteressada. Prou ràpidament, es va plantejar l'objectiu final de tot això, concretament vull dir.

Descartada la idea d'un museu temàtic que no tindria cap possibilitat de veure el dia, ens vam girar cap a l'agricultura actual, ja que no volíem i no podíem separar la història agrícola de l'agricultura pròpiament dita. Per sort, fa alguns anys que a Rosselló, després de la minva iniciada a partir dels anys 1975/80 i de la gran davallada agrícola dels anys 1990-2010, s'observa una revifalla, bé que una mica borrosa i tímida encara, constituïda de joves que practiquen una agricultura de tipus ecològic sota formes diverses. Vam optar per donar suport a aquest moviment, convençuts de la necessitat d'una transició agro-ecològica en primer lloc i, després, convençuts també de la necessitat d'unir-nos per desembocar sobre un projecte comú que utilitzés tota l'experiència de Terra dels avis, incloent-hi les col·leccions.

Amb aquesta idea, havíem trobat la nostra identitat, la nostra "missió", la de transmissors de la història agrícola cap a nous hortolans que la ignoraven practicament tots, ja que sovint no venien de famílies pageses. Però més que un servei fet als nous agricultors, volíem sobretot promocionar la idea d'un Casal de l'agricultura que no contemplés simplement l'agricultura viva sinó que recollís també el recorregut de l'agricultura al Rosselló com sent l'explicació prèvia de l'agricultura actual; l'actualitat no és més que el resultat de la història.

Aquesta idea s'ha anat reforçant amb el temps quan ens hem adonat que pràcticament sempre els directius agrícoles formats a escoles superiors i universitats no beneficiaven d'un ensenyament d'història agrícola, com si abans de l'actualitat no hagués existit res!

Així, a final del 2011, va néixer el projecte del Centre d'interpretació de l'agricultura rossellonesa i de promoció de l'agricultura sostenible. És una idea bastant original, difícil de trobar en altres llocs, que proposa aplegar una temàtica cultural i museística sobre història agrícola i, alhora, l'agricultura d'avui dia amb els seus aspectes econòmics, tècnics, la formació, etc.

Vam organitzar una primera presentació del projecte a l'Ajuntament d'Elna que reunia el Batlle de la ciutat que era també el representant del Consell Departamental, el President de la Cambra d'agricultura de Perpinyà, és a dir el gremi institucional dels pagesos, el director de la Casa de la Generalitat a Perpinyà, amb la vinguda d'un directiu des de

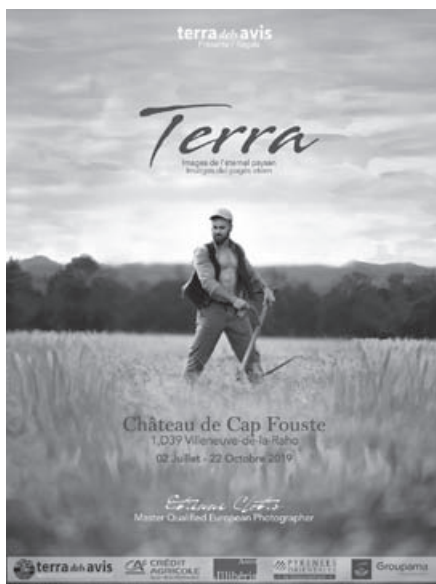


Cartell de la jornada sobre el llaurar amb cavall, 2018

Barcelona, i representants de dues grans empreses privades d'origen agrícola: el banc Crédit Agricole i les assegurances Groupama.

Aquella reunió d'informació que pretenia també suscitar algun interès no va produir res, cap compromís dels assistents evidentment, sols alguns encoratjaments amistosos per tirar endavant; cal dir que en aquells anys, que no són gaire allunyats, la idea de l'agricultura sostenible i de tota la cultura que s'hi relaciona, els productes de Km 0, etc., era cosa d'alguns marginals; el model imperant de l'agricultura convencional semblava encara introtollable i, quant a explicar la història agrícola –és a dir fer un museu– no se'n veia cap necessitat. Malgrat tot, vam seguir sobre la nostra trajectòria perquè ens va semblar ser l'única via possible.

A partir d'aleshores, vam mesclar sempre les activitats històriques amb el suport a l'agricultura sostenible, fos assistint a fòrums i festivals agroecològics, organitzant circuits per fer conèixer aquesta nova agricultura o acollint en el nostre local una AMAP (Associació de Manteniment de l'Agricultura Pagesa, és a dir uns tipus d'associacions creades per lligar directament pagès i consumidor). Ens vam fer també partícips d'alguns projectes de l'associació estatal Terre de Liens; aquesta entitat fa una feina notable comprant explotacions agrícoles quan els seus amos es jubilen i no tenen successió o quan el successor no té els mitjans de comprar la finca; Terre de Liens la compra i la lloga a preu bàsic a un pagès a la condició que faci cultiu ecològic. L'entitat ja té tres explotacions a la Catalunya del nord i un centenar a tot França. Amb una pedra maten dos pardals; eviten la pèrdua d'una explotació agrícola i augmenten el percentatge de cultiu ecològic. De fet, és la mateixa història agrícola que ens ha ensenyat els canvis que havíem de seguir. En el darrer terç del segle XIX, a partir dels anys 1870 aproximadament, s'ha



Cartell de l'exposició "Terra" sobre la representació dels pagesos al llarg dels segles, 2019



Inauguració de l'exposició "Terra" al mas del Cap de Fusta, a prop de Perpinyà, 2019

produït al Rosselló una veritable mutació de l'agricultura deguda essencialment a l'arribada del camí de ferro i a la llei que autoritzava els sindicats l'any 1864. Cal precisar que Elna té estació de tren des de 1868, sobre la línia que uneix París a la frontera espanyola, i que connecta també amb Portvendres i més enllà cap a Algèria, aleshores colònia francesa.

A partir d'aquells fets, l'agricultura tradicional del Rosselló, composta habitualment de vinyes, cereals i olius (olivers), la famosa trilogia mediterrània, va anar deixant pas al cultiu extens de fruites i verdures que, si bé es practicava ja abans, era només per al consum domèstic o estrictament local. Amb l'arribada del tren, aquests productes fràgils però primerencs i cultivats al Rosselló es podien exportar fàcilment i ràpidament França endins, cap a les grans metròpolis en el marc d'un mercat estatal. Abans del tren, les carreteres rudimentàries i els mitjans de transports reduïts a carros impedièren l'exportació fora d'un radi d'algunes desenes de quilòmetres i sense garantir l'arribada dels productes en bon estat. Òbviament, no existien hivernacles a les regions més fredes, i sols el Migdia de França podia proveir el mercat nacional de fruites i verdures.

Per organitzar aquesta nova agricultura, va caldre sindicats moderns capaços d'agrupar els pagesos, sovint prou individualistes, i crear els mercats a l'engròs on s'establí els famosos preus de referència de cada producte segons l'oferta i la demanda. Perpinyà va tenir sindicat l'any de la llei, el 1864, i Elna el 1896; però per una raó d'espai urbà, Elna va tenir el primer mercat a l'engròs de la Catalunya del nord el 1896 i Perpinyà l'any després. Sindicats i mercat a l'engròs van ser la base d'aquesta nova agricultura que portaria cua i proporcionaria al Rosselló una gran riquesa fins als anys 1960-1970 aproximadament; després anirà decreixent amb la concurrència europea primer (Espanya, Portugal, Itàlia i Grècia) i mundial després; recordem La Trinca amb la cançó "La guerra de l'enciam"!

L'extraordinari desenvolupament dels cultius primerencs va suscitar de retruc la creació de moltes cooperatives a partir dels anys 1920, tant per al vi com per a les hortalisses, i de molts oficis nous com els expeditors i els fabricants d'embalatges que utilitzaven una important mà d'obra. A tall d'exemple, a Elna, per a una població d'uns 4.000 habitants el 1930, hi havia més de 50 expeditors i com a mínim 5 cooperatives. Cal afegir-hi encara el paper de l'estació de tren de la ciutat que havia esdevingut una gran estació de



Cartell de les Jornades del patrimoni, 2020



Una part de les col·leccions de Terra dels Avis

mercaderies; encara el 1950, la revista estatal *La vie du rail* dedicada als camins de ferro de l'Estat francès, consagrava el seu reportatge central i la seva portada a l'estació d'Elna. Ens va semblar que el canvi d'agricultura que vivíem era semblant al de la mutació del segle XIX. Per nosaltres, era una oportunitat que calia aprofitar per diverses raons: primerament, anava en el sentit de la història, d'altra banda perquè l'agricultura segueix sent viva al Rosselló i, finalment, per raons estratègiques. Si fòssim una associació d'història d'un sector avui desaparegut, no tindríem pas aquesta oportunitat.

El patrimoni agrícola, entenem la història agrícola i les eines antigues, no interessa malauradament gaire gent perquè no veuen el lligam que existeix amb l'agricultura en general com a sector de producció o amb els nous models de cultius, l'agroecologia, el consum saludable i totes aquelles qüestions relacionades, les quals captiven l'atenció de les multituds. Només cal veure, sentir o llegir la premsa. Era imprescindible que calia quedar lligats a l'agroecologia.

Paral·lelament a les activitats d'història que no han parat mai, hem seguit doncs treballant sobre el projecte de Centre d'interpretació i de promoció de l'agricultura sostenible i hem intentat ser els més prosèlits possible per fer entendre la necessitat d'apropar història – com a aportació d'experiència i de coneixements – i agricultura pròpiament dita. Podem dir que hem estat els creadors d'aquest projecte i també el motor fins avui dia.

Fer la promoció d'aquest projecte ha volgut dir contactar els estaments gremials, la Cambra d'agricultura, i les col·lectivitats que podrien concretitzar aquest projecte començant pel nostre municipi, la mancomunitat de municipis a la qual pertanyem i el Consell departamental.

Ens hem emmirallat, encara que de manera modesta, en el Museu de la Vida Rural (MVR) de l'Espluga de Francolí amb qui tenim contactes des de fa temps; hi hem acompanyat el



El taller de fulls de tall Planas, a Elna, anys 1950, taller de gran anomenada a Rosselló per l'agricultura. Ha estat desmuntat i està enterament conservat actualment en espera d'un projecte museogràfic que el podria reutilitzar parcialment

president de la Cambra d'agricultura i part de l'equip municipal del precedent consistori. Aquest s'ha interessat realment pel projecte, però després d'un estudi previ que mereixia tenir continuació, a parer nostre, el consistori va parar el projecte.

Hem participat a una crida del Consell departamental per a nous projectes i formem part dels seleccionats amb una prometença escrita d'inversió d'un milió i mig d'euros. Sens dubte, el millor resultat que hem aconseguit, però aquesta inversió només pot ser efectiva si els estaments de proximitat (municipi i mancomunitat) decideixen la creació del projecte. Amb la progressió de la sensibilitat cada vegada més gran a les qüestions mediambientals, la qualitat del que mengem i un cert renaixement de l'agricultura, alguns actors departamentals han mostrat interès novament per aquest projecte.

Si aconseguim fer realitat el repte, podrem fer tornar perenne la feina feta per Terra dels Avis d'ençà de la seva creació, potser interessar-hi un centre de recerca en el marc de la universitat, i fer entendre que el patrimoni agrícola i les col·leccions no són una dèria d'alguns però que són aquí per explicar una trajectòria, una evolució, unes mutacions, i que els canvis tremends que vivim actualment s'inscriuen en aquesta història; haurem pogut lligar passat i present.

Aquest projecte de Centre d'interpretació i de promoció de l'agricultura sostenible al Rosselló el veiem com un lloc d'encontres permanents entre el món professional i el públic, un lloc intergeneracional i intercultural, un lloc de mercat on es pugui comprar productes, visitar exposicions, un lloc pedagògic, lúdic i de lleures on es pugui aprendre, conèixer, descobrir o retrobar i, òbviament, menjar i beure. Serà un lloc apte per a la població local i per al turisme, un espai de reflexió, de reunió i debat però també un punt de partida cap a l'exterior. El veiem finalment com un lloc obert i de bescanvis amb estructures similars.

De moment, i d'ençà de 10 anys, aquest projecte no té lloc; al sentit propi, és una utopia.

Deixarà de ser utopia per fer-se aviat un lloc, no solament en l'espai sinó també en les ments dels nostres dirigents?

Nota: Aquest article ha estat publicat sota una forma semblant a la revista *Frontissa* (Revista de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana) a Barcelona, el novembre de 2021.

Posant en relleu les "Aliances territorials pirinenques"

Les 17enes Trobades culturals pirinenques, amb el títol *Aliances territorials pirinenques*, es van realitzar de manera híbrida, telemàtica i presencial, tot i que la presencialitat era restringida a causa de les restriccions imposades per la covid-19, el 28 de novembre de 2020 a Andorra la Vella.

Va ser de gran mèrit poder programar la trobada i celebrar-la amb la situació epidemiològica que hi havia el novembre de 2020. Poques persones van assistir presencialment però gràcies a la tecnologia es van poder realitzar a través de Zoom i en directe, els comunicants van fer les seves aportacions i es va poder establir un cert debat.

Cal recordar que les Trobades es van iniciar el 2004 amb tres entitats i poc a poc el nombre d'entitats implicades en l'organització ha anat creixent fins a arribar a 15 i convertir-se així en una de les dates culturals anuals marcades al calendari.

Un fet important de destacar és el seu caràcter itinerant, que fa que el coneixement del territori no es produeixi només per les aportacions que es realitzen a les temàtiques proposades sinó també amb el recorregut que aquests anys s'ha realitzat al llarg del territori pirinenc.

Finalment, com a preàmbul, afegiré que va ser molt encertada la tria de la imatge de la portada, ja que com diu l'Àngels en la presentació, el pont de la Margineda d'Andorra la Vella simbolitza l'encontre, la comunicació entre els diferents territoris pirinencs gràcies a les Trobades, i hi afegiria que el tractament dels temes i els resultats que se'n deriven també obren ponts de col·laboració amb d'altres agents implicats en la gestió del territori que són molt importants per al creixement territorial.

El volum que es presenta demostra, com destaca Àngels Mach en la presentació, que "la cooperació entre els territoris pirinencs ha estat important històricament com ho és actualment i ho serà també en el futur. Vàrem demanar als comunicants que trobessin la forma de recordar-nos aquests acords tant des del punt de vista



Maria Carme Jiménez
i Fernández, directora
de l'Institut Ramon
Muntaner

històric, econòmic, de pastures, de pesqueres, de relacions comercials, de relacions socials, però també les altres aliances presents i de futur. Diferents projectes del Poctefa, de la Comunitat de Treball dels Pirineus, de cooperació transfronterera, de l'àrea econòmica Andorra-Pirineus... i el futur tractat d'associació d'Andorra amb la Unió Europea que s'està tramitant. Les aliances, acords, pactes, concòrdies, avinences i també desavinences han marcat els territoris pirinencs.”

Si repassem els treballs presentats, es podrien situar en diferents blocs: els que ens parlen d'aliances històriques, dels seus orígens i de la seva repercussió; aquells que analitzen el tema d'una manera més genèrica; i aquells que parlen de projectes contemporanis, dels resultats assolits i les seves perspectives de futur.

Ens centrarem inicialment en els de temàtica històrica.

Lluís Obiols centra el seu treball en “los lochs circumvehins” xarxes d'avisos a la Seu d'Urgell dels segles *xvi* i *xvii*. El treball posa en relleu la importància de la Seu d'Urgell en les rutes transpirinenques històriques, fet que la convertia en un indret fonamental per a les xarxes comercials i també en un important centre de recepció i de redistribució de les mercaderies però també de les persones i de les notícies.

La seva aportació se centra en el sistema d'avisos i, especialment, en la xarxa d'emissors i destinataris de les comunicacions que la Seu d'Urgell rebia i emetia, en total un conjunt de 223 cartes. L'objectiu del treball és caracteritzar la xarxa de contactes institucionals que facilitaven la gestió dels problemes supramunicipals i que requerien polítiques coordinades o que necessitaven d'una determinada informació per a prendre determinades decisions. Obiols recorda que l'edat moderna va ser una època profundament marcada per la pesta, la fam i la guerra. Així els avisos i les disposicions per al control de les malalties contagioses, els contactes per assegurar el proveïment d'aliments de primera necessitat i les comunicacions dirigides a la defensa contra les accions bèl·liques dels enemics formen el contingut de la pràctica totalitat de documents d'aquesta sèrie documental.

Es remarca el fet que les cartes rebudes pel consolat de la Seu d'Urgell contenien informacions no només de localitats veïnes, sinó que fins i tot anaven més enllà del Principat de Catalunya. Disposar de la informació era fonamental per prendre decisions i assegurar-ne l'èxit. Obiols destaca que aquesta xarxa d'avisos no havia estat estudiada fins ara i que permet definir tres àrees:

- Arieja i Andorra
- Bisbat
- Circumveïns

En l'article incideix també en la relació amb Barcelona, amb què s'emmirallava.

Destaca que la cooperació entre institucions municipals era fonamental per garantir la circulació àgil de la informació i que les relacions de bon veïnatge eren les que feien possible que els avisos de perill arribessin a la totalitat de localitats del país.

La Seu d'Urgell, única ciutat del seu entorn que tenia títol de ciutat, demogràficament modesta però amb una economia i una mentalitat clarament urbanes, era vista pels veïns com un referent protocol·lari i un model a seguir davant les situacions de perill.

Al s. *xix* es constata un canvi en els referents territorials provocat primer per la divisió

provincial de l'Estat i, en segon lloc, i en relació directa, per la política de construcció d'infraestructures de comunicacions, especialment carreteres i ferrocarrils, fent forma radial cap a les capitals de província, seguint els fons de vall i oblidant les comunicacions transversals. Destaca la intensa comunicació amb Puigcerdà i Barcelona, i l'escassa comunicació amb Lleida.

El treball acaba constatant que una lectura més aprofundida de les cartes permetria estirar el fil d'altres temes que s'hi documenten.

La professora Montserrat Moli centra el seu treball en la "concordia" entre les arts de la pesca de Cadaqués, la Selva de Mar i Roses al s. xvii, tot introduint el mot *discòrdia*. Considera que les controvèrsies que es produeixen són degudes en gran mesura a les excomunionis dels bisbes de Girona, rebudes per Cadaqués, superades amb les obres costejades per Santa Maria de Cadaqués i les ermites de la vila del cap de Creus.

Antoni Llagostera parteix d'un estudi realitzat amb l'investigador Florenci Crivillé a les Trobades del 2012 per estudiar les relacions transfrontereres al Pirineu oriental. Centra l'estudi en el Pirineu més central i oriental, i en els diferents "Lies i passeries" i en el tractat d'Elizondo de 1785 i els drets de pastura que afecten el Pirineu occidental i que foren objecte de litigi amb persistències honorífiques com el "tributo de las tres vacas".

Posa en relleu que si els "lies i passeries" són una mostra d'aliances territorials pirinenques al Pirineu central i occidental, al Pirineu oriental no existeixen. Destaca que les aliances a la zona oriental tenien unes característiques diferents.

L'investigador Jean-Louis Blanchon centra el seu treball en el veïnatge cordial entre les valls de l'Ariège i del Segre durant les guerres de religió. Planteja que al s. xvi la Cerdanya i la vall de Querol eren zones de conflicte continu entre els catalans i la gent del nord, dita habitualment *gascons*, ja fossin exèrcits, bandolers o hugonots. Però exposa que un document trobat a les Archives Departamentales de l'Ariège, a Foix, indica el contrari. El 1586 Barcelona torna a enviar a Puigcerdà una primitiva decisió de 1574 que fa esment de bones relacions de banda i banda del coll de Pimorent. Es tracta del moment al mig de les guerres de religió franceses que ensangonen horrorosament el país fins al 1598.

L'espionatge, el contraban i la transferència tecnològica al Berguedà preindustrial a final del s. xviii i principis del segle XIX centren el treball de la investigadora Rosa Serra.

Parteix del fet que si bé al s. xviii hi ha una xarxa deficient però per contra una molt bona connexió amb els territoris veïns, amb la industrialització això canvia. Al s. xviii existeix un trànsit intens que segueix el fil d'una llarga tradició que només va perillar en els períodes d'entreguerres, de 1640 i 1700-1716 i postguerres, quan les prohibicions imposades aboquen al contraban però no fan que s'acabin.

Amb l'esclat de la Revolució Francesa es produeixen grans canvis. Les relacions comercials s'aturen quan esclata, el març de 1793, la Gran Guerra o francoespanyola, i encara més amb l'ocupació de Catalunya durant l'imperi napoleònic.

Pels camins fronterers i transpirinencs transitaven, a més dels marxants i els traginers, centenars d'homes i dones, treballadors estacionals, que es movien aprofitant les oportunitats que oferien determinats productes i zones del país. Es tractava de feines puntuals com per exemple la verema, la sega, la collita d'olives o pinyons, la tala de suro

o altres de durada més llarga, com el carboneig i tots els treballs relacionats amb la tala i el ròssec de la fusta dels boscos.

La investigadora també explica la posada en marxa de les fargues i dels forns de vidre, i analitza les innovacions i frustracions que van comportar. En el seu text també dona a conèixer diferents famílies que van emprendre negocis i el que va suposar l'entrada de la berguedana en el sector tèxtil.

L'investigador Jordi Guillaumet, en el seu treball centrat en l'anàlisi dels fons privats de Casa Molines, on es conserva la documentació de l'apotecari Antoni Dallarés i Armengol, permet un coneixement molt detallat de la vida quotidiana a Andorra a la segona meitat de segle XIX. Se centra sobretot en les informacions que fan referència als desplaçaments entre Andorra i Tolosa.

Òscar Jané i Carles Barrull reflexionen sobre les relacions entre Catalunya i Aragó amb un treball amb el títol *I aixequem un mur sobre l'aigua. Les relacions entre Catalunya i l'Aragó a la Ribagorça (fi del segle XX -segle XXI)*.

La Ribagorça i molt especialment la vall de la Noguera Ribagorçana ha esdevingut perifèrica i marginal als ulls d'Aragó però també de Catalunya. En el seu treball analitzen les relacions històriques i entre els diferents nuclis i valls ribagorçanes per tal d'entendre si hi ha hagut un trencament social i administratiu en aquesta zona entre Catalunya i Aragó, i si aquest ha estat interioritzat o no.

Al s. XXI la frontera catalanoaragonesa ha esdevingut una veritable frontera per a moltes entitats i administracions. La vall s'ha convertit en un territori gairebé despoblat en què tot i que les relacions socials i econòmiques encara persisteixen, s'han aixecat murs de col·laboració a banda i banda del riu. Tot i que podem trobar el punt d'inici amb el franquisme i els embassaments, serà la Transició i el govern de les autonomies que poc a poc va mirant cap a la capital provincial i comarcal alhora que oblidarà les relacions o les problemàtiques d'aquesta vall perifèrica. No hi ha polítiques de vall que beneficiïn i dinamitzin el conjunt dels habitants.

L'ús de serveis educatius, sanitaris, infraestructures, la gestió del riu i dels embassaments, la promoció turística entre ambdós territoris són una aposta necessària entre dos governs, diputacions, comarques on es barregen altres conflictes com la llengua catalana a la Franja o conflictes com els de Sixena i que repercuteix negativament en un territori buidat que necessita una reactivació.

I Patrici Pojada reflexiona en el seu article sobre si les patzeries d'època moderna es poden considerar símbols de concòrdia com a base per analitzar les relacions pirinenques dels segles XVI al XIX.

Finalment presentem tres treballs centrats en diferents parròquies i valls andorranes analitzades des de diferents perspectives.

Montserrat Bota presenta el treball *Del Quart al Comú d'Escaldes-Engordany*. L'estudi parteix d'un fet important per a Escaldes, la creació de la parròquia el 1978. Parteix de la documentació de l'Arxiu Històric d'Escaldes-Engordany per estudiar l'evolució històrica del poble i centrar l'estudi en aspectes territorials com els acords i desacords entre els diferents pobles i institucions.

El treball de Jorge Rodríguez centra el seu estudi en la criminalitat a les valls d'Andorra durant l'Antic Règim. Balanç historiogràfic i perspectives de futur.

L'objectiu de l'article és demostrar la importància de l'estudi de la criminalitat com a indicador de mesura social per a l'anàlisi de societats d'èpoques passades, així com donar notícia dels principals estudis sobre la criminalitat andorrana esdevinguda en els segles moderns que s'han elaborat fins a l'actualitat, les seves aportacions a la història social del país i les línies futures de recerca. Es tracta d'un tipus de recerca encara incipient i amb moltes potencialitats.

Teresa Rodrigo realitza un estudi de cas en el seu article *Els segrestos dels ramats com a metàfora de la lluita per la possessió de la terra: Arcavell, Sant Julià de Lòria i els coprínceps el 1896*.

A continuació, es presenten diferents treballs del llibre que analitzen el tema de manera històrica però de forma transversal, no posant el focus en un aspecte concret sinó fent una reflexió més general.

Comencem amb un treball de Ramon Felipó, que analitza la visió del Berguedà transmesa pels primers excursionistes.

El catalanisme cultural i polític, el nacionalisme català, té en bona part en l'excursionisme i la descoberta del país –bàsicament el Pirineu– una de les seves arrels i orígens. Dues fites importants per als esports de muntanya són que les primeres esquíades a Catalunya es feren als plans de la Corbera dels Rasos de Peguera i les escalades del Pedraforca de la seva paret nord.

Tombant s. XIX i XX va haver-hi a Catalunya un ampli moviment de reafirmació de la identitat nacional catalana, són els anys de la redescoberta del Pirineu, o de la recuperació de les velles esglésies romàniques amb les seves antigues pintures, amb tot el que va comportar la salvaguarda per a moltes.

D'aquests temps són les primeres recollides sistemàtiques de la llengua catalana com les fetes per Alcover o Jacint Verdaguer, com també els inventaris planificats de tota la flora, la fauna o de les dades geològiques.

En aquest moment els que escrivien sobre el Berguedà el denominaven com a Pirineu.

Cap als 40 del segle XX es comença a parlar de Prepirineu.

Hi dedica un apartat al descobriment dels romàntics i les primeres excursions que es van realitzar amb una important llista dels personatges i la seves obres i accions.

Amb l'arribada del carrilet es trenca l'aïllament, ja que en el moment en què el tren permetia anar i tornar a Barcelona, la comarca es va obrir. El Berguedà és un *cul-de-sac* però també un pol d'atracció per als barcelonins i els manresans que pujaven en tren "a fruit de la comarca". Concretament, els Rasos de Peguera van ser un important focus d'atracció.

Durant la guerra civil va ser un espai de pas important. Diversos guies locals ajudaven a passar la frontera. I el túnel del Cadí va suposar l'obertura cap a la Cerdanya i la Catalunya del Nord i va ser aleshores que es va convertir en terra de pas.

Domènec Bascompte va presentar el seu treball *La solidaritat entre territoris pirinencs: alguns fets i situacions històrics amb implicació de les Valls d'Andorra*.

L'estudi posa de manifest les relacions de veïnatge de les valls d'Andorra amb els territoris circumveïns de la Cerdanya, l'Alt Urgell, el Pallars Sobirà i l'Arieja. Se centra en la part positiva d'aquestes relacions. Exposa com en diferents situacions del passat i actuals la solidaritat entre habitants de les Valls i les comunitats han existit i encara es donen i que fan referència al territori, a les comunicacions, a les institucions, a la propietat particular, al comerç, al turisme, a les finances, a la solidaritat social, als moviments migratoris, a la sanitat, a l'educació i a la cultura. Situa Andorra com un país emissor i receptor de la solidaritat pirinenca.

Joan Ramon González i Maria José Atienza posen l'accent sobre la relació de l'Aran amb la plana de Lleida al llarg del temps.

Si es para atenció als condicionants geogràfics, històrics i polítics es pot comprovar que al llarg del temps hi ha hagut un lligam entre l'Aran i la plana de Lleida més constant i real que allò que a primera vista podia semblar per la distància física i la diferència cultural existent.

La comunicació analitza diferents aspectes des del punt de vista històric, polític, econòmic..., i van extraient tota una sèrie de conclusions. Per exemple, en l'àmbit geogràfic les dues valls dels Noguères han facilitat molt i han convidat a poder-se desplaçar. O el fet que l'obertura de les noves vies de comunicació i el turisme han canviat totalment la interrelació entre dos indrets tan diferents i tan complementaris.

Després de repassar els diferents àmbits conclouen que, tot i que les noves decisions territorials van donant reconeixença a la Vall, no s'ha d'oblidar que l'existència de la província de Lleida, gestionada per la Diputació corresponent, fa que el lligam geogràfic, històric i cultural entre l'Aran i la plana de Lleida sigui una realitat present, amb normalitat, però desapercebuda en general.

I establim un darrer bloc, en què es trobarien treballs més centrats en aliances socials, econòmiques i patrimonials d'època contemporània així com en la creació d'estructures de coordinació i de treball en col·laboració i la seva repercussió.

Joan Carles Rodríguez parla de límits i fronteres i de la cooperació transfronterera a Europa. El punt de partida del seu treball el situa en les definicions de frontera en els diferents idiomes i fa una anàlisi comparativa. Exposa que totes les fronteres d'Europa estan situades sota programes diversos de cooperació transfronterera i les fases perquè passa aquest tipus de cooperació. Finalment, presenta diferents projectes de cooperació existents i programes.

Pere Roquet ens parla, des de la seva experiència, de la Comunitat de Treball dels Pirineus i Andorra i fa una reflexió dels 38 anys de cooperació transfronterera.

El treball repassa la creació de la Comunitat de Treball dels Pirineus, la seva estructuració i evolució, i les seves fites.

Destaca l'any 2005 com un moment important, perquè Espanya i França signen el Tractat de Baiona, que li dona cobertura jurídica i permet la creació d'un consorci, tot i que Andorra encara queda fora d'aquest acord bilateral.

S'aconsegueix crear el consorci, té personalitat jurídica i capacitat per actuar i per tant pot optar a ser autoritat de gestió d'un programa operatiu de la Unió Europea, un dels

objectius de la CTP. Aquest fet converteix Andorra en territori elegible en els nous programes plantejats des d'Europa. Per tant Andorra entra de ple en els programes de cooperació transfronterera promoguts des de la UE, tot i que amb limitacions.

S'hi participa però no rep finançament. Per part de tots els socis sempre hi va haver la voluntat que Andorra formés part del consorci.

El 2010 Andorra, Espanya i França van signar el Protocol d'esmena i adhesió del Principat d'Andorra al tractat sobre la cooperació transfronterera. Andorra va crear l'OACT, l'Organisme Andorrà de Cooperació Transfronterera i d'aquesta manera va entrar a formar part del consorci.

El 2013 tornen a tenir la presidència i en aquest període es crea el programa Poctefa. En aquest moment, Andorra s'incorpora de ple a les polítiques de cooperació transfronterera. Mirant el futur veu el període 2021-2027 com una oportunitat de consolidació per a Andorra, ja que el nou programa preveu àrees o zones funcionals.

La CTP ha estat una eina útil per a Andorra, per entrar en la cooperació institucionalitzada que li ha permès avançar en el reconeixement de la importància de la cooperació amb els territoris veïns.

També trobem diferents comunicacions que es van centrar en experiències de projectes que poden servir de model per generar-ne de nous.

Ivan Moner, Jordi Gavalrà, Montse Bacardit i Guillem Martín presenten l'adaptació de la plataforma Albina per a la traducció automàtica del butlletí d'allaus al Pirineu.

Aquesta plataforma va ser creada al Tirol en un projecte transfronterer entre Itàlia i Àustria. El projecte té com a objectiu publicar una informació conjunta multilingüe i de manera diària del butlletí d'allaus.

Amb la implementació de la plataforma Albina la redacció del butlletí d'allaus passa a estar feta a través d'un catàleg de frases. Aquest catàleg de frases permet traduir automàticament o, més ben dit, elaborar el butlletí directament en totes les llengües en que està traduït aquest catàleg de frases (català, castellà, francès, anglès, aranès, alemany i italià).

La metodologia Albina també permet proveir d'informació ben estructurada amb un llenguatge precís i constant adaptat als estàndards de l'EAWS (European Avalanche Warning Services) que no depenen dels predictors. Es passa de redactar a triar les frases o part de les frases per construir els butlletins.

Els autors expliquen que per completar-ne el funcionament s'han hagut d'incloure les característiques geogràfiques i toponímiques de cada territori i de les comarques veïnes.

Xavier Kerexeta va presentar el treball *"Ni parent de lluny ni veí de prop". Aliances territorials al País Basc del segle XXI*.

Kerexeta exposa en el seu treball que la tradició diu que el mal veïnatge comporta problemes, tot i que el que cal posar en valor són els beneficis de les aliances.

En el cas basc, la gran muga (frontera) és la francoespanyola i, per tant, les aliances més rellevants són o haurien de ser les transfrontereres.

L'autor repassa les relacions territorials basques transfrontereres des dels punts de vista històric, etnològic però també econòmic i polític. En el cas de l'eurociutat basca Donostia-

Baiona constata que es tracta d'una àrea no operativa que sembla que no podrà revifar. En canvi, el Consorci Bidasoa-Txigundi és força més actiu, tot i que, en opinió de l'autor, no ha desenvolupat tot el seu potencial. Hi ha una altra aliança territorial transfronterera sorgida a recer de la Unió Europea: l'euroregió Nova Aquitània-Euskadi-Navarra. El 2011 es va formalitzar l'euroregió Aquitània- Euskadi sota la figura d'agrupació europea de cooperació territorial. El 2016 es reagrupà amb el Llemosí i Poitou-Charentes, Aquitània va passar a ser Nova Aquitània i el 2017 la Comunitat Foral de Navarra es va incorporar a l'euroregió. L'autor creu que encara és massa recent per valorar l'abast d'aquesta àrea però hi veu dificultats.

Hi ha dues comunicacions centrades en col·laboracions que es concreten en relació al patrimoni natural i cultural.

Susanna Simon exposa l'experiència de l'agermanament de dos paisatges culturals: la vall del Madriu-Perafita-Claror i les Causses&Cevennes. La col·laboració s'inicia el maig de 2017, quan des de la vall del Madriu es posen en contacte amb les autoritats franceses gestores del bé de les Causses&Cevennes per valorar la possibilitat d'establir un agermanament entre aquests dos béns amb característiques similars, en tractar-se de paisatges culturals inscrits a la llista de patrimoni mundial de la Unesco, i també de béns naturals, de muntanya, i amb una important riquesa ramadera i de pedra seca.

El juny de 2019 se signa l'agermanament amb el compromís d'ambdues parts de participar en intercanvis permanents i regulars, particularment amb joves i associacions locals i professionals, per desenvolupar línies de treball i cooperació en temes com la gestió, protecció, millora i també el turisme sostenible.

Els objectius del conveni se centren en: la creació d'una xarxa de cooperació i solidaritat per afavorir els temes de treball i les accions voluntàries entre associacions i joves de cada territori; la identificació de les sinergies necessàries per possibilitar intercanvis turístics, científics, educatius i culturals; l'obertura de les poblacions a altres territoris; i la compartició d'experiències i models de gestió sobre cultura i patrimoni.

S'ha iniciat la programació d'algunes accions concretes però la crisi de la covid-19 ha dificultat que s'hagi pogut desplegar més àmpliament.

Jordi Abella i Pauline Chaboussou ens parlen de la cooperació entre territoris a partir de la xarxa europea Patrim, una xarxa que té el seu origen l'octubre de 2008.

L'objectiu de la xarxa és crear un entorn permanent de col·laboració, suport, intercanvi d'experiències i bones pràctiques entre museus, ecomuseus i centres d'interpretació pirinencs. En els 12 anys d'existència ha esdevingut un projecte estable i sòlid. En tots aquests anys s'han desenvolupat interessants accions i productes conjunts.

La consolidació s'ha pogut fer gràcies a un Interreg Poctefa (Espanya-França-Andorra). Primer implementat entre el 2010 i el 2012 i l'any 2014 se'n va aconseguir un segon amb el nom de Patrim II. L'objectiu del segon va ser la consolidació i creació d'una plataforma estable de treball, totalment articulada i que anés més enllà de la cooperació.

Finalment el 2018 se'n va aconseguir un tercer amb el nom de Patrim+ (Xarxa pirinenca de centres de patrimoni i innovació rural), que ha permès incorporar nous socis al projecte.

Una novetat important del tercer és que s'hi han incorporat noves institucions científiques

i socials que també tenen com un dels seus eixos de treball principal la conservació, la gestió i la dinamització del patrimoni local del Pirineu, com per exemple les universitats, que s'hi incorporen com a sòcies actives per primera vegada.

Exposen alguns dels objectius d'aquesta nova fase del projecte, entre els quals crear una publicació per tal d'ajudar i acompanyar els professionals que treballen sovint de forma aïllada.

L'objectiu principal del projecte és ajudar a afrontar els reptes culturals de present i futur, els socials i els econòmics de la gestió del patrimoni al Pirineu i fer-ho de manera que sigui extrapolable a d'altres zones rurals d'Europa.

L'article recull diferents productes sorgits del projecte i posa en valor la importància del treball en cooperació i en xarxa a l'hora d'afrontar els reptes del dia a dia.

I finalment, trobem diferents treballs que ens parlen d'aliances de futur, de les seves problemàtiques i dels seus beneficis.

Antoni Pol i Joan Ganyet parlen de l'àrea econòmica especial Andorra-Pirineu, un projecte sobre el qual han teoritzat i que s'ha formulat a través d'un manifest amb el suport de 300 persones significatives d'Andorra, l'Alt Pirineu català, l'Arieja i dels Pirineus Orientals.

Andorra s'ha adonat que no pot viure aïllada i ha encetat negociacions per a l'establiment d'un acord amb la UE que sembla indispensable. Els signataris del manifest posen en consideració dels negociadors d'un costat i de l'altre de la taula de negociació un potent projecte de futur basat en una clara simbiosi.

Els signadors suggereixen i demanen a les autoritats la creació d'un ens singular: una àrea econòmica especial Andorra-Pirineu, en benefici de 250.000 habitants residents permanents.

Andorra encetaria un ambiciós rol territorial com a pal de paller d'una extensa zona d'alta muntanya, de les més atractives del migdia d'Europa en història, paisatge, cultura i riquesa lingüística i mediambiental.

Es vol posar una base sòlida per magnificar la prosperitat general futura a curt, mitjà i llarg termini.

L'any 1993 Andorra passa a tenir la consideració de subjecte internacional de ple dret. Amb la consideració d'Estat sembla que Andorra s'hagi obert més al món però en canvi s'ha tancat més respecte als veïns propers.

Aquesta anomalia que contradiu la tradició històrica i mil·lenària andorrana, de profund i actiu bon veïnatge amb el seu entorn, o de complementarietat amb els territoris veïns, mereix ser corregida i recuperar aquest intens i peculiar veïnatge amb l'àrea econòmica especial Andorra-Pirineu.

Els lligams que se sol establir a escala internacional són essencials per a la supervivència política internacional, els vincles que cal teixir amb els territoris veïns són clau per al desenvolupament i la viabilitat econòmica i social.

L'entorn territorial a 50 quilòmetres al voltant d'Andorra esdevé crucial.

Es tracta de superar l'estatus de veïns i fronterers, i crear un estatus nou que impliqui una equiparació en drets econòmics, establerts sobre una voluntat de compartir el desenvolupament i la prosperitat futures, creant un nou equilibri regional i uns nous

l·ligams de cohesió i prosperitat compartida, per a encarar el futur amb més garanties. Davant la petitesa i la marginalitat, el medi muntanyenc i perifèric, el despoblament i les males comunicacions, no hi ha cap millor recurs que la unió.

Cal emprar la via de la complementarietat, és a dir, gestionar millor els recursos de què disposem en el conjunt dels territoris amb tots els veïns de proximitat per tal de repartir el desenvolupament pel sistema de vasos comunicants.

Andorra té moltes necessitats i no té sentit incorporar al seu territori estricte tot el que necessita, sinó que pot comptar amb un entorn amb el que comparteix moltes semblances. L'establiment de l'àrea econòmica ha de permetre reequilibrar els territoris cedint uns el seu excés de creixement i assumint els altres l'excedent però no de manera indiscriminada sinó concertada i complementària, tenint en compte voluntats recursos i potencialitats de cadascú.

Podria ser una fase intermèdia per arribar a assolir en el futur unes relacions de lliure intercanvi amb la UE gairebé plenes.

Si Andorra es compenetra econòmicament de manera excel·lent amb tot el seu entorn, no només no serà eliminada sinó que serà potenciada per interès propi dels veïns a continuar preservant i desenvolupant un model de gestió regional de complementarietat territorial econòmica d'èxit i que afavoreix totes les parts implicades.

En l'article exposen els avantatges de la creació d'aquesta àrea econòmica especial Andorra-Pirineu i també dos possibles escenaris en la negociació amb la UE.

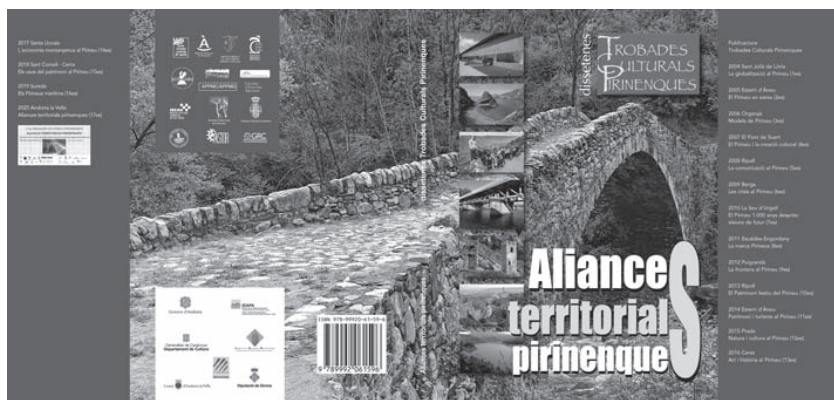
Enric Quílez introdueix l'àrea econòmica transfronterera (AET) com un nou concepte socioeconòmic.

Parteix del fet que a la Cerdanya de la *frontera* en diuen *ratlla*. Exposa el fet que la frontera ha suposat una forta diferenciació entre dos models, però constata que algunes poblacions a banda i banda estan a tocar i això fa que comparteixin serveis o que coorganitzin activitats. Actualment la frontera no només és totalment permeable sinó que comença a convertir-se en un motor de serveis i activitats econòmiques conjuntes. Alguns exemples que proposa són: l'escorxador (Ur) i l'hospital transfronterer de Puigcerdà. L'autor apunta que aquests fets fan possible la creació d'una veritable xarxa que funcioni d'una manera eficient. Posa en evidència el fet que, tot i que existeixen iniciatives des del punt de vista cultural, la col·laboració és encara poc significativa.

Comenta que caldria millorar les comunicacions tant en relació amb infraestructures com en relació amb connectivitat. Apunta que altres àmbits de cooperació que es podrien establir serien l'esportiu, el lúdic i fins i tot es podrien obrir línies de cooperació en relació amb les energies alternatives, la solar i la geotèrmica o el conreu de la vinya i la fabricació de licors.

En definitiva, a criteri de l'autor, caldria crear una gran àrea econòmica transfronterera (AET), lligada al turisme, la ciència, l'economia, l'educació, la cultura, els serveis, els esports i el lleure aprofitant la frontera francoespanyola i l'existència ja de múltiples iniciatives en aquest sentit.

De la seva banda, Antoni Ubach proposa la creació d'una comunitat de territoris transfronterers que denominaria Sextània. Estaria formada per sis territoris: Andorra, Pays



de Foix Haute Ariège, Pays Terres Romanes en Pays Catalans, l'Alt Urgell, la Cerdanya i el Pallars Sobirà, i tindria una superfície de 7.481,1 km² i una població de 214.892 habitants. En l'article planteja com hauria de funcionar aquesta comunitat en diferents àmbits, però conclou que serà difícil arribar a assolir-la si no hi ha generositat per part dels diferents territoris.

I Landy Riba en el seu article proposa solucions transfrontereres per afrontar els reptes dels territoris de muntanya i ho concreta en el rol del futur acord d'associació entre Andorra i la UE.

Inicia l'article reflexionant sobre el fet que els territoris fronterers de muntanya es troben abocats a identificar solucions que els portin a assolir diversos objectius indispensables: garantir la salut de les poblacions residents, assegurar la seguretat sanitària dels seus visitants, posicionar-se novament com a destí turístic, però també com a destí de vida. És important la lluita contra el canvi climàtic però també que es treballi per diversificar l'economia, per reduir les dependències existents. En aquest sentit la promoció, la innovació i la connexió amb els territoris de la plana són molt rellevants. L'autor exposa la importància de dotar de contingut la figura dels espais funcionals i creu molt important fer-ho en el marc del Poctefa 2021-2027.

Conclou dient que les regions transfrontereres de muntanya han de poder afrontar els nous reptes socioeconòmics i mediambientals malgrat les incerteses.

El llibre de les 17es Trobades inclou també la presentació de les 16es Trobades per part de la Sra. Maria Ubach, ministra d'Afers Exteriors del Govern d'Andorra.



Àngels Mach i Buch,
presidenta de la
Societat Andorrana
de Ciències

En el moment de finalitzar les 18es Trobades Culturals Pirinenques voldria remarcar que els objectius que ens havíem proposat els quinze centres d'estudis organitzadors s'han acomplert amb escreix, tot i estar encara en incert temps pandèmic.

Aquestes 18es Trobades del 2021 han estat les primeres realitzades a la Ribagorça aragonesa, tot i que ja les 4es es van dur a terme al Pont de Suert, a la Ribagorça catalana el 2007.

El Centre d'Estudis Ribagorçans es va afegir al grup de centres d'estudis organitzadors de les Trobades Culturals Pirinenques el 2006 i des d'aleshores hem fet camí junts per realitzar aquesta jornada d'intercanvi de coneixements entre persones que habitem en els territoris pirinencs i ha vetllat perquè el desenvolupament de la jornada fos un èxit com ha estat.

Les institucions locals, l'Ajuntament del Municipi de Montanui amb la seva alcaldessa al capdavant, la Comarca de la Ribagorça, la Diputació d'Osca i l'Institut de Estudios Altoaragoneses han donat suport a les Trobades perquè els ponents poguessin fer estada a la comarca per assistir als actes, i els ho agraïm molt sincerament.

Un dels objectius és trobar-se, conèixer el territori, per això la itinerància de les Trobades i poder reflexionar tots junts sobre temes que ens toquen als pirinencs. També que en quedi traça en forma de llibre i d'enregistrament audiovisual per tenir més repercussió amb posterioritat. Així, es va presentar el llibre de l'edició anterior del 2020, *Aliances territorials pirinenques* en el decurs de la jornada.

Entre el divendres anterior i el diumenge posterior s'ha pogut conèixer de primera mà aquest territori, en què la majoria dels assistents havíem visitat poc anteriorment i hem quedat gratament sorpresos en comprovar-ne la riquesa paisatgística i humana. Hem tingut ocasió de visitar el poble de Castanesa amb el seu Museu Etnogràfic ubicat a l'església de Sant Martí, i alguns dels altres pobles que integren el municipi de Montanui; els que se situen a la vall del riu Baliera: Ardanui, Benifonts, Castanesa, Castarner,

Herbera, Escané, Fontjanina, Noals, Ribera i Senyiu. I els que es troben a la vall de la Noguera Ribagorçana: Aneto, Bono, Estet, Ginast, Forcat, Vinyal i Montanui.

El municipi veí de Bonança hi ha col·laborat, i s'ha d'agrair, obsequiant un lot de llibres de la publicació de l'investigador i músic Artur Blasco: *Pra astí n'enllà. Cançons, balls, dites i pregàries de l'Alta Ribagorça aragonesa*, amb fotografies de Jep de Moner. També s'ha visitat la Casa Navarri.

El tema general triat per a les 18es Trobades: *Accions dinamitzadores al Pirineu*, ha esperonat els ponents per aconseguir una participació de rècord, tant en les ponències presencials que s'hi han presentat com en les de ponents que no hi han pogut assistir i es publiquen al llibre directament. Des de tots els territoris pirinencs hi ha hagut ponències, des del Vallespir i el Rosselló, el Ripollès, la Selva, el Berguedà, la Cerdanya, l'Alt Urgell, Andorra, els Pallars, l'Aran, fins al Sobrab i els autors ribagorçans, i acabant o començant a la costa atlàntica basca. Justament, els investigadors Jesús Alturo i Tània Alaix han volgut donar a conèixer en primícia informativa la seva darrera troballa en el camp de l'escripturització de la llengua catalana a l'alta edat mitjana.

Ha estat una alegria poder-se retrobar físicament amb els integrants dels centres d'estudis organitzadors i amb els ponents d'enguany, després que les anteriors Trobades es van haver de fer de forma telemàtica des d'Andorra la Vella. La sala de plens de l'Ajuntament del Municipi de Montanui omplerta de públic procedent d'arreu del Pirineu ha fet goig i la qualitat i varietat de les ponències, els articles de les quals amb DOI es poden llegir en aquest llibre que recull les Trobades, dona fe de l'interès del contingut.

Lamentem profundament la pèrdua de l'amic Joan de Casimiro, traspasat poc temps abans de les Trobades, que havia participat a les 16es Trobades, realitzades al Rosselló, i a qui tant li hauria plagut col·laborar en aquestes 18es Trobades a la seva terra.

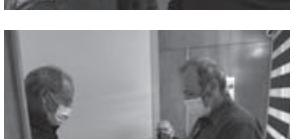
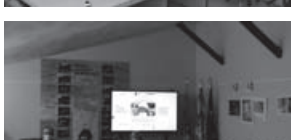
Un record afectuós per la Maria Dolors Santandreu, historiadora i membre fundadora de l'Àmbit de Recerques del Berguedà, finada el 21 de desembre del 2021, que va incorporar l'entitat ja a les terceres Trobades Culturals Pirinenques a Organyà al 2006.

I també lamentem el traspàs de la Montserrat Moli, esdevingut el gener del 2022, després d'haver participat com a ponent a les Trobades de Montanui. Ella ha participat a les Trobades Culturals Pirinenques des de les 7es, a la Seu d'Urgell el 2010 fins a les 18es, en què ha deixat l'article preparat per a la seva publicació, que editem *in memoriam* en aquest llibre.

Finalment, agraïm a tots els ponents l'esforç per presentar els seus treballs de recerca i al públic assistent, el seguiment d'aquestes Trobades del retrobament. I a les institucions següents: Ministeri d'Afers Exteriors d'Andorra, Idapa, Diputació de Girona, Institut Ramon Muntaner i les institucions del territori per fer possible l'edició impresa i digital del llibre, que posteriorment estarà localitzable també al portal www.raco.cat amb la col·lecció completa de totes les edicions.

RECULL D'IMATGES







LLISTA DE PARTICIPANTS A LES 18ES TROBADES CULTURALS PIRINENQUES (NO EXHAUSTIVA)

Nom i cognoms	Professió	Lloc de residència
Tània Alaix i Gimbert	Bibliote cària	Llinars del Vallès
Òscar Alemany	Guia de muntanya	El Pont de Suert (Ribagorça)
Núria Alturo		
Jesús Alturo i Perucho	Catedràtic UAB	Llinars del Vallès
Daniel Areny i Alonso	Historiador	Soldeu (Andorra)
Maria José Atienza i Averós	Professora jublada	Lleida
Claudio Aventin Boya	Aran Culturau	Vielha (Aran)
M. Carme Badia	Som Castanesa	Castanesa (Alta Ribagorça)
Andreu Balent	Professor d'història (jubilat)	La Tor de Querol
Monique Balent	Professora (jublada)	La Tor de Querol
Catalina Ballarín		
Carles Barrull i Perna	Historiador, documentalista IRMU- CERib	Areny de Noguera (Ribagorça)
Manel Beneria i Iglesias	Veterinari	Boí (Ribagorça)
Susana Burillo	Mestra	Noales (Ribagorça)
Núria Castells i Castel	Prensa	Llesp
Arcadi Castilló i Cadena	Geògraf, IDAPA	Tremp (Pallars)
Ester Cereza i Quintana	Alcalde ssa Municipi de Montanui	Les Bordes (Ribagorça)
Florenci Crivillé i Estragués	Conservador de museu	Ripoll (Ripollès)
Josep de Moner	Periodista	Bonansa (Ribagorça)
Ramon Felipó i Oriol	Advocat i dinamitzador, ARB	Berga (Berguedà)
Anna Ferrer i Giménez	Consultora viària	Isòvol (Cerdanya)
Daniel Fité i Erill	Historiador, graduat en història	Cabó (Urgellet)
Eva Fiter i Cirera	Gerent	Tremp (Pallars)
Pere-Miquel Fonolleda i Pérez	Llibreter	Andorra
Glòria Francino i Pinasa	Professora	Sopeira
Joan Ramon González i Pérez	Arqueòleg	Lleida
Maria Carme Jiménez	Gestora cultural	Falset (Priorat)
Xabier Kerexeta i Erro	Tècnic etnografia	Irun (Gipuzkoa)
Julio Lisboa	Guaita forestal	El Pont de Suert (Ribagorça)
Antoni Llagostera i Fernández	Periodista	Ripoll (Ripollès)
Guillem Lluch i Torres	Periodista	Montellà
Àngels Mach i Buch	Farmacèutica i presidenta SAC	Canillo (Andorra)
Enric Marquès i Blanco	Administratiu	Benavarri (Ribagorça)
Marc Martínez i Comas	Ambientòleg	Caldes de Malavella
Hèctor Mas i Garcia	Director de cinema	Sant Julià de Lòria (Andorra)
Judith Mira i Esquirol	Guia de natura, biòloga	Alta Ribagorça
Climent Miró i Tuset	Historiador	Andorra la Vella (Andorra)
Jabièr Mòga i Peremartin	Agent rural	Bossòst /El Pont de Suert
Montserrat Moli i Frigola	Professora/acadèmica Real Academia de la Historia	Roma /Girona (Gironès)
Pilar Monge i Gómez	Dissenyadora	Escaldes-Engordany

Ramon Monreal i Portella	Jubilat	Tremp (Pallars)
Jaume Monsó i Alós	Empresari	Vilaller (Ribagorça)
David Moré i Aguirre	Arxiver	Tossa de Mar
Ester Noguer i Juncà	Professora i investigadora	Setcases (Ripollès)
Joan Obiols i Puigpinós	Professor jubilat, escriptor	La Seu d'Urgell (Alt Urgell)
Josep Maria Orteu		Gerri de la Sal (Pallars)
Carles Pascual i Anmetlla	Ramader	Espells
Jordi Pasques i Canut	Excursionista	Oliana
Clara Pedrosa i Hernández	Tècnica de patrimoni	Llanars (Ripollès)
Asunción Perna		
Antoni Pol i Solé	Arquitecte	Canillo (Andorra)
Anna Riberaigua i Montagut	Llibretera	Andorra
Jaume Roca i Verdaguer	Metge	El Tarter/ Berga
Maribel Sala i Escales	Docent Escola Agrària Pallars	Talarn/ Tremp (Pallars)
Rosa Serra i Rotés	Historiadora, ARB	Puig-Reig (Berguedà)
Tanja Strecker	Som Castanesa	Castanesa (Alta Ribagorça)
Jordi Suïls	Professor	El Pont de Suert (Ribagorça)
Manel Vila i Motlló	Funcionari	Isòvol (Cerdanya)



18es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES ACCIONS DINAMITZADORES AL PIRINEU

Dissabte 16 d'octubre del 2021, a la sala de plens de l'Ajuntament de Montanui (Ribagorça)

PROGRAMA MATI (de les 9.00 a les 13.00 hores)

Benvinguda Esther Cereza i Quintana, alcaldessa de l'Ajuntament de Montanui i consellera de la Comarca de la Ribagorça
Presentació Carles Barrull i Perna, secretari general del CERIB
 Angels Mach, presidenta de la Societat Andorrana de Ciències

- **La gastronomia com a dinamitzador turístic dels espais de muntanya: el cas de la trumfa de la Vall de Camprodon**
 Ester Noguer i Juncà, doctora en turisme UdG i professora a l'Escola d'Hoteleria de Sant Pol de Mar, presidenta CEC Ripollès
- **AUZOLAN: El patrimoni cultural, eina de dinamització transfronterera al País Basc**
 Xabier Kerejeta Erro, tècnic de etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa
- **Narcís Camós i els botànics, apotecaris i escriptors que durant els segles XVII i XVIII posaren Núria en el món**
 Montserrat Moli i Frigola, II Universitat degli Studi di Roma "Tor Vergata", Real Academia de la Historia
- **La Plataforma ciutadana El Ripollès existeix!**
 Antoni Llagostera i Fernández, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

10,30-10,45 h Pausa

- **Gent que es mou, Som Castanesa. Programa d'activitats d'estiu 2021**
 M^a Carmen Badia Feixa, presidenta, Núria M. Farré Barril i Tanja Strecker, membres de l'Associació Som Castanesa
- **Del Pirineu al mar: Faroners del Pallars Sobirà, l'Aran i la Jacetània**
 David Moré i Aguirre, historiador i ànixer, Centre d'Estudis Tossencs
- **Recursos forestals berguedans: una llarga història d'explotació**
 Rosa Serra i Rotés, historiadora i presidenta de l'Àmbit de Recerques del Berguedà
- **L'escripturització de la llengua catalana en l'alta edat mitjana i l'aportació de les contrades pirinenques**
 Jesús Alturo i Peruchó, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB, i Tània Alaix i Gimbert, diplomada en Biblioteconomia i Documentació, investigadora al Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB
- **Dinamitzar el Pirineu, avui**
 Antoni Pol i Solé, arquitecte i urbanista, secretari de la Secció Acadèmica de la SAC

12,30 h Presentació del llibre *Aliances territorials pirinenques: 17es Trobades Culturals Pirinenques, realitzades a Andorra la Vella, al Principat d'Andorra, el 28 de novembre del 2020*
 Maria Carme Jiménez, directora de l'Institut Ramon Muntaner

Patrocinen:





18es TROBADES CULTURALS PIRINENQUES

ACCIONS DINAMITZADORES AL PIRINEU

PROGRAMA TARDA (de les 15.00 a les 17.30 hores)

- **Els reculls de paraules, l'altra cara del canvi lingüístic ribagorçà**
Jordi Suñis i Subirà, filòleg i professor a la Universitat de Lleida, Centre d'Estudis Ribagorçans
 - **Històries i camins. Passeig literari pels camins pirinencs**
Pere Porta i Colom, director de l'IDAPA i Arcadi Castilló i Cadena, geògraf
 - **Queralt i els Rasos de Peguera, dos exemples de no dinamització del turisme a Berga**
Ramon Felipó i Oriol, advocat i dinamitzador del Berguedà
 - **Història d'un país, l'esquí i el Principat d'Andorra**
Daniel Areny i Alonso, llicenciat en història i estudiant de dret
 - **Records de l'Aravó, un element dinamitzador de la Vall de Querol**
Andreu Balent, historiador i president de l'APPMC
- 16,15 h – 16,20 h Pausa**
- **Taula Comarcal d'Infraestructures del Ripollès**
Antoni Llagostera i Fernández, periodista, historiador i expresident del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès
 - **PyrenMuseum - Rosta, un projecte privat en defensa d'un patrimoni pirinenc oblidat: el Pirineisme**
Manel Rocher i González, organitzador de les Pyrenades i fundador del Refugi Rosta-Pyrenmuseum a Salardú
 - **Presentació de Pallarsactiu societat publico-privada dels Pallars**
Eva Fiter i Cirera, gerent de Pallarsactiu
 - **Una història de supervivència: L'any 1942 Paula i Henri se salven de l'horror nazi arribant a Les des de Luishon**
Maria José Atienza i Averós, historiadora, i Joan-Ramon González i Pérez, arqueòleg, Associació Amics de la Seu Vella de Lleida
 - **Museus encara... i més**
Jordi Pasques i Canut, escriptor
 - **Rel·ligar el Pirineu a través de la memòria oral**
Guillem Lluch i Torres, periodista i director de les revistes patrimonials pirinènques Cadí Pedraforca i Garona Nogueres

Debat final i Cloenda

Patrocinen:





Ponències directament per al llibre del matí

- **La Comunitat de Treball dels Pirineus avui**
Joan Ganyet i Solé, arquitecte
- **Capella (La Ribagorça, Huesca): propuestas de dinamización social, turística i cultural**
Maria José Guinallu, Associació Chen de Capella, i Francesc-Xavier Mingorance i Ricart, professor d'història de l'art a la UPF
- **La ramaderia extensiva des del franquisme fins l'actualitat: anàlisi d'un sector en procés d'extinció**
Pau Barrull i Grau, historiador, màster UdL i ramader
- **La llei de conservació de medi natural, biodiversitat i paisatge del Principat d'Andorra**
Silvia Ferrer i López, directora de Medi Ambient i Sostenibilitat. Ministeri d'Agricultura, Medi Ambient i Sostenibilitat
- **Art en viu i patrimoni, una aposta de present per al futur de les Valls d'Àneu**
Ferran Rella i Foro, president del Consell Cultural de les Valls d'Àneu i Rut Martínez i Ribot, directora del Dansàneu
- **El Museu d'Història Medieval de la Cúria-Presó, s. XIV de Castelló d'Empúries i el Pirineu**
Jordi Canet Avilés, director del Museu de la Cúria-Presó de Castelló d'Empúries

Ponències directament per al llibre de la tarda

- **Els Jocs Olímpics d'Hivern, potencial dinamitzador del Pirineu**
Ramon Ganyet i Solé, enginyer civil
- **El català lingua propria. Eina dinamitzadora**
Joan Iglesias, professor de català CCCV
- **10 anys d'accions culturals dinamitzadores de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell**
Lluís Obols i Perearnau, arxiver i historiador, president de l'IECAU
- **Monciús, julio de 1320. La cruzada de los pastorcillos**
Francisco Andreu Lascoz Arcas, president del Centre d'Estudis del Sobrarb i president de la ARCCI
- **Falles a Alàs (Alt Urgell): crònica d'una descoberta i d'una recuperació**
Carles Gascón i Chopo, doctor en història i tècnic al Consell Comarcal de l'Alt Urgell
- **Com la creació dinamitza el país**
Miquel Annaudies, artista pintor, president del Centre Cultural Català del Vallespir
- **La xarxa de muntanyes emblemàtiques (EMM) i el foment del turisme responsable al Berguedà**
Alexis Sancho Reinoso, Universitat de Viena, Departament d'Antropologia Social i Cultural; Ramon Serrat i Mulà, CETT-UB, Escola de Turisme, Hoteleria i Gastronomia; Rosa Colomer i Oró, Agència de Desenvolupament del Berguedà
- **El turisme sostenible en zones de muntanya**
Eva Garcia i Lluellès, llicenciada en Dret i ADE per la UAB, professora col·laboradora de l'UdA
- **Los habitantes de las montañas del siglo XXI**
Paquita Ballarín Ariño, de Serradul
- **El patrimoni agrícola del Rosselló**
Joan Lluís Mas, president de Terra dels Avis

Patrocinen:



17/10/2021

UN SEGLE ABANS QUE LES 'HOMILIES D'ORGANYÀ'

Identifiquen l'autor del text més antic en català, del 1105

REDACCIÒ
Anselma la Vella

El catedràtic de Paleografia de la UAB Jesús Alturo i la doctoranda Tània Aleix han identificat l'autor i la data del fins al moment el text llarg més antic escrit en català. L'estudi estableix que el sots-diacon Ramon de Cabó va escriure el 1105, més d'un segle abans

que les *Històries d'Organyà*, el text titulat *Memorial de greuges* de Guiltard Isarn, senyor de Cabrer, un recull de les infraccions, faltes i ofenses que Guillelm Arnall havia comès. El text, un pergamí de 10 centímetres d'alçada i 52 de llargada, es conserva a la Biblioteca de Catalunya. De l'escriptura se'n conserven 12 documents originals i unes poques còpies.

El documents medievals solien ser redactats pel mateix escriptor, però en ocasions l'autor de l'escript i el de la còpia eren persones diferents. En el cas del Memorial, Alvaro i Alaix demostren que ambdues funcions van ser executades per la mateixa persona, un professional de l'escriptura que han pogut identificar com el cordalàs Ramon, un eclesiàstic de Cabó, al costat d'Organyà, que estava al servei dels senyors de Cabot.

18/10/2021

A començament del segle XX l'arquitecte Joaquim Miró i Sans va estar remuntant la sagrada de la col·legiata d'Organyà. Allà hi havia un feto documental extraordinari,

ALBERT VILLARÓ
LA VISURA



Guitard el
rancuniós

domà. El document, escrit en gran part en un català encara belluïssim però ple de claudis (ne sabem rescurcir de Ho Anell del castell de Cabodet), quar mires més al record d'altres guies si no com la d'a-

vis...ni are conegut de fa temps, però ara el català d'Alfons i la doctoranda Àlex han identificat l'escrit per la similitud de la cal·ligrafia amb la de d'altres documents del notari d'arabès Ramon de Ceballos i l'han datat cap al 1705. És, ja, tanien el culpable. Ara, que no calia de ser una mica trist que un dels primers documents en català i en lèngua sigui una manifestació de grupets, meclanacions i quiques i no pas un heretge poèma epic. Qui tan ha ar a parlar, als ulls contemporanis, com un lèngua i un notari, un cronista, però no li sentia bé, als seus vassalls i l'heien al respecte i veia l'obra i el corrent poèma. Ara, aquest mètode, caldrà, no si hi ha mètode de construir una lèngua i

el Periòdic

12/10/2021

Opinió

DRAFTS, 12 OCTOBRE 1961, 202

al Parabolic of Acetone

La tribuna

Accions dinamitzadores al Pirineu

Ja ho diu la saviesa popular, el món està mal repartit, o mai plou a gust de tothom

Pol i Soló

En la societat moderna actual, tènica i plena de recursos de tota mena, tan dinàmica i tot tan accelerada, gairebé hi ha tecnològia, sembla que haurem de ser d'alto màximisme dinàmic i que els espais que han entrat en recessió, que han anat perdent vida han esdevingut estàtics, immobils gairebé morts, per desaparició del seu habitat.

l'ambit territorial d'actuació: la casa, la borda, la casa, el quart, el poble, la vila, la parròquia, la ciutat, el país, l'estat; i els uns i els altres es trobaven interrelacionats, amb unes relacions de domini i de dependència, tensió i equilibri, que en justificaven la seva existència i per a la seva sostenibilitat es complementaven conscientment i necessàriament amb unes estructures polítiques.

Avui, aquesta línia d'aproximament s'ordena del verticel, ha desaparegut i ha estat substituïda per una altra fonamentada en les grans concentracions a nivell global que succeïen tots els recursos que s'agrupaven: econòmics, de mà d'obra, científics, de comunicació, d'informació, de poder, etc. El que ara s'entén, i de més entén i que s'aproximava les vides amb les altres, en un marc de globalització on tot es veu objecte i res queda protegit per tal que el sistema mantingui un ritme seguit i principalment la fecció, en una nova fase del capitalisme econòmic, on definitivament els territoris equilibrats ja no es necessiten per a assolir un ritme poder, en la nova societat transcorrent digital.

La prevalença mundial de les estructures de poder centralitzades i dels estats nacionals, front als federals, ha accelerat aquesta lògica concentradora.

Les accions dinamitzadores s'apliquen en qualsevol territori, però cal de recuperar-los en zones noves relacions d'equilibri i d'ordenació territorial, han de tenir en compte que el sistema antropològic dominant avui ja no promou una ètica inclusiva respecte dels territoris si no totalment exclusiva i extractiva i per tant no cal esperar que aquest assoliment de la recuperació sigui immediat.

El primer día, día 16 d'octubre, estarà dedicada a les diversitats Trobadors Culturals Minors que tractaran el tema de les Accions



La prevalença mundial de les estructures de poder centralitzadores i dels estats nacionals, front als federals, accelera la lògica concentradora

dinamizzadores al Pirineu, a Montserrat i al Ebra (García).

[illegible][illegible]

Felipe d'Orléans, duca d'Angoulême, figlio di Reoaldo I di Francia, è nato il 22 gennaio 1957 a Parigi. È il primo figlio di Reoaldo e di Maria-Françoise d'Orléans, principessa di Poitiers. Ha due sorelle, Marie-Alice e Marie-Christine. Ha sposato nel 1982 la principessa Anne, ereditiera di un patrimonio di 10 miliardi di lire. Il loro primo figlio è nato il 22 gennaio 1984. Il secondo, Louis, è nato il 22 gennaio 1986. Il loro terzo figlio, Jean, è nato il 22 gennaio 1988. Il loro quarto figlio, Emmanuel, è nato il 22 gennaio 1990. Il loro quinto figlio, Louis-Arthur, è nato il 22 gennaio 1992. Il loro sesto figlio, Louis-Léopold, è nato il 22 gennaio 1994. Il loro settimo figlio, Louis-Philippe, è nato il 22 gennaio 1996. Il loro ottavo figlio, Louis-Ferdinand, è nato il 22 gennaio 1998. Il loro nono figlio, Louis-Charles, è nato il 22 gennaio 2000. Il loro decimo figlio, Louis-Léopold, è nato il 22 gennaio 2002. Il loro undicesimo figlio, Louis-Philippe, è nato il 22 gennaio 2004. Il loro dodicesimo figlio, Louis-Ferdinand, è nato il 22 gennaio 2006. Il loro tredicesimo figlio, Louis-Charles, è nato il 22 gennaio 2008. Il loro quattordicesimo figlio, Louis-Léopold, è nato il 22 gennaio 2010. Il loro quindicesimo figlio, Louis-Philippe, è nato il 22 gennaio 2012. Il loro sedicesimo figlio, Louis-Ferdinand, è nato il 22 gennaio 2014. Il loro diciassettesimo figlio, Louis-Charles, è nato il 22 gennaio 2016. Il loro diciottesimo figlio, Louis-Léopold, è nato il 22 gennaio 2018. Il loro diciannovesimo figlio, Louis-Philippe, è nato il 22 gennaio 2020. Il loro ventesimo figlio, Louis-Ferdinand, è nato il 22 gennaio 2022.

Agüentes divuitenes trobades suposen ja un accés a la majoria d'edat, el que representa assumir la llibertat, amb drets i deures.

La qual cosa esportarà el poblenut i els seus respectats consellers, prenent consciència del que volen i poden fer, en les noves escalas en que ens hem de projectar.

I elaborant propostes i fent-les a terme, amb intel·ligència col·lectiva i perseverança. ■

16/10/2021

Cultura de los Pirineos

CULTURA • Les 18es Trobades Culturals Pirinèniques, que teneu lloc al municipi de Montaut a la Ribagorça aragonesa, se celebraven avui. Coordinades per la Societat Andorrana de Gibcies i el Centre d'Estudis Ribagorçans, hi ha programades un total de 21 ponències presencials i 13 més de telemàtiques.

mització, perquè podia tancar el

Opinió

DIMARTS, 26 D'OCTUBRE DEL 2021

el Periòdic d'Andorra

La tribuna

Dinamitzar el Pirineu, avui (1)

Per poder accedir a millors serveis i equipaments s'abandonen els territoris allunyats de les ciutats

AUTOR
Poli Solé

Planterjar una reflexió sobre dinamitzar el Pirineu, avui, implica reconèixer explícitament que el Pirineu es troba afectat per una sèrie de problemes greus que el desvitalitzen i l'immobilitzen, buidant-lo poc a poc d'activitat humana permanent i sostenible.

Problemes com el despoblament a nivell comarcal i territorial, l'abandonament dels pobles o nuclis habitats a nivell local, una mobilitat restringida, la desaparició de les activitats econòmiques tradicionals i sobretot les centrades en l'aprofitament del territori i medi natural dins del sector primari com l'agricultura, la ramaderia, la silvicultura, la caça i la pesca, la manca d'infraestructures a tota la gamma de les vides fins a les de connexió a Internet, passant per les energètiques, la pèrdua d'equipament, la pèrdua de diversificació econòmica i el monocultiu del turisme i serveis, la manca d'inversions en un territori enorme, la poca capacitat decidria a nivell polític.

Però aquesta problemàtica que afecta els territoris pirinencs, als dos costats de la serralada, no són específics o exclusius del Pirineu.

I tampoc ho són només dels territoris de muntanya.

Aquesta tendència està passant avui també en la major part dels territoris d'Europa, França, Alemanya o Polònia, per citar alguns dels estats més pobles i grans, a nivell del continent europeu.

Avui, i des de fa ja una cinquantena d'anys, el procés d'acumulació de la població a l'entorn de les grans ciutats o zones d'alta urbanització, amb un alt nivell d'urbanització i densitat de població, està en creixement continu i, sembla, que no tinguin aturador, si les accions que es fan per corregir la situació no són



conscient de quina és realment la qüestió de fons.

Així, per a poder accedir a millors serveis i equipaments, i a un major nombre d'oportunitats de formació i de treball, s'abandonen els territoris allunyats de les ciutats, ja siguin camps o muntanyes, en definitiva les zones rurals.

Però que no són tots iguals, i, només, les més allunyades dels centres dinàmics i pols o centres en la nova economia de mercat global actual.

I augmenten les conurbacions urbanes i les dites àrees metropolitanes.

Aquesta n'és l'aparent justificació.

Però aquesta tendència, que s'ha accentuat amb l'acceleració en que es viu dins la societat de consum, de la qual formem part, no ha estat provocada només perquè les rendes siguin més baixes als pobles que no pas a les ciutats i, pel principi dels

S'ha donat i es dona un efecte intangible de crida continu, des de les grans conurbacions urbanes, cap a tot el seu entorn i més enllà.

vastes comunicants i de recerca de l'equilibri, aquesta s'anivella, no.

S'ha donat i es dona un efecte intangible de crida continu, des de les grans conurbacions urbanes, cap a tot el seu entorn i més enllà, que convoquen a la concentració dels recursos humans i econòmics de tot tipus, amb l'excepció de l'eficiència, la productivitat i sobretot la competitivitat amb els altres centres equivalents o superiors a elles, en un marc on domina el sistema d'economia de lliure mercat, que en podem dir és el del model territorial globalitzador.

Model territorial globalitzador que està escombrant als models territorials colonitzadors, dominants fins

a final del segle XXI que s'havia imposat des dels imperis més antics fins als estats colonials o als simples estats que coexistien del segle XX.

El model territorial colonitzador ha consistit bàsicament i de manera molt simplificada en organitzar tot el territori per nuclis o nuclis, o àrees productives, extractores i transformadores, tancades amb una lògica interna pròpia i poderien dir autàrquica, i només en relació d'acordança o dependència amb d'altres de menors o majors, en funció de la seva escala territorial, fins arribar als límits de l'estat o imperi.

El sistema s'equilibrava necessàriament a partir del seu tancament o

acotament, clar i precís, fins a un o diversos nivells: geogràfic, polític, nacional, administratiu, econòmic, social, religiós, cultural.

Les relacions internacionals eren puntals i controlades, a nivell significatiu.

Es pot exemplificar amb la visualització de diferents estats simples, com la casa, el poble, la comarca, la regió i l'estat, a nivell administratiu, per exemple.

La realitat però era més complexa i es sobreposaven altres nivells, ja esmentats, que generaven altres àmbits de relació, interterritorial o no, generant noves entitats, totes elles però identificables amb uns límits clars que les caracteritzaven.

El model territorial colonitzador ha suposat un tancament amb el model territorial colonitzador pel fet, no només de que ha situat la interacció a nivell mundial, una escala encara major a la que arribava el model colonitzador, si no que l'ha situat només en aquest nivell.

Les unitats d'acció territorial que mantenen aquest en una tendència suficient per a la seva dinamització, control i ordenació, l'han vist substituïdes per una relacions noves d'acció i dominació.

Es tracta d'unes relacions que han deixat de ser tangibles o físiques i ja no passen pel territori, sinó que el depassen, esdevint plenament intangibles, variables i molt ràpides, en sintonia al mercat econòmic global.

Que ha enderrocant pas primera i darrera dins del nou sistema autòptic, que regula i justifica qualsevol interacció amb els territoris. **Aquelles**

Opinió

DIMECRES, 27 D'OCTUBRE DEL 2021

el Periódic d'Andorra

La tribuna

Dinamitzar el Pirineu, avui (i 2)

La via de futur per als territoris en fallida passa per generar noves àrees territorials amb més massa

POL SOLÉ



Donat que la lògica del mercat està guiada per l'optimització del profit, en el futur temps possible dins d'un creixement continu, i no ceca ni l'estabilitat ni l'equilibri dels territoris, si no tot el contrari, perquè per principi el mercat pressiona i explota la competitivitat; per tant la inestabilitat i el desequilibri per tal d'incrementar els guanys, tots els territoris sense massa poblacional ni econòmica han quedat desarticulats, ja que queden al marge de l'interès del mercat com a tals i només tenen un interès parcial en funció dels seus recursos i la seva possible extracció i per tant el seu equilibri no pot provenir del nou sistema general.

Ni tampoc pot provenir de la lògica anterior, que els fa posicionar en un àmbit de complementaritat determinat dins d'una escala territorial adequada.

L'interès d'aquests territoris o atò, poc, que sigui aprofitable és auster pels territoris més potents, ja sigui a nivell de recursos humans, com materials o econòmics, via trasllat a qualsevol part o altre territori del món sense cap nexa territorial. Desarticulació que també es produeix en els territoris de les potents àrees metropolitanes o entorn de les ciutats, però aquí no per desinterès o succés dels recursos, sinó a l'inrevés, per interès oportunista accentuat i alocament dels recursos acorrefament i sense cap planificació ni sostenibilitat pròpia, i on es concentra en forma de consumació i el nou potencial econòmic per competir, quantitativament i qualitativament, amb els seus homòlegs mundials.

Davant la impossibilitat d'obtenir l'equilibri necessari a partir del sistema general antic, incapaç de poder-lo procurar, ni tampoc a partir del seu sistema per la seva cons-

tant volatilitat i espels del territori menys dotats en favor dels més dotats, només existeix una via. La de generar, dins del territori que es vol dinamitzar, noves noves condicions d'equilibri a partir de la creació d'uns àmbits nous de relació, capaç internament d'establir uns equilibris o estabilitat nous i propis i, externament, procurar una capacitat d'assimilació dels canvis i neutralització de la vulnerabilitat derivada del sistema general que és l'única capacitat de dinamitzar avui, però des de la inestabilitat permanent.

Per tant, la via de futur per als territoris en fallida i que han perdut i perden dinamisme continuament, passa per generar noves àrees territorials amb més massa territorial, poblacional i econòmica i una vocació econòmica capaç de generar noves relacions competitives en el nou sistema, imperant, de model territorial globalitzador.

Per a que aquestes puguin servir-hi han de funcionar en uns condicions mínimes d'equilibri per tal de que siguin estables, durables i resistents a les incerteses i variacions que es fonamenten el nou sistema general. Així i només així, amb l'anclament de nous equilibris territorials, s'assolirà la dinamització dels territoris, petit o gran, en crisi o sense ja-vi. Dinamització econòmica aprofitament equilibrat del territori però atenció a les noves regles del sistema antitipic dominant. Perquè els territoris només es dinamitzen quan les seves tendències i diferències de potencial, que generen els fluxos que són capaçs de generar activitat, es troben en un marc territorial en equilibri és a dir que tenen les diferents accions i tendències compensades.

Sense equilibri, en les diferents àrees, en tensió, que sostenen un territori, no es pot produir una dinamització sostenible i per tant durable en el temps. Cercar l'equilibri i, així, buscar i entendre les relacions de les dinàmiques que es produeixen en el conjunt del territori és essencial però que aquest tingui possibilitats de produir-se com a tal, és a dir de ser un territori viu.



Avui l'eficiència d'un territori i el seu aprofitament s'ha desvinculat del seu poblament i de la seva ordenació territorial i urbanística

Quatre variables són importants en la determinació d'aquestes noves àrees territorials, que han de substituir a les antigues obsoletes i que han perdut el seu sentit i han quedat desoblicades en el nou sistema globalitzador: l'extensió territorial, l'optimització, els recursos humans i els recursos econòmics. Avui l'eficiència d'un territori i el seu aprofitament s'ha desvinculat del seu poblament i de la seva ordenació territorial i urbanística.

Quatre variables són importants en la determinació d'aquestes noves àrees territorials, que han de substituir a les antigues obsoletes i que han perdut el seu sentit i han quedat desoblicades en el nou sistema globalitzador: l'extensió territorial, l'optimització, els recursos humans i els recursos econòmics. Avui l'eficiència d'un territori i el seu aprofitament s'ha desvinculat del seu poblament i de la seva ordenació territorial i urbanística.

doncs i avui ja només es pot assolir a través del seu equilibri, o ordenació territorial, procurada des d'una lògica interna específicament territorial, ja que per a l'aprofitament del territori en qüestió, el sistema dominant globalitzador, no li és necessari aquest equilibri ja que la rapidesa i la productivitat que exigeix no li permeten aquestes col·lateralitats.

També li interessa, a més, que el territori es trobi en desequilibri, per tal de poder extreure amb més avantatge els recursos que li convé. La rapidesa o acceleració de l'economia actual s'ha fet representativa en dos vectors estrets, els financers i l'economia digital. Aquesta rapidesa està fent que la política no pugui seguir a l'economia. Per tant, reestructurar o ajustar o esperar que les unitats polítiques actuals puguin fer front a aquests canvis a través de la seva adaptació als mateixos no és possible ni viable, per irreal: uns i altres temps són per principi diferents i mai es podran conciliar. Només a nivell econòmic es poden ajustar les necessitats dels territoris a les de l'economia, i, per tant, a nivell polític, només es poden i s'han de crear o béncer els nous àmbits d'economia territorial, o de fluxos econòmics que es permeten entre territoris. Com poden ser per exemple, la figura de les àrees funcionals que la Unió Europea ha començat a reconèixer.

Qualsevol acció, per petita que sigui, que valgui dinamitzar el Pirineu, avui ha de passar doncs per atendre o respondre a dos requeriments clars. Primer, ser efectiva a nivell intern del territori en la qual es produeix, aportant quicòm que falti o repugant un punt o part de la xarxa mateixa i que ha d'ajudar a recopilar i ordenar, a la curta o a la llarga, l'equilibri i ordenació del territori i per tant a la llarga la seva sostenibilitat. Segon, donar suport aleshores també a un interès o demanda que pugui provenir de l'exterior, concretament de qualsevol de les àrees dominants que el territori té per sobre seu i tota de les quals es troba en relació dependència econòmica i, en

Andorra



Ràdio Seu 107.2 F.M.

L'Alt Urgell participarà a les Trobades Culturals Pirinenques, que se celebraran a Montanui

Entre els ponents d'enguany hi ha Lluís Obiols, Carles Gascón, Jordi Pasques, Joan Ganxyet, Ramon Ganxyet i Pere Porta. S'hi tractarà temes com la recuperació de les Falles d'Aïda, el 15è aniversari de l'IECAU, la candidatura als Jocs Olímpics d'Hivern i la CTP

12/10/2021 10:35

L'Alt Urgell serà present una vegada més a les Trobades Culturals Pirinenques, que arriben a la 16a edició. La d'enguany se celebrarà aquest dissabte dia 16, a l'Ajuntament de Montanui, situat al poble de les Bordes, i comptarà amb diversos representants de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell.

Precisament una de les comunicacions que s'hi presentarà, en el debat final de la jornada, serà sobre el 10è aniversari de l'IECAU, a càrrec del seu president, l'enginyer Lluís Obiols. En aquesta última part també hi intervinirà l'investigador urgellès Carles Gascón, per explicar el projecte i la recuperació de les Falles d'Aïda, i l'enginyer Ramon Ganxyet, que parlarà de la candidatura als Jocs Olímpics d'Hivern i el potencial dinamitzador que aquest esdeveniment pot tenir per l' Pirineu. D'altra banda d'aquesta part seran la llengua catalana com a eina dinamitzadora, a càrrec del professor Juan Iglesias, l'impacte de les Valls d'Àneu per l'art en viu i el patrimoni, amb Ferran Rella, president del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, i Rudi Martínez, directora del Danzàneu.

També en el marc de les ponències de la tarda, l'holandès Jordi Pasques parlarà del present i el futur dels museus, mentre que el director de l'IECAU, Pere Porta, donarà a conèixer el passat i el futur dels camins pirinencs, i el periodista Guillem Lluich, director de les revistes Cadí Podarol i Gornia Aiguers, reflectirà sobre com relatar el Pirineu a través de la memòria oral. De la seva part, Daniel Anny presentarà la seva recerca sobre la història de l'espai a Andorra, i Ramon Felipe explicarà els casos de Quèralt i Rasos de Peguera com a exemples de manca de dinamització turística del Berguedà.

Prèviament, al migdia, l'localització de la Seu d'Urgell, Joan Ganxyet, presentarà una altra de les ponències que s'inducirà al proper llibre de les Trobades, sobre el funcionament actual de la Comunitat de Treball de les Valls d'Àneu. D'altra banda de recerca que s'exposarà al llarg del matí són els fanons nascuts al Pallars Sobirà, l'Anen i la Jacetània (amb David Moré, del Centre d'Estudis Torrens), la plataforma catalana El Ripollès Existente (amb el periodista i historiador Antoni Llagostera), la gastronomia com a dinamitzador de les comarques de muntanya, amb el cas concret de la trufeta a la Vall de Camprodón (la càrrec d'Elisabet Nogué, doctora en turisme per la Universitat de Girona) i el projecte Auzoulan de promoció turística i desenvolupament del patrimoni cultural al País Basc, a càrrec de Xavier Kerezeite, històric d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa.

Les Trobades Culturals Pirinenques d'enguany són organitzades pel Centre d'Estudis Ribagorçans, la Societat Andorrana de Ciències. També s'hi han implicat, a part de l'IECAU i de l'IECOMAU, el Centre d'Estudis Aneuencs, l'Àrea de Recerques del Berguedà, el Grup de Recerca de Cerdanya, l'Institut d'Estudis Cerdans, l'Associació per la Protecció del Patrimoni i la Memòria Històrica de la Vall del Queralt, el Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, el Casal del Conflent, Amics de Bessal i el seu Comitè, el Centre Cultural Català del Vallespir i l'Associació Terra dels Aïda del Rosselló.

Ràdio Seu 107.2 F.M.

Passatge del parc nº18, 25700 La Seu d'Urgell
Tel: 973 38 06 17 / Email: radioseu@radioseu.cat

16/10/2021

Tuit

Inst. Ramon Muntaner @ramunt

18es Trobades Culturals Pirinenques |

Les accions dinamitzadores al Pirineu com a temàtica.

Dissabte, 16-10-2021.

Ajuntament de Montanui.

Més informació: [irmu.org/news/3313](https://www.irmu.org/news/3313)

@sacienies @CECERib @CECripolles @CasalConflent @recercaCerdanya

Dissabte 16 d'octubre de 2021

Ajuntament de Montanui

0:00 / 0:08

5:00 p.m. · 13 d'oct. de 2021 · Twitter Web App

12/10/2021

13/10/2021

Angels Mach

13h · 0

Dissabte 16 d'octubre de 2021 ·

Ajuntament de Montanui.

Institut Ramon Muntaner

Data i hora: 18 d'octubre 17:00 · 0

18es Trobades Culturals Pirinenques |

L'acte està dedicat a les accions dinamitzadores al Pirineu. S'hi comunicaran un total de trenta-un comunicacions dedicades a diferents temàtiques.

La trobada se celebrarà el dissabte, dia 16 d'octubre de 2021 a l'Ajuntament de Montanui.

La directora de l'Institut Ramon Muntaner, Maria Carme Jiménez Fernández, hi presentarà els llibres "Aliances territorials pirinenques: 17es Trobades Culturals Pirinenques, realitzades a Andorra la Vella, al Principat d'Andorra, el 28 de novembre del 2020". On exposa i comenta els resultats de la trobada anterior.

L'organització de les Trobades està conformada per la Societat Andorrana de Ciències, Centre d'Estudis Ribagorçans, Àmbit de Recerques de Berguedà, Amics de Bessal i el seu Comitè, Associació per a la Història de Patrimoni i de la Memòria, Col·lectiu de la vall de Queralt, Casal del Conflent, Centre Cultural Català del Vallespir, Centre d'Estudis Aneuencs, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Ecomuseu de les valls d'Àneu, Grup de Recerca de Cerdanya, Institut d'Estudis Cerdans i Institut d'Estudis Comarcals Alt Urgell.

Més informació: <https://www.irmu.org/news/3313>

Carles Benadi, Lucrèlia Lacueva Comit · 3 persones més

S'ha compartit una vegada

SOCIEDAD

Montanuy acoge las XVIII Trobades Culturals Pirinenques

El Centro de Estudios Ribagorranos es el anfitrión de este encuentro que coordina la Sociedad Andorrana de Ciencias

MARIAN GONZÁLEZ | Miércoles, 13-October-2021, 12:30



La Sociedad Andorrana de Ciencias coordina los Encuentros Culturales Pirinenques junto a más de 10 centros de estudios locales y comarcales de los Pirineos. En esta edición el centro anfitrión, de la jornada que se celebrará el sábado 16 de octubre, es el Centro de Estudios Ribagorranos (CERiB). El encuentro, que va a tener como escenario Montanuy, cuenta con el patrocinio de los Ayuntamientos de Montanuy y Bonansa, la Comarca de La Ribagorça, el Instituto de Estudios Altoaragoneses de la Diputación Provincial de Huesca, Institut Ramon Muntaner, Govern d'Andorra o Diputació de Girona, entre otros.

La inauguración será el sábado a las 9 en el salón de plenos del Ayuntamiento de Montanuy y correrá a cargo de la alcaldesa Esther Cereza, el secretario general del CERiB, Carles Barull i Angels Mach, presidenta de la Sociedad Andorrana de Ciencias.

En la sesión matutina, que finalizará a las 13h, se sucederán diferentes conferencias sobre gastronomía, patrimonio cultural o plataformas ciudadanas. Se presentará la asociación Som Castanera y también el libro 'Aliances territoriales Pirinenques: 17es Trobades Culturals Pirinenques' celebradas en Andorra la Vella el 28 de noviembre de 2020.

Las conferencias continuarán en el programa de la tarde hasta finalizar con el debate final y las conclusiones donde se hablará, entre otras cuestiones, de los juegos olímpicos de invierno como potencial dinamizador del Pirineo o el turismo sostenible en zonas de montaña.

Durante estas jornadas, se presentarán los tres números de la revista Ripacuria o el anuario del CERiB.

ESTUDIOS PIRINENQUES

Montanuy acull aquest dissabte les 18es Trobades Culturals Pirinenques

La divuitena edició estarà dedicada a les accions dinamitzadores al Pirineu i s'hi presentaran un total de trenta-u comunicacions dedicades a diferents temàtiques



Montanuy, a la comarca de la Ribagorça, organitza

<https://www.facebook.com/tribagorcanet/>

<https://www.instagram.com/tribagorcanet/>

<https://www.tiktok.com/@tribagorcanet/>

<https://www.youtube.com/channel/UC10154040287171000>

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

pirinenques2021 10154040287171000

15/10/2021



CULTURA

Cinc penoncies andorranes a les Trobades Culturals Pirinenques

Tenen bloc aquest dissabte al municipi de Montanui a la Ribagorça aragonesa, coordinades per la SAC i el Centre d'Estudis Ribagorçans, amb altres organismes pirinencs.

A. RUIZ / 15/10/2021 (24/10/2021)

'Dinamitzar el Pirineu, avui' d'Antoni Pol; 'Història d'un país, l'esquí i el Principat d'Andorra', de Daniel Areny; 'Museus encara... i més', de Jordi Pasques; 'La lei de conservació de medi natural, biodiversitat i paisatge del Principat d'Andorra', de Silvia Ferrer; i 'El turisme sostenible en zones de muntanya' d'Eva García són les cinc penoncies andorranes que es presentaran aquest dissabte a les Trobades Culturals Pirinenques.

Al migdia es presentarà el llibre 'Aliances territorials pirinenques', de les 17es Trobades que es van realitzar a Andorra la Vella l'any passat en format telemàtic. La presentació a Andorra es durà a terme el 14 de desembre. Enguany la cita és a Montanui, a la Ribagorça aragonesa. La temàtica és molt àmplia per encabir-hi tota mena d'iniciatives del territori pirinenc, i s'ha ofert la possibilitat de fer les penoncies de forma presencial o únicament per escrit.

La benvinguda anirà a càrrec d'Esther Cerezo i Quintana, alcaldessa de l'Ajuntament de Montanui i consellera de la Comarca de la Ribagorça, i la presentació de les Trobades anirà a càrrec de Carles Barrull Perna, secretari general del Centre d'Estudis Ribagorçans, i Àngels Mach, presidenta de la Societat Andorrana de Ciències.

14/10/2021



elMon

15/10/2021

CULTURA

La UAB identifica el primer autor de literatura catalana

El sotsdiaca Ramon de Cabó va redactar el primer text en català l'any 1105



Dos investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona han identificat el text llarg més antic que mai s'hagi redactat en català. Aquest escrit està titulat com el **Memorial de greuges de Guaitard Isarn, senyor de Cabot** i el seu autor fou el sotsdiaca Ramon de Cabó l'any 1105. Aquest text es va redactar un segle abans que les 'Homilies d'Organyà' que constava fins ara com el més antic.

Els autors d'aquest descobriment han estat el catedràtic de Paleografia **Jesús Alturo** i la doctoranda **Tània Alaix**. Ambdós investigadors expliquen a l'Agència Catalana de Notícies que el sotsdiaca Ramon era un eclesíast de Cabó, al costat d'Organyà, al servei dels senyors de Cabot. A més, exposen que "va néixer, es va educar i va desenvolupar la seva activitat com a escriptor i escriptor al bisbat d'Urgell". A més, exposen que "ell va ser un dels que van començar a apasar per escrit texts solament en català, però és el primer de nom conegut. En aquest sentit, es mereix el títol de primer escriptor de la literatura catalana".

de l'escrit i de la còpia fossin persones diferents. No obstant això, els investigadors asseguren que el sotsdiaca va dur a terme totes dues tasques en el cas del 'Memorial de greuges de Guaitard Isarn, senyor de Cabot'. Alturo i Alaix posen de manifest que l'autor del text "era, sens dubte, un home culte, bon cal·lígraf, no mediocre llatinista i amb prou capacitat per escriure un text llarg tot ell en català, per a la qual cosa, calia capacitat i expertesa".

Divuitenes Trobades Culturals Pirinenques

16/10/2021



16/10/2021

<https://www.elnacional.cat/ca/cultura>

Ara ho sabem gràcies a la feina del catedràtic de Paleografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, Jesús Alturo i la doctoranda Tània Alala, que han precisat la data i han posat nom a l'autor. Consideren que Ramon de Cabó "es mereix el títol de primer escriptor conegut de la literatura -en el sentit més ampli del terme- catalana".

Aquest memorial de greuges és el **primer document extens redactat íntegrament en català**, més d'un segle abans que les "Homilies d'Organyà", el text literari més antic en català.

El "Memorial de greuges de Guaitard Isarn, senyor de Cabot" és un pergamí que fa 10 centímetres d'alçada per 52 de llargada i es conserva a la Biblioteca de Catalunya.



Qui era Ramon de Cabó

L'eclesiàstic era un **professional de l'escriptura** al servei dels senyors de Cabot.

Es va educar al bisbat d'Urgell, dominava el català i el llatí i **era de Cabó, un poble de l'Alt Urgell al costat d'Organyà**.

"Era un **home culte**, bon cal·lígraf, no mediocre llatínia i amb prou capacitat per escriure un text llarg tot ell en català, per a la qual cosa, i contràriament al que sovint s'ha afirmat, calia capacitat i expertesa", afirmen els investigadors.

D'aquest escriptura **se'n conserven dotze documents originals** i unes poques còpies més. Els pergamins són a l'Arxíu del Bisbat d'Urgell, que custodia els documents més antics de Catalunya, i a la Biblioteca de Catalunya.

Els investigadors han fet una anàlisi paleogràfica i filològica de documents de l'Arxíu del Bisbat d'Urgell i de la Biblioteca de Catalunya dels segles XI i XII.



VÍDEOS RELACIONATS

Ramon de Cabó, primer escriptor conegut de la literatura catalana

Com evitar que les escoles catalanes funcionin més de 3 tones de menjar cada curs

00:00:00 00:00:00



Identifiquen l'autor del text més antic en català: Ramon de Cabó

El Nacional
Foto: ACN
Barcelona, Dissabte, 16 d'octubre de 2021, 08:38
Actualitzat: Dissabte, 16 d'octubre de 2021, 08:00
Temps de lectura: 2 minuts



El catedràtic de Paleografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) **Jesús Alturo** i la doctoranda **Tània Alala** han identificat l'autor i la data del fins al moment **el text llarg més antic escrit en català**.

L'estudi, que presentaran aquest dissabte a les Trobades Culturals Pirinenques a Montanui (Ribagorça), estableix que el sotscapla **Ramon de Cabó** va escriure el **1105**, més d'un segle abans que les "Homilies d'Organyà", el text titulat "Memorial de greuges de Guaitard Isarn, senyor de Cabot", un recull de les infraccions, faltes i ofenses que el vassall Guillem Arnall havia comès contra el mateix Isarn, la seva dona i els seus drets. El text, un pergamí de 10 centímetres d'alçada i 52 de llargada, es conserva a la Biblioteca de Catalunya.

Les homilies, una traducció catalana a partir d'un homiliari en provençal, confeccionat possiblement l'any 1204, van ser descobertes a la parròquia d'Organyà l'any 1905 per l'historiador **Joaquim Miret i Sans**, que les va considerar del segle XII o XIII.

Qui va ser Ramon de Cabó?

Segons expliquen des de la UAB, els documents medievals solien ser redactats pel mateix escriptura, però en ocasions l'autor de l'escriptura i el de la còpia eren persones distintes. En el cas del "Memorial", Alturo i Alala demostren que ambdues funcions van ser executades per una mateixa persona, un professional de l'escriptura que han pogut identificar com el sotscapla Ramon, un eclesiàstic de Cabó, al costat d'Organyà, al servei dels senyors de Cabot. El document es va escriure l'any 1105, una data que fins ara no havia estat fermament constatada.

"El sotscapla Ramon va néixer, es va educar i va desenvolupar la seva activitat com a escriptura i escriptura en un context -el del bisbat d'Urgell-, de bon nivell cultural, no sols en llengua llatina, sinó també en la pròpia del territori. Ell va ser un dels que van començar a posar per escrit textos totalment en català, però el primer de nom conegut. En aquest sentit, bé es mereix el títol de primer escriptor conegut de la literatura -en el sentit més ampli del terme- catalana", han destacat els investigadors.

D'aquest escriptura se'n conserven dotze documents originals i unes poques còpies més. Aquests pergamins es custodien a l'Arxíu del Bisbat d'Urgell -que custodia els documents més antics de Catalunya- i a la Biblioteca de Catalunya. "Era, sens dubte, un home culte, bon cal·lígraf, no mediocre llatínia i amb prou capacitat per escriure un text llarg tot ell en català, per a la qual cosa, i contràriament al que sovint s'ha afirmat, calia capacitat i expertesa", han afegit. I és que algunes tesis afirmen que les primeres paraules escrites en català apareixen per ignorància dels escriptors, que no dominaven prou bé el llatí, o perquè en certs territoris, com és el cas dels Pirineus, la romanització era menor.

Imatge principal: vista del manuscrit "Memorial de greuges de Guaitard Isarn, senyor de Cabot", considerat el primer text llarg escrit en català / Foto: ACN

16/10/2021

17/10/2021

Col·labora
No comença en català
CONFERÈNCIES VIII TROBADES CULTURALS PIRINÈQUES

Més de trenta ponències sobre el futur del Pirineu

• MUR
• BARCELONA

Actualitzat: 17/10/2021 a les 08:07

A Montanui, després d'una jornada de



Participants en les XVIII Trobades Culturals Pirinètiques.

Una de les ponències presentades a les XVIII Trobades Culturals Pirinètiques. Les ponències són de diversos sectors, procedents dels diversos territoris de parla catalana des del Pirineu català fins a Andorra i al sud de França. Es van emmarcar en la divuitena edició de les Trobades Culturals Pirinètiques, que aquest any es va celebrar a Montanui, a la Ribagorça.

Més de trenta ponències van abordar el futur del Pirineu. Les van pronunciar estudiosos i professionals de diversos sectors, procedents dels diversos territoris de parla catalana des del Pirineu català fins a Andorra i al sud de França. Es van emmarcar en la divuitena edició de les Trobades Culturals Pirinètiques, que aquest any es va celebrar a Montanui, a la Ribagorça.

Les conferències van tractar des del desenvolupament del turisme sostenible fins a la preservació del patrimoni cultural de les comarques de muntanya, passant pel projecte de la candidatura Barcelona-Pirineus als llocs d'herència del 2030, passant d'una consulta a finals de l'any que ve.

La Societat Andorrana de Ciències coordina les trobades, que aquest any van reunir desenes de persones. Entre els ponents hi va haver representants d'entitats lleidatanes com el Consell Cultural de les Valls d'Aneu i de l'organització del festival Dançaneu. També hi van participar organismes amb representació lleidatana, com la Comunitat de Treball del Pirineu.

Temes relacionats:

17/10/2021



Participants en les XVIII Trobades Culturals Pirinètiques.

© Participants en les XVIII Trobades Culturals Pirinètiques.

Més de trenta ponències van abordar el futur del Pirineu. Les van pronunciar estudiosos i professionals de diversos sectors, procedents dels diversos territoris de muntanya de parla catalana: des del Pirineu català fins a Andorra i el sud de França. Es van emmarcar en la divuitena edició de les Trobades Culturals Pirinètiques, que aquest any es va celebrar a Montanui, a la Ribagorça aragonesa.

Les conferències van tractar des del desenvolupament del turisme sostenible fins a la preservació del patrimoni cultural de les comarques de muntanya, passant pel projecte de la candidatura Barcelona-Pirineus als llocs d'herència del 2030, passant d'una consulta a finals de l'any que ve.

La Societat Andorrana de Ciències coordina les trobades, que aquest any van reunir desenes de persones. Entre els ponents hi va haver representants d'entitats lleidatanes com el Consell Cultural de les Valls d'Aneu i de l'organització del festival Dançaneu. També hi van participar organismes amb representació lleidatana, com la Comunitat de Treball del Pirineu.

TEMES RELACIONATS:

MONTANUI



100% Cultura

Montanuy acull la 18a edició de les Trobades Culturals Pirinenques

Van abordar temes com la llengua, la memòria o la dinamització territorial

per Nòria Castells — 17 octubre, 2021 en Cultura Temps de lectura: 1 min read



FOTO: Nòria Castells / Una de les ponències celebrades a les Trobades

Montanuy va acollir aquest dissabte la seva 18a edició de les Trobades Culturals Pirinenques, que van aplegar un bon grapat de ponents i públic en la sala de pleus municipal que es va quedar petita.

Organitzades pel Centre d'Estudi Ripagorçana amb el suport d'altres institucions culturals i locals del territori català, aragonès i andorrà, les Trobades van abordar temes relacionats amb la llengua, la literatura, el paisatge, la dinamització territorial, les fonts de recerca, la memòria oral i escrita, i les iniciatives museològiques, econòmiques i socials, entre altres, que van ser objecte de debat, i algunes de les quals formaran part del llibre de les Trobades d'aquest any. En el programa van participar ponents de diverses institucions catalanes pirinenques, aragoneses i andorranes, que van parlar de les diverses situacions que a cada territori viu la cultura, el medi ambient, l'art, el patrimoni, l'economia i els nous reptes del futur i la seva relació amb accions dinamitzadores al Pirineu. A més de les ponències i el llibre anual que en sortirà, l'organització va celebrar també la presentació del nou número de la revista Ripacurita al Museu Etnogràfic de Castanera, i per avui diumenge, les Trobades Culturals tenen prevista una excursió de Castanera a Borriana amb diverses activitats.



S'identifica l'autor dels "Greuges de Guitart Isarn" i es data el Liber Iudicum

PER: REDACCIÓ / EL 18/10/21 18:45 / A: CULTURA I OCI



Fragment del Liber Iudicum. Foto: Bisbat d'Urgell.

El catedràtic en Paleografia, Codicologia i Diplomatica, Jesús Alturo, i la investigadora especialitzada en el mateix, Tània Alaix, han identificat l'autor material del "Memorial de Greuges de Guitart Isarn, senyor de Cabot". El pergamí, conservat a l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, està escrit en català quasi en la seva totalitat i es considera el primer document jurídic escrit en aquesta llengua que es coneix, i fins ara era d'autor i data desconeguda. Aquesta autoria fou donada a conèixer a les 18enes Trobades Culturals Pirinenques, que es van celebrar a Montanui, a la Ribagorça, organitzades per la Societat Andorrana de Ciències, on els autors van presentar les conclusions d'un exhaustiu estudi que han dut a terme en els darrers temps.

Gràcies als investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) ara sabem que el document data de l'any 1105, i fou escrit pel sotsdiaca Ramón de Cabó, un home culte i molt bon callígraf, educat i actiu com a escriptor i escriptor en un context, el del Bisbat d'Urgell, de bon nivell cultural. El clergue de Cabó va recollir en el pergamí totes les infraccions, faltes i ofenses que Guillem Artall, vassall de Guitart Isarn, havia comès contra el seu senyor, la seva esposa i els seus drets. Ramón de Cabó és el primer nom conegut d'aquells que van començar a posar per escrit textos en català.

En aquest estudi aprofundit de les fonts paleogràfiques, han aconseguit també afinar en les datacions d'altres pergamins, en aquest cas la traducció del Liber Iudicum (Llibre dels Jutges) que hi ha a l'Arxiu Capítular d'Urgell, que va ser descoberta l'any 2.000 i que seria de l'any 1.200, 50 anys més tard del que s'havia calculat anteriorment. També per des Homilies d'Organyà es disposa d'un nou ajust en el temps de la seva escriptura: que es situa l'any 1.220.

Ara.cat Núvol Qui va ser el primer escriptor en llengua catalana?

Identifiquen l'autor del Memorial de greuges de Guitart Isarn, senyor de Cabot: El sotsdiaca Ramon, el primer escriptor d'un text escrit íntegrament en llengua catalana



Núvol

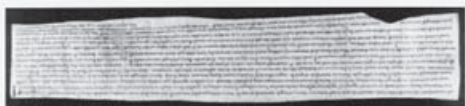
18/10/2021

Una recerca realitzada per dos investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), el Prof. Jesús Alturo, catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomatica, i la doctoranda Tània Alaix ofereix una nova aproximació als primers documents escrits totalment en llengua catalana, que se situen entre el segle XI i inicis del XIII. Una època, el del final de l'Alta Edat Mitjana, dominada culturalment per l'estament eclesíastic, on el llatí s'aprenia a les escoles, però no ja al si de la família.

El principal resultat de l'estudi, que van presentar el 16 d'octubre en les 18enes Trobades Culturals Pirinenques a Montanui (Ribagorça), ha estat la identificació de l'autor del Memorial de greuges de Guitart Isarn, senyor de Cabot, el primer text lliure escrit en català pràcticament en la seva totalitat i que es conserva a la Biblioteca de Catalunya. Els documents medievals solien ésser redactats pel mateix escriptor, però en ocasions l'autor de l'escrit i el de la còpia eren persones distintes. En el cas del Memorial, Alturo i Alaix demostren que ambdues funcions foren executades per una mateixa persona: un professional de l'escriptura que han pogut identificar com el sotsdiaca Ramon, un eclesíastic de Cabó, al costat d'Organyà, al servei dels senyors de Cabot. El document es va escriure l'any 1105, una data que fins ara no havia estat fermament constatada.



El sotsdiaca Ramon, autor del Memorial de Greuges de Guitart Isarn, posa per escrit el testament sacralment de Guillem Guitart de Cabot el 8 de juny de 1106. La Seu d'Urgell, Arxiu de la Catedral d'Urgell. Fons de Cabot-Castellb, perg. 286. © Arxiu del Bisbat d'Urgell.



Jonas Alaux i Tania Alaux han pogut assignar autoria al text més antic escrit en llengua catalana. *Memorial de greuges de Guilard Isarn*, senyor de Cabest. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, reg. 1910, pàg. 384. © Biblioteca de Catalunya.

Noves datacions per als primers textos escrits completament en català

Deixant de banda alguns mots aïllats o algunes breus frases que afiguren en textos escrits bàsicament en llatí medieval, els primers textos completament escrits en català considerats literaris, en sentit ample, són dues traduccions del *Liber iudicum* (*Llibre dels jutjars*), trobades als arxius de l'Abadia de Montserrat i de la Seu d'Urgell, i les celeberrimes *Homilies d'Organyà*. En el seu estudi, Alturo i Alaux han precisat noves datacions per als fragments que es coneixen d'aquests documents, en base a detingudes anàlisis paleogràfiques.

Les homilies, una traducció catalana a partir d'un homiliari en provençal, confeccionat possiblement l'any 1204, van ser descobertes a la parròquia d'Organyà l'any 1905 per l'historiador Joaquim Miret i Sans, que les va considerar del segle XII-XIII. Els investigadors de la UAB han considerat la seva realització a una data propera a l'any 1220.

La traducció catalana del *Liber iudicum* de Montserrat va ser descoberta més d'un segle després de les homilies pel paleògraf Anscar M. Mundó, qui la va datar al voltant de l'any 1190. Alturo i Alaux el consideren dels primers decennis del segle XIII. Per contra, avancen la data de la còpia de la Seu d'Urgell. Aquest fragment de còdex va ser trobat l'any 2000 pels erudits eclesíastics Benigne Marqués i Cebrià Blanes, els quals el van datar de cap al 1150. El títol d'investigadors Alturo-Alaux el fan dels darrers decennis del segle XI o dels primeríssims anys de la dotzena centúria.

Un home culte i de bona cal·ligrafia

El *Memorial de greuges de Guilard Isarn* és un pergami indatat i anònim, que fa 10 centímetres d'alçada i 52 de llargada. En ell, el senyor de Cabest, Guilard Isarn, fa relació de totes les infraccions, faltes i ofenses que el seu vassall Guillem Arnall havia comès contra la seva persona, esposa i drets. El seu autor, va ser, en paraules dels investigadors de la UAB, un home culte i molt bon cal·lígraf.

"El sotadiaca Ramon va néixer, es va educar i va desenvolupar la seva activitat com a escriptor i escriptor en un context —el del bisbat d'Urgell—, de bon nivell cultural, no sols en llengua llatina, sinó també en la pròpia del territori. Ell va ser un dels que van començar a posar per escrit textos totalment en català, però el primer de nom conegut. En aquest sentit, bé es mereix el títol de primer escriptor conegut de la literatura —en el sentit més ampli del terme— catalana", destaquen els investigadors.

D'aquest escriptor, se'n conserven dotze documents originals i unes poques còpies més. Aquests pergamins es custodien a l'Arxiu del Bisbat d'Urgell —que custodia els documents més antics de Catalunya— i a la Biblioteca de Catalunya. "Era, sens dubte, un home culte, bon cal·lígraf, no mediocre latinista i amb prou capacitat per a escriure un text llarg tot ell en català, per a la qual cosa, i contràriament al que sovint s'ha afirmat, calia capacitat i expertesa. Era necessària una llarga instrucció i un bon nivell cultural", expliquen Alturo i Alaux, "perquè els primers textos escrits en català sorgeixen als Pirineus no per una menor romanització d'aquestes contrades, ni un menor nivell cultural, sinó, justament, per un nivell cultural superior, com demostra la presència de personatges com el bisbe Felu d'Urgell o el canonge i jurista Ermengol Bernat, o la notable riquesa de la biblioteca de la catedral, coneguda, però no conservada".

Alturo i Alaux han tornat a demostrar que els escriptors dels diplomes i els amanuenses dels còdexs eren molt sovint la mateixa persona i, sovint, personatges d'alta cultura, i, aplicant al seu estudi una metodologia pròpia basada en l'anàlisi dels idiomes gràfics, és a dir, dels mínims detalls que personalitzen una escriptura, han assolit nous i positius resultats.

"Confiem d'anar aplicant aquesta metodologia basada en l'anàlisi paleogràfica i filològica a la resta de diòcesis catalanes amb semblant resultat: potser ens trobarem que també ens ofereixen una visió diferent de la que hem tingut fins ara, tal com hem vist en un altre recent estudi sobre la diòcesi d'Osona en època carolíngia", conclouen.

10/11/2021



INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de Parla Catalana



Usuari

Clau

Accedir

INICI Institut Ramon Muntaner Projectes Centres d'estudi Notícies

Subscriu-vos al newsletter Cerca

Disponibles els enregistraments de les 18es Trobades Culturals Pirinenques 10/11/2021

La Societat Andorrana de Ciències convida a recuperar les ponències i comunicacions de les 18es Trobades Culturals Pirinenques celebrades el passat 16 d'octubre a Montanui.

El Centre d'Estudis Ribagorçans va acollir les trobades que, una vegada més, la coordinació va anar a càrrec de la Societat Andorrana de Ciències.

Aquesta edició es va dedicar a les accions dinamitzadores al Pirineu i, en aquest context, les comunicacions feien referència a les accions dinamitzadores, com ara les eines i els projectes de dinamització transfrontera.

L'enregistrament de la jornada està repartit en quatre blocs o vídeos que es poden consultar a través del canal de Youtube de la SAC.

- Primera part: <https://youtu.be/0YdYVPSOQ>
- Segona part: <https://youtu.be/6KwASzSMO0>
- Tercera part: <https://youtu.be/Y4TW-SSDxU>
- Quarta part: <https://youtu.be/VfC0S2gAO6o>

Podem estar al dia de les properes activitats de la SAC al seu portal web: <http://www.sac.ad/>

Imatge: Fotografia al grup a Montanui, 16 d'octubre de 2021, durant les 18es Trobades Culturals Pirinenques. Font: Forns RMA.



